

АБДУЛЛА ҚАҲҲОР

АСАРЛАР

БЕШ ЖИЛДЛИК

ТҮРТИНЧИ ЖИЛД

АЯЖОНЛАРИМ

Пьесалар
Портретлар
Фельетонлар

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1988

УЗ 2
Қ 35

ПЬЕСАЛАР

Редколлегия

УЛМАС УМАРБЕКОВ (раҳбар), САИД АҲМАД, ЭРКИН
АЪЗАМОВ, НИЗОМ КОМИЛОВ, ОЗОД ШАРАФИДДИНОВ,
КИБРИЕ ҚАҲҲОРОВА, МАТЕҚУБ ҚУШҶОНОВ

Нашрга тайёрловчи —
Абдулла Қаҳҳор уй-музейининг катта илмий ходими
КИБРИЕ ҚАҲҲОРОВА

К 4702570200—90
М 352(04)—88 4—88

ISBN 5—635—00132—7 (т.IV)
ISBN 5—635—00061—4

**ЯНГИ ЕР
(ШОҲИ СУЗАНА)**

Комедия

4 парда, эпилоги билан

ҚАТНАШУВЧИЛАР:

Деҳқонбой — комсомол, фронтовик.
Холнисо — унинг онаси.
Омон — Деҳқонбойнинг укаси.
Ҳафиза — комсомол, Деҳқонбойнинг қайлиғи.
Ҳамробуви — Ҳафизанинг онаси.
Мавлон — Ҳамробувининг укаси, бригадир.
Раҳимжон — колхоз раиси.
Одилов — колхоз партия ташкилотининг секретари.
Қўзиёв — комсомол, фронтовик.
Салтанат — колхоз правленийсининг секретари.
Эрмат — самоварчи.

БИРИНЧИ ПАРДА

Пастаккина девор сахнани иккига бўлган. Бир томонда Холнисонинг, иккинчи томонда Ҳамробувининг ҳовлиси. Уртада эшикча. Ҳафиза ўз уйи деразаси олдида хат ёзиб ўтирибди.

Товуш (*кўчадан*). Ҳафиза! Деҳқонбой! Мажлисга.

Уйдан Ҳафиза югуриб чиқади.

Ҳафиза (*девор оша кўчага томон*). Ҳали эрта-ку!..
Ҳозир борамиз!..

Холнисонинг уйдан Омон чиқади.

Омон. Ҳафизахон опа, акам соқол олаётibdилар. Агар бемалол бўлса, бирпас кутар эмишсиз... Эрталаб соқол олган эдилар, ҳали ўсгани йўғ-у, яна қиртишлаётibdилар. Нега бунақа қиладилар-а, Ҳафизахон опа?
Ҳафиза. Соқолинг чиққанда биласан, ҳали гўдаксан.

Омон. Мен-а? Мен гўдакми? Гўдак бўлсам нега комсомолга олдиларинг? Сизни қарангу! (*Керилиб*.)
Комсомол мажлисига кетаётibман.

Ҳафиза. Омонхон! Ҳали мажлисга бир соат бор-ку!

Омон (*насиҳатлаб*). Комсомол мажлисига кечикмайин деган одам олдин боради. (*Велосипедини етаклаб чиқиб кетади*.)

Деҳқонбой соқол олганидан кейин ювингани чиқади.

Ҳафиза. Деҳқонбой ака! (*Кўлидаги қоғозини кўрсатиб*.) Мана, мана шундоқ бошладим: «Биз комсомолларнинг Мирзачўлга юриши тўғрисида комсомол съездининг чақирғини маъқуллаб...» Мана, ўқинг!

Деҳқонбой (*хатга кўз югуртириб*). Жуда яхши! Биласизми, Ҳафизахон, Мавлон акага ҳавасим келади. Хўб тоғангиз бор-да! Ажойиб пахтакор! Жияни ўзидан ҳам яхши!

Ҳафиза. Жияни тоғасига етгунча ҳали кўп қовун пишиғи бор. Қишлоғимиздан биринчи бўлиб Мирзачўлга кетган киши!..

Дехқонбой. Ёши бир жойга бориб қолган бўлса ҳам юрагида ўти бор. Ёшларга ибрат бўлди. Мана энди биз ҳам тоғангиздан ибрат олиб Мирзачўлга борамиз!..

Ҳафиза. Секин... Мажлис ўтгунча аям билмасинлар.

Дехқонбой. Нима, Мирзачўлга боришингизга қарши бўлармикинлар? Борсангиз тоғангизнинг олдига борасиз-да. Лекин ҳали мен ҳам аямга айтганимча йўқ.

Ҳамробуви айвонга чиқади.

Ҳафиза. Холнисо холамини-ку йўлга солиш жўн, лекин менинг аям... дод солиб мажлисга боришдан ҳам тоймайдилар.

Ҳамробуви. Қизим, нима деяпсан, менинг тўғримда гапираётибсанми?

Ҳафиза (*шошиб қолади, Дехқонбойга*). Ана...

Дехқонбой. Салом, Ҳамробуви хола, яхшимисиз?

Ҳамробуви. Шукур, болам, яхшиликка хўп яхшиман-ку, бемаврид қариганимга ҳафа бўламан-да! Қариганингдан кейин мана бунақа бўлар экан, ёшлар бир чеккага суриб қўйишар экан...

Дехқонбой (*хавотир олиб*). Нега?.. Нима бўлди?

Ҳамробуви. Майли, нима ҳам дейман, индамайман.

Ҳафиза (*Дехқонбойга*). Аям эшитибдилар...

Ҳамробуви. Қулогим огир. Қулоқ ўлгур огир! Лекин ҳар нечук, қар эмасман. Эшитаман, эшитганим-да ҳам, нима дер эдим, индамайман. Мажлис соат саккизда бўлса...

Ҳафиза (*Дехқонбойга*). Айтмадимми...

Ҳамробуви. Мажлисга етиб бораман деган киши уйдан эртароқ чиққани яхши дейман, холос.

Дехқонбой (*кўнгли жойига тушиб*). Тўғри, хола.

Ҳафиза. Рост айтасиз, аяжон, тезроқ борайлик бўлмаса.

Дехқонбой. Хўп, биз кетдик, хола.

Ҳамробуви. Шошмагин, болам, Дехқонбой, бир оғиз гапим бор.

Дехқонбой. Жоним билан.

Ҳамробуви. Ҳафиза ҳали ёш, звено бўлса ҳам, ҳар қалай ёш. Сиз ақллик, бу ерда ҳам, урушда ҳам

ўқиган йигитсиз. Шундоқ бўлгандан кейин ўзингиз айтинг, тўйсиз, никоҳсиз икковларинг бир эшикдан чиқсаларинг қандоқ бўлади? Эл-юрт нима дейди? Майли, мен нима ҳам дейман, индамайман...

Дехқонбой. Ҳа... бундоқ денг... Майли, майли, холажон, мен ўзимизнинг эшикдан чиқа қолай.

Ҳафиза. Хўп, хўп, аяжон.

Ҳафиза билан Дехқонбой ҳар қайсиси ўз эшигидан чиқади ва кўчада кўришади.

Дехқонбой. Салом, Ҳафизахон! Яхшимисиз?..

Ҳафиза. Ўзларидан сўрасак... Кўринмайсиз?..

Иккови кулиб, қўлтиқлашиб кетади.

Ҳамробуви. Умрингдан барака топгурлар, кўп қобил болалар-да!

Холнисо ўз айвонига чиқади.

Холнисо. Уртоқ, болалар кетишдими?

Ҳамробуви. Ҳа, бир-бирига хўп муносиб-да!..

Икковининг ҳам умрини берсин!

Холнисо. Зап қизингиз бор-да! Онасининг боласи-да, онасининг боласи!.. Толоимдан ўргилай, пешонамга шундай келин битибди!

Ҳамробуви. Дехқонбой-чи? Дехқонбойдай йигит етти иқлимда топилармикин? Қани энди ҳар бандайи мўминга Дехқонбойдай куёву сиздай қайнана насиб қилса!

Холнисо. Бу ёққа чиқсангиз-чи, қуда, бирпас чақчақлашайлик.

Ҳамробуви. Жоним билан... Кўсагимни олиб чиқа қолай бўлмаса. Қимирлаган қир ошар...

Холнисо. Олиб чиқинг... Кўсак чувишга сиз устасиз-ку, шундоқ бўлса ҳам, кўлимдан келганича қарашаман.

Ҳамробуви. Кўсак чувишда сизга етиб бўлади-ми... (*Кўсагини олиб Холнисонинг ҳовлисига ўтади.*) Сизнинг қўлингиз машина-ку... (*Иккови сўрига ўтириб кўсак чувийди.*) Бугун болаларнинг мажлиси бор. Қомсомол мажлиси...

Холнисо. Биламан, қуда.

Ҳамробуви. Нима масала экан, билмадингизми?

Холнисо. О, куда, менга айтишармиди.

Хамробуви. Соат нечада келар экан?

Холнисо. Менинг соатим тўхтаб қолибди.

Хамробуви. Соатим тўхтаб қолибди? Нега тўхтабди? Бузилибдими?

Холнисо. Вой, менинг соатим бузиладиган соат эмас. Бурамабман. Эрталаб хамиртурушга чиққанингизда юриб турган эди. Қалай, куда, хамиртуруш дуруст эканми, нонингиз яхши чиқдимиди?

Хамробуви. Сизнинг хамиртуришингиз бўлади-ю, ёмон бўладими? (Бирдан.) Вой, эсим қурсин, сизга иссиқ нон бераман деб эсимдан чиқибди.

Холнисо. Майли, майли, ўртоқжон, бир-биримизнинг нонимизни энди кўрибмизми, қирқ йилдан бери еймиз.

Хамробуви югуриб кириб уйдан иккита нон олиб чиқади.

Хамробуви. Енг, куда, жизза солган эдим... Соатингизни бурамаганингизни қаранг! Қўнглингизга келмасин-ку, куда, соатни бураш менинг эсимдан ҳеч чиқмайди. Раҳматлик поччангиз: «Соат — уйнинг сўфиси» дер эди. «Ҳой, сўфини бурадингми, ҳой, сўфи нега жирингламаяпти», деб турар эди. Соатни бураш эсдан чиқса, худо эсдан чиқади-я, жон куда!

Холнисо. Поччам раҳматлик, соатни сўфи деганлари билан намоз ўқимас эдилар.

Хамробуви. Ҳа, ўқимас эди. Сизнинг чолингиз ҳам ўқимас эди. Лекин намоз ўқимаса ҳам, жаннати одамлар эди. Бу дунёда кўрмади, у дунёда кўрсин!

Холнисо. Гўрингда тўнғиз қўпгур, Фозилбек икковини ишлатиб-ишлатиб, яна қарздор қилиб, эчкимизни, кўрпамизни олиб чиқиб кетганда иккови қандоқ йиғлаган эди. (Упқаси тўлиб.) Икковимиз қандоқ йиғлаган эдик!..

Хамробуви (йиғлаб). Қандоқ йиғлаган эдик!..

Холнисо. Шундоқ замонлар бўлар экан, иккови кўрмай ўлди, кетди.

Хамробуви. Кўрмай ўлди, кетди.

Холнисо. Қўйинг, куда, энди болаларимизнинг боши омон бўлсин. Ҳадемай тўй қиламиз, орзу-ҳавас кўрамыз. Эсингизда борми: «Ҳай, ёр-ёро келин тушди...»

Хамробуви. Қирда тойчоқ кишнайти от бўлдим деб...

Холнисо. Уйда келин йиғлайди ёт бўлдим деб...

Йиғлама, қиз, йиғлама, тўй сеники,
Остонаси тилладан уй сеники...

Хамробуви бирдан йиғлаб юборди ва уйга томон йўналади.

Холнисо. Ҳой, шошманг... нима, нима бўлди, куда?..

Хамробуви (йиғлаб). Қиз бола шу экан-да, катта бўлиб энди қаногингга кирганида пирр этиб учади-кети, учади-кети...

Холнисо. И-и, куда, учиб қаёққа борар эди? Ниҳоятда девор ошар экан... Менинг уйим ўз уйингиз эмасми? Шуми ҳали қирқ йиллик қадрдондан чиққан гап? Болаларимиз бир-бирини яхши кўрганига суюнинг!..

Хамробуви (йиғлаб). Суюнмайманми... Қошки тўй баҳонаси билан укам ҳам келса...

Холнисо. Келмасдан нима қилади? Наҳот Мавлонингиз жиянининг тўйига келмаса!

Хамробуви. Э, куда, Мавлонни билмайсиз! Бунингдай ўжар, бунингдай қайсар... Узимизнинг колхоз ёмонмиди? Уша йиллари Мавлон ударник деб ном чиқарган эди-я! Бирдан бошига Мирзачўл савдоси тушди-ю, кетаман деб туриб олди. Нима дейман? Мендан кичик бўлса ҳам, ҳар қалай эркак, индамадим.

Холнисо. Индагандирсиз (ишонмай).

Хамробуви. Йўқ, лом деганим йўқ! Сен болагингда ҳам хира эшакдан баттар эдинг, гап кор қилмас эди, энди нима бўлар эдинг дедим, холос... Кетди-қолди. Мана энди, Мирзачўлда қамиш ёқиб, шўр ялаб ўтиргандир.

Холнисо. Одам наҳот Мирзачўлни ҳавас қилса. Худо яратишга яратиб қўйиб, кейин, дафтаридан ўчириб ташлаган жойлар-ку!

Омон ҳовлиқиб киради.

Омон. Ая! Ая! Ая!

Холнисо. Ҳа, ҳа, нима бўлди?

Омон. Мажлис тамом бўлди. Бюро кетаётибди.

Хамробуви. Мен чиқиб чой қўяй бўлмаса. Ҳозир келаман. (Чиқиб кетади.)

Холнисо. Нима бўлди, болам, мажлисда сени танқид қилишдим, рангинг бир аҳволда?

Омон. Э, мен қаёқда-ю, танқид қаёқда?.. Ая, хо-
ламнинг олдида айтгим келмади... Мажлисда Деҳқонбой
акам тўғрисида гап бўлди...

Холнисо. Нима гап бўлди, акагни танқид қи-
лишдими? Вой шўрим!

Омон. Нима бўлса «вой шўрим» экан-да, Деҳқон-
бой акамни мақташди. Ҳафизахон опамни ҳам мақ-
ташди.

Ҳамробуви айвонга чиқади.

Биласизми, Деҳқонбой акам билан Ҳафиза опам
икковлари... кетадиган бўлишди!

Ҳамробуви (*беихтиёр*). Қаёққа? (*Дарров ўзини
уйга олади.*)

Омон ирғиб туриб атрофига қарайди. Ҳеч ким йўқ.

Холнисо. Қаёққа? Районгами? Тошкентгами?
Гапирсанг-чи! Уқиганими, мажлисгами?

Ҳамробуви деразадан қарайди.

Омон. Икковлари Мирзачўлга кўчиб кетадиган бў-
лишди.

Ҳамробуви. Вой! (*Дарров наст бўлади.*)

Омон ирғиб туриб атрофга қарайди. Ҳеч ким йўқ.

Холнисо. Нима деяпсан ўзинг?

Омон. Мажлисда бўлган гапни гапираётиман.
Деҳқонбой акам, Ҳафизахон опам, яна бешта комсомол
Мирзачўлга кўчиб кетамиз деб сўз беришди. Мен ҳам
сўз берай десам, Деҳқонбой акам қўймади!..

Холнисо. Йўқ! Йўқ! Тушунмагандирсан, болам!
Худо сақласин!

Омон. Сиз тушунмаётисиз, ая! Комсомол мажли-
си қарор қилгандан кейин худонинг қўлидан нима ке-
лар эди.

Холнисо (*ирғиб туради*). Биламан, бу гап Ҳафи-
задан чиққан. Бунақа гап ўшандан чиқади. Мирзачўлда
унинг тоғаси бор, менинг кимим бор. Кўчиб кетадиган
бўлса ўзи кетаверсин! Деҳқонбойни қўймаман!

Ҳамробуви (*деразадан*). Биламан, бу гап ким-
дан чиққан! Деҳқонбойдан чиққан гап бу!.. (*Уйдан бўғ-*

чалар олиб чиқади ва Холнисога улоқтиради.) Мен қи-
зимни шу умид билан бераман деганмидим! Бўлди!
бермайман! Олинг, нарсаларингизни!

Холнисо. Вой!.. Вой!..

Ҳамробуви. Деҳқонбойнингиз, Мирзачўлда тур-
гиси бор экан, ўзи кетаверсин, менинг қизимни нега
йўлдан уради?!

Холнисо. Вой, вой, қуда...

Ҳамробуви. Қуда деманг!

Холнисо. Вой, қўшни, бу гапни мен айтсам бўла-
ди. Қизингиз менинг ўғлимни йўлдан урган. Қеракмас
қизингиз! Дарахтни силкитсанг қиз ёғилади.

Омон. Ая, гапни ўйлаб гапирсангиз-чи!

Холнисо. Мен ҳали ҳеч нарса деганим йўқ! Сен
аралашма! Бор. (*Омонни ҳайдайди.*) Болагинам шунча
йил урушда юриб ўз қишлоғини, уйини соғиниб келган,
нучук эканки, соғиниб келган колхозини ташлаб Мир-
зачўлга кетар экан? Мирзачўлда сизнинг укангиз бор,
қизингиз тоғасининг олдига борар экан, ўзи бораверсин,
менинг ўғлимни нега йўлдан уради?!

Ҳамробуви. И-и, вой, қуда...

Холнисо. Қуда деманг!

Ҳамробуви. Вой, овсин, ҳеч жаҳонда қиз бола
ҳам йигитни йўлдан урадими?

Омон. Ая! Хола! Қўйсаларинг-чи!

Холнисо. Нега йўлдан урмас экан! Йигит билган
гапни қиз ҳам билади. Ҳозирги қизлар ота соқоли кўк-
рагига тушган эркакларни мусобақага чақиради, трак-
тор минади! Ҳа! Женотдел замони ўтиб кетган. Ҳозирги
қизларнинг ҳар бири бир женотдел! Ҳафизанинг ўзи
ўнта женотдел!

Ҳамробуви (*бақириб*). Отини оғзингизга олманг!

Омон. Хола! Ая! Бақирмасаларинг-чи!

Ҳамробуви. Мен ҳали бақирганим йўқ... Мен
қизимни куёвга бераман, орзу-ҳавас кўраман деган
пиятдаман, наҳотки Деҳқонбойнинг бўйнига қўнғироқ-
дай осиб қўяману Деҳқонбой қаёққа борса бўйнида
жиринглаб кетаверади деган бўлсам!..

Холнисо. И-и, қуда... Йўқ, қўшни, оғзингизга
қараб гапиринг! Деҳқонбой туямиди бўйнига қўнғироқ
осади?

Ҳамробуви. Туя! Туя! Туя бўлмаса Ҳафизани
бўйнига осиб олмоқчи бўлармиди! Туя!

Холнисо. Нима дедингиз?!

Ҳамробуви. Туя!..

Холнисо. Яна битта айтинг шу гапни!..

Ҳамробуви. Туя! Туя! Туя!

Холнисо. Ҳали шунақами?! Чикинг, ҳозир уйимдан чиқиб кетинг!..

Ҳамробуви. Ҳали шунақами?! *(Ўз ҳовлисига чиқади.)* Бўпти!.. Қиз болани йўлдан урадиган одамга тушиб қолган қизим йўқ!

Холнисо. Қим кимни йўлдан урибди?

Ҳамробуви. Ўғлингиз қизимни йўлдан урган! Ана у Озарбойжонга тажриба олиб борганида ҳам йўлдан уриб хат ёзган эди.

Омон. Тажриба олиб боргани йўқ, тажриба алмашгани борган.

Ҳамробуви. Бари бир, йўлдан уриб хат ёзган.

Холнисо. Нима деб хат ёзибди, Мирзачўлга кетамиз дебдими?

Ҳамробуви. Мирзачўл ҳам гапми, *(куюниб)* Кавказ тоғларига кетамиз деган!..

Холнисо. Елгон!

Ҳамробуви. Елгонми?

Холнисо. Елгон! Елгон! Елгон!

Ҳамробуви. Хўп, ҳозир хатини олиб чиқаман.

Омон *(қизиқиб)*. Олиб чиқинг-чи, хола!

Ҳамробуви уйга киради.

Холнисо *(тугунларни титкилаб)*. Ўғлимни Мирзачўлга олиб кетар эмиш-а! Олиб кетиб бўпти! Омон, ёғжим рўмол қани, ёғжим рўмол! Ҳа, бу ёқда экан...

Ҳамробуви хатни олиб чиқади.

Ҳамробуви. Елгонми? Мана! *(Холнисонинг ҳовлисига ўтади ва унинг ҳайдагани эсига тушиб дарров қайтади.)* Ҳой Омон, ма, ўқи! Менинг кўзим ўтмайди. *(Омонга девор оша бир хатни беради.)* Пастроғидан ўқи! Пастроғидан...

Омон *(ўқийди)*. ... кетаётган куним...

Ҳамробуви. Ана! Эшитинг!

Омон. Сизни яна битта...

Ҳамробуви. Эшитинг! Эшитинг!

Омон. «Яна битта, биттагина ўпмаганимга пушаймонман...»

Ҳамробуви. Вой шарманда!.. Бу ёққа бер! Бер! Бер дейман!.. *(Холнисонинг ҳовлисига ўтади, хатни*

Омоннинг қўлидан юлиб олади.) Мана, бунисини ўқи-чи... пастроғидан...

Омон *(ўқийди ва қотиб-қотиб кулади)*. Бунисен ҳам шунақа...

Ҳамробуви. Бу ёққа бер! Мана, бунисини кўрчи...

Омон *(ўқийди)*. Бирга келсак.

Ҳамробуви. Ана!

Омон. «Қўл ушлашиб юрсак... Денгиз бўйларини, Кавказ тоғларини кезсак...»

Ҳамробуви. Ана! Кавказ тоғлари! Мирзачўл ҳам гапми!

Омон. Саёҳатга бормоқчи бўлишган!

Холнисо. Саёҳат!.. Саёҳатни биласизми?!

Ҳамробуви. Бари бир, йўлдан уриб хат ёзганми? Ёзган!.. Ёзган!.. Қиз боланинг бошини айлантириб.

Холнисо. Қим кимнинг бошини айлантирибди?!

Омон. Аяжон!.. Хола!..

Ҳафиза билан Деҳқонбой киришади.

Холнисо. Ҳафизангиз кўзимга кўринсин-чи, нима қиламан!

Ҳамробуви. Деҳқонбойингиз кўзимга кўринсин-чи, нима қиламан!

Ҳафиза. Билишибди-ку.

Деҳқонбой. Омон шу ердами? Масала ҳал. Сиз уйга киринг. Мен ҳар қалай, жанг кўрган одамман, аввал мен рўпара бўла қолай.

Деҳқонбой *(Ҳамробувига)*. Тинчликми?

Иккала кампир тескари ўгирилади.

(Омонга.) Дарров айтибсан-да!

Омон. Айтганим йўқ, маълумот бердим, холос. *(Қочиб чиқиб кетади.)*

Деҳқонбой. Мирзачўл тўғрисида гаплашаётган эдиларинг шекилли.

Холнисо. Юр деса кета берасанми? Қим айтади сени йигит деб!

Ҳамробуви. Қиз боланинг бошини айлантириб... йўлдан уриб... Сизни шу умид билан куёв қиламан деганмидим!..

Деҳқонбой. Бормаймиз! Бормаймиз!..

Ҳамробуви. Бормайсизларми?
Деҳқонбой. Сизлар рози бўлмасаларинг ҳеч қаёққа бормаймиз.

Ҳамробуви (*қатъий*). Мен рози эмасман!

Деҳқонбой. Бўпти, бормаймиз...

Холнисо. Эшитдингизми, қуда? Менинг ўғлим онасининг розилигига қарайди. Болам, шу гап аввалбоши кимдан чиқди?

Ҳамробуви. Аввалбоши сиздан чиққандир-да?

Холнисо. Шошманг, қуда...

Деҳқонбой. Аввалбоши бу гап... комсомол съездидан чиққан эди. Съездда комсомолларнинг Мирзачўлга юриши тўғрисида гап бўлган эди.

Холнисо. Ана, эшитдингизми? Съезд!

Деҳқонбой. Ундан кейин комсомол мажлисида гап бўлди.

Ҳамробуви. Ҳафизани мажлисга сиз бошлагандирсиз-да!

Деҳқонбой. Нега мен бошлайман, комсомол бўлгандан кейин мажлисга боради-да.

Холнисо. Боради-да!

Деҳқонбой. Ўзимизнинг колхозда-ку, бир парча ерни бўш қўйгани кўзимиз қиймайди; ҳеч бўлмаса ошқовоқ, у ҳам бўлмаса супурги экамиз. Мирзачўлда шунча ерни қамиш-қиёқ босиб ёта берадимиз? Нима учун Мирзачўлга бормаймиз, янги ерлар очмаймиз?

Ҳамробуви. Ана, қуда, эшитинг!..

Холнисо. Ҳой, нима деяпсан ўзинг?

Деҳқонбой. Мен мажлисда бўлган гапни гапиратибман. Бормаймиз!

Ҳамробуви. Бормайсизларми?

Деҳқонбой. Сизлар рози бўлмасаларинг қаёққа борамиз?

Ҳамробуви (*қатъий*). Мен рози эмасман.

Деҳқонбой. Бўпти, бормаймиз... (*Паузадан кейин.*) Ота-боболаримиз ер деб, сув деб доғ-ҳасратда ўтган экан. Мана ер, мана сув... Трактор бўлса, ҳукуматимиз ёрдам берса, худо йўл қўйган хатоларни тўғрилаётган олимларимиз бўлса...

Ҳамробуви. Астафирилло денг, болам!

Холнисо. Астафирилло дегин!

Деҳқонбой. Мана шунақа гаплар бўлганда мен Ҳафизага қарадим, Ҳафиза менга қараб турган экан. Икковимиз жилмайиб қўйдик.

Ҳамробуви. Аввал сиз жилмайгандирсиз-да!

Деҳқонбой. Аввал мен жилмаймасам, Ҳафиза жилмаяр эди, аввал у жилмаймаса, мен жилмаяр эдим...

Иккала кампир бир-бирини қучоқлаб йнғлайди.

Э, ахир бормаймиз дедим-ку!

Ҳамробуви. Бормайсизларми?

Деҳқонбой. Сизлар рози бўлмасаларинг бормаймиз!

Ҳамробуви (*қатъий*). Мен рози эмасман!

Деҳқонбой. Бўпти, бормаймиз!..

Ҳамробуви. Ҳа, баракалла, болам. Шунини Ҳафизага ҳам тушунтиринг. Ҳафиза қаёқда қолди экан?

Деҳқонбой. Уйда, бирга келган эдик.

Ҳамробуви. Шундақами... Мен бу ерда лақиллаб ўтирибман. Чиқай бўлмаса. Овқатини берай...

Холнисо (*туғунларга имо қилиб*). Қуда!..

Деҳқонбой. Бу нима?

Ҳамробуви (*хижолат бўлиб*). Шамоллатгани олиб чиққан эдик.

Иккала кампир туғунларни Ҳамробувининг уйига олиб киришади.

Холнисо. Сен ҳам овқатингни егин! (*Уйига киради*).

Деҳқонбой (*ўзи ёлғиз*). Онажонларим, тилимиз янги чиққан вақтларда-ку, чала-чулла айтган гапларимизга тушунар эдиларинг, ҳозир нега гапимизга тушунмайсизлар!

Ҳафиза (*киради*). Аямни қанақа қилиб кўндирдингиз? Мен ўн кечаю ўн кундуз йнғлармикин деб ўйлаган эдим. Сизни дуо қилиб ўтирибди.

Деҳқонбой. Бормаймиз, сизлар рози бўлмасаларинг, бормаймиз дедим.

Ҳафиза. Ие!.. Жанг кўрган одамман деган эдингиз шекилли.

Деҳқонбой. Бу жангда сабр тактикасини қўллаш керак. Сабр қилсак оналаримиз ўзлари оқ йўл тилаб кузатиб қўйишади.

Ҳамробуви (*товуши*). Ҳафиза, овқатингни егин!

Деҳқонбой. Кейин гаплашамиз. Мен сизни боғда кутаман.

Ҳафиза кетади.

Холнисо (овқат олиб чиқади). Қариллик курсин, подадан олдин чанг чиқариб сени хафа қилаёздик-а...

Деҳқонбой. Сизлар хафа бўлмасаларинг бўлгани-да, онажон...

Омон югуриб киради.

Омон. Деҳқонбой ака, деворий газета чиқди. Клубга осиб қўйишди. «Мирзачўлга кетаётган илғор комсомолларга шон-шарафлар бўлсин!» деб ёзишибди. Отларингни катта-катта қилиб ёзишибди...

Холнисо. Қир, уйга кир, овқатингни егин!

Омон. Бир кун эмас, бир кун менинг тўғримда ҳам шунақа деб ёзишади. (Уйга кириб кетади.)

Холнисо. Болам, отинг газетага тушган бўлса, энди нима бўлди!

Деҳқонбой. Бундан илгари мажлисга ҳам тушган эди... Нима бўлар эди, отимни газетадан ўчириб қўйинглар, аям кўнмаётибдилар, дейман-да...

Холнисо. Қандоқ бўлади... Йўғ-эл.. (Уйлаб туриб бирдан.) Болам, Мирзачўлнинг ҳавоси менга ёқмайди деб доктордан қоғоз олсанг-чи!

Деҳқонбой. Ая, аяжон, шу ҳам гапми!.. Уялмай-сизми... Ким айтади сизни тушунган хотин деб!

Холнисо (хижолат тортиб). Ахир... болам... шу ерда ҳам иккиннинг бири, колхозимизнинг кўрки эдингку. Урушдан орден олиб келдинг, худо хоҳласа, пахтага ҳам орден олар эдинг... Бу ҳам кўкрагингда яшнар эди.

Деҳқонбой. Онажон, орден деган нарса олга юрган кишининг кўкрагида яшнайд.

Холнисо. Олга юраман деган киши Мирзачўлга бориши керак эканми? Нега ўйламай иш тутасан?

Деҳқонбой. Урушга борганимда оқ йўл тилаган эдингиз, бу сафар ҳам оқ йўл тиларсиз дебман-да...

Холнисо. Урушнинг йўриғи бошқа эди. Унда сени эл-юрт қақирган эди!

Деҳқонбой. Ҳозир-чи? Партиямиз чўл-биебонларни обод қилинглари дегани мени қақиргани эмасми?

Холнисо. Болам, жон болам... (йўғламсираб.) Мени яна ташлаб кетасанми?

Деҳқонбой. Нега ташлаб кетар эканман? Борамиз, ўрнашамиз, уй-жой қиламиз... Ундан кейин келиб Ҳамробуви холам икковларингни олиб кетамиз-да.

Холнисо. Ҳамробуви бориб бўпти! Ҳафизани ҳам юбормайди. Унга ган уқдириб бўладими?

Деҳқонбой. Мен уқдира олмасам сиз уқдира olasиз.

Холнисо. Менинг гапимга қулоқ солармиди. Ука-сидан ҳам баттар ўжар!

Деҳқонбой. Нега қулоқ солмайди? Қирқ йил қулоқ солиб келиб, энди қулоқ солмайдиган бўлиб қолдими? Нега? Нима ёмонлик қилдингиз холамга?

Холнисо. Мени энди... агитатор қилмоқчимисан?

Деҳқонбой. Тушунган ҳар бир хотин агитатор-да. Ё тушунмаган хотинмисиз?

Холнисо (ўйлаб). Ҳозир гапирайми?

Деҳқонбой. Агитатор деган ишни пайсалга солмайди.

Холнисо. Майли... Сен овқатингни еятур бўлмасан. Кетиб қолма, адашиб кетсам, келиб сўрайман. Қариган чоғимда агитатор ҳам бўлдим! (Ҳамробувининг ҳовлисига ўтади.) Қуда, ҳо қуда!..

Ҳамробуви (уйдан чиқади). Лаббай... келинг, қуда...

Холнисо. Зерикиб кетдим, бирпасгина лақиллашайлик деб чиқдим...

Ҳамробуви. Жоним билан... киринг, киринг, жон қуда.

Иккови уйга кириб кетади. Омон киради.

Омон. Ака! Сизга айтаман деб эсимдан чиқиб қолибди. Комсомол комитетидан топшириқ олдим.

Деҳқонбой. Нима экан?

Омон. Авиомоделистлар тўгараги ташкил қиламан. Жуда кўп бола ёзилди. Биласизми, ҳозир мен нима ясаётиман?

Деҳқонбой (хаёли ичкарида). Трактор!..

Омон (аччиғи келиб). Трактор учадими? Тез учар самолёт ясаётиман.

Кампирларнинг товуши эшитилади. Деҳқонбой шошиб Омонни уйга ҳайдаб ўзи дарахт тинасига ўтади.

Омон. Битта қаноти битди. Кўрсатайми? Эртага кўрсатаман... (Уйга киради.)

Ҳамробуви билан Холнисо киради.

Ҳамробуви. Йўқ! Гапирманг! Гапирманг!

Холнисо. Аввал гапимга қулоқ солинг, қуда...

Ҳамробуви. Уғил сизники. Уғил сизники бўлгандан кейин мен нима дейман, индамайман.

Холнисо. Менга қаранг, қуда, қирқ йилдан бери ўртоқмиз-а? Қирқ йилдан бери сизга бирон ёмонлиқни раво кўрдимми?

Ҳамробуви. Чиқинг! Ҳозир уйимдан чиқиб кетинг!

Холнисо (*ўз ҳовлисига ўтиб*). Тушунмаган хотиндан хафа бўлишнинг ҳожати йўқ.

Ҳамробуви. Нима! Нима дедингиз?

Холнисо. Тушунмаган хотиндан хафа бўлиш керак эмас дедим.

Ҳамробуви. А, мен тушунмаганга чиқдимми? (*Ийғламсираб.*) Қирқ йилдан бери қадрдон эдик, энди мен тушунмаганга чиқдим, сиз тушунган бўлиб қолдингизми?

Холнисо. Тушунган бўлиб ҳали газетага тушганим йўқ, лекин ҳар ишга сиздан олдинроқ тушунаман.

Ҳамробуви. Мен сиздан кейинроқ тушунаманми? Нимани сиздан кейин тушунибман? Қани, айтинг!..

Холнисо. Ер ислоҳоти эсингизда борми? Ҳукумат бойларнинг ерини, от-улови билан тортиб олиб камбағалларга бўлиб берганда «бу ҳаром» деган ким эди?

Ҳамробуви. Айтган бўлсам ичимдан чиқариб айтганим йўқ. Қудратилла махсумнинг гапини айтганман. Ушандай деган бўлсам ҳам, ер олганмиз!

Холнисо. Ер олдиларинг-ку, лекин биздан кейин олдиларинг. Мен «ҳукумат шундоқ қилармиш» деб эшитишим билан Ленинни дуо қилганман. Мана шу мендан кейин тушунганингиз бўлади! Паранжи ташлаганда-чи.

Ҳамробуви. Буниси тўғри, паранжини сиздан бир йил кейин ташладим.

Холнисо. Бир ярим йил кейин ташлагансиз, ҳисобдан адашманг! Колхозга киришда-чи.

Ҳамробуви. Тўғри, сиздан кейин кирганман... Худоё колхозимиз у дунёю-бу дунё кам бўлмасин!

Холнисо. Шунга айтаман-да, мен тушунган нарсага сиз ҳам тушунмай қолмайсиз. Мен ҳозир мана бу ишга — Мирзачўлга тушуниб турибман, бориб-бориб сиз ҳам тушунасиз демоқчиман. Тушунасиз, лекин... кейин! Мендан кейин тушунасиз!

Ҳамробуви. Ахир, жоң қуда, нега ундоқ дейсиз! Нега тушунмас эканман! Тушунаман, тушуниб турибман! Лекин биттаю битта қизим... (*ўпкаси тўлиб.*) Орзу-ҳавас кўраман деганимда мени ташлаб кетса...

Холнисо. И-и-и, қуда, нега ташлаб кетар экан. Боришади, уй-жой, мол-ҳол қилишади... Ундан кейин келиб бизни ҳам олиб кетишади-да! Мирзачўлга нима қипти, укангиз шунча йилдан бери турибди-ку! (*Ҳамробувининг ҳовлисига ўтади*). Юринг, қуда, Ҳафизани сунтирайлик... Юринг! (*Уйга киришади.*)

Деҳқонбой (*ўзича*). Жуда яхши агитатор экансиз-ку, онажон, яна адашиб кетаман дейсиз...

Ҳафиза чиқади.

Ҳафиза. Деҳқонбой ака, бўлди! Кетамиз! Аям билан холам йўлга нима пиширсак экан деб маслаҳат қилиб ўтиришибди!

Қаттақон китоб кўтариб Омон чиқади.

Деҳқонбой. Бунақа жангда сабр тактикаси қўлланилса шунақа бўлади. Мана энди Мирзачўлга бориб тоғни толқон қиламиз!

Омон. Чўлда тоғ бўладими! Дарсликда «тоғ бўлмайди» дейилган. Мана!

Деҳқонбой. Биз дарсликни ҳам ўзгартирамиз.

Омон. Бир оз қисқартириб берсаларинг ёмон бўлмас эди. (*Кўчага чиқиб кетади.*)

Деҳқонбой девордан ошиб Ҳафизанинг олдига ўтмоқчи бўлади ва уни ўпмоқчи бўлади.

Ҳафиза. Ҳай-ҳай... бевош бўлманг.

Ашула эшитилади:

Сенга мафтун бўлиб севиб қолганим,
Ишқинг оловида ўртанганим рост.

Ҳафиза (*қўшилади*).

Сенинг ёдинг билан нафас олганим,
Исминг такрорлашга ўртанганим рост...

Деҳқонбой. Яхши ашула экан...

Ҳафиза. Уруш йиллари чиққан ашула.

Деҳқонбой. Ўзингиз чиқарганмисиз?

Ҳафиза. Йўқ, мен мафтун бўлган, мен ишқиде ўртанган киши...

Деҳқонбой. Йўқмиди?

Ҳафиза. Бўлса ҳам мен унга «қўшнининг қизи» эдим, холос. Фрондан онасига ёзган хатларида «қўшнимиз Ҳамробуви холам ва унинг қичга салом» дер эди!

Деҳқонбой. Эсингиздан чиқмаган экан!

Ҳафиза. Эсдан чиқадиган саломми?

Деҳқонбой. Мен фронтга кетганимда кичкинагина қизча, Омондан салгина катта эдингиз-да. Бир куни Ўзбекистондан газета олдим: қарасам, Ҳафизахоннинг сурати: «Пахта далаларининг стахановчиси «Ҳурмат белгиси» ордени билан мукофотланди...»

Ҳафиза. Уша суратимни фотограф далада олган эди. Афт-бошим чанг, сочларим тўзгиган... Хўп кулгандирсиз...

Деҳқонбой. Ухў, у суратга менинг кўзим билан қарасангиз эди. Кўзларим қамшиб кетди!..

Ҳафиза. Қайтиб келганингиздан кейин шунинг учун бир йилча юзимга қаролмай юрган экансиз-да...

Деҳқонбой. Аввал сизга муносиб йигит бўлишим керак эди.

Ҳафиза. Муносиб эмасмидингиз?! Аям муносиб йигит деган эдилар-ку!

Деҳқонбой. Узингиз-чи?

Ҳафиза. Вой, мен айтмасам аям қаёқдан билар эдилар!

Холнисо билан Ҳамробуви уйдан чиқади.

Ҳамробуви. Секин, эҳтиёт бўлинг, қуда, зина қийшайиб қолибди.

Холнисо. Биламан, қудажон... юринг, қуда. Эшикни мен оча қолай. Утинг...

Ҳамробуви (*эшикдан ўтиб деворни силайди*). Қуда, мана шу деворни поччангиз урган эди. (*Йиғламсираб.*) Чолгинам урган эди!

Холнисо. Ҳа... (*Йиғламсираб.*) Менинг чолим лой бериб турган эди.

Иккала кампир йиғлайди.

Деҳқонбой. Ие, агитатор деган ўзи қўшилишиб йиғламайди-да!

Холнисо. Қандоқ қилай, даданг лой бериб турган эди.

Омон киради.

Ҳафиза. Онажонларим, ҳамма ўзининг эски деворини қучоқлаб ўтира берса юрт қачон обод бўлади?

Деҳқонбой. Мирзачўлда катта-катта ёруғ уйлар соламиз.

Омон. Москвада қурилаётган иморатлардай йигирма қават, ўттиз қават иморатлар соласизлар-а, Деҳқонбой ака?

Деҳқонбой. Ўттиз қават бўлмаса ҳам Москва кўринадиган иморатлар соламиз. Қаер обод бўлса, ўша ердан Москва кўринади.

Ҳамробуви. Чўлни обод қилиш савоб.

Холнисо. Албатта! Қани, қуда, болаларга фотиҳа берайлик.

Ҳамробуви. Илоҳи омин... Ҳой, қизим, борганиндан кейин тоғанг менга бетўхтов хат қилсин!

Ҳафиза. Хўп.

Ҳамробуви. Илоҳи омин... Деҳқонбой болам, бу тоғасиникида турса, сиз бошқа жойда туринг... Айб бўлади.

Деҳқонбой. Хўп, мен жуда узоқда тураман.

Ҳафиза. Ая! Шу ҳам гапми?..

Ҳамробуви. Мен омади гапни атаётиман... Илоҳи омин... Ҳой, қизим, тоғанг чизган чизикдан чиқма! Деҳқонбой болам, сиз ҳам Мавлоннинг маслаҳати билан иш тутинг!

Холнисо. Албатта!

Деҳқонбой. Мавлон ака Ҳафизахонга тоға бўлсалар, менга ўз акам...

Ҳамробуви. Омин, шайтоннинг бўйни синсин!

Омон. Хола, шайтон хурфот, йўқ нарса!

Ҳамробуви. Бор-бор! Сенга қолса худони ҳам йўқ дейсан!.. (*Бирдан.*) Вой эсим қурсин!..

Деҳқонбой. Тагин нима бўлди? Ҳозир фотиҳа бердингиз-ку!

Ҳамробуви. Вой шўрим... Сўфини бураш эсимдан чиқибди!

Парда

ИККИНЧИ ПАРДА

Мирзачўл. Бир томонда қамиш билан ёпилган қатор уйлар уфққа туташган, олдинги планда ўша уйлардан бири. Бир томонда уфқдан чиқиб келган канал. Каналнинг сўл бети пахтазор, ўнг бети очилмаган қўриқ. Пашшахона, тутияган сўрида Мавлон ака ётибди. Қўлида папка, Салтанат югуриб киради.

Салтанат (*кимнидир қидиради*). Одилов ака!
Одилов ака!..

Мавлон (*пашшахонадан бошини чиқариб*). Менга қара, Салтанат, сўфи азон айтганини эшитганмисан?

Салтанат. Йўқ, Мавлон ака, умримда эшитган эмасман.

Мавлон. Сўфидан ҳам бақироқ бўлибсан. (*Яна ётади.*)

Салтанат. Кечирасиз, Мавлон ака, тобингиз қочгани эсимдан чиқибди. Парторгни қидириб юрибман... (*Бармоғини букиб.*) Раис МТСдан келгани йўқ — бир... парторг йўқ — икки... Комсомоллар келиб қолишди...

Мавлон (*бошини кўтариб*). Нима?

Салтанат. Комсомоллар келишди...

Мавлон. Шундоқ демайсанми ахир!..

Салтанат. Айтаётибман-ку...

Мавлон ўрнидан туради.

Турманг, турманг, Мавлон ака!.. Қасал одам, нима қиласиз туриб...

Мавлон. Менга ўргатма! Узим биламан... (*Уйга киради ва дарҳол тўн кийиб, этик кўтариб чиқади.*)

Комсомоллар қаердан келишибди? Қайси райондан?

Салтанат. Анжан областидан... Ётинг дейман!.. Мавлон ака!

Мавлон (*этик кияётиб*). Анжан областидан? Бизнинг райондан эмасмикин?

Салтанат. Одилов акам қимирламай ётинг демовдиларми?.. Қўймайман!.. (*Бир пой этигини олиб қолади.*)

Мавлон. Салтанат. Бер бу ёққа! Аччиғимни келтирма! Колхозга комсомоллар келганда, бригадир деган ялпайиб ётмайди. Меҳмонларни ким кутиб олади? Бригадир кутиб олиши керак! Мавлон кутиб олиши керак! Қанча одам келибди?

Салтанат. Кўпчилик...

Мавлон. Қизлар ҳам борми?

Салтанат. Учта қиз...

Мавлон. Шуларнинг биттаси менинг жияним эмасмикин? (*Жўнайди.*)

Салтанат (*Мавлоннинг кетидан югуриб*). Жиянингиз келиши керакмиди? Ётсангиз бўлар эди... Одилов акам хафа бўладилар.

Иккови чиқиб кетади.

Машина гуриллайди, тўхтайдди. Товушлар. Елкасига термос оingan семиз киши — Раҳимжон киради.

Раҳимжон (*ташқаридан шофёрга*). Қарим, шони-ма, ҳозир тахта топиб бераман, гилдиракнинг тагига қўйиб бос-чи... Мана, тахта... Қарим! (*Тахтани беради.*) Ма! (*Машина гуриллайди.*) Йўқ-йўқ, бўлмади... орқага юр-чи... Йўқ-йўқ... Бўлмайди, гилдирак ботиб кетди.

Одилов киради. У жон куйдираётган Раҳимжонни кўриб тўхтайдди ва кулимсираб қараб туради.

Қарим! Моторни ўчир, бензинни нобуд қилма! Хў, кўрдингми, трактор турибди. Бориб айт: «раиснинг машинаси ариққа тиқилиб қолди, чиқазиб беринглар» дегин. (*Одиловни кўриб.*) Э, ўртоқ парторг... Салом, ўртоқ Одилов. (*Хижолат бўлиб.*) Машинанинг оёғи тойиб кетди...

Одилов. Жуда тез ҳайдабсиз-да...

Раҳимжон. Э, ўртоқ Одилов, раис тез ҳайдамаса бўладими!.. Иш кўп, кун қисқа... Машинада юриб оёқдан қоламан-да!.. Бирпас дам олайлик... Бир пиёла кўк чой ичмайсизми? (*Термосни очади.*) Сомонхонага ўт тушди... (*Чой ҳўплаб.*) Бай-бай, зап чой бўлибди-да!..

Одилов. МТСга бордингизми?

Раҳимжон. МТСга бордим, пахта пунктига кирдим... Яхшиям кирганим: саккиз арава пахтамик ўтмай турган экан, жанжал қилиб зўрга ўтказдим. Бугун-эрта яна иккита сушилка солмасак бўлмайди. Тахта бор, сушилка солгани одам йўқ, ҳамма пахтада... Бир ёмғир ёрса борми?.. Бу комсомоллар кела қолса-чи-я!..

Одилов. Эрталаб штабга телефон қилган эдим.

Раҳимжон. Хўш?

Одилов. Бугун-эрта келиб қолишар.

Раҳимжон. «Бугун-эрта...» Идорадан келаётган-мидингиз?

Одилов. Йўқ, даладан... фермага кетаётибман. Йўлакай Мавлон акамни кўриб ўтай дедим.

Раҳимжон (*ҳайрон бўлиб*). Нима, нима қипти Мавлон акага?

Одилов. Далада безгак тутиб қолди. Машинага солиб жўнатган эдим.

Раҳимжон. Ҳай, аттанг!.. Шундай вақтда энг яхши бригадир касал бўлиб қолса-я...

Одилов. Юринг, кўриб чиқайлик.

Раҳимжон. Юринг, юринг... (*Шофёрга.*) Карим, бўлаёздингми? Бўлсанг, мени чақир!

Товуш. Орқа филдиракнинг дами чиқиб кетди.

Раҳимжон. Садқайи машина кетсин! Сенга ким қўйибди машина миннишни, эшак арава олиб бераман...

Одилов эшикни тақиллатади, ҳеч ким товуш бермайди.

Одилов. Ухлаб қолибди. Қўйинг, уйғотмайлик.

Раҳимжон. Йўқ, уйғотмаймиз, секин кириб кўриб чиқамиз-да... Кечгача бошқа фурсат бўлмайди... (*Эшикни секин очиб бир қадам қўяди ва орқасига қайтади.*) Уртоқ Одилов, сиз кира қолинг... Мен оғирроқман, тахта фижирлаётибди...

Одилов уйга киради, Раҳимжон диққат билан ичкарига қулоқ солади.

Одилов (*товуши*). Одам ҳам шундоқ қайсар бўладими?.. Шу ҳам гап бўлдимми?

Раҳимжон (*ҳайрон бўлиб*). Ие, касал одамга-я!..

Одилов чиқади.

(*Тажанг бўлиб*). Касал кўриш ҳам шунақа бўладими?..

Одилов. Қани касал? Йўқ!.. Чиқиб кетибди!..

Раҳимжон (*завқ қилиб*). Ажойиб одам-да, Мавлон ака! Далага чиқиб кетгандир-да! Касал ҳолида далага чиқиб кетса-я? Қаранг! Ғайратига чидамайди!

Одилов. Ғайрати-ку яхши, лекин ўжарлиги ёмон!

Раҳимжон. Ҳар кимда бир камчилик бўлади-да: биров ўжарроқ, биров сал (*қорнини силаб*) семизроқ...

Одилов. Биров ҳар камчиликка бир ваз кўрса-тади...

Раҳимжон (*кинояга тушуниб*). Биров шундай яхши бригадирни ҳар ваз билан сўкаверади.

Одилов (*кулиб*). Яна биров танқидни сўкиш деб тушунади. (*Жиддий.*) Мавлон аканинг мана шунақа ўжарлиги бир кун эмас, бир кун ўзига ҳам, колхозга ҳам жуда қимматга тушади.

Салтанат (*товуши*). Раҳимжон ака!

Одилов. Салтанат сизни қидириб юрибди... Хўп, мен фермада бўламан (*кетади*).

Раҳимжон (*ташқарига*). Карим, бўлдингми?

Карим (*товуши*). Ҳозир...

Раҳимжон. Бўлмаса мен чой ичиб олай. Бўлсанг чақир. (*Термосга қарайди, чой йўқ.*)

Эрмат (*товуши*). Чойни ичиб бўлгандан кейин чойнакни хор қилмай дарров элтиб берсанг бўлмайдимми! Ота-буванг чой кўрганми ўзи!..

Раҳимжон. Эрмат! Ҳо, Эрмат!

Қўлида бир талай чойнак, Эрмат киради. (*Термосни узатиб*)

Чойга ялчитмасанг шунақа бўлади-да! Ма, дамлаб кел! Эрмат. Ие, ҳозир дамлаб берувдим-ку!

Раҳимжон. Чойинг ҳам ўзингга ўхшаган — баракаси йўқ...

Эрмат. Сизга чой чидамайди, бўйнингизга бир хум айрон осиб қўя қолай! (*Чиқади.*)

Раҳимжон (*кетидан*). Айронни ўзинг ич, бўйинг ўсади...

Салтанат киради.

Салтанат. Раҳимжон ака! Раҳимжон ака!

Раҳимжон. Салтанат, мен бу ёқдаман!..

Салтанат пашшахонанинг бир чеккасини кўтаради.

Салтанат (*энтикиб*). Сизни қидира бериб оёғим-да оёқ қолмади, Раҳимжон ака!

Раҳимжон. Секретарь деган раисни қидиргани яхши-да!.. Нафасингни ростлаб ол.

Салтанат. Кейин ростлайман... Комсомоллар келишди — бир...

Раҳимжон. Э-э-э, келишдимми? Шундоқ демайсанми?

Салтанат. Айтаётиман-ку!..

Раҳимжон. Ўзим кутиб олишим керак эди-я! Чой, овқат...

Салтанат. Айтдим, овқатга уринаётибди — икки... Ётоқхонани тайёр қилдириб қўйган эдим — уч...

Раҳимжон (*хурсанд бўлиб*). Аммо-лекин кети-ворган секретарсан-да!.. Сал семирсанг раис бўласан!.. (*Шофёрга.*) Карим, мунча ивирсидинг, бўлдингми?

Товуш. Машина тайёр!

Раҳимжон (*машина томон юради*). Салтанат, раисга етиб юр...

Салтанат (*кетидан чопиб*). Мавлон аканинг жияни келди. Куёви ҳам келибди...

Раҳимжон (*тўхтаб*). Ие, Мавлон ака даяда юрибди...

Салтанат. Мавлон ака правлениеда. Комсомоллар билан гаплашиб ўтирибди.

Раҳимжон (*завқ қилиб*). А! Комсомолларни ҳаммадан олдин кутиб олди дегин!.. Оббо Мавлон ака-е, ҳар ишда биринчи-я!.. Жонинг роҳат қилади.

Иккови чиқиб кетади. Машина жўнайди.
Мавлон, Ҳафиза, чамадон кўтариб Деҳқонбой киради.

Мавлон (*уйни кўрсатиб*). Мана, Ҳафиза, тоғаннинг уйи. Ўз уйинг (*бирдан*). Қап-қатта бўлиб қолипсан-а, жияним!.. Ўзим ҳам Деҳқонбой билан келарсан деб ўйлаган эдим.

Ҳафиза уялиб уйга кириб кетади.

Қани, Деҳқонбой, уйга кирайлик...
Деҳқонбой. Ҳозир, тоға...

Мавлон Деҳқонбойнинг қўлидаги чамадонлардан бирини олиб уйга киради. Деҳқонбой қолган чамадонни ерга қўйиб атрофга қарайди. Мавлон қайтиб чиқади.

Мавлон. Ҳа, қандай биёбонга келиб қолдим деб чўчиб кетдингми?

Деҳқонбой. Йўқ, тоға, чўчиганим йўқ...

Мавлон. Ҳимм. Мирзачўлдан ҳозир ҳам чўчийдиган одамлар бор. Илгариги Мирзачўлни кўрганинг йўқ. Мен келганда мана шу ерларда гиёҳ унмас эди. Одам кам... одам ҳозир ҳам кам... Машина кам эди. У вақтда Фарҳод йўқ эди. Зовурлар қазидим, ариқлар чиқардим... Йўл бўйидаги теракларни кўрдингми?

Деҳқонбой. Кўрдим...

Мавлон (*керилиб*). Мен экканман!.. Тутни кўрдингми?

Деҳқонбой. Яхши ўсибди.

Мавлон. Мен экканман!.. Уйни кўрдингми? Емонми? Тўғри, яхши ҳам эмас. Лекин нон ҳам нон, нон ушоқ ҳам нон. Қапаларда, ертўлаларда турганмиз... Колхозни уй бадавлат қилмайди, пахта бадавлат қилади. Мавлонни Мавлон қилган уй эмас, пахта! (*Уйдан чиққан Ҳафизага*.) Шундоқ эмасми?

Ҳафиза. Тўғри, тоға...

Мавлон. Мен самовар қўяй...

Деҳқонбой. Ҳожати йўқ.

Ҳафиза. Ўзим қўяман, тоға... Айтгандай, аям майда-чуйда бериб юборган эдилар. (*Чамадонни очмоқчи бўлади*.)

Деҳқонбой. Шошманг, Ҳафизахон, аввал анжирни есинлар, ачиб қолади. (*Пақирдаги анжирнинг юзини очади*.)

Мавлон (*анжирдан бирини оғзига солади*). Байбай-бай...

Ҳафиза. Самоварингиз қаерда?

Мавлон. Уйни қара-чи.

Ҳафиза уйга киради.

Мавлон. Пахта мени кўрса яйрайди... Менинг бригадам қанча пахта беришини ҳозир сенга айтмайман... Мавлоннинг бригадаси қанча пахта беришини ўзинг чамалаб кўра қол. Қолган кўсагимни кўрсанг биласан. Қачон далага чиқамиз.

Деҳқонбой. Ҳозир десангиз, ҳозир чиқамиз-да.

Мавлон. Йўқ, қоронғи тушсин... Мени парторг кўриб қолса хафа бўлади.

Деҳқонбой (*ҳайрон бўлиб*). Нега? Бригадирни ўз даласига қўймайдими?

Мавлон. Тобим йўқ... безгак... парторгга тузалмагунимча далага чиқмайман деб сўз берганман.

Ҳафиза (*уйдан чиқиб*). Тоға, самоварингизни тополмадим.

Мавлон. Келинойинг шаҳарга кетгандан бери ўзим ҳам ҳеч нарсани тополмайман. Юр, қазноқни қарайлик-чи.

Иккови чиқиб кетади. Деҳқонбой чамадон ва пақирни олиб уйга киради.

Қўзиев (*товуши*). Юсуф, сен кетавер. Мен бригадирга учрашмоқчиман.

Қўзиев киради ва Мавлоннинг эшигини қоқади.
Деҳқонбой уйдан чиқади.

Қўзиев (*афтига қарамай*). Салом, Мавлон ака, мен яна ўша масала билан келдим. (*Деҳқонбойни кўриб*.) Ие, кечирасиз... бригадир уйдаими?

Деҳқонбой. Ҳозир, айтиб келаман...

Қўзиев. Йўқ, йўқ; овора бўлманг, туратураман...

Кечирасиз, сизни биринчи кўришим, колхозга яқинда келдингизми?

Деҳқонбой. Шу бугун келдим.

Қўзиев. Шунақами?.. Қалай, Мирзачўл?..

Деҳқонбой. Ҳали ҳеч қаерни кўрганамча йўқ.

Пауза

Қўзиев. Папирос чекасизми?

Деҳқонбой. Чекаман.

Қўзиев (*папирос узатиб*). «Давай, закурим това-рищ, по одной...»

Деҳқонбой. «Давай, закурим, товарищ мой...»

Қўзиев Деҳқонбойга, Деҳқонбой Қўзиевга папирос беради, бир-бирининг гугуртидан папирос тутатади.

Деҳқонбой (*Қўзиевнинг лентасига ишора қи-либ*). Урушга борган экансиз...

Қўзиев. Сиз-чи?

Деҳқонбой. Мен ҳам борганман.

Қўзиев (*хурсанд бўлиб*). Шунақами?.. Сўрашиб қўяйлик бўлмаса... (*Қўл бериб*.) Ҳошим, Ҳошим Қў-зиев...

Деҳқонбой. Деҳқонбой. Немисни қаергача қувиб бордингиз?

Қўзиев. Немисга етолмадим, ака, келишда қадам-лаб келди-ю, қочишда ёмон ҳам шаталоқ отиб қочди-е! Уруш бўлган жойларни кўрдим, холос. Бутун урушни кўприк солиш, кўприк тузатиш билан ўтказдим. Насиб экан-да...

Деҳқонбой. Медалингиздан кўприк солиш ҳам жанговар ишга ўхшайди-ку.

Қўзиев. Уҳў, ҳар кўприклар солдикки!.. Будапешт-дан қайтдим. Биз солган кўприклардан ўтгандирсиз...

Деҳқонбой. Мен Шарқий Пруссияда эдим.

Қўзиев. Бошқа томонда экансиз-да. Мирзачўлга қаердан келдингиз?

Деҳқонбой. Анжан областидан.

Қўзиев. Бу ерга ҳам бошқа томондан келган экан-сиз-да? Мен Самарқанд области, Узгарини қишлоғидан. Қишлоғимизнинг эски оти Сийқа танга эди. Эшитган-дирсиз?

Деҳқонбой. Сийқа танга? (*Кулиб*.) Илгари хўп, галати отлар қўйиншар экан-да. Сийқа танга-я!..

Қўзиев. Қишлоғимизда бир бой ўтган экан. Шу бой мачит солмоқчи бўлиб битта уста ёллабди. Бой ус-тага ҳар ҳафта ярим танга берар экан. Уста ярим тан-гани олиб ўша куни бойнинг хотинларидан бирига берар экан... Қандоқ қилсин, у вақтда уйланиш қийин, бўй-доқчилик... Бой ҳалиги тангани хотинидан тортиб олиб, бир ҳафтадан кейин яна устага берар экан. Шунақа қилиб, танга қўлдан-қўлга ўтавериб сийқа бўлиб кетган экан!

Деҳқонбой (*кулиб*). Мачит битибдими?

Қўзиев. Танга ўтмас бўлгандан кейин масжид ора йўлда қолиб кетибди... Узимизнинг қишлоқда бир мак-таб, бир клуб, қанчадан-қанча уй-жой солганман...

Деҳқонбой. Винокормисиз? Яхши...

Қўзиев. Э, ака, жон-дилим иморат!.. Бугун қарай-сизки, қуруқ ер, бақа сакраб юрибди; эртага қарайсиз-ки, лой, тараша. Бир вақт келиб қарайсизки, бир томонда райҳон, бир томонда жамбил, ҳаворанг дераза, пушти парда, нозанин ёр... (*Уф тортиб*.) Лекин бу ерда... (*Жим қолади*.)

Деҳқонбой. Бу ерда шўр иморатнинг офати бўл-са керак?

Қўзиев. Гап шўрда эмас!

Деҳқонбой. Нимада?

Қўзиев. Қўйинг, танишган замонимиз ҳасрат қил-май...

Деҳқонбой. Сабр қилсангиз, ҳаворанг дераза ҳам бўлади, пушти парда ҳам бўлади. Қанақа ёр дедин-гиз ҳали?

Қўзиев. Нозанин ёр...

Салтанат (*товуши*).

Поезд келади шошиб,
Шунда келган ёрмикин?..

Қўзиев (*уни қаршилаб*).

Тоза қаранг, ўртоқжон,
Менинг ёрим бормикин?..

Салтанат киради.

Лабларинг лаълу, тишинг гавҳар, кўзинг ферузадай.
Икки бетинг қип-қизил — хумдонда пишган кўза-дай... Салтанат! Жоним!

Салтанат (жержиб). Гапирманг!.. Утган куни
Қўзиев билан нима деб лақиллашиб турган эдингиз?

Қўзиев. Йўл тўғрисида гаплашдик.

Салтанат. Йўл тўғрисида хир-хир кулмасдан
гаплашиб бўлмас эканми?

Қўзиев. Ахир, бу йўлларни кўрмайсанми, турган-
битгани кулги-ку, дўқир-дўқир...

Салтанат. Эргалаб нима тўғрисида гаплашиб
турган эдиларинг?

Қўзиев. Тахта тўғрисида.

Салтанат. Тахтанинг ҳам турган-битгани кулги
эканми? (Деҳқонбойни кўриб қолади.) Шошиб туриб-
ман... Бугун соат саккизда комсомол мажлиси бор.
(Деҳқонбойга.) Ҳафизахонга ҳам айтиб қўйинг.

Қўзиев. Салтанат, мажлисда бирга ўтираемизми?

Салтанат (кўз қисиб). Хайр, Ҳошим ака... (Чо-
пиб чиқиб кетади.)

Деҳқонбой. Нозанин ёрнинг тайёридан борга ўх-
шаб қолди-ку.

Қўзиев. Нозанин ёр борку-я, лекин... ((тажанга
бўлиб, қўл силтаб) бўғилиб кетасан киши!..

Деҳқонбой. Ҳа, нега бўғиласиз?

Қўзиев. Бўғилмасдан бўладими?.. Мен бинокор-
ман. Колхозда бинокорлик масаласи думи хуржунда
бўлгани учун келганимдан бери пахтада ивирсиб юриб-
ман! Пахтани билмайман! Мен бинокорман ахир!.. Кол-
хознинг бир вагондан ортиқ тахтаси бор, ҳар кўрганам-
да юрагим эзилиб кетади: нотўғри тахлашган! Брига-
дирга шунча айтаман: «ҳой ака, менга икки соатгина
жавоб беринг, шунини бошқатдан тахлаб қўяй» дейман.
Қаёқда!.. Ана, дейди, мана, дейди. Ҳозир яна бир айтиб
кўраман, йўқ деса раисга арз қиламан, парторгга бориб
дод дейман!..

Деҳқонбой (ҳайрон бўлиб). Бригадирингиз Мав-
лон аками?

Қўзиев. Ҳа-да!.. Танийсизми?

Деҳқонбой. Мавлон ака қаллигимнинг тоғаси
бўлади.

Қўзиев. Э, саломат бўлсинлар!.. (Кетмоқчи бў-
лади.)

Деҳқонбой. Тушунолмадим... Мавлон ака яхши
бригадир-ку...

Қўзиев. Мен ҳам шунақа деяпман-ку...

Ҳафиза (жаради). Салом... (Уйга кириб кетади.)

Қўзиев. Сизнинг нозанин ёрингизми?

Деҳқонбой. Ҳа... қаллигим.

Қўзиев. Дуруст, дуруст...

Ҳафиза (уйдан пақир кўтариб чиқади). Кечира-
сиз, сувни қаердан оласизлар?

Қўзиев. Сувними? Сувни каналдан олиб келамиз.
Пақирни беринг, олиб келиб бераман.

Деҳқонбой. Йўқ, ўзим...

Деҳқонбой пақирни Ҳафизанинг қўлидан олади.

Ҳафиза. Мен ҳам бораман.

Қўзиев (йўл кўрсатиб). Мана шундоқ тушиб, ав-
вал ўннга, кейин чапга буриласизлар.

Ҳафиза билан Деҳқонбой чиқиб кетади.
Бўш чойнак, термос кўтариб Эшмат киради.

Қўзиев (қайтиб Мавлоннинг эшиги олдида ўтира-
ди, ўзича). Кутаман! Қўймайман! (Бармоғи билан са-
наб.) Тахта, Чий. Қўсақ... Йўқ, кўсақ керакмас!

Эрмат. Бу ишда бари бир барака топмайсан, ука,
қўй, гишту тахта деб жонингни ҳалак қилма, чаққонгина
йигит экансан, менга шогирд туша қол! Ўзим пуфлаб,
туфлаб парвариш қилсам уч йилда дидлик, таъби но-
зик, кетиворган самоварчи бўлиб етишасан! Хўп дегин!

Қўзиев (калака қилиб). Шунақами?

Эрмат. Баъзи бир тўқимтабиат самоварчилардан
бўламан десанг уч ҳафта ҳам етади. Мен сени аста-
секин учирма қиламан: аввал мана бунақа чойнак йиға-
сан, ундан кейин ўтин-кўмирга қарайсан; бир оз қўлинг
келгандан кейин хум тўлдирасан, чойнак-пиёла арта-
сан; бу ишда машқинг роса бўлгандан кейин келгани
кутиб, кетгани кузатасан; ана ундан кейин...

Қўзиев. Биласизми, Эрмат ака...

Эрмат. Биладан, биладан, ҳаммасини ўргатаман!

Қўзиев (афсусланиб). Бинокорлик бригадаси йўқ-
да, бўлганда мен сизни бунақа судраб юрмас эдим, дар-
ров битта тешага даста қилиб белимга қистириб олар
эдим!

Эрмат (аччиғи келиб). Нодон! Бир куни ялиниб
келарсан! Унда самоварга карнай ҳам қилмайман!

Мавлон киради.

Раисни кўрмадингизми?

Мавлон. Ҳозир самоварга қараб кетди.

Қўзиев. Тахта, гишт...

Мавлон. Ҳа, гишт жиннис! Ишлар қалай? Даладан келдингми? Мен йўқ, иш қанақа бораётибди? Қанча кўсак тердиларинг?

Қўзиев. Тердик...

Мавлон. Сен ўзинг қанча тердинг?

Қўзиев. Тердим...

Мавлон. Бугун ҳам 50 кило тергандирсан-да!.. Пахта деса саратонда кўлинг совқотади... (Пашишахонага киради.)

Қўзиев. Бугун эллик кило терганим йўқ...

Мавлон (бошини чиқариб). Ростданми? Кўпроқ тердингми? Қанча?

Қўзиев. Бугун қирқ уч кило тердим... Кўсак те-ришга уқувим йўқ.

Мавлон (анграйиб туриб бирдан). Минг лаънат! (Пашишахонани ёпади, яна очади.) Менга қара, Қўзиев, ҳеч ўйлайсанми? Фикр-ёдинг нимада ўзи?

Қўзиев. Тахтада.

Мавлон. Минг лаънат! Кеча гиштан теккан эди, энди тахтадан тегибди-да!

Қўзиев. Уч-тўртта одам беринг, шуни бошқатдан тахлаб кўяй!

Мавлон (бўғилиб). Менга тахта эмас, пахта керак! Пахта!!

Қўзиев (ялиниб). Шундай яхши тахта чириб кетади, Мавлон ака!..

Мавлон (бирдан юмшаб). Бери кел. Қўрқма, берироқ кел! Менга қара, Қўзиев, сен Мирзачўлга нимага келдинг? (Тажанг бўлиб.) Эртага раисга айтаман, сени колхоздан жўнатсин.

Қўзиев. Тахта нобуд бўлади, Мавлон ака...

Мавлон (хуноб бўлиб). Эртага эмас, ҳозир айтаман! (Туради.) Ҳозир бориб айтаман. Менинг бригадамда қирқ уч кило кўсак терса-я! Мавлоннинг бригадасида қирқ уч кило терса-я. «Пахта» десам, «тахта» дейди... Такасалтанг!..

Қўзиев (аччиғи келиб). Ким такасалтанг?

Мавлон. Сен... Шаҳрингга бориб гиштингни тер, Мирзачўлга келишни сенга ким қўйган эди! (Чиқиб кетади.)

Салтанат киради.

Қўзиев. Кетаман! Колхоздан кетаман!.. Бутунлай кетаман...

Салтанат. Қаёққа? Одамлар келаётибди-ю, сиз кетасизми?

Қўзиев жаҳл билан чиқиб кетади.

Салтанат. «Кетаман? Бутунлай кетаман?» (Ийғалайди.) Энди нима қиламан?..

Одилов киради.

Одилов. Ҳа, Салтанат, нима бўлди?.. Салтанат, гапирсанг-чи!

Салтанат (ийғлаб). Ҳошимжон акам кетармишлар...

Одилов. Қўзиевми? Қаёққа?

Салтанат (ўпкасини туюлмай). Қолхоздан кетармишлар... Бутунлай кетармишлар...

Одилов. Шунақами? Кутмаган эдим... Яхши комсомол эди-ку...

Салтанат (ийғлаб). Бирам яхши эдики...

Одилов. Хўп, гаплашиб кўрамиз.

Салтанат (ёлвориб). Гаплашинг, Одилов ака... Ҳозир гаплашинг...

Одилов. Хўп. Қаёқда ўзи?

Салтанат. Ҳозир топиб келаман...

Одилов (Салтанатни тўхтатиб). Шошма! Ана у Мавлон аканинг жияними?

Салтанат. Ҳа. Ана у куёви... (Ийғалайди.)

Деҳқонбой билан Ҳафиза киради.

Ҳафиза. Деҳқонбой. Салом.

Салтанат. Танишинглар, бизнинг парторг... (Чиқиб кетади.)

Одилов. Хуш келибсизлар... Қалай, ўрнашиб олдиларингми?

Деҳқонбой. Ҳафиза тоғасиникида туради. Мен, ётоққа ўрнашдим. Кечирасиз... (Сувни уйга олиб киради.)

Ҳафиза. Сув узоқроқ экан.

Одилов. Каналдан қишлоққа қувур ётқизилса бўлар эди, бироқ қийин, одам етишмайди... Мана энди сизлар ёрдам қиласизлар. Ҳали кўп ишлар қилишимиз керак.

Деҳқонбой (*уйдан чиқади*). Мавлон ака қани?
Одиллов. Тоғангиз ўзини эҳтиёт қилмайди. Бугун қимирламай ётаман деб менга сўз берган эди... Хўп яхши пахтакор-ку, лекин... Ўзингиз яхши биларсиз? (*Деҳқонбойга*.) Қалай, Мирзачўл ёқдим?

Деҳқонбой. Нима десам экан... Йўқ, ёқмади.

Одиллов. Ҳм... (*Ҳафизага*.) Сизга-чи?

Ҳафиза. Менга ҳам ёқмади. Биласизми, бизнинг Ўзбекистон шоҳи сўзана, Мирзачўл мана шу шоҳи сўзанага тушган чипта ямоқ!

Деҳқонбой. Қишлоғимизда обком вакили шундоқ деганда мен бу гапнинг маъносига унча тушунмаган эканман, Мирзачўлни кўриб мана энди тушундим.

Одиллов (*икковига ер остидан разм солади ва ўйланиб туриб*). Чипта ямоқ... Мирзачўлни ҳам шоҳи сўзанага айлантираман.

Деҳқонбой. Кечирасиз... Биз Мавлон аканинг бригадасида ишласакмикин деган эдик. Ҳужумда тажрибали командир яхши-да.

Одиллов. Мирзачўлга ҳужум қилмоқчимисизлар? Мен раисга айтиб кўраман. Бирга айтаман.

Ҳафиза. Раҳмат...

Одиллов. Ҳужум қиламиз денг... Ҳужум яхши нарса... баъзи одамлар чекинмоқчи...

Деҳқонбой. Комсомолларданми?

Одиллов. Битта комсомол. Сизлардан аввалроқ келган бир йигит. Қўзиев деган...

Деҳқонбой. Ҳошим Қўзиевми? Ундоқ эмасдир... Мен боя гаплашган эдим. Бинокор экан. Пахтани унча билмайман дейди. Бинокорликдан гапирсангиз кўзлари чақнаб кетади. «Қолхознинг тахтаси бор экан, нотўғри тахлашган, чириб кетади» дейди. Шу тўғрида гаплашгани Мавлон аканинг олдига келган эди.

Одиллов. Мавлон аканинг олдига?! Тахта тўғрисида?! Ҳим... маълум бўлди... Шунинг учун кетаман деган экан-да. Мавлон ака пахтадан бошқа нарсани тан олмайди. Қўзиевга сушилка солдириш керак... Хўп, бу тўғрида гаплашамиз... Хўш, ўзингиз-чи, ўзингиз нима иш қилар эдингиз?

Деҳқонбой. Пахтакорман... Кейинги вақтда бригадир эдим.

Одиллов. Бу ерда нима иш қилмоқчисиз?

Деҳқонбой. Катта ниятлар билан келганмиз...

Одиллов. Эшитсак мумкинми?

Деҳқонбой. Мумкин. Урушдан қайтишда Тош-

кентга тушдим. Қизил майдонни кўрдим. Навоий театрини кўрдим... Эскижўвага бордик. Бир томон боғ, бир томон стадион, театр, кино... Ҳайрон бўлдим, бунинг нимаси Эскижўва, нима учун Эскижўва?..

Одиллов. Эскидан қолган от.

Деҳқонбой (*шавқ билан*). Бир вақти келиб Мирзачўл ҳам шунақа эскидан қолган от бўлиб қолса, келган одам: «Бунинг нимаси Мирзачўл? Нима учун Мирзачўл?» деса... Менинг орзум, бизнинг орзумиз мана шу!

Одиллов (*Деҳқонбойга бошдан-оёқ разм солиб*). Кўп яхши орзу!..

Раҳимжон ҳовлиқиб киради.

Раҳимжон. Иш чатоқ, Мавлон ака ётиб қолди. Идорага келган эди, бирдан безгак титратса бўлади-ми?!

Ҳафиза. Қаердалар?

Раҳимжон. Идорада. Диванга ётқизиб қўйдим. Салтанат қараб турибди.

Ҳафиза югуриб чиқиб кетади.

Одиллов (*Ҳафизанинг кетидан чиқиб кетмоқчи бўлган Деҳқонбойга*). Шошманг... (*Раҳимжонга*.) Докторга одам юбордингизми?

Раҳимжон. Юбордим. Қўзиев кетди.

Одиллов. Мавлон ака бу ерда ётмайди ҳам, тузалмайди ҳам!

Раҳимжон. Районга, касалхонага юборамиз.

Одиллов. Райондан қочиб келади. Тошкентга юбориш керак!

Раҳимжон. Аттанг!.. Шундай долзарб вақтда энг яхши бригадиримиз ётиб қолди-да!

Қўзиев (*киради*). Келди, доктор келди..

Раҳимжон. Баракалла!

Одиллов (*ўйлаб туриб*). Мавлон ака тузалиб келгунча бригадирликка...

Раҳимжон. Ҳайронман, кимни қўямиз?

Одиллов. Деҳқонбойни қўйсак-чи?

Деҳқонбой. Меними?

Қўзиев (*суюниб*). Жон ака, хўп денг! Уч-тўрт кун бўлса ҳам орқамга офтоб тегсин!

Парда

УЧИНЧИ ПАРДА

Уша сахна, фақат сўри йўқ. Орадан икки ҳафта ўтган. Ғўзапоя йиғиб олинган. Одиллов бошлиқ комсомоллар зовур тозалашмоқда. Қўзиев зовурга солинган кўприкни битирмоқда. Унинг олдида патефон ашула айтмоқда.

Одиллов. Ҳа, баракалла!.. Деҳқонбой, қани нари ёққа ўтинлар-чи.

Одиллов билан Қўзиевдан бошқа ҳамма чиқиб кетади.

Қўзиев. Пахтани йиғиб-териб олдик, зовурларни ҳам бугун тозалаб бўламиз, шудгорни трактор қилади, одамлар бўшайди... Бинокорликни ҳозир бошламасак, қачон бошлаймиз?

Одиллов (*кулиб*). Бошладинг-ку! Хамирнинг учидан патир деб сушилка солдинг-ку!

Қўзиев. Сушилка нима?.. Уй керак, клуб керак...

Одиллов. Шундоқми?.. Эртага бўладиган правление мажлисида биринчи масала — бинокорлик бригадаси тузиш масаласи! Бўлдими?

Қўзиев (*мамнуният билан*). Бўлди... (*Патефонни кўтариб кетмоқчи бўлади.*) Мумкинми... яна битта савол...

Одиллов. Хўп.

Қўзиев. Музикани яхши кўрасизми?

Одиллов. Нима эди?

Қўзиев. Қолхозда биронта чолғу асбоби йўқ.

Одиллов. Нега? Танбур, дутор...

Қўзиев. Қачонгача дуторнинг қорнини қашлаймиз? Деҳқонбой менга духовой оркестр ташкил қилишни топширди. Комсомол комитетининг топшириғи! Бажармаслик мумкинми? Раҳимжон акага чолғу олиб беринг десам, «мактабда пианино бор, пианино чалиб туринглар» дейди.

Одиллов. Хўп, буни ҳам гаплашамиз.

Қўзиев. Яшанг.

Қўзиев чиқиб кетади.

Раҳимжон (*киради*). Салом, ўртоқ Одиллов. Зовурларни бугун тозалаб бўламиз чоғи?

Одиллов. Албатта!

Раҳимжон. Ешлик хўп яхши-да!.. Комсомолларни кўрсам, жоним роҳат қилади. Нима ишга ёпишса, ўн қўллаб ёпишади-я! Ут! Олов!..

Одиллов. Деҳқонбойни комсомол комитетининг секретарлигига тавсия қилиб янглишмабмиз.

Раҳимжон. Уҳў, нимасини айтасиз!.. Раисга тиним йўқ. Раис озадиган бўлди. Сиз Қисловодска боргин дейсиз, мана Қисловодск!.. Жонинг роҳат қилади. (*Мамнуният билан.*) Ҳафизани айтмайсизми?.. Иккови бир олманинг икки палласи!

Одиллов. Қўзиев-чи?

Раҳимжон. Қўзиевми? Қўзиев ўша олманинг учинчи палласи-да! Сушилкасини қаранг, жонинг роҳат қилади...

Одиллов. Бинокорлик бригадасига шунинг ўзини бригадир қила қолсак нима бўлади?

Раҳимжон. Иккала қўлимни кўтараман! Ўзи билан гаплашиш керак.

Салтанат (*товуши эшитилади*). Раҳимжон ака! Раҳимжон ака!

Салтанат югуриб киради.

Сизни қидира бериб оёғимда оёқ қолмади. Райвод-хозга телефон қилар эмишсиз — бир; райижроком сводка сўраётибди — икки; ёнилғи олиб келишди — уч; эртага идорада ўтирмайман, комсомоллар билан далага чиқаман — тўрт...

Раҳимжон. Менга қара, Салтанат!

Салтанат. Чиқма демоқчимисиз? Мен ҳам комсомолман, чиқаман. Гапингизга қулоқ солмайман.

Раҳимжон. Хўп, эртага қулоқ солмасанг майли, лекин бугун қулоқ сол. Қўзиевга айт, менга учрашсин (*Салтанатни тўхтатиб*). Шошма, телеграммани юбордингми?

Салтанат. Қанақа телеграмма?

Раҳимжон. Мавлон акага... э-э-э. (*Пешонасига уриб.*) Телеграммани ўзим юбормоқчи эдим-а!.. Эсимдан чиқибди.

Салтанат. Яхши бўлмабди. Мавлон ака касалхонада егани ичига тушмаётгандир. Ўзингиз биласиз-ку, Мавлон акани...

Раҳимжон. Ҳой, аттанг!

Салтанат. Бармогингизни буксангиз эсингиздан чиқмас эди.

Одиллов. Салтанат, почтага ўзинг бориб келгин.

Раҳимжон. Машинада бориб келсан.

Салтанат (бармоғини букиб). Телеграмма —
икки... Беринг!

Раҳимжон (Одиловга қоғоз бериб). Сиз ёзинг.
(Тенадаги чироқни ёқади.)

Одилов (ёзади). «Тошкент... касалхонаси...»

Раҳимжон. «Пахтани муддатидан олдин йиғиб-
териб олдик. Сизнинг бригадангиз планни биринчи бў-
либ бажарди...» Зовур тўғрисида ҳам ёзиш керакдир?

Одилов. Албатта!

Салтанат. «Тезроқ тузалиб келинг...»

Одилов. Тўғри. Ма, Салтанат (қоғозни беради).

Салтанат (қоғозни папкага солади ва Раҳим-
жоннинг бармоғини букади). Райводхозга телефон қи-
линг, эсингиздан чиқмасин — бир!..

Раҳимжон. Ҳозир идорага бораман (Одиловга).
Сиз қаяёққа?

Одилов. Деҳқонбой билан гаплашмоқчиман.

Салтанат (йўлга қараб). Деҳқонбой акам кела-
ётибдилар.

Раҳимжон. Қани? Ҳа, тамом, зовур битибди!

Комсомоллар ашула айтиб кетишади. Ҳафиза билан Деҳ-
қонбой саҳнада қолади.

Деҳқонбой. Рапорт беришимиз мумкин: ҳамма
зовурларни тозалаб бўлдик.

Раҳимжон. Баракалла!.. Ут! Олов! Салтанат,
сводка ёз! (Шофёрга.) Карим! Идорага кетдик.

Раҳимжон билан Салтанат кетади. Машина жўмайди.

Одилов. Ҳорманглар энди! Ҳужум давом этаётиб-
дими?

Деҳқонбой. Бутун фронт бўйлаб ҳужум давом
этаётибди.

Одилов. Бутун фронт бўйлаб? Айтгандай, ипак-
чилик бригадаси тўғрисида ҳам ўйлаб кўрдиларингми?

Ҳафиза. Иккита кружок ташкил қилишга тўғри
келаётибди.

Деҳқонбой. Ҳа, кампирларга алоҳида кружок
ташкил қиламиз.

Ҳафиза. Кампирлар деманг!.. Урта ёшлик жувон-
лар...

Одилов. Хўп, хўп. Урта ёшлик жувонлар ҳам
рози бўлишибди-да. Кўп яхши. Узингиз бригадир бў-
ласиз.

Катта ашула.

Деҳқонбой (ташқарига). Ҳо, Эрмат ака! Чойга
биз ҳам ёзилганмиз!

Эрмат (товуши). Ҳозир...

Шогирди билан бир қанча чойнак кўтариб киради.

Жудаям зиҳни хит шогирд чиқдинг-да! Минг марта
айтдим, чойни мана бундоқ кўтаради киши! Ургатабе-
риб эзилиб кетдим-ку!

Одилов. Ҳа, шогирд олганингиздан бери яна чў-
кибсиз!..

Кулги

Эрмат (Одиловнинг қулоғига ишора қилиб). Ҳеч
қулоғига гап кирмайди...

Кулги

Одилов. Қулоғига бўйингиз етмагандир-да!

Деҳқонбой. Соат чўнтакка оёқ қўйиб, елкасига
миниб гапирмабсиз-да!

Эрмат. Кичкина деманг бизни, кўтариб урай сиз-
ни...

Ҳамма. Кичкина, кичкина, кичкинажон-кичкина,

Одилов. Яна нима гап?

Деҳқонбой. Иш кўп, ўртоқ Одилов... Нимадан
бошлашимни ҳам билмайман.

Одилов. Овқат едиларингми?

Ҳафиза. Йўқ.

Одилов. Мана шундан бошлаш керак.

Ҳафиза. Йўқ, бир нарса айтмоқчи эдим...

Одилов. Аввал таом, баъдаз калом.

Деҳқонбой. Тўғри, ўртоқ Одилов (Ҳафизага
ишора қилиб), тўқ бола оч болани ўйламайди. (Ҳафи-
зага.) Оч бола тўқ бола билан ўйнамайди.

Ҳафиза. Хўп, овқат пишириб бераман. (Уйга ки-
риб кетади.)

Хор

Деҳқонбой. Мавлон аканинг ётиб қолгани ёмон
бўлди-да, Янги ер очишда бизга катта ёрдами тегар
эди. Тажрибаси бор, ернинг тилини билар эди. Биз
Мирзачўлда ҳали янгимиз.

Одиллов. Мирзачўлда бир вақтлар ҳамма, ҳатто Мавлон аканинг ўзи ҳам янги эди. Сизлар, янги бўлсаларинг ҳам, янгидан-янги масалалар кўтараётибсизлар. Ботқоқнинг нариги томонидан олинадиган зовур тўғрисида бир фикр чиқиб қолди. Мен агроном билан гаплашган эдим...

Деҳқонбой (қизиқиб). Қанақа фикр экан?

Одиллов. Шу зовур ана у томондан... ҳу, ана у, ердан олиб ўтилса...

Деҳқонбой. Ичкарида план бор, кирайлик!

Одиллов. Юринг-чи... Шу зовурни...

Одиллов билан Деҳқонбой уйга кириб кетади.

Салтанат (киради). Одиллов ака! Одиллов ака!..

Ҳафиза (эшикдан бошини чиқариб). Келинг, Салтанатхон, уйдалар... (Салтанат уйга кириб кетади).

Қўзиев патефон кўтариб киради ва ашулага қўшилади. Салтанат уйдан чиқади. Қўзиевнинг орқасига келиб туради ва у ҳам ашулага қўшилади.

Қўзиев (аланглаб, сўнг Салтанатни кўриб). Салтанат!..

Салтанат (аразлаб). Шунақа экан-да, идорага бир кирай ҳам демайсиз! Қаерларда юрасиз?

Қўзиев. «Ўзим ҳар жойдаман, кўнглим сендадир» деган экан шоир.

Салтанат. Қанақа шоир экан у, кўнглини суйганига ташлаб ўзи ҳар қаёқларда юридиган?

Қўзиев. Шоир юрса юраверсин, мен келдим-ку...

Салтанат (аразлаб). Келганингиз маълум эмас...

Қўзиев. Жонимни жонингга қоқай!.. (Қўлидан ушлаб ўзига тортмоқчи бўлади.)

Салтанат. И-и, бу қўлимга тегманг; ишларим чалкашиб кетади... (Бармоқларини кўрсатиб.) Мана бу — агроном... мана бу — телеграмма... Мана бу сиз!..

Қўзиев. Шу-я. (Ўша бармогини ўпади.)

Салтанат. Раҳимжон акамга учрар эмишсиз. Сизни бригадир қилишмоқчи!

Қўзиев. Қанақа бригадир?

Салтанат. Бинокорлик бригадаси тузилади!

Қўзиев А! (Ирғишлайди. Салтанатнинг икки юзидан ўпиб, чиқиб кетади.)

Салтанат (қўлига қараб). Вей! ишларим чалкашиб кетди. Бу — телеграмма... бу-чи? (Эслаб.) Ҳа, агроном!.. (Чопиб чиқиб кетмоқчи бўлади.)

Чамадон кўтариб Мавлон киради.

Мавлон. Салтанат!..

Салтанат. Ким?

Мавлон. Салом, Салтанат!

Салтанат (ҳайрон бўлиб). Мавлон ака? Салом... Сиз ахир... Тошкентда... касалхонада эдингиз-ку...

Мавлон. Ҳа, Тошкентда, касалхонада ётибман. Бас ётганим! Нима қилиб юрибсан, бемаҳалда? Нега ухламадинг?

Салтанат. Ҳеч ким ҳам ухлагани йўқ.

Мавлон. Ҳеч ким ҳали ухлагани йўқ? Ҳим, аҳвол чатоқ дегин? Кўсак ҳали кўпми? Жуда кўпми?

Салтанат. Йўқ, Мавлон ака. Пахтани йиғиб-те-риб олдик. Далада бир туп ҳам гўзапоя қолгани йўқ.

Мавлон. Менга тасалли берма. Тасалли беришга докторлардан, профессорлардан уста эмассан.

Салтанат. Тасалли бераётганим йўқ. Сизга телеграмма юбормоқчи эдик.

Мавлон (тушунмай). Телеграмма? Келганим яхши бўлибди-да?

Салтанат. Йўқ, Мавлон ака, планни бажарганимиз тўғрисида телеграмма бермоқчи эдик, Мана!

Мавлон. Қани... (Ишонмай қоғозни олади ва чироққа солиб ўқийди.)

Салтанат (ўзича). Раҳимжон акага айтай... (Чопиб чиқиб кетади.)

Мавлон. Хайрият, йиғиб-те-риб олишибди... (Уйлаб.) Йўқ, менга тасалли бериб ёзилган гап бўлмасин тагин. Ҳа, албатта! (Тағкидлаб.)

Уйдан Ҳафиза чиқади.

Ҳафиза (Мавлонни кўриб). Тоғал!.. Салом! Тузалиб келдингизми? Икки ҳафтадан кейин келасиз деб эшитган эдик-ку.

Мавлон. Шовқин солма, жияним. Сестраларнинг шовқинидан қулоғимда қулоқ қолгани йўқ, энди сен ҳам борми... Утир! Салтанат қаёқдаги гапларни гапирди... Ростини айт, қанча кўсак қолди? Менинг бригадам қалай?

Ҳафиза. Вой, тоға... Кўсак қолгани йўқ!.. Бригадангиз биринчи бўлиб бажарди.

Мавлон. Ростми? Салтанат рост айтган экан-да. Телеграмма рост экан-да... Менинг бригадам биринчи ўринда дегин? Менинг йўқлигимни билдирмабсизлар-да. Баракалла!.. Қасалхонада икки ҳафта ётган бўлсам, икки ҳафта дунё кўзимга қоронғи бўлди: бригадам кўсакни йиғиб-териб ола олмаса, кўсак нобуд бўлса... ҳар йилги обрўдан маҳрум бўлсам!..

Ҳафиза. Биз қўярмидик!..

Мавлон. Баракалла! Доктор қилмаган давони сизлар қилдиларинг. Мана энди тузалдим. Қани, гапир, колхоз бўйича неча центнер, менинг бригадам бўйича неча центнер?

Ҳафиза. Колхоз бўйича йигирма етти, сизнинг бригадангиз бўйича ўттиз беш центнердан. Ҳозир Деҳқонбойни чақириб чиқай. (*Уйга киради.*) Деҳқонбой ака, тоғам келдилар!..

Мавлон (*хайрон ва дарғазаб бўлиб*). Ие, бу қандоқ бўлди, тўйсиз, никоҳсиз...

Ҳафиза ва ундан кейин Деҳқонбой чиқади.

Деҳқонбой. Салом, тоға!..

Деҳқонбой қулоч ёзиб боради, лекин Мавлон четга қараб бир қўлини бермоқчи бўлганда, уйдан чиққан Одиловни кўриб қолади-да, Деҳқонбой билан кучоқлашиб кўришади.

Одилов. Салом, Мавлон ака.

Раҳимжон келади.

Раҳимжон. Салом! Муддатидан илгари келибсиз-да. Ҳозир колхозда ҳамма иш муддатидан илгари бўлаётибди!..

Мавлон. Утиринглар, ўтиринглар. Раҳмат... Бригадирни йўқлаб телеграмма юборибсизлар...

Раҳимжон (*хижолат бўлиб*). Э, Мавлон ака, айб менда: телеграммани ўз қўлим билан юбораман деб, эсимдан чиқибди.

Мавлон. Нега? Олдим. Мана.

Раҳимжон. Ие, дарров олдингизми?

Одилов (*кулиб*). Салтанат берган телеграмма телеграммадан ҳам тез боради.

Раҳимжон. Муддатидан илгари боради.

Мавлон. Қани, гапиринглар, қандоқ бўлди, нима бўлди? Менинг бригадам биринчи бўлиб бажарибдими?..

Раҳимжон. Деҳқонбойга қуллуқ қилинг.

Мавлон. Деҳқонбойга?

Одилов. Сизнинг ўрнингизни босиб турди, йўқлигингизни билдирмади.

Мавлон (*Деҳқонбойга*). Шунақами?

Деҳқонбой. Қўлимиздан келганча ҳаракат қилдик... Яна бир иш қилмоқчимиз, Мавлон ака.

Мавлон. Сен қилмоқчимисан? (*Кулиб.*) Йўқ, бригадир келди, ҳамма ишни энди бригадирнинг ўзи қилади.

Ҳафиза. Йўқ, тоға, аввал қулоқ солинг.

Мавлон. Бугун ишдан гапирмаймиз. Эртага гап-лашамиз.

Ҳафиза. Тоға, биз эртага...

Мавлон (*кулиб*). Тоғанг бир нима дегандан кейин дарров «хўп» дегин. (*Ярим жиддий.*) Тоғангни писанд қилмасанг, бригадирни писанд қилишинг керак... Икки ҳафта касалхонада ётиб далада ишлагандан кўпроқ чарчадим. Қўй, бир кеча дам олай. Вақтим чоғ... Менинг бригадам биринчи бўлиб бажарибди. Бугун бир айш қилайлик. Сен жиянман десанг ҳозир меҳмонларни зиёфат қилгин.

Одилов (*Деҳқонбой билан кўз уриштириб*). Кейинроқ бўлар, зиёфат қочмайди, Мавлон ака.

Деҳқонбой. Ҳозир мавриди эмас.

Мавлон (*ўпкалаб*). Майли, зоримиз бор, зўримиз йўқ.

Раҳимжон (*шошиб*). Бирпас ўтирайлик. Нима қиласизлар, бригадирни хафа қилиб.

Мавлон. Ҳа, баракалла... Бормисиз, раис! Ҳафиза, юр, винодан олиб чиқайлик.

Ҳафиза билан Мавлон чиқиб кетмоқчи бўлади. Қўзиевнинг товуши эшитилади: «Деҳқонбой ака!» Қўзиев киради. Мавлон рўпарасидан чиқиб қолган Қўзиевни кўриб, таъби хира бўлиб тўхтади, Ҳафиза чиқиб кетади.

Қўзиев. Салом, Мавлон ака!

Мавлон. Ҳали ҳам шу ердამисан?

Қўзиев (*норози тарзда*). Тузалиб келибсизда-а?

Мавлон (*Раҳимжонга*). Кетмабди-да. (*Деҳқонбойга*.) Бу такасалтангни бригадидан ҳайдамадингми?

Раҳимжон. Э-э, Қўзиевни унақа деманг.

Деҳқонбой. Қўзиев такасалтанг эмас, Мавлон ака...

Мавлон. Шошма, Деҳқонбой! Ҳозир сен бригадир эмас, мен бригадирман. (Одиловга.) Менинг обрўйимни, бригаданинг обрўйини тўкади. (Раҳимжонга.) Бунинг масаласини ҳал қилиш керак эди.

Раҳимжон. Ҳар кўкатнинг ўз суйган тупроғи бўлади.

Деҳқонбой. Қўзиевни билмайсиз, Мавлон ака.

Мавлон. Қим, менми? Мирзачўлга кеккайиб келиб қийқиллаб қочган бунақа жўжаҳўрозларни кўп кўрганман. Қетмонга тоби йўқ, «пахта» десанг, «тахта» дейди. (Қўзиевга.) Шунақами?

Қўзиев. Пахта ҳам керак, тахта ҳам керак, Мавлон ака!..

Мавлон (Одиловга). Ана, кўрдингизми, яна дўқ қилади!..

Одилов. Колхоз планини муддатидан олдин бажаришида шунинг тахтаси ҳам катта ёрдам берган бўлса нима дейсиз? Қўзиев солган сушилкани бир кўринг...

Мавлон. Қанақа сушилка? Янги сушилка солдимми?

Раҳимжон. Уҳў, шунақа сушилка солдики... жонинг роҳат қилади.

Мавлон. Шу Қўзиев-а?

Деҳқонбой. Ҳа, шу такасалтанг...

Мавлон (Қўзиевга). Шунақа ҳунаринг борми?

Қўзиев (мийғида кулиб). Бинокорлик ҳам ҳунарми... тахта нобуд бўлмасин дедим-да...

Ҳафиза вино олиб киради. Деҳқонбой унга қарашади.

Раҳимжон (Қўзиевнинг елкасига қўлини ташлаб). Қўзиевни бригадир қилсак деган фикримиз бор.

Мавлон (ҳайрон бўлиб). Қанақа бригадир?

Раҳимжон. Пахтани билмаса, ғиштни билади, тахтани билади. Бинокорлик бригадаси ташкил қилмоқчимиз, Мавлон ака.

Мавлон. Ҳимм, Шунга бригадир бўлади денг. Бу ғишту тахта деб одамларни ишдан қўймаса дейман.

Одилов. Бунинг бригадасига ҳаммамиз, бутун колхоз ёрдам бериши керак. (Қўзиевга.) Энди ярашинглар.

Раҳимжон (Қўзиевга). Қўлингни бер, Ҳошим.

Мавлон (Қўзиевга). Сен бизга ёрдам берибсан,

биз ҳам сенга ёрдам берамиз. (Қўл беради.) Қани ўтиринглар, меҳмонлар!

Ҳамма ўтиради.

Қўзиев, косагули бўлгин-чи... қуй винони! Езда ўз қўлим билан тарвуздан солган эдим. Ўз қўлим билан солганман! Хўп, қани, нима деб кўтарамиз?

Раҳимжон. Пешқадам бригадиримизнинг саломатлигига!

Одилов. Бригаданинг соғлигига...

Қўзиев. Ярашганимиз учун...

Ҳафиза. Тоғамнинг саломатликларига.

Деҳқонбой. Сафга қайтган командиримизнинг саломатлигига!

Қўзиев. Жуда ошириб юбордиларинг-ку!..

Мавлон. Раҳмат... (Қўзиевга.) Нима дединг?

Ҳамма ичади.

Қўзиев. Жуда яхши тарвуз экан-да, уруғини қардан топгансиз?

Мавлон (Ҳафизага). Иссиқ овқатинг ҳам борми?

Ҳафиза (товоқни очиб). Марҳамат, меҳмонлар...

Мавлон. Уҳ-ўҳ-ўҳ! Чучвара-ку!.. (Биттасини оғзига солади.) Ҳай-ҳай, оғизда эриб кетади-я!.. (Чучварага тикилиб, емай ўтирган Раҳимжонни кўриб.) Олинг, раис!

Раҳимжон (уф тортиб). Ҳамир овқат... семиртиради-да, қурғур!.. (Овқатга қўл узатиб.) Боринг, нима бўлса, бўлди!..

Қўзиев (ашула бошлайди).

Ўз яратган замонамиз, умримиз боқи.

Тўпланибдир ошноларнинг яқин-йироғи,

Ҳамма қўшилади:

Тўлдириб қуй қадаҳларни, янграсин гул ёр
Халқлар озод, Ватан обод, ҳамма бахтиёр.

Салтанат киради.

Мавлон. Утир, Салтанат, чучвара егин...

Салтанат. Раҳмат, Раҳимжон ака, сводкага қўй қўймабсиз. Райижрокомга юбориш керак!

Раҳимжон (*тегишиб*). Раисга тиним йўқ экан-да... (*Қоғозга қўл қўяётиб*.) Мана бунақа сводкага қўл қўйсанг, жонинг роҳат қилади. Ма, Салтанат!

Мавлон. Мумкинми, мен ҳам кўрсам...

Раҳимжон (*қоғозни узатиб*). Кўринг, жонингиз роҳат қилсин! Сизнинг бригадангиз зовур тозалашда ҳам олдинда борди, планни муддатидан олдин бажарди...

Мавлон сводкани кўриб таъби хира бўлади.

Мавлон (*қоғозни қайтариб беради*). Олдинда борган бригада менинг бригадам эмас. Менинг бригада хатто рўйхатдан тушиб қолибди.

Хафиза. Нега? Қани?..

Деҳқонбой. Нима бўлиб тушиб қолади?

Раҳимжон (*сводкани диққат билан кўздан кечи-ради*). Тўққизинчи бригада... бригадир Деҳқонбой... Э, (*Салтанатга*.) бригадир Деҳқонбой эмас, Мавлон ака!

Салтанат. Икки ҳафтадан бери Деҳқонбой деб ёзиб юрган эдим.

Раҳимжон. Э, водон, унда Мавлон аканг йўқ эди, энди келди... Мана, кўриб турибсан-ку!

Хафиза (*Салтанатга*). Дарров тузатинг, Салтанатхон!

Салтанат. Бошқатдан ёзаман. Катта хато қилибман (*кетади*).

Одилов (*Мавлонга ер остидан қараб*). Унчалик ҳам катта хато эмас, шекилли.

Мавлон (*сохта кулиб*). Албатта... Хато эмас, тўғри... Мен хафа бўлаётганим йўқ. Нега хафа бўламан? Ашуладан ол, Қўзиев.

Қўзиев (*ашула бошлайди*):

Қон-қариндош халқлар ўсган Ватан ҳурмати.
Меҳнатимиз обод қилган гулшан ҳурмати...

Ҳамма қўшилади:

Авлодимиз ўйнаб-кулган чаман ҳурмати...

Мавлон (*бирдан қадаҳни кўтариб*). Таклиф бор. Мана шу пиёлани пахтани муддатидан олдин бажарган, зовурларни муддатидан олдин тозалаган Деҳқонбой бригадасининг саломатлигига ичайлик.

Хафиза (*Мавлонни секин туртиб*). Нега ундоқ дейсиз!..

Деҳқонбой. Сизнинг бригадангиз, Мавлон ака...

Мавлон. Йўқ, бу ишлар бўлганда Мавлон касалхонада дори ичиб ётган эди. Мавлоннинг бригадаси янги ер очади, пландан ташқари янги ер очади!..

Раҳимжон (*Деҳқонбойга*). Мавлон аканинг ҳали ҳеч гапдан хабари йўқ.

Хафиза. Биз сизга мана шу тўғрида гапирмоқчи эдик.

Деҳқонбой. Биз пландан ташқари янги ер очиш масаласини ишлаб чиққанмиз. Правление тасдиқ қилади.

Қўзиев. Эрта саҳарда янги зовурлар қазигани далага чиқамиз...

Одилов. Шунақа, Мавлон ака, Деҳқонбой комсомолларни янги ҳужумга бошлаётибди.

Мавлон. Деҳқонбой? Бригадир бу ёқда қолиб, Деҳқонбой бошлайдими?

Деҳқонбой. Ҳозир тушунтираман, Мавлон ака... Биз ишни бедапояннинг нариёғидаги ботқоқликдан бошламоқчимиз.

Мавлон. Бедапояннинг нариёғи учинчи бригадага қарайди-ку?

Деҳқонбой. Агар кўплашиб шу ботқоқликни қуритсак, биринчидан, учинчи бригада очадиган янги ер яхлит бўлади; иккинчидан, колхоз чўлнинг бағридан икки гектар ер юлиб олган бўлади.

Одилов. Яхши таклиф...

Мавлон. Ҳмм... Яхши таклиф! (*Бирдан*.) Хўп, мен пландан ташқари уч гектар ер очаман!

Хафиза. Йўқ, тоға...

Мавлон (*бақариб*). Ўзингдан катта бир нима деганда тек ўтир!

Деҳқонбой. Мавлон ака, гап ҳозир пландан ташқари янги ер очиш тўғрисида кетаётгани йўқ, ишни қаердан бошлаш тўғрисида кетаётибди. Янги ер очиш тўғрисида бригада... сизнинг бригадангиз ҳам мажбурият олди. Пландан ташқари беш гектар янги ер очади.

Мавлон. Менинг бригадамми? Бу ҳам сенинг таклифингдир?

Деҳқонбой. Бунинг аҳамияти йўқ... Бригада рози.

Мавлон (*бақариб*). Бригадир рози эмас!

Раҳимжон. Қўрқманг, Мавлон ака, бригадангизда шундоқ йигитлар бўлгандан кейин беш эмас, олти гектар ҳам очасизлар. Қани, мана шу охирги пиёлани бригаданинг муваффақияти учун ичайлик!

Мавлондан бошқа ҳамма ичади.

Қўзиев. Ие, Мавлон ака... Ичинг!..

Мавлон. Қасалхонада узоқ ётиб дорини кўпроқ ичибман, вино кетмаётибди.

Ҳафиза (секин). Тоға...

Пауза

Одилов Мавлонга ер остидан тикилади.

Мавлон. Меҳмонлар ичишсин... Қуй, Қўзиев. (Киноя билан.) Тўй тўйдайд бўлсин!..

Қўзиев. Вино тамом бўлди, Мавлон ака!

Мавлон (туриб). Ҳозир бочкаси билан олиб келаман.

Одилов. Бас, Мавлон ака!

Мавлон бир тўхтаб яна чиқиб кетади.

Пауза

Раҳимжон. Безгак одамни шунақа инжиқроқ қилиб қўяди. Узинга келиб қолар.

Одилов. Йўқ, Мавлон аканинг касали бошқа...

Салтанат киради.

Салтанат. Раҳимжон ака, ер тузувчилар келишди — бир; МТСдан иккита экскаватор келди — икки...

Ҳамма туради.

Одилов (Раҳимжонни тўхтатади ва бошқалар чиқиб кетгандан кейин). Мавлон ака билан бир гаплашиш керак, Раҳимжон ака. Айб ўзимизда, ернинг шўрини ювибмизу одамларнинг дилидаги эскидан қолган шўр-ни ювишга унча эътибор қилмабмиз...

Раҳимжон. Майли, гаплашинг, лекин хафа қилманг... Жон, ўртоқ! Яхши бригадир...

Одилов. Хўп.

Пауза

Кичкина бочка кўтариб Мавлон киради.

Мавлон. Ие, қани меҳмонлар?

Одилов. Ер тузувчилар келишибди, экскаватор келибди... Идорага кетишди.

Мавлон. Деҳқонбойга уч-тўрт пиёла вино қуйиб берсам бўлар эди...

Одилов. Ёшлар билан аҳил бўлинг, Мавлон ака. Булар Мирзачўлга зўр ниятлар билан келишган. Ғайратини кўрдингизми?

Мавлон. Деҳқонбойнинг ғайрати жойида... Лекин ўртоқ Одилов, той ирғишлайди-ю, аравани... (кўкрагига уриб) от тортади!

Одилов. Ёлғиз отнинг чанги чиқса ҳам, донғи чиқмайди.

Мавлон (дўнғиллаб). Мирзачўлга кеча келган жўжахўрозларнинг донғи чиқади!..

Одилов (кулиб). Деҳқонбой жўжахўроз, сиз хўрозмисиз?

Мавлон (Одиловга тик қараб). Мирзачўлнинг хўрозиман десам, ҳаддим сиғади! Уттиз беш центнер пахтани ким берди? Мен бердим! Мавлон акангиз берди!

Одилов. Ёлғиз ўзингиз бердингизми?

Мавлон (бир оз ўйлаб). Менинг бригадам берди.

Одилов. Ёлғиз ўзини?

Мавлон. Ҳа, ёлғиз ўзи! Мен ҳеч кимдан ёрдам сўраганим йўқ! Сўрамайман ҳам!

Одилов. Шундақами?

Мавлон. Шундоқ!

Одилов. Чирчиқ, Челябинскнинг ишчилари, Боқунинг нефтчилари билан Украинанинг ғаллакорлари, Донбасснинг шахтёрлари билан Уралнинг металлурглари, Москва, Тошкент олимлари сизга ҳеч қанақа ёрдам бергани йўқми?

Узоқ пауза.

Яхши эмас, Мавлон ака. Қўзга яққолроқ кўринай деб ўзингизни кўпчиликдан четга олманг. Ҳожати йўқ, бусиз ҳам колхозда ҳамманинг кўзи сизда; ҳамма иззат

қилади, қаттиқ сўз ўрни келганда ҳам аяйди, ҳам авайлайди... Буни билиш керак, тушуниш керак... Ундан кейин Деҳқонбой хато қилаётган бўлса, ётиғи билан тушунтиринг. Бақиршнинг ҳожати йўқ. Раҳбар томоғига зўр бердими, обрўйдан пугур кетгани бўлади. Трактор ҳам керосини тамом бўлиб қолса, пақ-пуқ қилади-ю, тўхтайди. Мирзаҷўлнинг хўрози бўлсангиз бордирсиз, лекин хўроз қичқирмаса тонг отмайди деб ўйлашингиз чакки... Хайр.

Одилов чиқиб кетади, Мавлон ўйлаб туриб вино қуяди ва нимоқчи бўлганида Ҳафиза, Деҳқонбой, Салтанат, Қўзиев киради.

Ҳафиза. Ҳали ётганингиз йўқми, тоға?

Мавлон. Сизларга қараб ўтирибман. Утиринглар. (Пиёлани Деҳқонбойга узатиб.) Сенинг таклифингни ўйлаб кўрдим. Бўлади!

Деҳқонбой (суюниб, пиёлани олади). Бормисиз, Мавлон ака! Албатта бўлади!

Мавлон. Лекин беш гектар эмас, уч гектар.

Деҳқонбой. Нега, Мавлон ака? Қолхоз бўйича пландан ташқари қирқ беш гектар янги ер очамиз. Бизнинг бригадамиз бошқа бригадаларга намуна бўлиши керак.

Мавлон. Сенга ётиғи билан гап уқдириб бўладими, йўқми? Янги ер нима эканини биласанми, ўзинг?

Деҳқонбой. Биламан.

Мавлон. Билмайсан!.. Беш гектар янги ер бригада бўйича ҳосилни камида ўн-ўн беш процент тушириб юборади.

Деҳқонбой. Чўлнинг бағридан бригадамиз беш гектар ерни юлиб олгани қолади-ку. Бу йилча туширса нима?

Мавлон. Туширса нима? Сенга ура-ура, чапак... Мен, бригадам бўйича центнер тушиб, ҳар йилги обрўйимдан маҳрум бўлай... Қизиқ бўлибди-да!

Салтанат. Сиз фақат ўз кўмочингизга кул тортар экансиз-да!

Мавлон. Сен, секретарь бўлсанг, машинкангни чиқиллат, бунақа гапларга аралашма!

Қўзиев. Ие, нега аралашмайди!

Деҳқонбой (мулоимлик билан). Йўқ, Мавлон ака, Салтанатнинг гапига тушунмадингиз. Биз фақат битта бригада, ҳатто колхоз тўғрисида эмас, бутун

мамлакат тўғрисида ўйлашимиз керак. Мамлакатда коммунизм қураётимиз.

Мавлон. Мен ўз бригадамни ҳаммадан олдин коммунизмга олиб чиқсам нима дейсан?

Қўзиев (файласуфона). Йўқ, Мавлон ака, битта миҳ билан иморат солиб бўлмайди.

Мавлон. Миҳ? Қим миҳ?

Деҳқонбой. Мен миҳ, сиз миҳ...

Мавлон (ирғиб ўрнидан туради). Қим миҳ?

Ҳафиза. Мен ҳам миҳ.

Салтанат. Мен ҳам миҳ.

Қўзиев. Ҳаммамиз ҳам миҳ. Сиз каттароқ миҳ...

Мавлон. Ҳа-ҳа! Мен миҳ бўлиб қолдимми?!

Деҳқонбой. Тушунмадингиз, Мавлон ака!

Мавлон. Ҳа-ҳа! Мен тушунмайдиган... миҳ! Занглаган миҳ ҳам дерсан ҳали... Хўш, у ёғимдан чўқиб, бу ёғимдан чўқиб нима қилмоқчисан? Мен бу обрўйни тер тўкиб топганман!.. Энди мен сенга занглаган миҳ бўлиб қолдимми? Қани, шу занглаган миҳни суғуриб кўрчи!..

Ҳафиза. Тоға!.. Деҳқонбой бошқа нарсга демоқчи эди!

Мавлон. Сендақа жўжахўрозга берадиган жияним йўқ!

Деҳқонбой. Ҳафиза эрга теккани келган эмас, колхозга келган!

Мавлон. Ҳа-ҳа, ҳали менга бутун колхозни қарши қилмоқчимисан?

Ҳафиза. Тоға, нима деяпсиз ўзингиз?

Мавлон (Ҳафизага). Сен эртага менинг участкамга чиқасан. (Деҳқонбойга.) Сен қаёққа борсанг, боравер, еримга ўйлатмайман.

Ҳафиза. Мен комсомоллар участкасига чиқаман!

Мавлон. Шундоқми?.. Ундоқ бўлса, йўқол, чиқиб кет уйимдан. Сендақа жияним йўқ!

Ҳафиза. Тоға!..

Мавлон уйига кириб эшигини ёпиб олади. Ҳафиза эшик олди-дан йиғлаб қайтади.

Деҳқонбой. Хафа бўлманг, Ҳафизахон... Салтанатхон билан бирга турасиз.

Салтанат. Рост, ўртоқ, бизникида турасиз.

Ҳафиза (йиғлаб). Мирзаҷўлнинг шўри нима экан — трактор бор, сув бор; Одилов ака айтмоқчи,

одамларнинг дилидаги мана шу шўрни ювиш қийин-роқ.

Деҳқонбой. Бунақа шўрни ҳам ювиб ташлай-миз, Ҳафизахон, сиз бор, биз бор... Кўпчиликмиз!

Тонг ёриша бошлайди. Қўзиев чироқни ўчиради. Хор. Мирзачўл комсомоллари марши.

Қўзиев. Эшитаётибсизларми? Комсомоллар ишга чиқиб кетишаётибди.

Деҳқонбой (Ҳафизага). Эшитдингизми? Хужум бошланди. Юринг, Ҳафизахон!

Узоқдан ўтиб бораётганларга қараб ҳамма қўл силкитади ва хорга қўшилади. Чиқиб келаётган қуёшнинг қизғиш нури саҳнани ёритади.

Парда

ТўРТИНЧИ ПАРДА

Колхоз правлениеси. Бинонинг сўл қаноти — эшик олди баланд айвон. Вивеска «Янги ер» колхози. Унг томонда каттакон дераза. Ичкарида стол ва телефон. Деразанинг бир томонига почта қутиси қоқилган. Айвоннинг пастида стол, стуллар.

Деҳқонбой шотида. Ҳафиза айвоннинг панжарасида «Хуш келибсизлар, меҳмонлар» деб ёзилган алвонни қоқишмоқда. Яна бир алвон ерга ёйиб қўйилган. Салтанат алвонга чўтка билан хат ёзмоқда. Шу яқин ўртада оркестр туш машқ қилмоқда.

Ҳафиза. Салтанатхон! Салтанатхон!

Деҳқонбой. Ҳо, Салтанат!..

Салтанат (аранг эшитади). Ҳа!..

Ҳафиза (қоқиляётган алвонни кўрсатиб). Қаранг-чи!..

Салтанат. А? (Югуриб Ҳафизанинг олдига боради. Нима дейсиз?)

Ҳафиза (алвонни кўрсатиб). Қаранг-чи, тўғрими?..

Салтанат (қараб). Сал кўтаринг. (Туш машқ қилаётган томонга қараб). Ҳошим ака!

Ҳафиза. Ҳой, Қўзиев!

Деҳқонбой. Ҳошимжон!

Учаласи баравар қичқаради. Қўлида дирижёрлик таёқчаси. Қўзиев киради.

Қўзиев. Ҳой, машқ қилгани қўясизларми, йўқми?

Колхоз қизил байроқ олса... атрофдан делегациялар келса... Музикасиз иш битадими?

Салтанат. Идорани безатиш керак, лекин...

Қўзиев. Ҳаммаси ҳам керак, лекин...

Деразадан бошини тикиб, девордан «Идорада шовқин солилма-син!» деган лавҳани олади ва кўзга кўринадиган жойга осиб чиқиб кетади. Оркестр гумбурлайди. Деҳқонбой алвонни қоқиб бўлиб шотини бир чеккага олиб қўяди. Одилов киради.

Одилов (оркестр томонга қараб). Салом, Ҳошимжон! Баракалла! Яхшироқ ўргат!

Деҳқонбой. Салом, Одилов ака. Қалай, яхши ясадибсизми?

Одилов. Уҳў, меҳмонларнинг келишига ҳамма нарса тахт-ку. Яшанглар. Ҳаммаларингни ҳам рассомлик мактабига юборсак бўлар экан.

Салтанат. Ҳаммамизни рассом қилмоқчимисиз? Мен агроном бўламан.

Деҳқонбой. Салтанатни кузда институтга юбормоқчимиз. Тайёрлик кўраётибди.

Одилов. Биламан, биламан. Раҳимжон ака бунақа секретарни қаёқдан топаман деб ҳалитдан ташвиш тортиб юрибди.

Салтанат билан Ҳафиза айвондаги гуллардан гулдаста қилиш билан машғул бўлади. Одилов билан Деҳқонбой стол атрофига ўтиришади.

Деҳқонбой. Механизация курсига борадиган комсомолларнинг рўйхатини туздик. (Рўйхатни беради.)

Одилов (рўйхатни кўздан кечирав экан). Салтанат! Мавлон акангга айтдингми?

Салтанат. Айтдим, тантанали мажлисга боролмайман, касалман дедилар.

Ҳафиза (Салтанатга). Тоғамнинг қилмишидан номусларга ўлади киши. Колхозда худди бегона одамдай бўлиб қолди. Тоғам билан аразлашиб қолганимни, сизникида турганимни аям билсалар борми...

Салтанат. Ёмон бўлади, кўп ёмон бўлади.

Деҳқонбой (рўйхатни кўздан кечираётган Одиловга). Мавлон акани қандай қилиб йўлга солсак экан?

Одилов. Мавлон аканинг касали чўзилиб кетди. Манманлик, шуҳратпарастлик кўп ёмон касал бўлади. (Бошқа гапга кўчиб.) Мактабни қачон ясатасизлар?

Деҳқонбой. Раҳимжон ака майда-чуйда олиб келиши керак эди. Соат ўн иккида келади.

Машина гудоги эшитилади.

Одилов. Ана келди.

Плакат, қизил алвон ва бошқа нарсалар кўтарган Раҳимжон киради.

Раҳимжон. Мана, ҳаммасини олиб келдим.

Нарсаларни Ҳафиза билан Салтанатга беради. Булар нарсаларни идорага олиб киришади.

Олти соат машинадан тушмасам бўладими? (Одиловга.) Менга қаранг, бу нима гап ўзи: раис машинада юрса-ю, парторг пиёда юрса.

Одилов. Пиёда юриб ўрганганман... Бундан ташқари... машина одамни семиртиради.

Ҳафиза. (Деразадан қараб). Одилов ака! Мумкинми, бу ёққа киринг...

Одилов правлениега киради.

Раҳимжон. «Қизим, сенга айтаман, келиним, сен эшит». (Қорнини силаб.) Ойни этак билан ёпиб бўлмайти. (Саҳнадан ташқаридаги шоферга.) Карим! Бор, гаражга бор, бугун пиёда юраман.

Товуш. Хўп, Раҳимжон ака.

Машина жўнайди.

Раҳимжон. Рост, семизроқман. Қандоқ қилай?! Деҳқонбой (ҳазиллашиб). Лағмонни камроқ енг.

Раҳимжон. Олти ойдан бери лағмон еганим йўқ. Лағмондан эмас, жоним роҳат қилганидан семираётиман. Сизлар келганда бир семирдим, планни муддатидан олдин бажарганимизда бир семирдим, пландан ташқари янги ер очиш масаласини... Э, яқинда раис эшикдан кирса қорни деразадан чиқадиган бўлади. (Оркестр гумбурлайди.) Уҳў!.. Ҳафсаласи жойида-ку! (Саҳнадан ташқарига.) Қўзиев, бир парда туш, меҳмонларни кар қиласан!

Одилов (идорадан чиқиб Раҳимжонга). Тезроқ бўлайлик, меҳмонлар келиб қолишади.

Салтанат билан Ҳафиза плакат, алвон, гул кўтариб идорадан чиқшади.

Деҳқонбой. Қани, мактабни ясагани биз билан ким боради?

Раҳимжон. Юринг, ўртоқ Одилов. Кетдик. Пиёда кетдик!

Одилов (дераза олдида келиб). Ҳозир, райкомга телефон қилай.

Раҳимжон. Телефон қилинг, айтинг. Тантанали мажлис соат еттида.

Салтанат, Ҳафиза, Раҳимжон чиқиб кетади.

Одилов (трубкага). Гулнор, райком... Райкомми? «Янги ер» колхозидан, Одиловман...

Оркестр гумбурлайди.

Йўқ, йўқ, тўйни ҳали бошлаганимиз йўқ. Оркестр репетиция қилаётибди. Ҳа, Қўзиев ташкил қилган оркестр...

Мавлон қовоғини солиб киради ва Одиловни кўриб дарҳол қайтади.

Тантанали мажлис соат еттида очилади. Илгарироқ келсангиз яхши бўлар эди. (Мавлонни кўриб.) Хўп, хўп... мен яна телефон қиламан. (Трубкани қўйиб, Мавлонни тўхтади.) Салом, Мавлон ака! Байрам билан қутлагани уйингизга бормоқчи эдим. Қалай, соғлиқ дурустми? Кечқурун мажлисга келасизми?

Мавлон. Йўқ, кечқурун безгак, безгак ангиз қилади.

Одилов. Кундузи далада тинмай ишлайсиз, на овқат маҳалини биласиз, на дам олишни; кечқурун безгак ангиз қилади... Кечалари-чи? Кечалари юрибсиз-ку...

Мавлон (хавотир олиб). Кечалари... баъзан дуруст бўламан... (Уйлаб.) Кечаси шолিপояга борган эдим.

Одилов. Шундоқми? Мен комсомоллар участкасига борган эдим, сизни ўша ерда кўрдим. Ерни айла-

ниб, синчиклаб кўриб юрган эдингиз. Қалай, комсомоллар қилаётган иш маъжул бўлдими?

Мавлон (*дўнғиллаб*). Ҳим... зовурни унчалик чуқур қазилмаса ҳам бўлар эди.

Одилов. Эндими? Шуни Деҳқонбойга илгарироқ маслаҳат бериш керак эди.

Мавлон. Менинг Деҳқонбойга тушиб қолган маслаҳатим йўқ. Мих «мени суғуриб ташла» деб калласини омбурга тикмайди.

Одилов. Мих можаросини эшитдим.

Мавлон. Мен мих!.. Арзимаган битта мих!..

Одилов. Гап арзимаган битта мих тўғрисида эмас, умумий қурилишимизда бригадангизнинг тутган ўрни тўғрисида кетган экан.

Мавлон. Занглаган мих!..

Одилов. Ҳа, шу хилда кета берсангиз занглайсиз. Деҳқонбойнинг гапига қулоқ солиш керак эди, ўйлаш керак эди.

Мавлон. Мен унинг гапини тўрт пулга олмайман!..

Одилов. Ишини, ишларини-чи? Комсомоллар участкасини кўрдингиз-ку... Деҳқонбой ҳали сизга қарашади ҳам.

Мавлон. Қуллуқ, қарашмай кўя қолсин.

Одилов (*кесатиб*). Касалсиз-ку, ахир... Деҳқонбой йиғим-терим вақтида қарашиб сизга обрў олиб берган эди.

Мавлон (*ўзича*). Деҳқонбой энди бу ёғимдан чўкиётибди!

Одилов. Менга қаранг, Мавлон ака! Касал бўлганингизда, чинакам касал бўлганингизда мен сизни ётишга, даволанишга мажбур қилган эдим... Кўзингизни очинг, Мавлон ака!.. Атрофга қаранг, комсомоллар келгандан бери ҳаммаёқ ёшариб кетди.

Мавлон. Ҳамма ёшарди, фақат Мавлон қариди... Чеккага чиқиб қолди...

Раҳимжон, Деҳқонбой, Ҳафиза, Салтанат киради.

Раҳимжон. Ёшлик хўп яхши-да, ўртоқ Одилов. Ут! Олов! Мактабни шундай ясатишибдики, жонинг роҳат қилади!.. Энди ўзимиз ясанайлик.

Одилов (*имо билан Мавлонни кўрсатиб*). Ясанамиз.

Ҳафиза, Салтанат, Деҳқонбой Мавлонга салом беришади, Мавлон индамайди. Салтанат билан Ҳафиза идорага кириб кетади.

Аввал баъзи масалаларни ҳал қилиб олайлик. Байроқни ким қабул қилиб олади, колхоз номидан ким гапирари? (*Мавлон чиқиб кетмоқчи бўлади*.) Қаёққа, Мавлон ака? Маслаҳат берсангиз бўлар эди.

Мавлон. Ҳим... ишим бор.

Одилов. Бориб ётасизми?

Мавлон. Складга бормоқчи эдим.

Одилов. Шундоқми?.. Хўп. Қайтишда кириг. Гапимиз чала қолди.

Мавлон чиқиб кетади.

Раҳимжон (*жаҳли чиқиб*). Складда нима қилади? Правление мажлисида менинг гапимга кирмадиларинг... Бари бир бир кун эмас, бир кун бригадирликдан олиб ташлаш керак бўлади.

Одилов. Қизишманг, Раҳимжон ака. Мавлон аканинг шундоқ бўлишига ўзимиз ҳам сабаб.

Раҳимжон (*тажанг бўлиб*). Мен нима қилибман!.. Менинг гуноҳим нима?..

Одилов. Мавлон ака танқид қилинса ҳай-ҳайлаб турар эдингиз.

Раҳимжон. Мавлон ака Мирзачўлда қанчадан-қанча ер очган, колхозда энг юқори ҳосилга эришган одам. Қани энди, бошқалар ҳам шундай галабаларга эришса...

Одилов. Тўғри, Мавлон ака — ғолиб. Лекин ғолибларни танқид қилиш керак эмас демоқчимисиз?

Раҳимжон. Мумкин, лекин...

Одилов. «Лекин»и йўқ. Ғолибларни танқид қилиш керак. Бунинг ишга ҳам, ғолибларнинг ўзларига ҳам фойдаси кўп: манманлик камроқ, камтарлик кўпроқ бўлади. Биз мана шуни эсдан чиқармаслигимиз керак эди.

Раҳимжон. Хўп, ўтган гапга саловат. Байроқни ким қабул қилиб олади?

Деҳқонбой. Байроқними?

Одилов (*Деҳқонбойга қараб*). Комсомолнинг таклифини эшитайлик.

Деҳқонбой. Мен айтсам... Эҳтимол ҳайрон бўларсизлар... Менимча, байроқни Мавлон ака қабул қилиб олсин...

Раҳимжон. Мавлон ака? Йўқ, бу одамдан менинг ихлосим қайтди! Қайтди ихлосим...

Одилов. Шошманг, Раҳимжон ака. Колхоз байроқни пахта учун олаётибдими?

Деҳқонбой. Пахта учун.

Одидов. Энг юқори ҳосилни Мавлон аканинг бригадаси олдими?

Раҳимжон. Мен йўқ деярманми?

Одидов. Деҳқонбойнинг фикрига қўшиламан.

Раҳимжон. Бу Мавлон акани танқид қилганингизми?

Одидов. Колхоз номидан гапиришни ҳам Мавлон акага топширайлик.

Раҳимжон (*бўғилиб*). Ўзларинг биласизлар... Мен ҳеч нарса демайман!.. Индамайман... Лекин индамаганим «йўқ» деганим.

Деҳқонбой. Менимча, Мавлон ака «мени тер тўкиб топган обрўйимдан маҳрум қилишмоқчи» деб ўйлаб юрибди. Вақти келганда танқид қилсак, вақти келганда, мана бунақа, иззатини жойига қўйсак кўзи очилади.

Одидов. Хўш, Раҳимжон ака, нима дейсиз?

Раҳимжон. Мавлон ака менинг қадрдон дўстим. Айтганларинг келсин. Майли. Салтанат, Мавлон акага айт, тайёрлансин.

Салтанат. Мавлон ака — бир. (*Кетмоқчи бўлади.*)

Раҳимжон. Шошма, Салтанат! Мен кийиниб келгунча сен идорада ўтира тур. Ҳар эҳтимолга қарши... Бирон делегация келиб қолиши мумкин.

Салтанат. Ҳамма~~нинг~~нинг кийинасизлар, мен-чи? Ҳаммаёғим бўёқ...

Раҳимжон. Ҳатто Бурнингга ҳам бўёқ тегибди.

Салтанат. Вой... (*Бурнини артади.*)

Одидов. Салтанат, Мавлон ака келса айт, тура турсин.

Салтанат. Хўп, Одидов ака.

Деҳқонбой, Одидов, Раҳимжон, Ҳафиза чиқиб кетади. Оркестр гумбурайди. Қўзиев югуриб киради.

Қўзиев. Салтанат, жоним! Битта илтимос. Делегация келганда менга қўл силкитгин. Делегацияни музика билан қарши оламиз. Хўпми?

Салтанат. Мен қаёқдан кўраман?

Қўзиев. Нима қилсак экан. (*Шотини кўриб қолади.*) Салтанат, ана шоти, томга чиқ!

Салтанат. Вой, секретарь правлениеда ўтиради-да, томда нима қилади?

Қўзиев. Том ҳам правлениенинг томи-да! Чиқ!

Салтанат шотидан томга чиқади.

Қалай, катта йўл кўринадими?

Салтанат (*шотининг учида*). Баралла кўринади. Қўзиев. Делегация кўриниши билан менга қўл силкитгин.

Салтанат. Хўп!

Қўзиев (*оркестрга*). Оркестр! Тайёр туринглар!.. (*Чиқади.*)

Салтанат (*ашула айтади*).

Силкнади мажнунтол,
Шохларини эгиб ол,
Шундай замон келганда,
Сен ҳам иш кўрсатиб қол.

Мавлон киради. У ашула товуши қаёқдан келаётганини билмай аланглайди, ниҳоят Салтанатни кўриб қолади.

Мавлон. Салтанат! Салтанат! Сўфи азон айтадиган мезанани кўрганмисан?

Салтанат. Йўқ. Мавлон ака, айтган эдим-ку, умримда сўфини кўрган эмасман.

Мавлон. Мезанадан ҳам баландроққа чиқиб олисан.

Салтанат. Делегация келганини узоқдан кўрай деб чиқдим.

Мавлон (*шумшайиб*). Делегация... Уртоқ Одидов қаёқда?

Салтанат. Ҳозир келадилар. Мажлис соат еттида бўлади. Тайёрлик кўрармишсиз, Раҳимжон акам айтдилар.

Мавлон. Айтдим-ку, касалман, мажлисга келолмайман.

Салтанат. Вой, байроқни сиз қабул қилиб оласиз-ку. (*Ашула айтади.*)

Шундай замон келганда,
Сен ҳам иш кўрсатиб қол...

Мавлон (*ашула фонида*). Байроқ? «Сиз қабул қилиб оласиз?» Салтанат нима деярман ўзинг?

Салтанат. Қизил байроқни колхоз номидан қабул қилиб оласиз, колхоз номидан сўзга чиқасиз! Тундундигизми? (*Ашула айтади.*)

Шундай замон келганда,
Сен ҳам иш кўрсатиб, қол...

Мавлон (*ашула фониди*). «Колхоз номидан сўзга чиқасиз?» Ким айтди, раис айтдимми?

Салтанат. Йўқ, раис қарши эди, Деҳқонбой акам таклиф қилди. (*Тағнаомуз*.) Деҳқонбой акам сизга яхшилик қилганлари қилган, пахтагизни йиғиб-териб бердилар — бир, правлениеда сизни ёқлаб гапирдилар — икки!.. Правлениеда сизни бригадирликдан бекор қилишмоқчи бўлганда Деҳқонбой акам, биласизми, нима дедилар? «Мен Мавлон акадан таълим олгани келганман, Мавлон ака илғор бўлади» дедилар. Одилов акам Деҳқонбойни ёқладилар (*ашула айтади*).

Шундай замон келганда,
Сен ҳам иш кўрсатиб қол...

Қўзиев (*товуши*). Салтанат, қараб турибсанми? Ҳеч ким кўринмаётибдими?

Салтанат. Йўқ, ҳали ҳеч ким кўринмаётибди.

Қўзиев (*товуши*). Қатта йўлдан кўзингни олма.

Салтанат (*ашула айтади*).

Шундай замон келганда,
Сен ҳам иш кўрсатиб қол...

Мавлон (*ашула фониди*). Деҳқонбой таклиф қилди? (*Узича*.) Бу қандоқ бўлди? Тушимми, ўнгимми?.. (*Эслаб*.) «Ҳамма иззат қилади, қаттиқ сўз ўрни келганда ҳам...» «Деҳқонбой таклиф қилди?» (*Ҳайрон*.) Нима бўлаётибди, ўзи? Нега бунақа бўлаётибди? (*Кетмоқчи бўлади*.)

Салтанат. Мавлон ака, қаёққа? Одилов акам туратурсинлар деган эдилар.

Мавлон. Келаман, ҳозир келаман... «Деҳқонбой таклиф қилди?» Келаман, Салтанат, ҳозир келаман. (*Бирдан чиқиб кетади*.)

Салтанат. Нима бало... касалми... (*Ашула айтади*.)

Қизил гул толим-толим,
Меҳнати ширин болим...

Узоқдан машина гудоги эшитилади,

Машина! Машина! Ҳошим ака! Ана, бурилди!.. Делегация келаётибди.

Оркестр гумбурлайди. Каттакон тугун кўтарган Ҳамробуви, Холнисо, чамадон кўтарган Омон киради. Буларнинг оғзидан чиққан дастлабки сўзларни музика босиб кетади.

Ҳамробуви (*сўзида давом этиб*). Сизнинг гапингизга кириб қизимни, қизгинамни Мирзачўлга юборсам шу кунлар бошимга тушмас эди. Ўғлингиз мени шармандаю шармисор қилди! Тагин бу муздикони ортиқча!..

Омон. Жон хола, қўйинг энди...

Холнисо. Ким кимни шарманда қилганлиги ҳали маълум эмас, қуда! Кўрамиз ҳали...

Омон. Аяжон, бир гапдан қолинг.

Холнисо. Менинг ўғлим ёзган хатда бундоқ бало гаплар йўқ эди. Ҳафизанинг хатида ҳам йўқ эди-ку, ахир!

Салтанат кампирларга ҳайрон бўлиб қарайди.

Ҳамробуви. Жодугар ўғлингиз қизимнинг бошини айлантирган-да, нима ёзганини ўзи ҳам билмайди. Мавлоннинг, укагинамнинг хати кўзимни очди.

Холнисо. Яхшининг гапи мой, ёмоннинг гапи лой.

Ҳамробуви. И-и, қуда... йўқ, қўшни, шу гапингизга тагин ўзингиз лойдай бўлиб қолманг!..

Омон. Ая! Хола! Колхознинг идораси шу!

Салтанат (*томдан тушади*). Салом, меҳмонлар!

Холнисо. } Салом!

Омон. }

Ҳамробуви (*Салтанатга*). Колхознинг идораси шу бўлса, мен нима ҳам дейман, раисни йўқлайман. Раиси бўлмаса секретари бордир.

Салтанат. Мен, мен секретарь. (*Ҳаммага гулдаста тутади*.) Сизлар ҳаммадан аввал келдиларинг. Марҳамат, идорага киришлар, дам олинглар. Мен ҳозир раисни айтиб келаман. Сизлар қаердан, қайси колхоздан делегат бўлиб келдиларинг?

Холнисо. Қанақа делегат?

Омон. Делегат кутаётганмидиларинг?

Холнисо (*Ҳамробувига*). Айтинг, қўшни, нима учун келганимизни айтинг.

Ҳамробуви. Нима, айтмасдан тилим қисқами?

(Салтанатга.) Қўшнимга қолса, мен гапи инobatга ўтмайдиған, тушунмаған хотинман, лекин шундоқ бўлса ҳам, айтганим яхши: жодугар бор колхозга делегат келмайди. (Гулни Салтанатга қайтиб беради, Омонга телефонни кўрсатиб.) Ол, ана, чақир акагни! Чақир, жодугарни!

Омон (ранжиб). Телефон бунақа эски гапларга юрмайди!

Салтанат ҳайрон.

Холнисо. Вой, қуда...

Ҳамробуви. Қуда деманг!..

Холнисо. Вой, қўшни, аввал қизингизни чақиртиринг, гап сўранг, ундан кейин Деҳқонбойни чақиртиринг.

Ҳамробуви. Йўқ, мен аввал ўглингни чақиртираман, ҳамма гапни бетига шартта-шартта айтаман, ана ундан кейин... қизимдан гап сўраб ҳам ўтирмайман, қўлидан етаклайман-у, кетавераман! (Салтанатга.) Ҳой, секретарь, станцияга телефон қил, иккита билет деб қўй!

Салтанат (анграйиб). Бу телефон билетга юрмас эди-ку.

Ҳамробуви. Нега? Қолхознинг телефони бўлади-ю, билетга юрмайдими? Телефон қил, айт, иккита билет олиб қўйсин: менга, Ҳафизага!

Салтанат. Вой, Ҳафизахоннинг кими бўласиз?

Ҳамробуви (Холнисога). Эси борми ўзи бу қизнинг? (Салтанатга.) Ҳафиза менинг қизим бўлгандан кейин, мен унинг кими бўлар эдим? Онасиман-да!

Салтанат. Шундоқми? Сиз Холнисо холамдирсиз-да... Омонжон!..

Омон (хижолат бўлиб). Кечирасиз, ўзимизни танитмадик... Деҳқонбой акам яхшимилар?

Салтанат. Яхши... Қани, Ҳамробуви хола, қўйинг тугунингизни... Ҳозир айтиб келаман.

Салтанат югуриб кетади ва йўлда Қўзиевга тўқнаш келади.

Қўзиев (меҳмонларга томон югуриб боради). Салом! Хуш келибсизлар. Делегацияга оташин салом!.. (Оркестрга.) Оркестр, туш!

Оркестр гумбурайди. Салтанат ҳарчанд қилса ҳам Қўзиевнинг кулоliga гап кирмайди.

Бинокорлик бригадасининг бригадири, духовой оркестрнинг дирижёри Ҳошим Қўзиев!

Салтанат. Ҳошим ака дейман!

Ҳамробуви (Ҳошимга). Қизгинамни ўгли йўлдан урмаса, мени ўзи аврамаса қариган чоғимда шу кунларга тушмас эдим. Она-бола мени шарманда қилди; укамни, Мавлонгинани ерга қаратди. Ҳафизани шарманда қилди!

Қўзиев ҳайрон

Холнисо (Ҳошимга). Ким кимни шарманда қилганлиги ҳали маълум эмас. Уғлим ёзган хатда бундоқ бало гаплар йўқ эди. (Ҳамробувига.) Қизингиз ёзган хат ёмонмиди?

Салтанат (ҳайрон бўлиб қолган Қўзиевга). Ахир, булар делегация эмас!.. Юринг!

Қўзиев. А?! Шунақами?.. (Кампирларга.) Яхши эмас, ўртоқлар...

Иккови чиқиб кетади.

Ҳамробуви (шовқин солиб). Жодугар илму амал қилгандан кейин нима деб ёзар эди; яхши деб ёзди-да!

Холнисо. Вой, қуда... йўқ, қўшни, оғзингизга қараб гапиринг. Жодугар деб бир айтдингиз, индамадим. (Шовқин солиб.) Ким жодугар?

Омон. Ая! Хола! (Эўлонни кўрсатиб.) Ахир буни нимага ёзиб қўйибди!..

Кампирлар шивирлаб даҳанаки жанг қилишади. Деҳқонбой югуриб киради.

Деҳқонбой Омон! Ука!.. Салом... (Даҳанаки жанг қилаётган кампирларни кўриб.) Буларга тағин нима бало бўлди?

Кампирлар Деҳқонбойни пайқашмайди. Деҳқонбой Холнисонинг олдига боради. Холнисо унга орқаси билан тургани учун кўрмай, уни Омон гумон қилади.

Холнисо. Қоч, Омон! Аралашма!.. Аралашма дейман!.. (Орқасига қараб, Деҳқонбойни кўради.) Вой, болам... (Деҳқонбойни қучоқлаб йиғлайди.)

Деҳқонбой. Онажонларим! Нечук шамол учирди?

Омон. Шамол эмас, самолётда учиб келдик.
Холнисо. Болагинам, мен поездда келадиган эдим, холанг самолётда бораман деганлариди кейин мен ҳам самолётда кела қолдим.

Ҳамробуви. Минг тушунган бўлсангиз ҳам самолётга мендан кейин чиқдингиз.

Деҳқонбой. Жуда яхши вақтда келдиларинг. (Ҳамробувининг олдига келади.) Бугун колхозимизда тўй.

Ҳамробуви. Мен тўйни поездда, қизимни жодугарнинг қўлидан эсон-омон қутқариб олиб поездга чиққанымда қиламан...

Омон (хайрон бўлиб қолган Деҳқонбойга). Ҳамробуви хола Мавлон акадан хат олдилар.

Деҳқонбой. Мавлон акадан?

Омон. Сизнинг тўғрингизда ёзибдилар.

Ҳамробуви (хатни бериб). Мана, ўқинг!.. Шуми ҳали сиздан келган иш! Шу умид билан сизни куёв қиламан деганмидим!..

Деҳқонбой (хатни ўқиб бўлиб Холнисога). Сиз ҳам шунга ишондингизми?.. Икковларинг Ҳафизани олиб кетгани келдиларингми?

Холнисо. Вой, болам, наҳот шундоқ десанг... Мен ахир агитатор-ку!.. Шу қуриб кетгур хатни олганимиздан бери холангга тушунтираман: «Ҳой, ишонманг» дейман. Ерда ҳам тушунтирдим, осмонда ҳам тушунтирдим...

Омон. Э, булар самолётда ҳам машмаша қилиб келишди.

Ҳафизанинг товуши: «Аяжон! Аяжон!»

Ҳафиза (югуриб киради). Хола!.. Омонжон! Ая! Аяжон!

Ҳамробуви. Ҳу турқинг қурмасин!..

Ҳафиза (хайрон қолиб). Нима бўлди?

Деҳқонбой (Ҳафизага хатни бериб). Хат... ўқинг...

Ҳамробуви (туғунини кўтариб). Юр, олдимга туш! Туш олдимга!

Омон. Бугун поезд йўқ, хола!

Ҳамробуви. Поезд бўлмаса чўл-биёбонда ёта-миз. Кечани жодугар билан ўтказгунча илон-чаёнлар билан ўтказганимиз яхши. Нима қилиб турибсан? Юр дейман!

Деҳқонбой. Хола, Ҳафиза бу ерга фақат мени деб келгани йўқ, колхозга келган. Колхозда звено бошлиғи!

Омон. Мирзачўлда звено бошлиғи-я!
Ҳамробуви. Мен колхознинг ишига аралашмайман. Мен Ҳафизага — қизимга гапираётиман. Агар Ҳафиза «йўқ» дейдиган бўлса, ана унда аралашаман: дод солиб бутун идорани, Мирзачўлни бошимга кўтараман. Қани, гапир, Ҳафиза!

Ҳафиза. Мен ҳеч қаёққа кетмайман!

Ҳамробуви (шовқин солиб). А, тоғаннинг юзига оёқ қўйдинг, энди мени ҳам писанд қилмайсанми?! Ҳали шундоқми?.. (Чапак чалиб.) Войдод, қизимга илму амал қилган жодугарнинг дастидан дод!

Холнисо (шовқин солиб). Ким жодугар?!

Омон (эълонни кўрсатиб). Ая! Хола!..

Кампирлар шивирлашиб даҳанаки жанг қилишади. Одиллов киради.

Одиллов. Салом, меҳмонлар! Хуш келибсизлар!.. Қадамларига ҳасанот...

Омон (кампирларнинг қилмишидан хижолат). Салом... биз самолётда учиб келдик...

Одиллов. Ким кимнинг онаси бўлади (Ҳамробувига). Сиз Деҳқонбойнинг онасими?

Ҳамробуви (Холнисога ишора қилиб). Жодугарни ана у туққан.

Холнисо. Нима-нима?!

Омон онасига секин эълонни кўрсатади. Холнисо жим қолади.

Одиллов (Деҳқонбойга). Ўзи нима гап?

Деҳқонбой (хатни Одилловга беради). Ўқиб кўринг.

Раҳимжон, Қўзиев, Салтанат киради.

Раҳимжон. Уҳў... келинлар, келинлар... Салом! Хуш келибсизлар!.. Мана шунақа тўй устига тўй бўлса жонинг роҳат қилади! (Кампирларнинг авзойини кўриб.) Ие!.. Нима бўлди?

Одиллов. Мавлон ака хат ёзибди.

Раҳимжон. Қа-анақа хат?

Одиллов (ўқийди). «Деҳқонбой ўта-кетган жодугар экан... Мени бригадирликдан бекор қилдириб ўзи бригадир бўлиш пайига тушган; ҳар қаерда менинг обрўйимни тўкиб юрибди. Мени «занглаган мих» деди,

бутун колхозни менга қарши қилиб қўйди. Ҳафиза шунинг ноғорасига ўйнаб, менинг уйимдан чиқиб кетди. Қизингизни бетўхтов чақиртириб олинг».

Раҳимжон. Бай-бай-бай! Ҳай аттанг! Қани, ўртоқ Одиллов, сиз айтинг, шу гаплар ростми? Айтинг, Деҳқонбой.

Ҳамробуви. Албатта рост-да! Укам ёзади-ю, ёлгон бўладими!..

Одиллов. Бу хат бошдан-оёқ ёлгон, хола!

Ҳамробуви. Укам ёзганича бор экан-да. Деҳқонбой ҳаммани, сизни ҳам унга қарши қилиб қўйибди.

Мавлон киради ва қўлидаги хатни почта қутисига ташлаётганида кампирларни кўриб қолади.

Укам бўлади-ю, менга ёлгон гапни ёзадими? Уз жияни тўғрисида ёлгон гапни ёзармиди...

Мавлон. Елгон! (Олдинга чиқади.) Елгон гапларни ёзган эдим!

Ҳамробуви. А?.. (Шовқин солиб.) Ҳали шундоқми?..

Омон Ҳамробувига эълонни кўрсатади. Ҳамробуви жим қолади.

Мавлон. Мен Деҳқонбойни билмаган эканман. Деҳқонбой мени обрўйимдан маҳрум қилмоқчи деб ўйлабман. Ҳафиза кетса, Деҳқонбой ҳам кетади деган хаёлда шу ишни қилган эдим. Лекин кўзим очилди. Кечалари чиқиб комсомоллар участкасини кўрдим... ўйладим... бугун яна ўйладим... Деҳқонбой мени эмас, мен Деҳқонбойни хафа қилган эканман. Шундан кейин опамга бошқа хат ёздим, Мана (хатни чўнтагидан олади). Яшикка ташламоқчи эдим, ҳозир ташлагани келган эдим. Ма, Деҳқонбой, ўқи!..

Деҳқонбой. Ишонаман, яхши хат ёзганингизга ишонаман... Қўйинг, Мавлон ака.

Ҳамробуви. Бундан чиқдики, ёлгон гапларни ёзган экансан-да? Ҳали шундоқми!.. Ҳали сени қараб тур!

Мавлон. Шошманг, опа. (Деҳқонбойга.) Уқимайсанми? Биламан, биламан, уқимайсан... Ма, Ҳафиза, сен ўқи.

Ҳафиза. Кераги йўқ, уқимайман!..

Мавлон (хўрсиниб). Сен ҳам уқимайсанми?

Раҳимжон. Уқиб нима қилади? Гапингизни эшитиб турибмиз-ку...

Мавлон. «Йўлни билган қоқинмайди!» дейишар эди. Йўлни биламан деб ўйлаган эдим.

Одиллов. Йўлни биласиз, Мавлон ака, лекин кўзга яққолроқ кўринай деб шу йўлдан четга чиқдингиз. Боши берк кўчага кириб кетаётган эдингиз.

Мавлон (паузадан кейин). Ҳақ гап. Шундоқ экан, колхоз номидан байроқни қабул қилиб олишга менинг ҳақим йўқ, ҳақим йўқ, Раҳимжон! Колхоз номидан сўзга чиқишга ҳам ҳақим йўқ, ўртоқ Одиллов!

Одиллов. Мана бу гапингиз тўғри! Мана бу гапингизга мен тўла қўшиламан. Менимча, бошқалар ҳам қўшилса керак. Айтишин... Мана, Деҳқонбой айтсин... Ҳафиза...

Ҳафиза. Тоғам тўғрисида бир нима дейиш... менга жуда оғир... Яхши пахтакор, шунча йил Мирзачўлнинг шўрини пешона тери билан ювиб келган одам. Лекин ернинг шўрини ювибди-ю, дилидаги эскидан қолган шўрни юволмабди. Мен тоғамни колхозчи деёлмайман... (Ўпкаси тўлиб тескари ўгирилади.)

Деҳқонбой. Қизишманг, Ҳафизахон. Бир туп гўза қийшайиб қолса-ку дарров тикка қилиб қўямиз...

Ҳамробуви. Шира тушган гўзани юлиб ташлаш керак!

Раҳимжон. Яхши пахтакор юлиб ташламайди, кўпроқ парвариш қилади.

Қўзиев. Тўғри, Раҳимжон ака, мих ҳам эгилса, тўғрилаб яна қоқилади!

Раҳимжон. Э-э, михинг қурсин, қўйсанг-чи!.. Эсдан чиққан нарсани нима қиласан гапириб!..

Одиллов. Эсдан чиққан нарсани эслатиш, гапириш керак бўлган гапни гапириш зиён қилмайди. Шунга эслатмоқчиман: Мавлон ака, сиз кўпчиликдан олдинда, лекин кўпчилик билан бирга бораётганингизда ҳамманинг кўзи сизда эди. Аммо кўпчиликдан ўзингизни четга тортганингиздан кейин... мана, кўрдингизми! Хатойингизни тушуниб, шунга айтгани келганингиз яхши. Бу хатоларни, агар тезроқ тузатсангиз, кечиришар... лекин (хатни кўрсатиб) мана бу қилмишингизни осонликча кечиришмайди. Бу қилмишингизга ўзингиз баҳо беринг...

Мавлон. Баҳо бераман, айтаман. Колхозчиларнинг умумий мажлисида айтаман... Бригадирликка муносиб одам эмасман дейман!

Одиллов. Танқиддан қўрқманг, Мавлон ака. Қасалхонада ётиб ичган дорингиздан кўра майиз ширин-

роқ, лекин касални майиз эмас, аччиқ дора тузатади... Соат еттида тантанали мажлис бошланади, кийиниб келинг.

Мавлон (бошини қуйи солиб). Мажлисга киргани юзим чидамайди.

Раҳимжон. Э-э, ҳали иш кўп, Мавлон ака, ўзингиз бригадангизни хужумга бошлайсиз.

Мавлон. Хужумни ҳаммамиз бошлаймиз!.. Менинг бир мўлжалим бор: Деҳқонбой рози бўлса... комсомоллар хўп дейишса... Бу ёққа келинглари (кўрсатади). Хў анови зовурни юқоридан олиб ўтсак яна тўрт гектар янги ер очиш мумкин бўлади. Мен буни анчадан бери ўйлаб юрган эдим.

Одилов. Муҳокама қилиб кўринглари, Деҳқонбой. Хўп, Мавлон ака шу кунгача касал бўлиб касалхонада ётган эди, бугун аччиқ доридан тўйиб ичди, бундан кейин буткул тузалиб кетади деб ишонамиз.

Қўзиев (оркестрга). Оркестр! Туш!

Оркестр гумбуралайди.

Холнисо (Мавлонга). Шу хатнинг ёлғонлигини мен бошда билган эдим. (Ҳамробувига.) Мана энди сиз ҳам билдингиз... Яна мenden кейин-да, жон қуда!..

Ҳамробуви. Майли, қуда, мenden ўтган бўлса, сиз кечиринг, сиздан ўтган бўлса, сиздан ўтгани йўқ-ку, мен кечирай.

Раҳимжон. Бугун кўп яхши кун бўлди-да: байроқ оламиз, Мавлон аканинг иситмаси тушди, холамлари келишди... Олти ойдан бери лағмон еганим йўқ, энди лағмонга бир тўйиб жоним роҳат қиладиган бўлди.

Одилов. Лағмонни Салтанат билан Қўзиевнинг тўйида еймиз.

Раҳимжон. Деҳқонбой билан Ҳафизанинг тўйида ҳам еймиз.

Ҳамробуви. Мен нима ҳам дейман? Мenden сўрасаларинг ҳам ўзларинг биласизлар, сўрамасаларинг ҳам ўзларинг биласизлар. Лекин, сўрамасаларинг ҳам, айтганим яхши: майли, мен розиман.

Ҳамробувининг тугунида соат жиринглайди.

Ҳафиза. Вой, сўфини олиб келганмидингиз? (Тугундан соатни олади).

Қўзиев. Қанақа сўфи?

Ҳафиза. Аям соатни сўфи дейдилар.

Ҳамробуви. Сўфи эсдан чиқса худо эсдан чиқади-я, болам. Сўфини бураб турмасдан бўладими!.. (Ҳафизанинг қулоғига.) Қизим, тўй дейишаётибди, сўзанангни тикиб бўлганмисан?

Ҳафиза. Сўзанамними? Йўқ, ая, ҳали тикиб бўлганим йўқ. Сўзанани якка ўзим тикаётганим йўқ, ҳаммамиз тикаётибмиз, бутун колхоз тикаётибди. Қаранг, янги очилган ҳар бир қарич ер шу сўзанага солинган бир гул. Бу жойлар яна уч-тўрт йилдан кейин қандай бўлишини кўз олдингизга келтиринг, онажон! Яна беш йилдан кейин, ўн йилдан кейин-чи?

Музыка. Музыка тобора авжига чиқади. Қоронғи. Саҳна аста-секин ёришади.

ЭПИЛОГ

Уфқдан чиқиб келган канал. Еш боғларни оралатиб солинган янги уйлар. Олдинги планда ёш боғ-ҳовли. Ҳаворанг дераза ва пушти пардали уй. Гулзор. Ҳамробуви билан Холнисо супада сўзана тикиб ўтиришади.

Ҳамробуви. Қудажон, бемалол бўлса ўша ҳаворанг ипакдан бир қатим беринг.

Холнисо. Жоним билан, ўргилай, қуда... Вой, дарров бир айлантириб чиқдингизми? Қўлингиз дард кўрмасин, хўп чеварсиз-да.

Ҳамробуви. Чеварликда сизга етиб бўладими, қудажон.

Пауза

Холнисо. Қирқ тўрт йиллик қадрдонимиз, қуда. Болаларимизни кўтаришиб катта қилдик. Мана, тўйини ҳам кўрдик... Эсингизда борми, Ҳафиза билан Деҳқонбой Мирзачўлга кўчиб кетамиз дейишганда икковимиз аввалбоши кўнмай... Хўп, гўл эканмиз-да... Мана энди миллионер колхозда... еганимиз олдимизда, емаганимиз кетимизда...

Ҳамробуви. Юртни обод қиламан деган киши ўзи обод бўлади.

Холнисо. Шунини айтаман-да... Мана, Ҳафизахон... Қимсан Ҳафизахон!

Ҳамробуви. Деҳқонбойни айтмайсизми!.. Мана, Омнингиз ҳам мактабни битиради. Яна ўқийди, ўқиб кондуктор бўлади.

Холнисо. Кондуктор эмас, конструктор, қуда!
Ҳамробуви. Майли, нима бўлса ҳам ишқилиб ўқисин!

Холнисо. Бу болалар мунча ҳаяллашди! Мажлис чўзилдими...

Омон (*кирди*). Мажлис тамом бўлди.

Холнисо. Нима гаплар бўлди, болам?

Омон. Деҳқонбой акам билан келинойим ҳозир келиб маълумот беришади. Қисқаси шу бугун кечқурун кетадиган бўлишди!

Ҳамробуви (*чўчиб*). А? Қаёққа? Шундай Мирза-чўлни ташлаб қаёққа боришади?

Холнисо. Хўп эсарсиз-да, қудажон! (*Сўзанани кўрсатиб*). Бу совғани олиб боришмоқчи эди?

Ҳамробуви (*кўнгли жойига тушиб*). Ҳа, Москвага!..

Раҳимжон, Одилов, Ҳафиза, чақалоқ кўтарган Қўзиев,
Деҳқонбой, Салтанат, Мавлон киришади.

Раҳимжон. Қани, совға битаёздими?

Холнисо. Битди ҳисоби!

Раҳимжон. Мен Ҳафиза билан Салтанат чевар десам, сизлар булардан ҳам чевар чиқдиларинг.

Ҳамробуви. Сўзанани бутун колхоз тикди!

Одилов. Бу сўзана жонажон Москвамизга...

Раҳимжон. Гуллаб-яшнаётган республикамиздан ҳикоя қилсин!

Ҳафиза. Шу сўзанадай товланаётган мамлакатимизда чўл-биёбонлар йўқолиб...

Қўзиев. Унинг ўрнига шаҳарлар, қишлоқлар бунёдга келаётганидан ҳикоя қилсин!

Холнисо. Жонажон Москвамизга бахтиёр болаларимизнинг...

Деҳқонбой. Пири-бадавлат оналаримизнинг...

Омон. Ака-опаларимизнинг.

Ҳамробуви. Миннатдорлик туйғусини...

Салтанат. Меҳр-муҳаббат туйғусини...

Мавлон. Чексиз садоқат туйғусини...

Ҳамма. Изҳор қилсин!

Парда

ОҒРИҚ ТИШЛАР

Тўрт пардали комедия

Эпилоги билан

ҚАТНАШУВЧИЛАР:

Насиба — ўрта мактаб ўқувчиси.

Роҳила — унинг онаси.

Марасул Ҳузуржонов — Насибанинг эри, тиш доктори.

Фотима — унинг онаси.

Зуҳра — Фотиманинг сингиси. Насиба ўқийдиган мактабнинг қоровули.

Пўлатжон Домла — мактабнинг директори.

Вера } Насибанинг дугоналари.

Назира }

Аҳаджон Заргаров — райижроком рақсининг ўринбосари.

Оқила — унинг биринчи хотини.

Хуморхон — унинг иккинчи хотини.

Ризамат — Хуморхоннинг тоғаси, райижрокомнинг ҳўжалик му-дири.

Воқеа бизнинг кунларда бўлиб ўтади.

1950 йил

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ ҚҰРИНИШ

Марасул Ҳузуржоновнинг ўз ҳовлисидаги кабинети. Кабинетни кўча томонидаги деразадан кўрамыз. Деразанинг икки томонида ёзувлар, «Тиш доктори. Тиш техниги. Йўл муюлишидан». Марасул, бекорчиликдан пашша тутиб ўтирибди. Заргаров киради.

Заргаров (*соатига қараб*). Марасул, ука, Оқила келмади-ку? А, Оқиладан дарак йўқ-ку?

Марасул. Оқилахон опам... Автобус соат учда келади. Лекин, эрталабки автобуска чиқолмасам, тушгисига чиқарман деган эди.

Пауза

Заргаров. Ҳм... Қаттиқ хафа эмасми?

Марасул. Устига хотин оласизу, хафа бўлмайди-ми?

Заргаров. Йўқ, авзойидан жанжал қиладиган эмасми демоқчиман?

Марасул. Йўқ... йиғлади!

Заргаров. Йиғлади. Хайрият! Йиғлаган бўлса жанжал қилмайди... Кимни олди, деб сўрамадими?

Марасул. Сўради. Хуморхон деган бир жувонни олдилар, дедим.

Заргаров. Тинч келиб кетади дегин? Шундоқ бўлса ҳам насиҳат қилиб, этини ўлдириб, ундан кейин мени чақиргин. Мен уйда бўламан. (*Чиқмоқчи бўлади*).

Ичкари эшикдан Фотима киради.

Фотима. Ҳой, онанг айлансин. Марасул... (*Заргаровни кўриб*.) Ассалому алайкум... Марасул, иш бузиладиганга ўхшайди-ку: ЗАГСнинг қоғози бўлмаса домла-имом никоҳ ўқимас эмиш.

Заргаров. Никоҳ? Шу гапни менинг олдимда гапирмасангиз нима қилар эди!

Марасул (*қабулхона эшигига қараб-қараб онасига*). Секинроқ гапирсангиз-чи! (*Заргаровга ёлвориб*.) Яна битта акалик қилинг, жон ака! Бир оғиз айтиб қўйинг!

Заргаров. Жинни бўлдингми?.. Энди домла-имомга «никоҳ ўқи» дейишим қолдими?!

Марасул. Йўқ, ЗАГСга айтиб қўйинг дейман! Гапга тушунмайдиган бир одам ўтирипти... ҳеч кўнмайди!

(*Трубкага*.) Йигирма бир ўн, икки... ЗАГСми? Қим? Сиз билан район ижроия комитетининг раис ўринбосари ўртоқ Заргаров гаплашмоқчилар! (*Трубкани Заргаровга беради*.) ЗАГС мудир!

Заргаров (*трубкага*). Ҳим... салом... Докторнинг ишини тўғрилаб беринглар! Марасул Ҳузуржоновнинг ишини... Қиз ёш?!

Фотима. Ёш эмас, йилма-йилига ўн саккизга кирган!

Марасул. Ёш эмас, ўн саккизда, мен биламан денг!

Заргаров. Ёш эмас, ўн саккизда, мен биламан денг... йўқ, мен ўзим биламан! А? Тўққизинчи синфда ўқиса ўқийверади-да! Мен тўртинчи синфда ўқиганимда йигирма ёшда эдим! Менга қаранг, жавобгарликдан қўрқманг. Ҳар қанча жавобгарлик бўлса бизга ортаверинг... Кўтаравериб елкаларимиз қадоқ бўлиб кетган!

Марасул (*унинг елкасини силайди*). Яшанг!

Заргаров (*трубкага*). Менга қаранг, ука! Менинг бу ишга гайин бўлганимга ҳали йил ҳам бўлгани йўқ, гапимни қайтариб, бунақа, обрўйимни тўкадиган бўлсангиз хафалашиб қоламиз! А? Қуёв билан келин менинг олдимда, ҳозир боради. Регистрация қилинг, бўлак гап йўқ! (*Трубкани зарда билан қўяди*.)

Фотима. Худоё умрингиздан барака топинг! Катта бўлиш хўп яхши-да! Қимга нима деса — нақд!

Марасул. Боринг, Насибани мактабидан айтиб келинг, иссиғида бора қолайлик!

Фотима. Ҳозир айтиб келаман.

Заргаров. Лекин мен аралашганимни ҳеч кимга оғзингиздан чиқарманг!

Фотима. Хўп бўлади. (*Чиқади*.)

Кўкрагига жуда кўп значок таққан Ризамат киради.

Заргаров. Ҳа, Ризамат! Тиш оғриб қолдими? Бунақа арақ ичишга тиш эмас, отнинг тақаси ҳам чидамайди.

Ризамат. Арақ ичмай қўйганман, хўжайин!

Заргаров. Шунақами... (*Кўкрагини кўрсатиб*.) Уҳў, тақмаганинг чойнакнинг қопқоғи қолипти холос-а! (*Чиқади*.)

Ризамат. Менга қара, ука, Ризқихўжа икковинг шу қилиқларингни менга қилмасаларинг нима бўлар эди?!

Марасул. Нима қилибмиз?

Ризамат. Бошида писанда қилмовдимми!.. Оғзинг-га сиққанини ол, лекин тилла тиш деб занглаган тақа кўйма демовдимми!

Марасул. Йўғе! Сизга шунақа қиламизми? Утиринг-чи...

Ризамат (*креслога ўтиради*). Кечадан бери ўхчий бериб ўлиб бўлдим-ку.

Марасул. Оғзингизни очинг! Уф, бай-бай, ичингизда ит ўлганми!.. (*Бирдан*). Э-э-э!.. Аттанг! Тиш кўйгандан кейин уч кун арақ ичмай туринг дейиш мутлақо эсимдан чиқипти-я! Қани (*тишини кўриб*). Ҳа, мана тамом... миокардиодистрофия!

Ризамат (*чўчиб*). А?

Марасул. Миокардиодистрофия!

Ризамат. Оббо, худо урди, энди нима қиламан! Нега айтмадинг, айтсанг тишимга сақич ёпиштириб ичар эдим-ку...

Марасул. Мутлақо эсимдан чиқипти! Майли, зиёни йўқ, тўғрилаймиз... Сиз ҳозир Ризқихўжанинг олдига боринг, мен телефон қиламан, чорасини кўради. Йўлда ичиб-нетиб юрманг тагин.

Ризамат. Йўқ-йўқ, худо хоҳласа етиб борарман. (*Чиқади.*)

Марасул (*трубкага*). Ўн бир, ўн саккиз... Ризқи! Ризамат акага нуқул ўзидан қўйибсан-ку! Бориб-бориб ўртоқ Заргаровнинг қайнағасига шунақа қиласанми! Қўйсанг-чи, оғзи кўкариб ётибди! Энди бир-биримизни алдашимиз қолдими! Ҳозир боради, тўғрилагин! Арақдан миокардиодистрофия бўлипти дедим, сен ҳам шунақа дегин. (*Турбкани қўяди.*)

Оқила киради.

Э-э, келинг, Оқилахон опа... Қайси автобусда келишингизни билмаганим учун кутиб олгани чиқолмадим. Яхши келдингизми?..

Оқила. Шукур... Қанилар, хотин устига хотин олган Аҳаджон бой қанилар?

Марасул. Ҳозир... (*Турбкани олади.*) Иигирма беш, ўн беш... Аҳаджон ака, келдилар... Тезроқ чиқинг! (*Турбкани қўяди.*) Оқилахон опа, ишнинг фойда чиқадиган томонини кўзлайверганингиз маъқул. Жанжалдан ҳеч ким барака топган эмас. Индамай қўя қолинг.

Оқила. Нега индамас эканман! Ўн етти йил хизматини қилиб пировардида кўрганам шу бўлдимми? Менинг

юзимни қилмаса уч боласининг юзини қилса бўлмас-миди?.. Бундан ўн етти йил бурун битта данак эксам ҳозир соясида ўтириб мевасини ер эдим. (*Йиғлайди.*)

Марасул. Оқилахон опа... Фойда чиқадиган томонини кўзлайверинг.

Заргаров киради. Оқила беихтиёр ўрнидан туради.

Заргаров. Ҳа, яхшимисан... (*Пауза.*) Болалар яхшимми?

Оқила (*кўз ёшини артиб*). Яхши... Хайрият, болалар эсингизда бор экан!

Заргаров. Аҳмоқ бўлма!.. Ўтир! Энди нима бўлиб шундоқ бўлганини айтиб ўтиришга фурсатим йўқ — идорада одамлар мени кутиб ўтирибди. Бўлар иш бўлди, бўёви синди. Ихтиёр ўзингда, агар шу гапни кўчага чиқараман десанг, майли, чиқар, лекин ўйлаб иш қил! Ўзингга қийин бўлади: учта боланг бор, қўлингга ҳунаринг йўқ... Йў-йўқ, кўчага чиқармайман, сабр қиламан десанг...

Марасул. Сабрнинг туби олтин!

Заргаров. Балли! От айланиб қозигини топади!

Магазиндан келаётган Хуморхон дераза олдига етганида қўлидаги ўрамни тушириб юборади.

Хуморхон. Вой! Марасул ака!.. Қарашиб юборсангиз-чи!

Марасул (*Заргаровга*). Хуморхон опам!..

Заргаров (*дарров креслога ўтириб*). Оҳ! Воҳ! Суғур! Суғурсанг-чи!

Марасул (*омбурни чоғлаб*). Ҳозир... Ҳозир...

Хуморхон. Вой, нима қилди?

Оқила Хуморхонга тикилганича қолади.

Марасул (*Хуморхонга*). Дунёда тиш суғуртиришдан ёмон азоб йўқ. Сиз бораверинг, кўрмай қўя қолинг. Хуморхон. Оғритмай олинг! (*Чиқади.*)

Оқила унинг кетидан қараб, аста ўрнидан туради.

Заргаров (*чўнтагидан пул олиб Оқилага беради*). Ма, болаларга бирон нарса олиб бер.

Оқила. Ўзингиз қачон борасиз? Болалар дада деб жонимдан безор қилишяпти! (*Йиғлайди.*)

Заргаров. Шу ҳафта ичи бораман. Болаларни ўпиб қўй! Бор!

Оқила товуш чиқармай йиғлаганича чиқиб кетади.

Марасул. Аҳаджон ака, жуда қалтис иш-да... бир чувингиз чиқса борми — бу ёғингиз райком, бу ёғингиз прокурор-а!

Заргаров. Э, ваҳима қилаверма!

Марасул. Одам қариган сайин ёшини хоҳлар экан-да!.. Хуморхонни олмасдан шундай ўйнашиб юра-версангиз бўлмасмиди?

Заргаров. Ўйнашиб юриб шунақа бўлиб қолди-да! Бир куни «бўйимда бўлиб қолди» деб йиғлаб келди. Ёлғон экан-ку, қўрққанимдан, қорни кўзимга катта кўринибди. Шу!.. «Тоғам билиб қолса мени сўяди, хотин устига бўлса ҳам ол», деб туриб олди. Тоғаси бояги Ризамат, ўшанда ҳам менда завхоз эди, ҳар куни саломга кирадиган бўлиб қолди: ҳар кирганда «сўйиб келмади-микин» деб юрагим жиғ этиб кетади, дегин!.. Бундан ташқари, ўйлаб қарасам, биздай одамнинг бисотида битта культурнийроқ хотин бўлса ҳам зиён қилмас экан. Ўзинг ўйлаб кўр: хотининг бўлса-ю, орада гаплашгудай гап бўлмаса, бирон жойга олиб боролмасанг, меҳмон келганда дастурхонда ортиқча бўлиб ўтирса!.. Қийин-да! Бечора Оқила, ўзи жуда ҳалол, меҳнаткаш, болаларга жуда меҳрибон, қисқаси, баҳоси йўқ хотину, орқада қолиб кетди!

Марасул. Саводи бор шекилли?

Заргаров. Бор эди! Бир оз бор... жуда ёш олган эдим-да, етгинчими, саккизинчими синфда ўқир эди. Кейин ўқийлмади: катта даргоҳ, бола-чақа, қозон-товоқ... Қолиб кетди!.. Қўй бу гапларни! Мени яна бирон уч минг сўм қарздор қилиб тур. Хуморхонни курортга жўнатмасам бўлмайди. Оқиланинг тапти босилгунча кўздан нарироқ тургани маъқул.

Фотима киради.

Фотима. Насиба дарсда экан, айтдим, ҳозир дарс тамом бўлиши билан келади.

Марасул. Пулингиз борми? Аҳаджон акамга яна уч минг сўм зарур бўлиб қолибди.

Фотима (шошиб). Пулим йўқ.

Марасул (қулоғига). Ундоқ деманг, беринг, керак-ли одам.

Фотима. Ҳадеб олаверадими?... Кошки берса!.. (Ички белбоғидан пул олиб тез санаб беради.) Минг! Икки минг!.. Уч минг!

Қизларнинг ашуласи, Насибанинг «Сизлар кетаверинглар, орқаларингдан етиб бораман!» дегани эшитилади, Ҳамма деразадан қарайди.

Насиба (киради). Салом...

Фотима. Айланай...

Марасул. Ие, кийинмасдан келибсиз-ку!

Фотима. Вой, гиргиттон! Кириг! Кириг!

Заргаров (Насибага зеҳн солиб). Ҳим... (Марасулга.) Формада олиб бора кўрма, формани кўриб ЗАГС мудирининг жини кўзғамасин тагин.

Марасул. Йў-йўқ! Худо урдими!

Заргаров. Бўйи жуда паст экан-да!

Фотима. Туфли бор! Пошнаси бир қаричлик туфлимиз бор!

Заргаров. Хўп, боринглар, қашамини кейин қиласизлар. Хўп, мен кетдим, одамлар кутиб қолди. (Чиқади.)

Фотима. Қани, юринг, гиргиттон!

Иккови ичкарига кириб кетади. Марасул ашула айтиб асбобларини йиғиштиради ва кийнади. Ичкаридан Фотима, бошқа кўйлак ва баланд пошна туфли кийган Насиба зўрға юриб чиқади.

Марасул. Қани, кетдик!

Насиба (Фотимага). Тагин ЗАГСга борамизми?

Фотима. Бу сафар бетўхтов ЗАГС қилади, Аҳаджон акангиз буюрдилар.

Марасул. Энди портфелнинг кераги йўқ. (Портфелни олиб улоқтиради.)

Фотима. Боринглар! Илоҳи омин!.. Тезроқ қайтинглар, ошнинг гуручини солмай тураман!

Марасул билан Насиба чиқади. Фотима креслога ўтириб юзига фотиҳа тортади.

ИККИНЧИ ҚҶРИНИШ

Роҳиланинг кўримсизгина уйи. Роҳила, Марасул. Марасул хуноб бўлиб у ёқдан-бу ёқча бориб келмоқда.

Марасул. Бунақа қайсар одам дунёга келган эмас! «Ахир Аҳаджон акам телефон қилдилар-ку, яна

нима керак?» десам, «Худонинг ўзи телефон қилса ҳам регистрация қилмайман» дейди-я!

Роҳила. Лоҳавла... Энди нима қиласизлар?

Марасул. Энди нима қилар эдик... қишлоққа чиқиб регистрация қилдириб келамиз-да... Аҳалжон акам хат ёзиб бердилар... Мана... (Уқийди.) «Жондан азиз жиянимиз Нишонбойга етиб маълум бўлсинки, ушбунни кўрсатувчи Марасул Хузуржоновни тегишли умр йўлдоши ўртоқ Насибaxon Асқарова билан бирликда никоҳ дафтариңгиздан ўтказиб азбаройи (таъкидлаб) турмуш қилишлари учун қонуний ҳужжатларини бермоғиңгизни сўраб қоламан деб Заргаров».

Роҳила. Қачон борасизлар?

Марасул. Ҳозир борамиз, борди-келдиси машинада бир ярим соатлик йўл... Насиба келмаяпти-ку?

Роҳила. Ҳайронман... Мактабимга бориб келаман деган эди.

Марасул. Хавотирман-да: битта-яримта ўртоғига айтиб қўйса...

Роҳила. Йўғ-э, айтмайди!

Марасул. Мен бориб машинани олиб келай, унгача келиб қолар. Тайёр бўлиб туринглар. (Чиқади.)

Роҳила (ўзича). Шукур, худога минг қатла шукур, кўзим очиклигида қизгинамнинг тўйини кўрадиган бўлдим. (Гардеробни очиб Насибанинг кўйлақларини ҳавас билан кўздан кечиради.) Толейингдан ўргилай, қизим, онанг шўрлик қиз бўлиб, келин бўлиб ҳеч нарса кўрмаган эди, худойи таоло ҳаммасини сенга насиб қилган экан. (Ўзича ашула айтади.) Тўй муборак бўлсин. Тўйлар муборак бўлсин...

Ўргилай Насибaxon, тўйлар муборак бўлсин...

Мактаб формасида Насиба маъюс киради.

Келдингми, қизим... Ҳа, нима бўлди?

Насиба (секин). Мен яширолмадим... Домламга айтиб қўйдим...

Роҳила (қўрқиб). А? Қайси бирига айтдинг?!

Насиба. Мактабдан чиқиб келаётсам Пўлатжон Домла эшикда турган эканлар... Ҳеч яширолмадим! Кабинетларига олиб кирдилар. (Бирдан.) Ая, қўйинг, шу ишни! Қўйинг, шу иш мактабни битирганимдан кейин бўлсин! Мен домламга ваъда бериб келдим. Қўйинг, керакмас!

Роҳила. Ҳой, нешукур! Бахт қуши одамнинг бошига бир марта қўнади-я! Уқий ҳамма вақт бўлаверади — магазин тўла китоб!

Пўлатжон Домла киради.

Пўлатжон Домла. Мумкинми?

Насиба (ҳайрон). Марҳамат... Келинг, Домла...

Роҳила (гаранг). Келинг, директор-домласи...

Пўлатжон Домла. Салом...

Роҳила. Қани бу ёққа... қизим, самовар қайнаб турган эди, олиб кир!

Пўлатжон Домла (ўтиради). Саломат бормисиз?..

Роҳила. Шукур...

Пўлатжон Домла. Насибани узатишга шошилибсиз деб эшитдим...

Роҳила (гангуб). Йўқ... Ким айтди?.. Бекор гап! Улимдан хабарим бор, бу гапдан хабарим йўқ...

Пўлатжон Домла унинг кўзига қарайди.

И-ҳа, эсим қурсин, дурустроқ бир жой чиққан эди, подручка қилиб юрсин деб унаштириб қўйдик, холос...

Пўлатжон Домла. Ҳим... «Дурустроқ жой»? Нимаси дуруст экан?

Роҳила. Дурустлиги шуки... ўзи доктор! Доктор бўлганда ҳам чаққонгина доктор экан! Данғиллама иморату, машина-ю! Сигир, товуқ, ғоз... Болагинам етим ўсганига яраша худо пешонасига бахт битган экан!

Пўлатжон Домла. Ҳмм... Ҳар бир она боласини яққолроқ кўриниб турган бахтга томон йўллашни истайди, лекин афсуски, бахт, чинакам бахт нима эканини ҳар бир она билавермайди. Азизим! Қизингизнинг бахтини бировларнинг остонасидан қидирманг! Бахтни бировларнинг остонасидан қидиришнинг ўзи бахтсизликнинг боши! Насиба ўз бахтини ўзи, ўз қўли билан яратади! Бахт хусусида уни янглиштирманг! Янглиштирманг қиз бечорани!

Роҳила. Вой, мен янглиштирганим йўқ! Уқиган йиғит бўлгани учун қўлдан чиқмасин деб...

Пўлатжон Домла. Уқиган бўлса ҳам ўқимаган йиғитга ўхшайди, йўқса Насибанинг ўқилини ора йўлда қолдириб мактабдан юлиб олмоқчи бўлмас эди.

Роҳила. Билмасам, Насибанинг ўзи танлаган... яхши кўради...

Пўлатжон Домла. Хато! Ундоқ деманг, хато гап! Мен Насиба билан гаплашиб кўрдим. Бу муҳаббат эмас, англашилмовчилик! Сиз муҳаббат хусусида ҳам уни янглиштирманг!

Роҳила. Вой, ғалати гапни гапирасиз-а, домласи, (*йигламсираб*) она ўз боласига ёмонликни раво кўради-ми!..

Пўлатжон Домла. Тўғри, ҳеч қачон раво кўрмайди! Қадимги вақтда ёш қизларини хотин устига берган, олтмиш-етмиш яшар чолларнинг қўйнига солиб қўйган ота-оналар ҳам ўз боласига ёмонликни раво кўрган эмас, лекин дўст бўла туриб душман ишини қилганлиги ҳам ҳақиқат! Шундоқ эмасми?

Самовар кўтариб Насиба киради.

(*Насибага.*) Биз ўқитувчилар, тўққиз йил давомида сени кўзимизнинг нури, бағримизнинг ҳарорати билан парвариш қилдик!.. (*Роҳилага.*) Тувакда бир туп гул ўстирган одам шу гулнинг бирон япроғига шикаст етса қанчалик ачинади! Насиба бир туп гул эмас!

Роҳила. Айтдим-ку, домласи, совчи келавермасин деб унаштириб қўйдик, холос. Тўйни келаси йил қилсак қилармиз...

Пўлатжон Домла. Тўй деб Насибанинг ўзи айтди-ку!

Роҳила (*қизига хўмрайиб*). Вой, нега ундоқ дединг? Унаштириш нима эканини билмайди-да, домласи, ёш... (*Ункалаб.*) Вой, домласи, наҳотки шунга ишонган бўлсангиз! Сизни отаси ўрнида кўрсагу наҳотки сиздан бесўроқ иш турса... (*Насибага.*) Қиз нарса, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, тўй деб юргани уялмайсанми! (*Бичинини ўйиб олади.*) Гапир!

Насиба. Кечирасиз, домла, мен тушунмаган эканман...

Роҳила (*сохта кулиб*). Буни қаранг, унаштиришни тўй деб юрса-я! Қўйинг, домласи, ҳозир унаштиришдан ҳам айнидим! Вақт-соати етганда бўлар! Вақт-соати етганда куёвни ўзингиз топасиз! Тўйга ўзингиз бош бўласиз!

Пўлатжон Домла. Ана бу гапингизга офарин! Офарин! Энди мен кетай бўлмаса...

Роҳила. Бирпас ўтирсангиз бўлар эди.

Роҳила уни кузатиб чиқади. Насиба ўйланиб қолади.

Роҳила (*киради*). Орзу-ҳавас кўриш пешонамга битмаган бўлса нима ҳам дейман! (*Йигламсираб.*) Майли, онанинг кучи болага етмайдиган замон экан...

Насиба (*хайрон*). Вой нима деяпсиз ўзингиз?!

Роҳила. Шу гап ўлгурни домланга айта қолмасанг нима қилар эди! Сизларга нондан ҳам домла азиз-да! Майли, шундай бўлса ҳам сендан розиман... (*Айтиб йиглайди.*) Ўғил кўрмадимки, гўримга икки кетмон тупроқ ташласа... Товутим чиққан кунни арвоҳимга битта шам ёқсанг бас!

Марасул киради.

Насиба (*йиглаб*). Дарров шунақа дейсиз-да!

Марасул. Ўзи нима гап? А?

Роҳила. Директор-домласи келди...

Марасул. А?.. Хўш?

Роҳила. Домласига айтибди...

Марасул (*Насибага*). Ие, қанақасиз ўзингиз, ҳеч кимга оғзингиздан чиқарманг демовдимми? (*Роҳилага.*) Хўш, нима деб келибди?

Роҳила. Нима дерди!

Марасул (*Насибага*). Хўш, сиз нима дедингиз?

Насиба. Пўлатжон Домла мenden жуда қаттиқ койиндилар.

Марасул. Қизиқ экансиз, директор бўлгандан кейин койийди-да! Нима, чапак чалсинми бўлмаса?

Насиба. Йўқ, Домла чинакам куяётиптилар, мактабни битиролмай қолади деб ўйлаётиптилар.

Марасул. Ие, ахир айтмадингизми!.. Мен жонимни, танимни, бутун умримни илм йўлига тиккан бир дарвишман-ку, ахир! Мен нима қилсам илм учун, илм йўлида қиламан. Куним битиб ўлсам, ўлигимни ҳам илм йўлига бераман: майли, студентлар теримга похол тикиб бурчакка қўйишини! Финг демай туравераман!.. Мен сизга қўл чўзганимда эркак бўлиб эмас, бир тарбиячи бўлиб қўл чўздим. Мен сизни университетда ўқитаман, аспирантурада ўқитаман! Менга жўн хотин керак эмас! Жўн хотин керак бўлса, мана, ўртоқ Заргаровдай одам синглисини бермоқчи бўлганда ола қолар эдим!

Роҳила (*Насибага*). Эшитаётибсанми?

Марасул. Мен сизни доктор қиламан, академик қиламан!

Насиба (*кулимсираб*). Ростми?..

Марасул. Мен сизга қачон ёлгон гапирган эдим?

Фотима киради.

Фотима. Ҳой, мунча ивирсидиларинг! Машинада ўтириб кўзим пинакка кетибди. Бўла қолсаларинг-чи!..

Роҳила (Насибага қўйлақ бериб). Юр тезроқ, кийингин, қизим!

Насиба. Ая, ахир, Пулатжон Домла...

Роҳила. Гапни кўпайтирма! (Насибани қўярда-қўймай етаклаб олиб чиқади.)

Марасул (Фотимага.) Тўйни тезроқ ўтказмасак мактаб ишни чатоқ қиладиганга ўхшайди.

Фотима. Албатта! Менинг нима деб жоним ҳалак! Қачонгача ўргатаман!..

Ясанган Насиба, Роҳила киради.

Марасул. Қани, кетдик!

Роҳила. Кетдик!

Насиба. Ая, домламга нима дедингиз?..

Марасул. Юринг! Юринг! (Насибани қўлтиқлаб олиб етаклайди.)

Ҳамма чиқади.

Парда

Иккинчи парда

Учинчи кўриниш

Катта дид ва зўр ҳавас билан солинган иморат. Еш мева дарахтлари. Майнинг ўрталари.
Насиба, Вера, Назира.

Насиба.

Кавказ подо мною. Один в вышине
Стою над снегами у края стремнины
Орел, с отдаленной поднявшись вершины,
Парит неподвижно со мной наравне.

Вера. Парит эмас, парит!

Насиба. ... Парит неподвижно со мной наравне...
Кисловодск! Казбек! Арарат!..

Назира. Кисловодск қаёқда-ю, Казбек билан Арарат қаёқда! Тўққизинчи синфда ўқиган одам географияни бир оз билиши керакдир?

Вера. Қизишма, Назира.

Насиба (кулади, Назирани қучоқлайди). Узингнинг ҳам ҳавасинг келаётинли, ўртоқжон!.. Вой!.. Уйласам юрагим ҳовлиқиб кетади!.. Шуларнинг ҳаммасини ўз кўзим билан кўраман-а!

Назира. Уқиш-чи?! Уқишни кимнинг кўзи билан кўрасан? Имтиҳонлар-чи?

Насиба. Имтиҳон? Имтиҳонни кузда бераман. Марасул акам шунақа деяптилар!

Назира. Ҳайронман! Мен сенга ҳайронман, Насиба! Наҳотки одам ҳеч кераги йўқ курортни деб имтиҳонни кузга қўйса!

Вера. Бари бир мактаб жавоб бермайди.

Насиба. Жавоб берган бўлса-чи?

Вера. Ҳеч-да.

Насиба. Марасул акам «Насиба ҳозир курортга бормаса бўлмайди» деб поликлиникадан справка элтиб бердилар.

Вера. Ҳеч касалинг йўқ-ку!

Насиба. Вой, касалим бор!..

Назира (тажанг). Қаеринг қийшайибди?

Вера. Назира, оғир бўл!

Насиба (зўр ташвиш билан). Марасул акам мана бу еримга ... йўқ, мана бу еримга қулоқ солиб кўриб, (бош чайқайди) мундай-мундай қилдилар.

Назира. Бошини мундай-мундай қилган Марасул акаңгу справкани поликлиника бердимми?

Вера. Назира, ҳовлиқмагин!

Насиба. Марасул акам касалимни айтгандилар-да!

Вера. Ҳеч қанақа касалинг йўқ! Қўй бу гапларни! Биз ёрдам берайлик, имтиҳонга тайёрлан.

Насиба. Вой, мунча! Имтиҳонни берсам бўлдимми? Кузда бераман-да! Ҳозир қандоқ қиламан... Поездга билет олиб қўйган бўлсак, поезд уч соатдан кейин кетса... Учинчини кечки мактабда битираман! Битирмасдан иложим борми, янаги йилга Москвага кетадиган бўлиб турибмиз. Марасул акамни Москвага ишга чақиришяпти.

Назира. Мен ҳам «Москвада тиш доктори камчил эмиш» деб эшитдим!

Вера (аччиғи келиб). Назира, қўйсанг-чи!

Н а с и б а. Вой, ишонмайди-я! Хат келибди! Кетамиз! Марасул акам «сени Ломоносов номидаги университетга киргизиб қўяман», деяптилар, йигирма бешинчи этажда ўқийман! У киши ишлайди, мен ўқийман. Университетни битираман, кандидат, доктор бўламан! (Керилиб.) Физика-математика фанлари доктори, профессор Насибaxon Каримовна Асқарова! Йўқ-йўқ, Хузуржонова!

Н а з и р а. Сал тушинг!

Н а с и б а. Бўлолмайманми?

Н а з и р а. Бўлолмайсан!

Н а с и б а. Бўлолмайманми, бўлолмайманми?

Н а з и р а. Бўлолмайсан!

Н а с и б а (уни йиқитиб миниб олади). Бўлолмайманми?

Н а з и р а. Тавба қилдим! Бўласан... бўласан...

Кулги. Жимлик.

В е р а («Школьный вальс»ни бошлайди).

Давно, друзья веселые,
Простились мы со школою...

Назира билан Насиба қўшилади.

Но каждый год мы свой приходим класс,
В саду берёзки с клёнами,

И школьный вальс опять звучит для нас.
Сюда мы ребяташками
С пеналами и книжками...

Насиба сукутга кетади. Буни Вера пайқаб Назирани туртади.

Н а з и р а (ўйчан).

Давно, друзья весёлые,
Простились мы со школою...

В е р а. Ҳар қалай эрга текканинг бемаврид, бемаслаҳат иш бўлди! Насиба. Мактаб билганида тўйингни бир йил кейинга қўйдирар эди. Яширдинг. Ҳамма сендан хафа!

Н а с и б а. Уф... Муҳаббат нима эканини бошингга тушганда биласан!

Н а з и р а. Яна бир йил сабр қилганингда муҳаббатингга куя тушармиди?

В е р а (Назирага). Оғир бўлсанг-чи, ахир!

Н а с и б а. Яна бир йил сабр қилсам бўлар эди, лекин бир томондан, аям... «Кўзим очиқлигида тўйингни кўрай» деб туриб олдилар, бир томонда... (ифтихор билан) ўртоқ Заргаров орага тушдилар. Ундан кейин Марасул акам ҳар куни мактабга кетишимда ҳам, келишимда ҳам, гул кўтариб кўчамизнинг бошида турар эдилар.

Н а з и р а. Менга қара, ҳар куни гул кўтариб турганига раҳминг келдими, ё чинакам яхши кўрасанми?

Н а с и б а. Билмасам... (ўйчан). Баъзан аллақандай бўлиб кетаман... Кўнглим ғаш... Тўққиз йил ўқиган мактабим, муштдайлигимдан бирга ўсган ўртоқларим... Ҳаммасига, бегонадай бўлиб қолдим! Энди кечки мактабда ўқийман... Хотинлар... Қизиқ-а, мен энди хотин!.. Марасул акам менинг эрим! Эр! «Эрим» деган гапга ҳеч кўниқолмаяпман! Кўниқиб кетарман-а, қизлар! Бир одам сенга жони жаҳонини берса-ю, сендан ҳеч нарсани талаб қилмаса, шу одамнинг оти эр бўлса, бунга кўниқмасдан нимага кўникади киши! Қаранглар, шу ҳовли-жой, мана шу дарахтлар, курси, сўри — ҳаммаси меники! (Бахтиёр.) Эрим мени бугун Кисловодскка олиб кетади!

В е р а. Бутунлай ўзгарибсан!

Ф о т и м а (товуши). Ҳой, Асқад, жувонмарг, қўясанми, йўқми?!

Н а с и б а. Қайнанам...

Ф о т и м а чимматсиз паранжи ёпиниб, иккита бидон кўтариб киради.

Ф о т и м а. Келинпошша! (Меҳмонларни кўриб.) Йел Келинлар, эсонмисиз... Омонмисиз... (Насибага.) Келинпошша, товуқларингизга мойк қўйдингизми?

Н а с и б а. Ҳа, мойк қўйганман.

Ф о т и м а. Чипор товуғингизга-чи?

Н а с и б а. Унга ҳам қўйдим.

Ф о т и м а. Қора товуғингиз ҳам қа-қалаб юрибди. (Товуқнинг юришини қилиб кўрсатади.) Қа-қа-қоқ... (Бир чеккада турган шиша билан пахтани кўриб қолади.) Ҳа, айтгандай (шиша билан пахтани олади), сигирингизнинг қаншарига темирўтки чиқибди, намақоб суркадим, нос суркадим — бўлмади, пичоқ билан қириб, кирасин суркаш керакмиш.

Назира пиқ этиб кулиб юборади. Вера уни туртади.

Қирай десам, қариллик қурсин, кўзим ўтмади. Сизнинг кўзингиз ўткирроқ... Мана, учовларинг бирласда қиласизлар...

Назира товуш чиқармай қотиб-қотиб кулади. Вера уни туртади, гавдаси билан Фотиманинг назаридан тўсади.

Насиба (*хижолат*). Мол докторига қаратамиз, ая, доктор даво қилади!

Фотима. Аввал бир суркаб кўринглар, бўлмаса ундан кейин дўхтирга қаратайлик. (*Шуша билан пахтани унга беради.*)

Насиба. Хўп-хўп... Утиринг...

Фотима. Йў-йў-йўқ, бемалол ёзилишиб ўтиринглар! Емон кўрганим ёшларнинг суҳбатига қариларнинг суқилиши. Айниқса, қайнана...

Насиба. Унақа деманг! Утиринг!

Фотима. Ешлигимда қайнананинг жабрини торта-торта жонимда жон қолган эмас. Мана шу Марасулни туққанымда: «Шу ўғлим катта бўлса, хотин олса келинимнинг ҳеч ишига аралашмайман», деб ният қилганман. Худо ниятимга етказди.

Ҳозлар товуши.

Ҳой, Асқад ўлгур! (*Кўча эшигига томон югуради.*)

Насиба ундан илгари чиқиб кетади.

Насиба (*товуши*). Ҳой, Асқад!

Фотима (*кўчага*). Келинпошша, ҳу, ана у эшикка кирди! Ҳа, жувонмарг!.. (*Қайтади.*)

Вера (*Назирага, «сен тек тур», деган маънода ишора қилиб*). Хола, Насиба ўқишини қўйиб курортга кетармиш... Чакки қилаётпти. Сиз ҳам айтинг...

Назира. Уғлингизга айтинг, олиб кетмасинлар. Имтиҳони бор.

Фотима (*бидонларини олиб*). Йў-йўқ! Мен ният қилганман. Ихтиёр ўзида. Ҳукуматнинг даврида ҳамма озод, озод бўлгандан кейин борса ҳам ўзи билади, бор-маса ҳам ўзи билади. (*Чиқади.*)

Машина гудоги. Насиба билан Марасул киради.

Марасул. Салом қизлар!.. Насибахон, пулингиздан бир минг беш юз сўм олиб чиқинг, мен сизга бир нараса олиб келаман.

Хўш, қизлар, нима гап?

Вера. Бизни комсомол ташкилоти юборди.

Назира. Насиба имтиҳонларини бермасдан курортга кетар эмиш! Бу қанақаси?..

Вера. (*Назирани туртиб*). Комсомол ташкилоти бизни хабар олгани, билгани юборди.

Марасул (*елкасини қисиб*). Мен бу тўғрида дирекцияга справка элиб берган эдим-ку?

Назира. Курортга ҳозир бориши зарурми?

Марасул. Зарур! Докторлар касали жуда оғир дейишаётпти. Миокардиодистрофия!

Назира. (*Верага бир қараб*). Вой, Насибани ўзингиз кўрибсиз-ку! Поликлиника сизнинг гапингизга қараб справка берибди-ку!

Марасул. Тўғри, ўзим кўрдим! Нима, мен доктор эмасманми? Жим! Насиба чиқаётпти. Мен касалини ўзига айтганим йўқ. Ўзи билмаслиги керак!

Насиба уйдан жуда кўп пул олиб чиқади ва ўртоқларининг кўз олдига ҳузур қилиб санаб беради.

Насиба. Мана... Бир! Икки...

Марасул. Курортга боришдан мақсад даволаниш бўлса, даволанишдан мақсад — ўқиш! Аъло ўқиш! Комсомол ташкилоти билан дирекцияга менинг номимдан айтинглр... Мен олий маълумотли одамман, докторман! Насиба кузда ҳамма фандан аълога топширмаса йўл қўймайман! Насиба мени ерга қаратмайди.

Насиба. Албатта!.. Эллик саккиз, эллик тўққиз, олтмиш!.. Дарров келасиз-а! Тагин поездга кечикмайлик!

Марасул. Мен беш минутда етиб келаман. Ўртоқларингизга яхши пластинкалардан қўйиб беринг.

Назира. Йўқ, биз ҳам кетамиз!

Марасул. Шунақами... Машинага чиқинглр бўл-маса.

Насиба (*эркаланиб*). Марасул ака, машинани кўчанинг бошигача ҳайдаб чиқай...

Марасул (*кулиб, қизларга*). Насиба машина ҳайдашни ўрганаётпти. (*Насибага.*) Хўп, лекин катта кўчага чиқмайсиз!

Насиба (*севиниб.*) Хўп! Кўчанинг бошигача...

Ҳамма чиқади. Мотор гуриллайди. Машина-гудоги. Ғозлар товуши. Машина жўнайди. Пақир кўтариб Фотима киради. Телефон жиринглайди.

Фотима (трубкани олиб). Ҳа! Марасул йўқ. Кимсиз? Директор? Вой, болам, қайси магазиннинг директорисиз? А? Мактаб директори? Ҳмм... Ҳа, кетишаётипти. А? Ихтиёр Насибанинг ўзида. Вой, ўзингиз ўқиган одам бўла туриб озодликка тўсқинлик қиласизми?

Кўчадан ғозлар товуши эшитилади.

Кўйинг, кўйинг, гапни чўзманг! Вақтим йўқ! (Трубкани қўйиб кўчага қарайди. Хуморхон киради.) Ҳой, Асқад, кўясанми, йўқми? Бировнинг ғозини қувлайверасанми?

Хуморхон. Ким, хола?

Фотима. Анави Тўлаганнинг эркатойи! Минаман деб ғозларни қувлагани қувлаган.

Хуморхон. Бизнинг телефон яна бузилиб қолди. Эр бўлмай қора ер бўлгур, шунга яхшироқ тузаттириб қўймайди! Мумкинми?..

Фотима. Бемалол... (Пақирни қўйиб, уйга киради.)

Хуморхон (трубкага). Йигирма тўрт — етмиш тўрт... Салом. Хуморхонман. Аҳаджон акам бормилар? Шунақами... Раҳмат... Кечирасиз... Йигирма — тўқсон саккиз... Уртоқ Заргаров бормилар? Қаёққа? Раҳмат. Кечирасиз... Йигирма уч — саксон тўққиз. Уртоқ Заргаровнинг оилалари бўламан... А? Қаёққа кетди экан? Айтмадимми? Раҳмат. Кечирасиз. (Трубкани қаттиқ қўйиб ўрнидан туради.)

Насиба. (югуриб киради). Ду-ду-дуд!.. Радиатор... Аккумулятор! Келинг, Хуморхон опа...

Фотима уйдан чиқади.

Фотима. Келинпошша! Сигирингизни соғиб оласизми?.. (Кунга қараб.) Мен намозни ўқиб олай.

Насиба пақирни олиб ўйнаб чиқиб кетади. Телефон жиринглайди.

Ким? А? Ҳозир. (Чиқмоқчи бўлган Хуморхонга.) Манг! Эрингиз. (Жойнамозни олиб намозини бошлайди.)

Хуморхон (трубкага). Лаббай! Аҳаджон ака! Қайси гўрда юрибсиз? Телефон қилмаган жойим қолмади! Нима бўлди путёвка. (Таъби хира бўлиб.) Вой

курортга кетаётибман деб ҳаммага овоза қилиб қўйганимдан кейин йўқ дейсизми? Керакмас, путёвка топиб келмасангиз уйга киргизмайман! (Трубкани қўйди, намоз ўқиётган Фотимани четлаб ўз ҳовлисига чиқиб кетади.)

Машина гудоги. Бир қўлида ҳасса билан шляпа, бир қўлида ўрам, Марасул киради. У оёқ учига юриб уйга кириб кетаётганида Фотима унга кўз қири билан қарайди.

Фотима (саждага кетаётиб). Шошма!

Марасул бир тўхтаб яна йўлда давом этмоқчи бўлади.

Шошма дейман. У нима?

Марасул. Хитойи халат.

Фотима. Бу ёққа бер! (Халатни очиб кўради.) Қачон ақлинг киради!

Марасул. Ҳмм...

Фотима. (Фотиҳага қўл очиб.) Нима қиласан латтани? Йўқот! Илм бошқа экану, ақл бошқа экан-да!

Марасул. Келинингиз бир хурсанд бўлсин деган эдим-да!

Фотима (юзига фотиҳа тортиб). Хотиним хурсанд бўлсин десанг тилла узук олиб бер, тилла билагузук, кўш-қўш тилла соат олиб бер! Хотининг ҳам хурсанд, ўзингнинг ҳам бир кунингга ярайди. Ўзингни тиллага ур, онанг айлансин Марасул, ўзингни тиллага ур!

Марасул. Энди буни магазин қайтиб олмайди-да... (Эслаб.) Хуморхон шунақа нарсаларга ўч, ўшанга оширамиз.

Фотима. Ошир!.. Мактабдан телефон қилди. Яна ўша гап! Тезроқ жўнай қолинглар!

Марасул. Чатоқ бўлаётипти-да. Бориб-бориб менга гап тегмаса эди дейман-да...

Фотима. Насибанинг ўзи ўқишни хоҳламаса ҳеч кимга гап тегмайди. Озодликка чиққандан кейин хоҳласа ўқийди, хоҳламаса қаттиқ сотади. Олиб кетавер. Шунча ўқишти — бас, бундан ортиқ ўқиса тепангга чиқиб кетади. Ишлайсан, пул топасан — роҳатини кўр. Менинг ҳам илгариги қувватим қолган эмас. Мен ҳам дунёга умид билан келганман, оёғимни узатиб ўтирармикинман деб ўғил ўстирганман.

Марасул. Тўғри-ю, лекин бу ёқда мактаб, бу ёқда комсомол...

Фотима. Борди-келдиларингга икки ой кетар экан. Икки ойгача эҳе! Эсидан чиқади-кетади.

Фарғуқ тутиб олган Насиба киради.

Насиба. Ая, сутни нима қилай?

Фотима. Узим саранжомлайман. (Чиқади.)

Насиба. Нима олиб келдингиз, Марасул ака?

Марасул (халатни беради). Лекин ўзимга ёқмай турипти. Пастроғи экан.

Насиба. Қийиб кўрай-чи!

Марасул. Арзимамайди.

Насиба унинг кетидан Марасул уйга киради.

Заргаров, Хуморхон, буларнинг кетидан Ризамат ҳовлиқиб киришади ва телефон томон боришади.

Заргаров (Ризаматга). Боятдан бери айтмайсанми!..

Хуморхон. Сизнинг путёвка тополмаслигингизни қаёқдан билсин!

Заргаров. Нима, ким дединг?

Ризамат. «Инобат» артелининг раиси Раҳимов Малик.

Заргаров (трубкага). «Инобат» артели... А? Банд? Оббо!.. (Трубкани қўяди.) Путёвка олдим, деб ўзи айтди-ми?

Ризамат. Ўзи айтгани йўқ, мен сўрадим... Оғайним...

Заргаров. Олдим, дедими?

Ризамат. Ҳа, кеча олган экан?

Заргаров (трубкага). «Инобат» артели... (йўғонроқ товуш билан.) Раиси борми? Ие, салом... Заргаровман. Раҳмат... Ишлар қалай? Дуруст, дуруст...

Хуморхон. Гапни чўзманг!

Заргаров. Бизнинг бошимизга бир мушкул иш тушиб қолди-да. Умр йўлдошимиз қаттиқ бегоб...

Хуморхон. Бунақа гапларни сизга ким қўйипти, хотиним деяверинг!

Заргаров. Ҳа, хотиним... Кисловодскга бир дона путёвка олган экансиз, шуни бизга берсангиз, биз сизга янаги ойга тўғриласак, қалай бўлади? Одам юборайми? Раҳмат. (Трубкани қўяди.)

Хуморхон. Бўлди-ми?

Заргаров. Албатта! Одамни шошириб юборасиз-а!.. Ризамат, бор, путёвкани олиб кел! Машинада бориб кела қол.

Ризамат чиқиб кетади.

Лекин шунақа одамларга телефон қилиш яхши эмас, жоним! Бунақада обрў қоладими?

Хуморхон. Обрў? Обрў борми сизда? Битта путёвкани тоғам аралашмагунча эпполмадингиз-ку! Обрў эмиш! Обрў десангиз хотинингизнинг тоғаси завхоз бўлиб юрармиди!

Заргаров. Ичмаса экан, бошқа ишга қўйсам! Араққа нон тўғраб ейди!

Хуморхон. Бўлди, бўлди, пул топинг!

Марасул билан Насиба уйдан чиқади.

Насиба. Хуморхон опа, бу ёққа келинг-а! Сизга бир нарса кўрсатаман! (Хуморхон билан уйга кириб кетади.)

Марасул. Келинг, Аҳаджон ака!.. Марҳамат!

Заргаров. Путёвка масаласи ҳал, энди билетга, йўлга бир оз пул бўлса... Яна бирон уч минг қарздор қилиб турасан, ука.

Марасул. Жоним билан.

Фотима паранжи ёлиниб бидон кўтариб киради ва кўча эшиги томон йўналади.

Ая, пулингиз борми?

Фотима (Заргаровга кўз қирини ташлаб). Йўқ эди-ку.

Марасул. Қаранг, бордир, Аҳаджон акамга уч минг зарур бўлиб қолибди.

Фотима (ўзича). Оббо!.. (Заргаровга) Озроқ бўмайдимми? Озроқ олсангиз беришингиз осон бўлар эди (беради). Мана, санаб олинг (инқиллаб чиқиб кетади).

Заргаров (пулни ёнига солиб). Раҳмат! Зап онанг бор-да!.. Бир тийинини қирғич билан қириб олади, киши-я! Мен бориб билет олиб келай бўлмаса...

Марасул. Мен машинани поликлиниканинг гаражига қўймоқчи эдим, юринг...

Иккови чиқиб кетмоқчи бўлиб турганда Насиба, халат кийган Хуморхон уйдан чиқади.

Марасул. Уҳ-ўҳ-ўҳ!.. Жуда ярашипти-ку, Хуморхон!

Насиба. Менга ярашмаганмиди?

Марасул. Сизга ҳам ярашди-ю, жизми каттароқ!..
Хуморхон (*Заргаровга*). Гапирсангиз-чи!
Заргаров. Дуруст, дуруст.
Хуморхон (*Насибага*). Опаси ўргилсин, менга беринг, мен сизга бошқа нарса олиб бераман.
Марасул. Насиба сиздан битта эмас, ўнта халатни ҳам аямайди. (*Кўз қисади.*)
Насиба. Майли..
Хуморхон (*Заргаровга*). Пулингиз борми?
Заргаров. Бераман, бераман. (*Марасулга.*) Кейин суришамиз.
Марасул. Майли-майли... (*Ўзича.*) Бунга ҳам куйдик...

Ризамат киради.

Ризамат. Мана, путёвкани олиб келдим.
Хуморхон (*севиниб*). Вой!
Заргаров. Яхши. (*Марасул билан бирга чиқиб кетади.*)
Хуморхон. Юринг, тоғал!

Иккови чиқиб кетади. Насиба хомуш бўлиб ўтириб қолади. Чимматсиз паранжи ёпинган Роҳила киради. Насиба беркинадди. Роҳила бир неча марта чақиргандан кейин орқасидан келиб кучоқлайди, Роҳила чўчиб кетади.

Насиба. Шунақа, бирдан кетадиган бўлиб қолдик, ая!

Роҳила. Ой бориб, омон келинглар!
Насиба (*бахтиёр*). Кавказ! Пушкин... Лермонтов... Сиз барибир тушунмайсиз!.. (*Онасини танцага олиб тушади.*)

Роҳила. Вой, вой!.. Қўй, бошим айланиб кетди. (*Зийнат асбобларини ҳавас билан кўздан кечириб.*) Буюрсин! Насиб қилсин!.. Янги келин бўлиб тушган кунларим даданг раҳматлик битта қалай узук олиб келганда қанча суюнибман!.. Жон қизим, дунёда давлатдан катта бахт йўқ! Давлат бир марта келади, келганда маҳкам ушлаш керак! Эрингни иззат қил! Қайнанангни иззат қил! Эрталаб саломга чиқаётибсанми?

Насиба. Э!..

Роҳила. Ундоқ дема, қизим! Гапимга кириб кам бўлдингми? (*Ҳовлини кўрсатиб.*) Мана!

Зуҳра киради.

Зуҳра. Салом!

Насиба югуриб бориб уни кучоқлайди.

Роҳила. Вой, Зуҳрабуви! Эсонмисиз... Эсон-омон келдингизми... Қачон келдингиз?

Зуҳра. Қеча... Тўйлар қуллуқ бўлсин... Қуллуқ бўлсин, қизим.

Насиба. Раҳмат.

Роҳила. Тўйга келмадингиз... Ўзи ҳам бирдан бўлиб кўп одам билмай қолди!.. Хўп томоша қилиб келдингизми? Семирибсиз! Дом отдих ёқипти...

Насиба (*хурсанд*). Биз курортга кетаётибмиз!

Зуҳра. Эшитдим...

Роҳила. Болагинамнинг суюнганини кўринг.

Насиба (*хурсанд*). Биз курортга кетаётибмиз!

Зуҳра. Пул яхши нарса, лекин босиб олган одамга яхши. Пулки кишини хазондай учириб юрдими, ундай пулдан кўрққилик!

Насиба. Қимни учирипти?

Зуҳра. Мана, сени! Сени учириб курортга олиб кетаётипти.

Роҳила. Ёмонми?

Зуҳра. Мактабидан юлиб олиб кетаётипти-да.

Роҳила. Айланай, Зуҳрабуви, ҳозир ҳамма ҳам эрга теккунча ўқийди.

Зуҳра. «Қим табиб, бошидан ўтган табиб» дейишар эди, илмсизлик бошингиздан ўта туриб шу гапни гапирасиз-а?

Насиба (*аччиғи келиб, онасига*). Уқийман!

Роҳила. Ҳа, ҳа, ўқийди.

Марасул киради.

Зуҳра. Мактабда ачинмаган одам йўқ.

Марасул. Э, келинг, хола, келинг! Уйнаб-кулиб келдингизми... Насибахон, аям қанилар?

Насиба. Ҳозир келадилар.

Марасул (*Роҳилани кўриб*). Э-э!.. Келинг...

Роҳила. Яхшимисиз, болам...

Марасул. Насибахон, ошни тезроқ есак. Чойни шошмасдан ичиб поездга чиқсак дейман-да.

Насиба. Ая, ҳаммаси тайёр, ўчоққа ўт ёқиб юборинг.

Р о ҳ и л а. Хўп, кўплашиб бирпасда қиламиз. (Чикади.)

Н а с и б а. Мен ҳозир гуруч олиб чиқаман. (Уйга киради.)

З у ҳ р а. Еш қизни олганинг бир сари, энди буни ўқишидан қўйиб курортга олиб кетаётганинг нимаси?

М а р а с у л (аччиғи келиб). Шу ишга аралашмаган мактабнинг қоровули қолган эди, холос! (Чиқмоқчи бўлади.)

З у ҳ р а (этагидан тортиб). Шошма.

Н а с и б а уйдан гуруч олиб чиқиб, ошхонага ўтиб кетади.

Марасул (кетидан). Насибахон! (Чиқмоқчи бўлади.)

З у ҳ р а (этагидан тортиб). Шошма!

Р о ҳ и л а (товуши). Зухрабуви!

З у ҳ р а. Лаббай! Ҳозир...

М а р а с у л. Боринг! Аям йўқ эканлар, қарашинг...
Лекин закончилигингизни қўйинг! Хафа бўламан!

З у ҳ р а. Агар шуни ўқишидан қўйиб курортга олиб кетадиган бўлсанг, сендақа жияним йўқ!

М а р а с у л. Хўп, хўп, боринг!

З у ҳ р а чиқади. Н а с и б а киради.

Н а с и б а. Марасул ака... Халатни ўзим кияман. (Эркаланиб.) Керакмас, қайтиб берсин!

М а р а с у л. Аввал шуки, мен магазинда яхши қарамабман, кийилган экан, ундан кейин, ранги менга ёқмади. Сизга бошқасини олиб бераман... Қўлингизни беринг. (Тилла соат кўрсатади.)

Н а с и б а. Вой! Тилла соатим бор эди-ку!

М а р а с у л. Иковимиз ўтқазадиган олтин умрининг олтин минутларини ҳар қанча олтин соат санаса оз!

Н а с и б а. Раҳмат!

М а р а с у л. Ҳа, айтгандай, янги машинанинг ҳам йўлини қилиб қўйдим. Қайтиб келганимиздан кейин янгисини оламан!

Н а с и б а (севиниб). Вой. (Ўзини Марасулнинг қучоғига отади.)

Марасул уни ўпмоқчи бўлганда кўчада милиционер ҳуштак чалади. Кўча деворидан устма-уст иккита билон ошиб тушади, сўнг, Фотима кириб эшикни танбалаб олади.

З у ҳ р а (киради, ҳайрон). Нима гап?

М а р а с у л. Ая, холам келдилар.

Ф о т и м а (Зухрани кўради). Йе! Кел... Эсон-омон келдингми?.. Тўйга нега келмадинг? Болам бечора сенга телеграмма юбориб беш сўм олтмиш тийин нақд пулга куйиб қолаверди.

Қўлида қапир. Р о ҳ и л а киради.

Р о ҳ и л а. Насиба, гуручинг сув кўтарармиди?

Ф о т и м а (Роҳилани кўриб). Вой, қудам кептилар! Вой, гиргиттон! Эсонмисиз, омонмисиз?.. Ҳой, келинпошша, қудамни нега уринтириб қўйдингиз? Қудагинамни нега уринтириб қўйдингиз?

Н а с и б а онасининг қўлидан қапирни олиб чиқиб кетади.

Мана бу ёққа чиқинг, қудажон! Омин!.. Милиса ўлгур ҳеч қўймайди... Сутни бозорга обориб сот дейди.

М а р а с у л (Зухрага). Ўз холам бўла туриб тўйга келмадингиз-а? Угай бўлсангиз ҳам хафа бўлмас эдим.

Ф о т и м а. Угайдан баттар бу!

Н а с и б а кўкпиез, редиска олиб киради.

Н а с и б а. Марасул ака, кўкпиез тўғрашга устасиз...

М а р а с у л. Ўткир пичоқ бўлса!

Н а с и б а. (Роҳилага редискани бериб.) Ая, сиз редиска арчишни яхши кўрар эдингиз...

Ф о т и м а. Вой, менга беринг, келинпошша!

Н а с и б а (Зухранинг ёнига ўтириб). Хола, бирам соғиндимки!..

М а р а с у л. Насибахон, боринг, қозонга қараб туринг!

Н а с и б а чиқади.

М а р а с у л (пиез тўғраркан). Дом отдихга ҳар қачон борса бўлаверади, тўй деган нарса одамнинг умрида бир марта бўлади.

З у ҳ р а. Тўйингнинг таърифини эшитдим, шу ерда бўлсам ҳам келмас эдим. Эски тўйга боргани номус қиламан.

М а р а с у л. Нимаси эски? Вино, арақ, артистлар...

З у ҳ р а. Домла-имом, никоҳ...

М а р а с у л. Аяларим учун ўқитдим! Оббо!..

Зухра. Аяларинг никоҳга бошқоронғи бўлган эканми?

Фотима. Ҳой, имонсиз, онасини рози қилса, онасининг охиратини ўйласа ёмонми?

Зухра. Сен тўлка ўзингни дейсан! Бу дунё куйса куйсинки, сенинг охиратинг бўлсин! Охиратга мунчалик ҳирс қўйган экансан, боравер!

Фотима. Оғзингдан чиқиб ёқангга ёпишсин!

Хуморхон киради. Роҳила ва Зухра билан кўришади.

Келинг, Хуморхон.

Хуморхон (Фотимага). Хола, мен нарсаларимни сизга қўйиб кетаман-да.

Фотима. Бемалол!

Хуморхон (ташқарига). Тоғ! Спальнийдаги катта сандиқни олиб чиқинг. Устидаги нарсаларни Аҳаджон акамнинг кабинетларига олиб кириб қўйинг!

Ризамат (товуши). Хўп...

Фотима. Утиринг, Хуморхон.

Насиба офтоба билан дастшўй олиб киради ва Марасулнинг қўлига сув қўймоқчи бўлади.

Ҳай-ҳай!.. Қудамдан бошлаңг, келинпошша, она рози — худо рози!

Зухра. Мунча!.. Ўзинг нега онамизнинг розиликларига қарамаган эдинг, Шариф оқсоқолга берамиз деганда қари деб ўзингни ҳовузга ташлаган эдинг?

Фотима. Ешларнинг олдида тек ўтир!

Насиба (Зухрага дастшўй тўтиб). Қўлингизни ювинг, хола.

Зухра. Оёғим бутун, ўзим бориб ювиб келаман.

Насиба (Хуморхоннинг қўлига сув қўяётиб). Розиликда ҳам розилик бор-да, ҳаммасига қараб бўлар эканми?

Хуморхон (таълимомуз). Унақа деманг, опаси ўргилсин, бир вақти келиб армон бўлади. Дунёда онадан азиз нарса борми! Мана мен, раҳматлик онамнинг розиликларига қараб отам тенги Заргаровга хотин бўлиб ўтирибман-да.

Марасул Хуморхонга ҳайрон бўлиб қарайди, Насиба чиқади.

Фотима. Баракалла, қизим!

Роҳила. Раҳмат!

Насиба ош келтириб қўяди.

Марасул. Қани, олинглар!

Хуморхон. Заргаровга тегиб нима кўрдим!..

Зухра (кулади). Яна нима кўрмоқчи эдингиз? Еганингиз олдингизда, емаганингиз кетингизда, бу кўрганингизга кўнглингиз тўймаса, ҳали ёшсиз, ўқинг! Шундай замон бўлса-ю, одам ўқимаса!

Фотима. Нима ишинг бор?

Хуморхон. Илмим ўзимга етади.

Марасул. Хуморхон институтда ўқиган. Учтами, йўқ, тўртта институтда ўқиган. Яқинда доцент бўлади.

Зухра. Вой, илм увол эмасми, нега ишламайсиз? Ҳозирги замонда сичқон тутмайдиган мушук ҳам одамнинг кўзига хунук кўринади-я!

Фотима. Сенга нима?

Хуморхон. Серцам ярамайди.

Зухра. Ҳмм. Ундай бўлса нолимасангиз ҳам бўлади: Заргаров жуда сизбоп эр экан!

Хуморхон (тутоқиб). Нега менбоп бўлар экан?.. Вой!

Роҳила. Олинг, Зухрабуви!

Зухра. Хўп, Заргаров амалдор эмас, елкасига арқон ташлаб бозорда юрган ҳаммол бўлса тегармидингиз?

Хуморхон. Вой, менга нима қипти!.. Оғзим бор деб гапиравераркансиз-да! Қанақа бетамиз хотинсиз!

Зухра. Хафа бўлманг... «Она розилиги» деганингизга айтдим.

Марасул. Бўлди энди, хола! Сизга нима оғирлиги тушди?

Фотима. Ҳой, қўясанми, йўқми?

Хуморхон (ўрнидан туриб кетади). Менга ўргатаманг! Ўргатадиган бошқа дурустроқ одам топилиб қолар!

Роҳила. Унақа деманг, қизим, ҳар қандай бўлганда ҳам сиздан катта...

Хуморхон. Катта бўлиб ким бўлиб кетипти, мактабнинг эшигида ўтирадиган бир жужур-да!

Насиба (аччиғи келиб). Хуморхон опа!

Зухра. Ҳа, жужурман. Эл-юртга ҳар ким қўлидан келган хизматини қилади. Сиз жужур ҳам эмассиз-да, хоним, тўлка хотинсиз! (Паузадан кейин.) Лекин, сигир-

нинг қулоғига тушган канадай эрни сўриб ётиш ҳам яхши касб!..

Пауза

Марасул. Холам русчани ҳам қойил қиладилар... (Масхара қилиб.) «Тўлка хотинсиз!»

Зухра. Тилим келишмайди. (Бирдан.) Тилим келишмаса ҳам дилим келишади. Сенинг тилинг келишса ҳам дилинг келишмайди.

Марасул (ғазабланиб). Нима бўлипти дилим келишмай?

Зухра. Русчани яхши гапирасану русча билган одамга ҳеч ҳам ўхшамайсан!

Роҳила. Ошдан олинг, Зухрабуви!

Зухра. Қорним тўқ, обед қилиб келган эдим.

Фотима (бўғилиб). Ҳеч бўлмаса насибангни олсанг-чи! Қандоқ чулчутсан!

Зухра. Насибaxon, менга қошиқ беринг.

Фотима. Оббо, олифтагарчилик ўлсин!..

Насиба (қошиқ беради). Мана, хола!

Марасул (кулиб). Ота-бобонгиз қилган ишни қилаверсангиз-чи!

Зухра. Сенинг отанг туя миниб чорбозорчилик қилар эди, сен «Победа» миниб бошқа иш қилиб юрибсан шекилли...

Фотима (тутақиб). Қачон келсанг шамол-тўполон билан келасан-а! Дийдоринг курсин!

Зухра. Хафа бўлма, ҳар замон келиб шамоллатиб турмасам чириб, ириб кетасан!

Марасул (ўрнидан туриб кетади, оғзида ош). Одам сафарга кетаётганда хафа қилмасангиз нима бўлар экан?!

Фотима. Йўқлаб келмай ўл!

Зухра. Мен сени йўқлаб келганим йўқ. (Насибани кўрсатиб.) Мана буни йўқлаб келдим, ҳали тузуккина қанот чиқармай учишга талпинган мана бу чумчуқболанинг ҳолидан хабар олгани келдим.

Роҳила. Вой, Зухрабуви, сизга нима бўлди, менинг қизим нега чумчуқбола бўлар экан...

Марасул. Нега чумчуқ бўлар экан?.. Қичкина бўлса чумчуқ бўлаверадими! (Роҳилага.) Гапиринг!..

Зухра ўрнидан туради. Унга қараб бир нима демоқчи бўлади-да, айтмайди, кўча эшиги томон йўналади.

Насиба. Хола!.. (Унинг кетидан чопади.)

Зухра чиқиб кетади.

Фотима (Насибага эшиттириб, Марасулга). Ўзинг биласан, жинни-ку бу ахир, нима қилар эдинг тенг бўлиб? (Роҳилага.) Шунақа дарди бор, тутиб қолса ҳеч кимни танимайди.

Заргаров киради.

Заргаров. Ҳой, соат неча бўлдики, баҳузур ўтирибсизлар? (Ошга кўзи тушиб.) Ошми? Хуморхон, мана билет...

Насиба. Утиринг, Аҳаджон ака... Мана ҳозир... (Чиқади.)

Хуморхон. Бу бешинчи купэ-ку! Буларники олтинчи купэга!

Марасул. Майли, майли, ўзимиз суришамиз.

Насиба косада ош келтириб Заргаровнинг олдига қўяди ва қўлига сув қўяди.

Заргаров (Марасулга). Энди бу ёғини сенга топширдим... (Ошга иштаҳа билан қўл узатади.)

Катакон сандиқ кўтариб Ризамат киради. Марасул билан Заргаровдан бошқа ҳамма унга қарашади.

Марасул (тишини ковлаб). Сал кўтаринг, Ризамат ака!

Заргаров (оғзидаги ошини зўрға ютиб). Йўқ-йўқ, пастроқ тушир!

Ризамат хотинларнинг ёрдами билан сандиқни уйга олиб киради. Телефон жиринглайди.

Марасул (трубкани олиб). Доктор Марасул Хузуржонов! Поликлиникадан справка элтиб бердим-ку? Дирекцияга бердим. Ҳозир... (Трубкани беркитиб, Заргаровга.) Аҳаджон ака!..

Заргаров. Ким?

Марасул. Маориф мудир. Яна ўша гап. Жонга тегди. Икки оғиз гапириб қўйинг.

Заргаров ошни кўтариб аппарат олдига боради.

Сиз билан ўртоқ Заргаров гаплашмоқчилар. (*Трубкани беради.*)

Заргаров (*трубкага*). Салом... Докторни тинч қўясизларми, йўқми? А? Э, ўқитади-да, ўқитмай нима қилади, сўқимга боқадими? (*Кулади.*) Йўқ, мен ҳам Хуморхонни сўқимга боқаётганим йўқ. Ахир, биздай одамга битта личний секретарь керакми, йўқми? Хўш? Қўй шунақа гапларни! Менга қара, менга қара дейман!.. (*Жаҳли чиқиб трубкани бир чеккага қўяди ва ошни еяверади.*)

Уйдан Хуморхон билан Ризамат чиқади.

Хуморхон. Юринг! Тезроқ юрсангиз-чи? (*Чиқиб кетади.*)

Ризамат ошнинг олдидан ўтолмайди; у ёқ-бу ёққа қараб чўнтагидан чоракта арақ олади, пиёлага қўйиб ичади ва ошдан бир-икки луқма олади.

Хуморхон (*товуши.*) Тоға!

Ризамат (*оғзи тўла ош*). Ҳа!.. (*Ошдан яна битта олиб чиқиб кетади.*)

Заргаров (*Трубкани олади.*) Бўлдингми? Менга сиёсатдан дарс бериб бўлдингми дейман? Хўп, қулоқ сол бўлмаса: сен сиёсатни китобдан ўрганган бўлсанг, мен амалий ишда ўрганганман, мени мот қилолмайсан! Гапни кўпайтирма! Ҳозир мактаб директориға телефон қилиб айт! Комсомолларига ҳам айтиб қўйсин, ҳадеб одам юбориб совет докторининг обрўйини тўкавермасин! (*Трубкани қаттиқ қўяди.*)

Марасул (*суяк тишлаб*). Амалдор деган мана шунақа бўлса, ҳеч тап тортмай у ёғини-у ёққа, бу ёғини-бу ёққа қилиб ташласа!

Заргаров. Нимадан тап тортаман! Олса столини олади-да. Артелимга бориб яна раислигимни қилавераман. Муовинлик ўзимга ҳам ўтиришмаётипти. Раис йўлни жуда тор оладиган одам экан! (*Ўз уйи томонга кетади.*) Хуморхон!

Фотима уйдан чиқади.

Фотима. Марасул! Келинпошша! Қанисизлар, куда...

Уйдан Роҳила билан Насиба чиқади.

Бу ёққа келинлар! Онанг айлансин Марасул, хотининг ёш, кимда нима кўрса ҳавас қилади. Нима дедингиз, куда?

Роҳила. Умрингиздан барака топинг, хўп зийрак-сиз-да!

Фотима. Уша томонларда марварид арзон эмиш, келинпошшанинг бўйинини марваридга тўлдириб кел!

Роҳила. Қизим, ўп қайнанангни!

Насиба сакраб Фотимани ўлади. Заргаров, унинг кетидан иккита чамадон кўтарган Ризамат киради.

Хуморхон. Кетдикми... (*Фотимага.*) Нарсаларни сизга, сизни худога топширдим. Тоға, қани юринг!

Насиба. Хайрми энди...

Фотима. Омин!

Роҳила (*Насибага*). Қизим, онанг ўргилсин, одамлар излаб тополмаган бахт сени қидириб юрган экан! Оқ йўл! Хат ёзинглар!

Ҳамма кузатиб чиқади. Хайрлашилган товушлар. Машина жўнайди. Ҳозлар гағиллайди.

Парда

ТҮРТИНЧИ ҚҮРИНИШ

Уша декорация. Орадан бир йилдан ортиқ вақт ўтган «Ичкари» акси уриб қолган, лекин бўйни ва қўлларидаги зийнат асбобларидан кўз қамашадиган Насиба боласини беланчакка солиб аллаламоқда. Марасул сувада хуррак отиб ухламоқда.

Насиба. Алла, алла... Алла, қўзим, алла... Жоним болам, алла...

Бола йиғлайди.

Марасул (*уйғониб*). Йиғлатмасанг-чи! Қўлингга ол! (*Пауза.*) Битта кўк чой дамлаб кел.

Насиба боласини олиб чиқиб кетади. Хуморхон киради. Яна ухлаб қолган Марасулнинг бурнига чўп теккизиб уйғотади.

Марасул. Э, қўйсанг-чи!..

Хуморхон. Уф, бирам зерикиб кетаётибманки!.. Марасул ака, машинангизга солиб бир айлантириб келсангиз-чи!

Марасул. Аҳмоқ бўлма! Эринг билиб қолса нима дейди!

Хуморхон. Узингизга керак бўлганда, эрим эсингизга келмайди-ку! Туринг!

Марасул. Ҳозир мени қимирлатма. Самоварда ош қилган эдик, кўпроқ еб қўйибман.

Насиба чой олиб киради.

Қуй, шопириб-шопириб қуй!

Фотиманинг товуши — Келинлошша! Хамирингиз ошиб кетгандир!

Марасул. Товуш берсанг-чи!
Насиба. Ҳозир... (Боласини беланчакка солиб, кетмоқчи бўлади.)

Бола йиғлайди.

Марасул. Болангни олиб кет!
Хуморхон. Менга бера қолинг, опаси ўргилсин!
Марасул. Қўйинг, олиб кетсин!

Насиба болани олиб чиқиб кетади.

Тоқатим борми!..

Насиба бир қўлида бола ва бир қўлида тоғора, ўтиб боради.

Хуморхон. Вой, опаси ўргилсин, хамир қилганми-дингиз.... қарашворсам бўлар экан...

Марасул. Қўяверинг!

Насиба чиқади.

Хуморхон. Битта туғди-ю, қўтир эчкидай, бўлди-қолди-я!

Марасул. Тукқанидан кейин кўп дард тортди-да!

Хуморхон. Оббо! Ҳеч ким туғмапти, ҳеч ким дард тортмаптимми! Танавори шунақа ўзи!

Марасул. Тўғри! Танавор деган мана бунақа бўлади.

Уни ўзига тортиб ўлаётганда Заргаров киради.

Заргаров. Марасул!

Марасул (Хуморхоннинг тишини кўрган бўлиб). Тиш деганга қараб туриш керак-да! Боринг, тандирда ўт бор, лунжингизни тутинг! Газак олиб кетипти.

Хуморхон жағини ушлаганича чиқиб кетади.

Заргаров. Нима қипти?

Марасул. Миокардиодистрофия.

Заргаров. Шунақами? (Ўтириб.) Чойдан қуй! Олганимда ҳам жағ тишининг мазаси йўқ эди ўзи...

Марасул (чой узатиб). Ҳа, Аҳаджон ака, сизнинг ҳам тишингиз оғриётимми?

Заргаров. Юрак! Юрагимни худди сичқон кемираётгандай!

Марасул. Бунинг иложи осон-ку: битта тирик мушук ютасиз-да...

Заргаров. Куласан-да! Тани бошқа дард билмас... Оқила яна айниятми!

Марасул. Хўш? Нима бўпти?

Заргаров. Ўтган куни пул юборган эдим, олмапти. «Менга садақа керак эмас, судга бериб қонуний алимент оламан» деган эмиш. Ҳайронман...

Марасул. Ундан бунақа гап чиқмас...

Заргаров. Йўқ, сен билмайсан, бурунги Оқила эмас. Ишга кирганига ҳам йил тўлаётимми, ахир!

Марасул. Айб ўзингизда! Нега ишга киргани қўйдингиз?

Заргаров (бўғилиб). Қизиқмисан, мендан сўраптимми!.. Энди, ука, сен яна бир бориб ҳовурини тушириб келасан-да!

Марасул. Узингиз борганингиз маъқул, Аҳаджон ака, хотин киши яхши гапнинг гадоси: бошини силасангиз мушукдай дарров хуррак отади.

Заргаров. Йўқ, йўқ! Менинг феълимни биласан-ку: жаҳлим чиқса тангадай жанжални галвирдай қиламан-қўяман. Сен бора қол! Эртага эрталаб жўна!

Марасул. Хўп.

Хуморхон бошига сават қўйиб киради.

Хуморхон. Кеп қолинг, иссиқ нон бу! (Кулги. Заргаров саватни тутди.) Ҳа, айтгандай, кимдир телефон қилиб сизни сўраган эди.

Заргаров (хавотир олиб). Ким экан, сўрамадингизми?

Хуморхон. Йўқ!

Боласини кўтариб Насиба киради ва уйга томон йўналади.

Хуморхон. Насибахон, нонни қаерга қўяй?
Насиба. Бу ёққа олиб келинг.

Иккови уйга кириб кетади.

Заргаров (Марасулга). Райкомдан бўлмасин тагин? Оқила бир балони бошлаган бўлса-я?

Марасул. Э-э-э... Юракдан ҳам бор экан-да!

Телефон жиринглайди. Хуморхон уйдан чиқади.

Марасул (трубкага). Ҳузуржонов... (Ваҳима қилиб.) А?

Заргаров (чўчиб). А?

Марасул. Ие, хола, сизмисиз...

Заргаров. Холанг ўлиб холасиз қол!..

Марасул. Ҳа-ҳа, шу ердалар. Хўп... (Трубкини Заргаровга беради.)

Заргаров (аччиғи келиб, трубкага). Ҳали уйга телефон қилган ҳам сизмидингиз? Хўш, нима дейсиз? Ким? Клуб мудирини? Хўп, беринг... (Бошқа тонда.) Салом!.. Раҳмат!.. Ҳа, Зухрахоним ўтган куни айтган эдилар. Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа, Зухрахоним актив бўлганларидан бери жонингиз кириб қолгандир? Ҳа, комсомол қизларингиздан қолишмайдилар. Хўп, соат олтига етиб бораман. (Трубкини қўяди.)

Марасул. Нима гап?

Заргаров. Хотин-қизлар клуби мендан «Совет оиласи» деган мавзуда бир доклад қилиб беришимни сўраган эди, хўп деб, эсимдан буткул чиқиб кетипти.

Хуморхон. Нега хўп дедингиз, секретарингиз касалхонада, докладни сизга ким ёзиб беради?

Заргаров. Ие, буниси эсга келмапти-ку... (Эсига тушади, Хуморхонга). Айтгандай, каравотнинг тагидаги доклад-халтани олиб чиқинг.

Хуморхон чиқади.

Марасул. Доклад-халта?

Заргаров. Бир альбом бор, секретарим қаерда докладбон нарса кўрса қирқиб шунга ёпиштириб юради. Шунинг отини доклад-халта қўйганман.

Марасул. Доклад тайёр эмас, деб қўя қолсангиз бўлмасмиди?

Заргаров (секин). Хомкалла! «Совет оиласи нима эканини ўзинг билмайсанми, тайёргарлик кўришнинг нима кераги бор?» деб қолса, нима деган одам бўламан? Бу ёқда Оқила! Нозик пайт!..

Марасул. Ҳа, бу томонига ақлим етмапти.

Хуморхон каттакон альбомни зўрға кўтариб киради.

Заргаров. Мана бунда ҳамма гап бор! Қанақа доклад керак бўлса, секретарим шунга қараб бирпасда боплар эди. Қани Марасул, қоғоз-қалам ол-чи!

Марасул (қоғоз-қалам узатиб). Хуморхон, сизнинг хатингиз чиройлироқ!..

Хуморхон (ёзишга чоғланиб соатга қарайди). Соат олтига етиб бораман дедингиз, олтигача ёзиб бўлармиканмиз?..

Заргаров. Нега ёзиб бўлмаймиз? Докладнинг сиёсий қисми, рақамлар тайёр дейиш мумкин. (Альбомни кўрсатиб.) Мана! Фактлар масаласига келганда... (Марасулга.) Сенинг оиланг бор, менинг оилам бор, шунга қараб ёзаверамиз-да!

Марасул. Тўғри!

Заргаров. Ёзинг! Сарлавҳа, сарлавҳа ёзилмайди.

Марасул (Хуморхонга). Тагин ёзиб юрманг...

Заргаров. Хўп... Сарлавҳа... «Совет оиласи!» Хитоб! Уч нуқта!

Хуморхон. Вой, сарлавҳада хитоб билан уч нуқта нима қилиб юрипти?

Заргаров. Майли, ишқилиб бир нима қўйинг, ўзингиз биласиз... Хўш, нимадан бошлаймиз?

Хуморхон. Оила масаласи бўлгандан кейин хотинлардан бошлаш керак-да!

Заргаров. Тўғри! (Альбомни варақлайди.)

Хуморхон (ўйлайди ва айтиб ёзади). «Бурунги вақтда эрларга чўри бўлган хотинлар ҳозир эрлар билан тенг...»

Заргаров. Тўғри, лекин ўчиринг! Келиштириб ёзиш керак!..

Хуморхон. Бу келишмадимми?

Заргаров (альбомни тез-тез варақлайди). Ҳозир ҳозир... Ҳа, мана, мана! Ёзинг! (Доклад тонида, баланд овоз билан.) «Уртоқлар! Буюк Октябрь социалистик революциясидан бурун...»

М а р а с у л. Аҳаджон ака, товуш ҳали керак бўлади, ҳозир бир парда настрок олаверинг.

З а р г а р о в. Тўғри! (*Бир оз настрок, лекин доклад тониди.*) «...социалистик революциядан бурун ҳеч қандай ҳуқуққа эга бўлмаган...» Ана энди ҳалигини қўшасиз, яъни эрларга чўри бўлган меҳнаткаш хотин-қизларимиз ҳозирги даврда эрлар билан тенг ҳуқуққа эга бўлиб, ўз озодликларини тўлиқ таъминладилар! Ҳмм... Асли мана шу ердан шу ергача қирқиб ёпиштириб қўя қолсак ҳам бўлар экан. Елим борми?

М а р а с у л. Насиба! Ҳой, Насиба! Аллақаерда елим бор эди, топиб келинг!

Насибанинг товуши — Ҳозир!

З а р г а р о в. Хўш, энди нима деймиз? (*Альбомни варақлаб.*) Ие, мана бу ерда Чернишевскийнинг гапи бор экан, буни ҳам қирқиб ёпиштиринг!

М а р а с у л. Уртоқ Чернишевский ҳозир қаерда ишлайдилар?

З а р г а р о в (*ўйлаб*). Тилимнинг учиди турипти-я! Хайр, майли, кейин айтаман... Хўш, яна нима дейсиз?

Хуморхон кўчирмаларни қирқиб ёпиштиради. Марасул билан Заргаров иккови узоқ ўйлайди. Кир юваётган Насиба елим олиб киради.

Н а с и б а. Мана... (*Боласини беланчакка ётқизиб, Марасулга.*) Рўмолчангиз тозами?

Марасул фикримни бўлма, деб ишора қилади; кир рўмолчасини олиб Насибанинг қўлига беради; пайпоғини кўрсатиб, оёғини уза-тади. Насиба унинг пайпоғини еча бошлайди.

Ф о т и м а (*товуши*). Қелинпошша.

Н а с и б а. Ҳозир...

М а р а с у л. Ёзинг! «Мингларча ва юз мингларча озод хотин-қизларимиз...»

Насиба кетмоқчи бўлганда бола йиғлайди.

Болангни олиб кетсанг-чи! Кўрмаётисанми, бу ерда одамлар ишлаб ўтирипти!

Насиба болани олиб чиқиб кетади.

Яна битта қўшимча: «бахтиёр фарзандларимизнинг соғлом бўлиб етишуви учун»

Ф о т и м а кираётиб қоқинади ва бидонлар қўлидан тушиб кетади. Ҳамманинг кайфи учади. Ф о т и м а бидонларини олиб кўчага чиқиб кетади.

З а р г а р о в (*ўзига келиб*). Ҳмм... Чорак кам бир соат вақт қолди. Секретарнинг қадрига етмай юрган эканман.

Хуморхон. Менга қаранг, бориб икки оғиз валақ-ланг келинг-да, нима қиласиз буни ёзиб, ёпиштириб...

М а р а с у л. Тўғри, бунақа пайтда тўртта «масалану» саккизта «яъни» бир доклад-да!

З а р г а р о в. Тўғри-ку, лекин мен гапирганимдан кейин «ўртоқ Заргаров ундоқ дедилар, Аҳаджон акам бундоқ дедилар» дегулик бўлиши керак-да!

М а р а с у л. Демаса демас!

З а р г а р о в. Хўп, майли. Борига барака, у ёғини оғзаки боплайман. Хўп, мен кетдим бўлмаса. Хуморхон, юринг, менинг костюмим билан похол шляпамни топиб беринг!

Хуморхон. Шунақасиз-да, бир жойга борадиган бўлсангиз тугмачангизгача солиб қўйишим керак. Эксплататор! (*Чиқади.*)

З а р г а р о в (*Марасулга кўз қисиб*). Хотин бўлганидан кейин қиласан-да! (*Чиқади.*)

Насиба киради, бола йиғлайди.

М а р а с у л. Ҳой, тинчлик борми, йўқми?

Н а с и б а. Ахир бола касал-ку.

М а р а с у л. Касал бўлса йиғлатмагин, касал бўлмайди.

Н а с и б а. Қанақа одамсиз!

М а р а с у л. Ие, тилингиз ҳам чиқиб қолиптими? (*Уйга киради.*)

Ф о т и м а киради.

Ф о т и м а. Қелинпошша! (*Бўш бидонни олдига қўйиб.*) Менга икки бидон бермади жувон ўлгур! Сут кўп, лекин бир бидондан бераётипти. Юринг, бир бидон сиз олинг! Юринг!

Н а с и б а. Йўқ, ая, мен... бормайман!

Фотима. Кўчанинг нариги юзида-ку, чиқиб келсангиз нима қилади? Бола билан борсангиз бечирт беради.

Насиба (қатъий). Йўқ, ая, чиқмайман!

Фотима. Ҳар кун чиқинг деяётганим йўқ-ку!

Насиба. Гапирманг, ая! Бир қилмаганим колхоз дўконидан сут олиб сотиш қолганмиди?!

Фотима. Хўп, сиз арзандангизни қучоқлаб ўтиринг, оппоқ сочим билан мен чиқай! (Ифғламсираб.) Пешонам қурсин: ўғил ўстириб нима кўрдим! (Паранжисини ёпишиб бидонни олиб, кўча эшигига томон йўналади.) Дод! Золм келиннинг дастидан дод! (Чиқади.)

Насиба (боласини аллалаб.)

Небо спит, звезды спят,
Спи и ты малышка...

(Упкаси тўлиб.)

Небо спит, звезды спят...

(Куюниб йиғлайди.)

Зухра киради.

Зухра. Насиба...

Насиба бошини кўтаради. Зухрани кўриб ўзини йиғидан тиймоқчи бўлади, лекин баттароқ хўрлиги келиб ўзини унинг қучоғига отади.

Нима қилди, қизим?.. Гапир!

Насиба. Энди нима ҳам дейман... Менда гапиргани тил борми?.. Бошда ўртоқларим айтишган эди. Айтганда кўзимга ҳаммаси бахил кўринган эди... Уқитувчиларим ҳам айтишган эди! Тушимми, ўнгимми?.. Қанақа жойга тушиб қолдим, қанақа одамлар орасига кириб қолдим? Мактабимдан, ўртоқларимдан айрилиб топганим шу бўлдим!..

Зухра. Айрилганни айиқ ер, бўлинганни бўри ер деган гап бор. Эсинг кирипти — яхши!

Насиба. Шу кунимдан ўлганим яхши эмасми?

Зухра. Нега? Сенга нима қипти? Сен қоқиндинг холос, йиқилганинг йўқ — яна ўртоқларинг билан барабар қадам ташлаб кетишинг мумкин. Бу ёғи ўзингга боғ-

лиқ. Қимга гапирсанг, гапинг ўтади, қаёққа узатсанг кўлинг етади. Сенинг ёшингда мана бизга қийин эди! (Уйчан.) Бизнинг фарёдимиш ҳатто ота-оналаримизнинг ҳам қулоғига кирмас эди. (Бирдан.) Йиғлама, йиғидан ҳеч ким барака топган эмас! Юр!

Насиба (ҳайрон). Қаёққа?

Зухра. Клубга. Совет оиласи тўғрисида Аҳаджон аканг, ўртоқ Заргаров доклад қиладилар. Бир эшитайлик, совет оиласи тўғрисида нима дер эканлар?..

Уйдан Марасул чиқади.

Насиба. Марасул акамга айтинг бўлмаса... Сиз айтинг!

Марасул. Э-э-э... Келсинлар!.. Келинг, хола... Дунёда бормисиз?.. Ҳеч келмайсиз...

Зухра. Мана, келдим.

Насибанинг рўмолчаси тушиб кетади.

Марасул (рўмолчани дарров олиб беради.) Марҳамат, хоним...

Зухра. Насиба мен билан клубга боради.

Марасул. Э, бормисиз, шунақа қилинг... (Насибанинг қўлидан болани олади.) Боринг, кийиниб чиқинг!

Насиба ҳайрон бўлади ва севиниб уйга кириб кетади.

Шунақа ишларга ҳеч ҳафсаласи йўқ, хола! Бир йилдан бери кўчага олиб чиқа олмайман-а!.. «Юр, ҳеч бўлмаса кино кўрайлик» десам, «Кино келиб мени кўрсин» дейди. Айб ўзида-ю, яна баъзан мендан нолиб ҳам кўяди. Билмаган одам алланималар деб ўйлаши мумкин.

Зухра. Мумкин! Бой деб ўйлаши ҳам мумкин, феодал деб ўйлаши ҳам мумкин. Нима деса кам!

Марасул. Йе!..

Зухра. Ўзинг ҳам боргин, сенбоп гаплар бўлади!

Марасул. Жоним билан!..

Заргаров билан Хуморхон киради.

Заргаров. Э-э, Зухрахоним, салом... (Столдан қозғозларини олиб портфелга солади.) Мени олиб кетгани келдингизми? Раҳмат, раҳмат... Қани, кетдик бўлмаса!

Зухра (Марасулга). Қани Насиба?

Марасул. Сизлар бораверинглар, биз кетларингдан етиб борамиз.

Зухра (Хуморхонга). Сиз-чи, сиз бормайсизми?

Хуморхон. Серцам бир тарзи бўлиб турипти.
Зухра. Шунинг учун боринг дейман-да: юраги соғ одамларни кўрсангиз, кўкрагингизга шабада тегса, буткул тузалиб кетсангиз ажаб эмас.

Заргаров билан Зухра чиқиб кетади. Машина гудок бериб жўнайди. Насиба уйдан югуриб чиқади.

Насиба. Кетишдими?

Марасул. Ҳа.

Насиба. Юринг, Хуморхон опа, бирга борамиз.

Хуморхон. О, опаси ўргилсин, Аҳаджон акангизнинг гапини уйда эшитганим ҳам етар, энди клубга бориб ҳам эшитайми?

Марасул (болани бериб). Ушланг! Сиз ҳам бормай қўя қолинг!

Насиба. Ўзингиз айтдингиз-ку!

Марасул (аччиғи келиб). Қачондан бери мен нима десам шуни қиладиган бўлиб қолдингиз?

Насиба. Бир йилда бир марта борсам нима қипти?..

Марасул (бақириб). Бормайсан!

Насиба. Ўзингиз бир жойга олиб бормасангиз: сизни меҳмонга чақирганлар ёлғиз ўзингизни чақиради; кинотеатр деган нарсалар эсимдан ҳам чиқиб кетди... Паркка олиб чиқмасангиз...

Марасул. Нима қиламан паркка олиб чиқиб! Проекторга солиб кўраманми? (Чиқади.)

Хуморхон. Эринг гапини иккита қилиш яхши эмас, опаси ўргилсин! Аравасига тушганингиздан кейин ашуласини ҳам айтасиз-да! Мана мен айтиб юрибман-ку, мендан ибрат олсангиз бўлмайдимми! (Чиқади.)

Насиба саҳнада ёлғиз қолади; бир оз ўйлаб турганидан кейин шиддат билан кўчага чиқиб кетади.

Парда

УЧИНЧИ ПАРДА

БЕШИНЧИ ҚУРИНИШ

Клуб саҳнаси. Президиумда Зухра, Пўлатжон Домла, Заргаров минбарда доклад қилмоқда.

Заргаров (чай ичиб, сўзида давом этади.) Шу билан бирга мингларча, юз мингларча озод хотин-қизла-

римиз бошланғич, ўрта ва олий мактабларда ўқимоқдалар...

Саҳна ёнидан чиқиб келган Ризамат чай қуйиб, камоли эҳтиром билан минбарга қўяди.

(Доклад тинини бузмай, Ризаматга.) Раҳмат!. Ва шу билан бирга келажак авлодимизнинг ҳаёти ҳамда бахтини таъминлаш учун кураш соҳасида ҳам ўз бурчларидан илҳомланиб, инсоният олдидаги ўз вазифаларини шараф билан бажармоқдалар.

Товуш. Ўртоқ Заргаров, қисқароқ!

Заргаров (тушунмай, доклад тонида). Бундан қаттиқроқ гапиролмайман, товушимнинг бўлгани шу, ўртоқлар! Ўртоқлар! Улуғ демократ Чернишевский бундай деб ёзади: «Табиат хотин-қизларни зўр истеъдодли қилиб яратган, уларга ақл-идрок ато қилган бўлса-да, бироқ жамият бу ақл-идрокни тан олмаётир, поймол қилаётир, бўғаётир!» (Зўр таассуф билан.) Ўтмишда мана шундай эди, ўртоқлар! Шу билан сўзим тамом. (Чапак кутади.)

Пўлатжон Домла. Саволлар борми?

Зухра. Мумкинми, бир савол... Хўп, ўтмишда шундай экан... хотин-қизларнинг ақл-идрокини, талантини тан олмайдиган, оёқости қиладиган, бўғадиган одамлар ҳозир ҳам борми?

Заргаров (доклад тонида). Йўқ, албатта! Бўлиши мумкин эмас, ўртоқлар!

Пўлатжон Домла. Бахтга қарши, ҳозир ҳам бор. Бу масалада жамоатни алдайдиган шахслар, ҳатто мансабдорлар ҳам топилади!

Заргаров. Тушунолмадим...

Зухра. Нимасига тушунолмадингиз?

Заргаров (доклад тонида). Ўртоқлар! Оёқости қиладиган, бўғадиган шахслар йўқ, албатта. Биз бунга йўл қўймаймиз! Мутлақо йўл қўймаймиз!

Вера (залдан). Менимча бор! Топилади!

Заргаров (доклад тонида). Эҳтимол бордир, лекин биз қолоқ оилаларга эмас, илғор оилаларга қарашимиз керак, ўртоқлар!

Пўлатжон Домла. Яъни?

Заргаров. Яъни... (Доклад тонида.) Мен бир оила тўғрисида гапиришим мумкин! Менинг қўшним бор, доктор Ҳузуржонов. Мана бу оилани ҳақиқий оила дейиш мумкин! Мана бу оила бугунги куннинг юксак та-

лабларига тўлиқ жавоб беради десам хато қилган бўлмайман. Бу оиланинг хусусияти шундан иборатки...

Назира (залдан). Нотўғри!

Заргаров. Ҳой, қизлар, агар гапирадиган бўлсаларинг, мана бу ерга чиқиб, халойиққа гапиринглар.

Назира. Гапиришимиз мумкин. Мумкинми, домла?

Пўлатжон Домла. Мумкин, бу ёққа чиқ!

Заргаров (норози). Мажлисда тартиб бўлиши керак!..

Пўлатжон Домла. Бугунги мажлисининг тартиби шунақа!

Вера билан Назира саҳнага чиқади.

Назира. Ҳузуржонов Насибанинг ўқишини жувонмарг қилди, олий маълумот бераман деган ваъдалар билан олиб хизматкор қилиб қўйди-ку! Бунинг нимасини мақтайсиз?

Насиба (югуриб саҳнага чиқади). Назира!

Заргаров (Насибага). Сиз ҳам шу ердасиз?

Вера. Ҳузуржонов Насибани сизнинг қўлингиз билан мактабдан юлиб олди!

Насиба. Вера!

Назира. Насибанинг оёқ-қўлини боғлагани Ҳузуржоновга сиз арқон эшиб бердингиз!

Заргаров (мулоим, лекин таҳдид билан.) Аравани қуруқ олиб қочманг, ойим қиз!.. (Бошқа бир нима демоқчи бўлиб, айтолмайди.) Ярашмайди!.. Комсомол экансиз... Не-хо-ро-шо!! (Доклад тонида.) Уртоқлар, Ҳузуржоновнинг хотини университетга киргани тайёрлик кўраётипти, и... киради ҳам!

Вера. Ёлғон!

Заргаров (жаҳли чиқиб). Узининг тили бор, ўзи айтсин! (Йўталиб қўяди.)

Назира. Насиба, бу ёққа чиқ! Гапир!

Заргаров яна йўталади. Насиба ерга қараганича туриб қолади.

Пўлатжон Домла. Шунақами, қизим, ростми шу гап?

Насиба. Ёлғон! Домла, кечиринг... Мен... мен... сизни алдадим, энди... юзингизга қандоқ қилиб қарайман. Кўзим очилди... (Йиғлаб юборади ва саҳнанинг орқасига ўтиб кетади.)

Кетидан Вера ва Назира ҳам чиқади.

Заргаров (пешона терини артиб). Демак Ҳузуржонов менга нотўғри маълумот берган экан-да!.. Кўрамиз, текширамиз... (Ёзиб олади.)

Президиумга залдан хат тушади. Хатни Зухра олиб домлага беради.

Пўлатжон Домла. Кечирасиз, бир савол тушди, ўқишга мажбурман.

Заргаров. Тўғри, саволлар мана шунақа ёзма равишда берилиши керак.

Пўлатжон Домла (ўқийди). «Докладчи Заргаров уч бола кўрган хотини Оқила Шамсиеваннинг устига Хуморхон Мансурхўжаева деган бир жувонни олган...»

Заргаров (шошиб). Шошманг! Тухмат! Оқила билан ажрашиб кетганимга мана шу ҳафта роса беш йил тўлди!

Пўлатжон Домла (қоғозни кўрсатиб). Оқиладан икки яшар ўғлингиз бор экан-ку?

Заргаров (пинагини бузмай). Нима қипти, бўлиши мумкин! Мумкин! Бу бола бундан беш йил бурун бино бўлган, лекин ёпишиб қолган эди, уч йилдан кейин кўчиб, туғилди...

Зухра (заҳарханда қилиб). Ҳм, ёпишиб қолиш бола-дангизга ота мероси экан-да: ўзингиз ҳам Худоёрхон замонида бино бўлиб энди туғилганга ўхшайсиз!.. Домла, менга сўз беринг!

Пўлатжон Домла. Марҳамат, Зухраҳоним.

Зухра. Уртоқлар! Бугунги докладдан бир пуллик баҳра олмаган бўлсак ҳам, лекин, вақтимиз бекор кетгани йўқ: биз қирқ хотинлик бўлмаса ҳам, ҳар қалай, қўш хотинлик Худоёрхонни кўзимиз билан кўрдик, билиб қўйдик!

Заргаров (гаранг). Зухраҳоним...

Зухра. Утиринг! Маълум бўлдики, ҳозирги Худоёрхонлар шляпа ҳам кияр экан, папка кўтариб ҳам юрар экан, совет қонунларига чап бериш, жамоатни чалғитиш учун мана бунақа жойларда минбарга чиқиб, маст туядай, оғзидан кўпиклар ҳам сочар экан!

Заргаров (стол муштраб). Мумкинми!.. Қоғоздай рижимлаб ташлайман!..

Зухра (писанд қилмай). Утиринг! Уртоқлар, бу ерда Заргаров сингари шляпалик Худоёрхонлардан бири — Марасул Ҳузуржонов масаласи ҳам кўтарилди...

Заргаров (қоғозларини йиғиштириб). Мен сиз билан тегишли жойда гаплашаман!.. (Жўнаб қолади.)

Зухра (кетидан). Шляпангизни олиб кетинг! Ҳой, шляпа!

Ризамат шляпани унинг қўлидан олиб Заргаровнинг кетидан чолади.

Парда

ОЛТИНЧИ КҮРИНИШ

Заргаров ҳовлисида ошхона. Хуморхон ойна олдида пардоз қилиб ўтирибди. Марасул киради.

Марасул. Аҳаджон акам келмадиларми?

Хуморхон. Йўқ. Ҳа, мунча тажангсиз?

Марасул. Бизнинг хотин тил чиқарган десам, оёқ ҳам чиқарипти!

Хуморхон. Бормагин деган эдингиз-ку!

Марасул. Кетипти!..

Хуморхон. Сиздан ҳам серпулроғини топгандир-да... Бунақа вақтда эрни шер қиладиган пул, хотинни шер қиладиган хуштор!

Марасул. Алжима!

Хуморхон (паузадан кейин). Яна Оқиланикига борармишсизми?

Марасул. Ҳа! Бора бериб остонасини сийқа қилиб юбордим! Эрга теқкан сену жафосини мен тортаман! Емон виждонсизлик қилгансан-да! Бечора Оқилага одамнинг раҳми келади

Хуморхон. Оқилага-я? Оқилага раҳмингиз келадими? Насибага-чи? Насибага раҳмингиз келмайдими? Мен Насибага ҳам кундошман-ку!

Марасул. Йе!

Хуморхон. Йўқ-йўқ, кундош эмас, ярим кундош! А?.. Ярим кундошман. (Кулади.) Виждонсиз эмиш! Мени, мен виждонсизни Насибага ярим кундош қилгунча ўлиб бўлдингиз-ку! Қисловодскада кечаси Насибани дори бериб ухлатиб қўйиб, мени санаториядан сой бўйига гача қўлида кўтариб борган ким эди? Яхши кўраман деб йиғлаган, оёғинга йиқилиб ботинкамни мўйлаби билан чўткалаган ким эди?

Марасул. Аҳмоқ! Уз хотинини алдаган одам ўй-нашига рост гапирари деб сенга ким айтган эди?

Эшик тақиллайди.

Хуморхон. Киринг! Кира қолинг!

Оқила киради. Иккови гангиб қолади.

Марасул. Э-э, келинг Оқилахон опа... Келганингиз жуда яхши бўлди-да, эртага борадиган бўлиб турган эдим...

Хуморхон. Келинг...

Оқила. Эрингиз қани?

Хуморхон. Сизнинг ҳам эрингиз-ку... Мажлисда!

Марасул. Бирпас ўтира туринг, келиб қолар.

Оқила. Мана шу повесткани Заргаровнинг ўз қўлига топширишим керак эди... Сиз бериб қўярсиз.

Хуморхон (повесткани олиб ўқийди). «Учинчи участка халқ суди...»

Оқила. Орани очиқ қилиб, Заргаровни сизга буткул бермоқчиман.

Хуморхон. Вой, нега, икковимизга ҳам бўлиб турувди-ку...

Марасул. Энди хафа бўлмайсиз, опа...

Оқила. Нега хафа бўламан, мен Заргаровга ўн етти йил хотин бўлиб бешик, қозон-товоқ, киртоғорадан бошқа нарса кўрган эмасман. Мен бошқа нарсага — юртимизда ҳали ҳам инсонлик қадр-қийматини билмаган, хотин деган номга иснод келтирадиган макиёнлар борлигига хафа бўламан!

Марасул. Э-э!..

Хуморхон. Вой (Марасулни гувоҳ қилиб). Мана, айтсинлар... мен эрингизга ўзим тегибманми?

Оқила. Йўқ, албатта! Биламан, сизни тегишга, болаларини чирқиратиб уни уйдан, ўн етти йиллик уйдан юлиб олишга мажбур қилган нарса Заргаровнинг пули, мартабаси. Заргаров амалидан бекор бўлсин-чи, қайда кўрдим қора эшагим дермикансиз!

Хуморхон. Вой қанақа некультурний хотинсан! Секинроқ гапирсанг-чи, қишлоқи!..

Оқила. Шу қилган, қилаётган ишларингиз культура-ю, сиз культурний хотин бўлдингизми?

Хуморхон. Вой, мунча тилинг заҳар экан! Бор-э, эринг бошингда қолсин! Ол, олиб кет! (Деразадан ташқарига.) Тоға!

Оқила. Мен эр талашиб келганим йўқ.

Хуморхон. Ушанда нега йиғлаб келган эдинг бўл-маса?!

О қ и л а. Бундан бир ярим йил бурун йиғлаган эдим. Унда болаларим кўчада қолади деб ўйлаган эканман. Йўқ, тирик етим бўлди-ю, лекин кўчада қолмади. Бу замонда ҳеч ким кўчада қолмас экан: заводда бири онам бўлди, бири акам бўлди — йўлимни топиб олдим. Лекин сиз-чи!..

Хуморхон Марасулнинг орқасига ўтади.

Ие, хотинлардан калтак ея бериб зада бўлиб қолибсиз-ку!.. Қўрқманг, мен сизни урмайман — сизга қўл тегизгани ҳазар қиламан.

Хуморхон. Сендан яхши эканманки, устингга олипти-да!

О қ и л а. Кўчада ётган суякни қайси ит ғажимайдил (Чиқади.)

М а р а с у л (кетидан). Оқилахон опа, мумкинми... Бир оғиз гапим бор... (Чиқади.)

Хуморхон. Вой, яшшамай ўлгур...

Ҳаял ўтмай, Марасул рўмолчаси билан юз-кўзини арта-арта киради.

М а р а с у л. Чакки қилдинг! Яхши гапириб ҳовридан тушириш керак эди!

Хуморхон. Осмон қўлида бўлса ташлаб юбора қолсин! Аҳаджон акамнинг битта осмонни кўтариб қолгудай обрўйи бор!

Ф о т и м а (деразадан). Қанақа эркаксан! Еш хотинни мажлисга юбориб, қандоқ сабринг чидаб ўтирибсан! Қачонгача ўргатаман!..

М а р а с у л. Ҳозир... (Чиқади.)

Ранг-кути ўчган Заргаров киради ва секин креслога ўтиради.

Хуморхон. Вой, нима қилди? Шляпангиз қани?

Ризамат, қўлида шляпа, мотамли юриш қилиб киради.

Заргаров (қўлидан шляпани олиб). Боринг, Марасулни айтиб келинг!

Ризамат чиқади.

Ўзимнинг ҳам кўнглимга келган эди-я? Асли бормасам бўлар экан...

Хуморхон. Вой, нима бало, Оқила бу ерга келиб қилган шаллақилигини клубга ҳам бориб қилдимми?

Заргаров (чўчиб). А? Оқила келдимми?

Хуморхон. Ҳа. Сизга повестка олиб келипти. Сизни менга буткул бермоқчи эмиш.

Заргаров повесткани олиб ваҳима ичида кўз югуртиради.

Заргаров (гаранг). Ие... мен «Оқилани қўйганимга беш йил бўлган» деб... оббо... судда устимга хотин олди деса... (Бирдан.) Жоним! Пайт нозик, хотин-қизлар масаласи чирсиллаб турипти — бекорга новут бўлиб кетаман.... Менга раҳм қилинг!..

Хуморхон. Нима қилай?

Заргаров. Сиздан бир оғиз сўз!.. Бир оғиз!.. «Мен Заргаровнинг хотини эмасман, ўйнашиман» десангиз қутулиб кетаман. Хотинлик эркак ўйнаш тутмасин деган закон йўқ! Йўқ!

Хуморхон. Ие!

Заргаров (тиз чўкиб). Жоним!..

Хуморхон. Мен бу гапни айтгани номус қиламан. Хўжа авлодимиз, бизнинг авлодда ўйнаш тутган хотин ўтган эмас!

Заргаров. Жоним! Имоним!

Хуморхон. Мунча!.. Жонингизни оладими!..

Заргаров. Обрўйим тўкилади... Менинг обрўйим бир ўзимга эмас, сизга, ўзингизга ҳам керак-ку, ахир!

Хуморхон. Сизнинг обрўйингиз менга керак бўлиб нима қилиб беришти!.. Биттаю битта тоғам ҳали ҳам завхоз!

Заргаров. Бу тўғрида гаплашган эдик-ку... Бир оз ичади!

Хуморхон. Каттароқ иш бўлса — яқинига одам йўлломаса ичгани ҳам билинмас эди.

Заргаров. Хўп, катта ишга жойлаб қўяман. Бўлдими?

Хуморхон (ўйлаб туриб). Тоғамга дурустроқ жойдан хотин олиб берасиз. Яхши қиз бўлсин!

Заргаров. Хўп, ўзим ҳам шуни ўйлаб юрган эдим. Уйлаймиз, бу ҳовлини тоғангизга бериб, ўзимизга бошқа баҳавороқ жойдан участка қиламиз!

Ризамат билан Марасул киради.

М а р а с у л. Э-э, Аҳаджон ака, ростми? Хайрият мажлисга Оқиланинг ўзи кириб бормапти...

Заргаров (*Ризаматга*). Сиз чой-пой ичиб оласизми?..

Хуморхон (*Ризаматга*). Бу ёққа юринг...

Ризамат иккови чиқиб кетади,

Марасул. Нима бўлди?

Заргаров. Дард бўлди! Бало бўлди! Ҳамма иллат сенда! Сенда! Хотин-қизлар масаласи чирсиллаб турган бир вақтда нима қилар эдинг гапни кўпайтириб!..

Марасул (*ҳайрон*). Нима қилдим?

Заргаров. Ие, тагин нима қилдим дейди-я!.. Хотининг ўқийман деса битта-яримта мактабга қистириб қўймайсанми-ю, яна битта туққанидан кейин ўзи ташлаб кетмайдими?

Марасул (*қути ўчиб*). Нима бўлди?

Заргаров. Ҳамма гап мана шундан бошланди-да! Дугонаси чиқиб ундоқ деди, холанг чиқиб бундоқ деди: ҳаммаси қўшилишиб сени олиб менга урди, мени олиб сенга урди. Данақдай хамиртурушдан бир тоғора хамир қилди-қўйди.

Марасул. Ўзи нима деди?

Заргаров. Нима дерди! Тарафингни олсам мени ёлғончи қилди!

Марасул. Ҳали шунақами. (*Енгини шимариб чиқмоқчи бўлади.*)

Заргаров. Қаёққа?.. Утир! (*Унинг енгларини тушириб қўяди.*)

Насиба киради.

Насиба. Мени йўқладингизми?

Заргаров Марасулга «қаттиқ гапирма» деб ишора қилади.

Марасул (*қовоғини солиб*). Ҳа!.. (*Унинг олдига боради.*)

Марасул Насибани урмоқчи бўлганда Заргаров ҳай-ҳайлаб қўймайди. Шовқинни эшитиб Хуморхон югуриб киради, вазиятни кўриб ҳайрон бўлади.

Заргаров. Ҳм... Шунақа экан-да, Насибaxon... Марасулдан хафароқ экансиз, менга айтсангиз ҳам бўлар эди-ку... Е мендан ҳам хафамидингиз?

Насиба. Қоқинган одам йўлда ётган тошдан ўпкаламайди.

Заргаров. Мени тош дейсизми, ғишт дейсизми, кесақ дейсизми, ҳар қалай холис ният билан ораларингга тушган эдим... И... бахтли бўлдингиз деган қаноатданман: шундоқ уйингиз бор, жойингиз бор...

Насиба (*Хуморхонга кўз қири билан қараб*). Уй-жой бахт бўлса иссиқ оғилда кавш қайтариб ётган сизгирдан бахтлироқ жонивор бўлмас эди!

Заргаров. Уй дейишдан мақсад — оила демоқчиман!

Хуморхон. Оласи ўргилсин, нега унақа дейсиз, кимсан доктор Ҳузуржоновнинг хотинисиз!

Насиба. Фалончининг хотини бўлиш сизга бахт бўлса бордир, лекин меъ буни бахт деб билмайман, бунақа бахтдан жирканаман! Менинг ўз отим, ота-онам умид билан қўйган отим бор! Ўз отимга куйдирги чиққан эмас!

Марасул (*дўқ қилиб*). Шунақами?!

Насиба. Ҳа, шунақа!

Марасул. Ҳа, ўша сени... (*Урмоқчи бўлади. Заргаров орага тушади.*) Жағингни эзаман!

Насиба. Йўқ. Марасул ака, энди мени уролмайсиз! Мен энди мунглик, муштипар хотин эмасман. (*Чиқиб кетади.*)

Хуморхон. Вой, Марасул ака-ей, ўлмаган жонингиз! Бу шаллақи билан қанақа умр қилиб келаётибсиз?

Заргаров. Аҳмоқ! Аҳмоқ!! Ҳозир хотин урадиган замонми?

Хуморхон. Бунақа хотинни уриб ўлдирса ҳам ози (*Чиқади.*)

Телефон жиринглайди.

Заргаров (*чўчиб*). Марасул, ол-чи! (*Ўзича.*) Э, худо!.. (*Паноҳ истаб.*) Хуморхон!

Марасул (*трубкага*). Лаббай! А? Ҳозир...

Марасул имо билан Заргаровга трубкани кўрсатади. Заргаров трубка худди чақиб оладигандай стол ёнига келади, трубкани олади.

Заргаров (*трубкага, ўзини хурсанд кўрсатишга тиришиб*). Лаббай... Раҳмат... А? Хўп-хўп... (*Бўшашиб ўзини креслога ташлайди, узоқ паузадан кейин.*) Марасул!..

Марасул (*зўрға*). Лаббай!..

Заргаров. Нима бўлаётипти ўзи?

Марасул. Энди бу ёғи нима бўлади денг.
Заргаров. Хуморхон! Жоним!

Парда

ТҮРТИНЧИ ПАРДА

ЕТТИНЧИ ҚҮРИНИШ

Марасулнинг ҳовлиси. Супада Назира, Вера, Насиба, Пўлатжон Домла.

Пўлатжон Домла (боланинг юзини очиб секин).
Бай-бай-бай!.. Мунча ҳам ширин ухлапти! Менга бер-чи,
бола кўтариш эсимда бормикин...

Қизлар секин кулишади, Насиба болани унга беради.

Уҳў!.. Полвон қиз Сўладиганга ўхшайди-ку! Баракалла.
Хўп, қани, гапир-чи!..

Насиба. Уша кунги мажлисдан кейин яхши бўлиб қолди. Мажлис куни бир авж қилди-ю, кейин ўйлаб кўрди шекилли, дарров тушди. Хийла тушди! Бир йилда бир мартаба ҳам кўчага чиқармаган одам... мана, бир ҳафта ичида икки марта маориф бўлимига бориб келдим. Ўзи мактабимизга бориб тўққизинчи синфда ўқиганимга справка олиб келди...

Назира. Ёмон бўлиб ҳам кўрсин-чи клуб деворий газетасига оёғидан осиб қўярман!

Вера. Мажлисда осгандан беш баттар қилдик-ку.
Пўлатжон Домла. Коллектив зўр куч!

Бидон кўтариб Фотима киради, меҳмонларни кўриб бидонни секин бир чеккага яшради ва югуриб буларнинг олдига келади.

Фотима. Вой гиргиттон!.. Келинг, домласи... Келинлар... Бу ўқиш қачон бошланади-а, домласи? Бола бечора ичикиб қолди-ку! Уйда ҳам ўқиётпти, ўқимаган китобни қолмади, Марасул китоб ташиб еткизолмаётпти-ю, лекин мактабнинг йўриғи бошқа-да! А, келинпошша?

Насиба. Вой, ая, суюнчи! Мени ўнинчи синфга қабул қилишипти! Пўлатжон Домла буйруқ олиб келдилар.

Роҳила. Умридан барака топсин, зап домланг борда!

Иккёви чиқади. Марасул киради, келиб сўрига ўзини ташлайди. Фотима киради.

Фотима. Ие, келдингми... Овқатингни олиб келайми?

Марасул. Йўқ! Томоғимдан ҳеч нарса ўтмайди. Аҳаджон акамни ишдан олиб, партиядан ўчиришипти!

Фотима. Вой!..

Марасул. Уф!.. Бир омад кетгандан кейин шунақа бўлар экан-да!

Фотима. Худо дегин!.. Ташвиш тортма, Аҳаджон тегирмонга тушса бутун чиқади... Мана кўрасан, онам айтган эди дерсан! (Секин.) Насибанинг домласи қоғоз олиб келди!

Марасул. Қанақа қоғоз?

Фотима. Ўқишга кириши нақдга ўхшайди. (Ийламосираб.) Пешонам қурсин... Сени катта қилиб берганим кам экан, энди боласини ҳам катта қилиб бераман, шекилли.

Заргаров (ўз ҳовлиси томонидан киради, мусибатли товуш билан). Марасул, ука, мен кетдим. Энди бутун умид областдаги ёр-биродарлардан. Хайр...

Марасул. Хайр...

Фотима. Худо денг!

Заргаров (жон-дили билан). Э, худо! (Чиқади.)

Насиба киради.

Фотима. Келинпошша, эрингизнинг овқатини беринг. (Чиқади.)

Марасул. Қаёққа бординг?

Насиба. Ҳеч қаёққа борганим йўқ.

Марасул. Қим келди?

Насиба. Пўлатжон Домла, қизлар...

Марасул. Шунақами?..

Насиба. (хурсанд.) Ўнинчига кираман! Пўлатжон Домла дирекция билан гаплашиб буйруқ олиб келиптилар! Мана!

Марасул (буйруқни ўқийди). Ҳмм... яхши, лекин мен бир нарсани ўйлаб қолдим: болангни нима қиласан?

Насиба. Ҳамиша «боланг, боланг» дейсиз... (Кулиб.) Нима, болани онамнинг уйдан олиб келибманми?

Марасул. Менинг онамдан умид қилма демоқчиман. Сенга мени катта қилиб бергани басдир, энди болангни ҳам катта қилиб берсинми!

Н а с и б а (ҳайрон). Майли... ясли бор...

М а р а с у л. Тилаб-тилаб топган болангни яслига бергани қандоқ кўнглинг бўлади?

Н а с и б а. Яслига нима қипти? Менинг ўзим ҳам яслида, боғчада ўсганман.

М а р а с у л. Сенинг онанг берса бергандир, менинг яслига берадиган болам йўқ!

Н а с и б а (қутчи ўчиб). Хўп, болага менинг онам қарайди... Кечқурун элтиб бераман, эрталаб олиб келаман...

М а р а с у л. Бу бошқа гап. (Бирдан.) Хўп, болани онангга элтиб берар экансан, мени кимга элтиб берасан? Менга ким қарайди?

Н а с и б а. Ўзим қарайман... Онам қарайди... Ўқишимнинг сизга, уй ишига... ҳеч кимга оғирлиги тушмайди.

М а р а с у л (паузадан кейин). Менга қара, ўқишдан мақсад нима ўзи, ишлашми? Нима қиласан ишлаб? Мен боқолмаяпманми?

Н а с и б а. Марасул ака, нима учун мени «боқишингиз» керак? Мён мушук бўлмасам...

М а р а с у л (аччиғи келиб). Биз эр-хотин гаплашаётимиз, орага бировнинг гапини қистирма!

Н а с и б а. Нима дедим? Қимнинг гапини қистирдим?

М а р а с у л (масхара қилиб). «Нима учун мени боқишингиз керак! Мен мушукми?..» Бу анани чол Пўлатжон Домланинг гапи! Бунақа фалсафалар ўшандан чиқади!

Н а с и б а. Майли-да. Бирон орзуси бўлмаган, бирон нарсага интилмаган одамнинг мушукдан нима фарқи бор?

М а р а с у л. Хўп, борди-ю, орзулари ушалди — ўқидилар, битирдилар, ишга ҳам кирдилар — ишлаб қанча ойлик оладилар?

Н а с и б а (унинг афтига қараб). Қанча ойлик олсам ўқишимга рози бўлар эдингиз?

М а р а с у л (нима дейишини билолмай). Юрагимни сиқма! (Қоғозни йиртиб ташлайди). Янаги йилга ўқийсан!

Н а с и б а. Вой! (Қоғоз парчаларини олиб бағрига босади.) Марасул ака, нега бунақа қиласиз? Ҳар кун икки маҳал гул кўтариб кўчамизнинг бошида турган кунларингизда нималарни ваъда қилган эдингиз?

М а р а с у л (бирдан тутоқиб). Мен ишдан чарчаб келганман, дам олгани қўясанми, йўқми? (Бақариб.) Қўясанми, йўқми!!!

Н а с и б а. Бақирманг!

Роҳила билан Фотима югуриб киради.

Роҳила. Ҳа, ҳа, яна нима бўлди?

Фотима. Ҳой, сенга нима бўлди?

Н а с и б а. Кечагина нима деган эдингиз! Яна лафзингиздан қайтингизми? Ноинсоф!

М а р а с у л. Ҳа! Мен шунақа ноинсоф, шунақа золим эрман! (Бир қўл ҳаракати билан бутун давлатини кўрсатиб). Шунақа золим эр бўлса ҳамма ҳам тегар эди!

Н а с и б а. Ола қолинг!

М а р а с у л (бақариб). Оламан!

Роҳила. Ҳой куёв, яна бошидан тушдингизми? Кўчада муқовангизни кўрган киши сизни ҳеч шунақа одам деб ўйламайди-я!

М а р а с у л. Кечки мактабга қўймайман! Марҳамат, университетга кирсин! Ёрдам қиламан!

Н а с и б а. Бас! Қалбаки гапларингиз жонимга тегди! Кўр ҳассасини бир марта йўқотади.

М а р а с у л. Жонингга теккан бўлса — катта кўча!

Н а с и б а. Шунақами?.. Ая, мана, орзуларингиз ушалдими?

Насиба билан Роҳила чиқади.

Фотима. Ҳой, ақлингга куйдирги чиқмагур, боласи бор, ҳовлининг яримини бўлиб олади-я!

М а р а с у л. Уф!. Ая, дейман, битта хотинни эплаш шунча қийин, дадам раҳматли саккизтасини қанақа эплаган эдилар?

Фотима. О, онанг айлансин Марасул, у замонда эркакларнинг қамчисидан қон томар эди! У вақтда паранжи бор эди!

Бола, тугун кўтариб Роҳила киради.

Войдод!.. Мени шундоқ қудамдан айирасанми?..

Роҳила. Қўйинг-э, Фотимабуви, давлат деб қизимни ўз қўлим билан ўтга ташлаган эканман! Одамлар айтишган эди...

Н а с и б а (икки бойлам китоб кўтариб киради). Юринг, ая!

Фотима (икковининг йўлини тўсади). Войдод!..
Мени шундай келинимдан айирасанми?..

Зухра киради.

Дод устига дод!

Зухра (хайрон). Нима гап?

Роҳила. Нима бўлар эди... Айтганингиз келди!

Фотима. (Зухра билан кўришиб.) Иккови уришиб қолди, яраштириб қўй. Арзимаган гап... (Чиқади.)

Зухра (кетидан). Мараз!

Марасул (Роҳилага ўпкалаб). Бизни уришиб-сўкиб яраштириб қўярсиз десам, дарров кўч кўтарибсизда!

Роҳила. Ҳа! Кўзим очиқлигида қизимнинг тўйини кўрай деб ўзимни ўйлабману, бу тўйдан кейин Насиба нима бўлишини ўйламабман. Она кун битиб дунёдан кўз юганида боладан рози бўлиши зарур, лекин энди билсам, кун туғилиб дунёни энди кўрадиган боласини рози қилиб кетиши ундан ҳам зарурроқ экан!

Она-бола чиқмоқчи бўлади.

Зухра. Мана энди ўзингизга келибсиз!

Марасул (дўқ қилиб). Хола!.. Оила масаласига аралашманг! Оила масаласи нозик масала, сиёсий масала! Совет ҳукумати оилани мустақкамлаш учун бутун чораларни кўраётган бир вақтда... жавобгар бўласиз!

Зухра. Совет ҳукумати ҳар қанақа оилани эмас, совет оиласини мустақкамлайди!

Марасул. Сизга ўхшаган чаласавод «активлар» қўли билан мустақкамлайди! (Она-боланинг олдини тўсади.)

Зухра. Мен чаласавод, сенинг саводинг росами? Бир кўзинг одамларнинг тишида, бир кўзинг чўнтагида-ку, яна қайси кўзинг билан ўқиб савод чиқаргансан?

Марасул (Насибага). Чучварани хом санама, мендан ялчиб алимент ололмайсан!

Насиба. Кераги йўқ!

Зухра. Қонун товукдай қийқиллатиб олиб берад!

Марасул. Қонунга мувофиқ оладими? Ойлиги юз сўмлик ишга кираман!

Зухра. Ҳезалак!

Марасул (Насибага). Эсинг кириб қайтиб келганингда бу уйда бошқа хотин ўтирган бўлади!

Насиба (таққан зийнат асбобларини олиб Марасулнинг олдига ташлайди). Наинки қайтиб келсам! Аксинча, бу ерда ўтган бир ярим йил умримга умр бўйи ачинаман. Эссизгина бир ярим йил умрим! Юринг, ая! (Чиқади.)

Роҳила. Эссиз! Лекин бекор кетмади! Бу бир мактаб бўлди. Кўзимиз очилди. Бахт нима, бахтсизлик нима — кўзимиз билан кўрдик. Мен оналарга айтаман: «Тузуккина қанот чиқармай учишга талпинган чумчуқ-бола илоннинг оғзига тушар экан» дейман!

Марасулдан бошқа ҳамма кўча эшиги томон йўналади.

Марасул (бақириб). Хола, муродингга етдингми?!
Зухра. Йўқ ҳали, жиян! Чаласига қарздорман! (Чиқади.)

Парда

ЭПИЛОГ

Заргаровнинг ҳовлисида ўша ошхона, лекин ерда ётган бир пой эски калиш,ғижимлаб ташланган бир-икки газетадан бошқа ҳеч нарса йўқ. Саквояж кўтарган Заргаров киради, киради-ю, данг қотиб қолади: кўзларини ишқаб, йириб қарайди, ниҳоят, кўраётгани ҳақиқат эканига ишонгач, бўшашиб кетади. Ғам-койиш хийлагини енгиб қўйган Марасул киради.

Марасул. Салом бердик... С приездом...

Заргаров. Салом...

Марасул. Гузарда орқангиздан шунча чақирдим, эшитмадингиз.

Заргаров (уйни кўрсатиб). Нима гап?

Марасул. Хуморхонингиз... Кечагина кўчиб кетди. Хафа бўлманг, ҳозир ҳаммани ҳам хотини ташлаб кетаётипти.

Заргаров. Қаёққа кўчди экан, тоғасиникигами?

Марасул. Йўқ... Эрга тегди!

Заргаров. А? (Саквояжнинг устига ўтириб қолади.)

Марасул. Тагин хотин устига текканини айтмай-сизми!.. Қалай, ишлар тўғри бўлдими?

Заргаров бош чайқайди ва суғуриб ташлади деганга ишора қилади.

Оббо!.. Суғуриб ташламанглар, тузалиб кетаман де-
мадингизми?

Заргаров (хаёли бошқа ёқда). Айтдим, айтмаган
гапим қолмади.

Марасул. Ўзим ҳам билган эдим: катта омбурга
чап бериб бўлмайди. Турмуш қийин бўлиб қолди, Аҳад-
жон ака!

Заргаров. Сен нима қиласан нолиб! Омбуринг
қўлингда, бир кавакдан ҳайдаса, бошқа кавакда тиш
суғуриб айшингни қилаверасан! Менга қийин, менга!

Марасул. Жуда ҳам унчалик эмас, Аҳаджон ака!
Омбур-помбурим билан ўзимни ҳам ҳаётдан суғуриб
ташлайдиганга ўхшаб қолди: учидан ҳовлини сотиб со-
лиққа бердим, ишдан бўшатиладим, яна нима бўлишини
билмайман.

Заргаров. Қани энди шуларнинг ҳаммаси тушим
бўлса-ю уйғониб кетсам!.. Қадамимни билиб босар эдим.
Шу вақтгача калла деб жун чиққан қовоқни кўтариб
юрган эканман! Жун чиққан қовоқни!

Парда

1954 йил.

СЎНГГИ НУСХАЛАР

(ТОБУТДАН ТОВУШ)

Уч парда, етти кўринишли комедия

*«Менингча, ҳозир... учта асосий душман бор:
биринчи душман — коммунистик манманлик, ик-
кинчи душман — саводсизлик ва учинчи душман —
порахўрликдир».*

*«Мен, партияга суқилиб кириб олган ва қо-
ғозбозлик ҳамда порахўрликка қарши курашишга
билмаслик устига яна уларга қарши курашишга
халақит бераётган 100 мингдан то 200 минггача
коммунистни партиямиздан ҳайдашимизга жу-
да ишонаман».*

В. И. Ленин

ҚАТНАШУВЧИЛАР

Сухсуров Нусраг — порахўр.
Нетайхон — Сухсуровнинг хотини.
Обиджон — Нетайхоннинг ўғай укаси.
Қори — қўшни, мачит имоми.
Юсуф — Сухсуров бошлиқ муассаса ходими.
Ҳожар — Сухсуровларнинг асранди қизи.
Шобарот — қамалган кишининг укаси.
Наврўзов — милиция капитани.
Чол.
Биринчи гувоҳ.
Иккинчи гувоҳ.
Милиционерлар.

Воқеа бизнинг кунларда бўлиб ўтади.

Не тайхон (*Эрини уйғотади*). Нусрат ака! Нусрат ака дейман, туринг!..

Сухсуров яна ҳам қаттиқроқ хуррак тортади, ўзининг хуррагидан ўзи уйғониб кетади.

Сухсуров. Ҳм... Шу ерда ётиб қолаверибман-да!.. Нега уйғотмадинг?

Не тайхон. Сизни уйғотиб бўлса экан!.. Туринг, ҳовлимизнинг атрофида яна биров юрипти.

Сухсуров (*қўрқиб*). А?!

Не тайхон. Биров юрипти. Сувратини олаётганга ўхшайди!

Сухсуров (*ташқарига қараб*). Бу участка менинг бошимни ер экан-да!

Не тайхон. Курортга кетишимда сизга айтмадим, бу сафар курорт курорт бўлгани йўқ. Кейинги вақтларда кўчамизга бегона одам кўп кирадиган бўлиб қолди; кўшимизнинг уйига ўт тушганда пожарний ўзи ўтга сув сепаяпти-ю, икки кўзи бизнинг участкада. Кўчамизга дўхтир кирса ҳам шу, старивешчи кирса ҳам шу!.. Керосинчи ҳам карнайини бизнинг участкамизга тўғрилаб «керосин» дейди.

Сухсуров. Бунақа қонунлар чиқар экан, шу участкани солмай турсак ҳам бўлар экан!..

Не тайхон. Менинг номимга ўтказинг қўйинг-да!

Сухсуров. Нодон! Мен, ҳар қалай, бир юз ўн сўм ойлик оламан, сен ҳемири ҳам олмайсан-ку! «Шунча пулни қаёқдан топдинг?» деса, нима дейсан? Тухум босиб жўжа сотдим дейсанми?

Дарвоза тақиллайди.

Не тайхон (*ваҳима қилиб*). Ана! Уша!..

Сухсуров (*ирғиб туради, ичкарига*). Ҳожар! Ҳожар!

Ҳожар киради.

Ҳожар. Лаббай!

Сухсуров. Кармисан! Дарвозани очсанг-чи!

Не тайхон. Керакмас, очма!

Сухсуров. Шошма, аввал секин қарагин, бегона одам бўлса очма!

Не тайхон. Э, худо!

Ҳожар дарвозага томон боради, иккови сабрсизлик билан кутади.

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ ҚҰРИНИШ

Мачитга девор қўшни Нусрат Сухсуровнинг ҳашаматли ҳовлисида меҳмонхона. Унинг бир эшиги ҳовлига, иккинчиси кўча эшигига томон очилади. Бурчакда каттакон қора печка. Печка меҳмонхонадан ёқилади. Диван. Қозиқда салла билан тўн. Бу ерда туни бўйи ичкилик бўлган. Хонтахтада коньякдан бўшаган шишалар, керагидан кўпроқ рюмка, қолган-қутган овқат. Ҳамма учиб ётибди: Нусрат Сухсуров диванга интилгану етолмаган; Юсуф Сухсуровнинг бир оёғини қучоқлаганича қолган; фартуқ тутиб олган Қори сичқон пойлаган мушукдай жағини хонтахтага қўйганича пишиллаб ётибди. Сухсуров баланд, Юсуф ундан пастроқ хуррак тортмоқда. Хўроз қичқиради. Ичкаридан сочлари тўзиган, елкасига нардан-бери бир нима ташлаб олган Не тайхон ич кўйлакда киради, ҳаммага, айниқса Сухсуровга диққат билан разм салади; ҳамма қаттиқ уйқуда эканига ишонганидан кейин келиб Қорини туртади.

Не тайхон (*қаттиқ шивирлаб*). Қора ака! Қори ака дейман!..

Қори (*уйқусираб*). Иллолло!..

Не тайхон. Туринг.

Қори (*қучоқламоқчи бўлади*). Худоё еткурган неъматинга шукур!..

Не тайхон. Эндими!.. Келасиз деб кечаси билан кўз юмганим йўқ! Бир ойдан бери шуми соғинганингиз!

Қори. Қазосини ўқиймиз! (*Қучоқлайди, ичкарига тортади*.)

Азон товуши эшнтилади.

Не тайхон (*тарвузи қўлтиғидан тушиб*). Вой ўлсин! (*Эрига ишора қилиб*.) Уйғониб қолади! Шарманда бўламиз! Азонда сувсаб уйғонадиган одати бор!.. Қўйворинг!..

Қори фартуғини ечиб, у ёқ-бу ёғини тузатади, салла-тўнни кийиб, кўчага чиқиб кетади. Мачитда намоз бошланади. Не тайхон кўча эшигидан бошини чиқариб, у ёқ-бу ёққа қарайди, кимнидир кўриб, уни ваҳима билан кузатади, югуриб меҳмонхонага қайтади.

Ҳожар (*қайтиб*). Шобарот ака...
Сухсуров (*Нетайхонга*). Бирам ваҳима қиласанки!.. (*Ҳожарга*). Бор айт, иши бўлса эртага душанба куни идорага борсин!

Ҳожар чиқади.

Нетайхон. Узоқдан танимабман... Дийдори қурсин, азонда нима қилиб юрипти! Сўхтаси совуқ! (*Чиқади*.)

Сухсуров (*ишшалардан ичкилик тополмагач, Юсуфни уйғотади*). Юсуф, тур!.. Вой бошим. Тур, магазинга чиқиб кел!

Юсуф (*туради*). Вой бошим.

Сухсуров. Икки чаккамга иккита арава мих қоқиб қўйганга ўхшайди. Вой...

Юсуф (*рюмкалардаги коньяк юқини битта рюмкага тўплаб*). Ҳозир суғуриб ташлаймиз. Вой бошим... (*Коньякни ичмоқчи бўлади*.)

Сухсуров. Шошма, менга бер! (*Тортиб олади*.)
Сен магазинга чиқиб кел! (*Ичмоқчи бўлади*.)

Юсуф (*суқланиб*). Майли, майли... Закускаси ичида... Ичида яримта пашша бор!

Сухсуров жирканиб рюмкани қайтиб беради. Юсуф рюмкани олиб боқ ичади.

Сухсуров. Ие, пашшаси бўлса ўзинг нега ичдинг?
Юсуф (*рюмкани ялаб*). Мен ичмасам магазинга етолмайман...

Сухсуров. Бор, тезроқ, бошим ёрилиб кетай деяпти.

Юсуф. Коньякни қаричлаб ичгандан кейин нима бўлар эди!

Сухсуров. Қаричлаб?

Юсуф (*рюмкаларни устма-уст қўйиб қаричлаб*). Қори акам мана шунақадан сизга беш қарич бердилар. Мен уч қарич ичганимни биламан — оламдан ўтибман!

Сухсуров. Ҳеч қайсингни хафа қилганим йўқми?
Юсуф. Сиз жуда ширин маст бўласиз, Нусрат ака. Сизнинг хушёрлигингиздан мастлигингизни яхши кўраман.

Сухсуров (*ийиб*). Бор, бор.

Юсуф чиқади.

(*Эшикдан*) Нетайхон.

Нетайхоннинг овози. Лаббай!
Сухсуров. Қори акангни чақир!
Нетайхоннинг овози. Хўп... Ҳожар! Ҳожар!
Ҳожарнинг овози. Хув.
Нетайхоннинг овози. Ўл! Қори поччангни чақир!

Юсуф ашула айтиб, шишадан коньяк ҳўплаб киради.

Сухсуров. Ие, дарров келдингми?

Юсуф. Кеча биттасини олиб чиқиб итхонага боғлаб қўйган эдим.

Сухсуров. Бу ярим-ку?

Юсуф. Қоньякни итга ҳам ишониб бўлмас экан-а, ялаб қўйипти!

Иккови ичади.

Шобарот эшикда нима қилиб ўтирипти?

Сухсуров. Ҳали ҳам ўтириптимми?

Юсуф. Шу йигитни жиним суймайди. Шуни кўрсам, кўзимга турма кўринади. Қамалиш бизу сизнинг бошимизда бор нарса-ку, шундоқ бўлса ҳам...

Сухсуров. Э, нафасинг қурсин!..

Юсуф. Йўқ, мен... менинг гапимга тушунмадингиз. Мен нима демоқчиман, шу Шожалилнинг иши босди-босди бўлгунча мени чеккароқ ишга ўтказиб қўйсангиз...

Сухсуров. Ҳа, қўрқиб кетдингми? Мен юрагида ёли бор одамлар билан ишлаб ўрганганман. Сендақа қўрқоқ одам менга керакмас. Ҳозирдан бошлаб сени ишдан бўшатдим!

Юсуф (*чўнтагидан пул чиқариб*). Ювош, ювош... (*Елкасини силайди*.) Тавба қилдим...

Сухсуров (*пулдан кўзини олмай*). Бу нима қилганинг! (*Бақариб*.) Қонун чиқиб турган бир пайтда бу нима қилганинг!.. Йўқол!

Юсуф. Кам бўлса яна қўшиб бераман...

Сухсуров (*бақариб*). Қачон?.. Йўқол!

Юсуф ҳар қадамда тўхтаб-тўхтаб кўчага чиқиб кетади. Нетайхон билан Қори киради.

Нетайхон. Нима гап?

Сухсуров. Маст-да!

Қори. Тасаддуқ!

Сухсуров. Ўтиринг... бир маслаҳатлик гап бор эди, кеча мавриди бўлмади. Шу участкамиз тишга тегиб

турипти. Билган одам ундоқ дейди, билмаган одам бундоқ дейди... Янги қонун чиқиб бунақа нарсалар нозиклашиб қолди. Шожалилга ҳам кўпда ишониб бўлмайди. Шунга бир чора топсак...

Қори (дарҳол). Сотмоқ керак!

Сухсуров. Ҳў, зап одамга маслаҳат солган экан-да! Қимга сотамиз? Қим олади? Оладиган серпул одамнинг сизчалик ақли бордир! (Қалака қилиб.) Ил-лоллодан бошқасига йўқ эканлар-ку!

Узоқ пауза.

Нетайхон. Нима қилиш керак-а?

Сухсуров (бирдан). Топдим!

Нетайхон. Нима экан?

Сухсуров. Сен уканг билан ярашасан!

Нетайхон. Қанақа укам? Обид биланми? Ҳу дийдори курсин! Шунча йилдан бери ярашмай энди ярашманми!

Сухсуров. «Томоққа қилтаноқ тикилса мушукнинг тирноғи дори» деган гап бор.

Нетайхон. Нима қилмоқчисиз?

Сухсуров. Обиджонга битта чиройли хат ёзасан, ўтган гапларга салават, деган жойини келиштирганингдан кейин «жон бор жойда қазо бор, жигарчилик... сени кўролмай ўлсам кўзим очиқ кетади» дейсан. Обиджонинг кўнгилчан одам, чолиб келади. Маҳкам ушлаймиз. Ҳожарни ювиб-тараб қўйнига соламизу участкани икковининг номига ўтказамиз-қўямиз. Тамом — эшик тамба!

Нетайхон (Сухсуровга). Бу иморатни қайси пулга солгансан, деб ундан сўрамайдами?

Сухсуров. Сўрамайди, Улуғ Ватан урушининг инвалиди! Қўлида қўлтиқтаёқ!

Қори (четга). Ҳай дариг, вақтида аскарликдан қочмаганимда ҳозир участкалик куёв бўлар эканман!

Нетайхон. Укам бечора хотинсиз юриб-юриб қари қизни оладими?!

Сухсуров. Асал айнамайди, қиз қаримайди! Гап шу! Энди Ҳожарни чақир, бўйнига қўяйлик.

Қори. Ҳей дариг!..

Нетайхон. Ўзидан сўраб ўтирасизми?

Сухсуров. Ие, ҳозирги замонда... «мени зўрлаб эрга бераётипти» деб маҳаллага чиқса, нима деган одам бўламиз! Ким кўп — мухбир кўп... чақир!

Нетайхон эшикка борганда каттакон сўйил кўтарган Юсуф пайдо бўлади. Уни кўриб Нетайхон додлаб қочади. Ҳамма қотиб қолади. Юсуф гандираклаганича, сўйилни судраб Сухсуровга яқинлашади.

Сухсуров (тили сўзга келмай). Юсуфжон!..

Юсуф (кутилмаганда сўйилни Сухсуровга бериб, бошини тутади). Уринг! Уринг, Нусрат ака, шу шўрлик бошимга!

Сухсуров (бир оз жонланиб). Юсуф!..

Юсуф (ҳўнграб). Урмасангиз қўймайман! Ишдан бўшатадиган бўлсангиз, менга бунақа кичкина бошнинг кераги йўқ! Бердим сизга! Икки қўллаб бердим!

Сухсуров (кўнгли жойига тушиб). Ҳўп, шу бош меники бўлса ўзимга қўйиб бер... Икки пақиргина сув қуяй, жиндаккина алла қилгин... (Сўйилни оёғи билан Қорига томон суради.) Юр!

Иккови ҳовлига чиқади. Юсуфнинг товукқа ўхшаб қийқиллаган товуши эшитилади.

Қори (деразадан сўйилни ташлаб). Ҳм... Укангиз нобоброқми, сабаб шунча йилдан бери алоқа йўқ?

Нетайхон. Уришиб қолганмиз...

Қори. Сабаб? Нобоблигидандир-да?

Нетайхон. Ҳа...

Қори. Ундоқ бўлса бу ерга келишидан сизга азиятдан ўзга нима хушлик бор? Участкани тасарруфига олганидан кейин мункир бўлса ҳам ажаб эмас.

Сухсуров Ҳожарни эргаштириб киради.

Сухсуров (Ҳожарга). Утир!

Нетайхон. Эрга тегасанми?.. Ҳой, калла сенга айтаётиман, жувонмарг, гапирсанг-чи!

Ҳожар. Кимга? Ким ўзи?

Нетайхон (қийқириб юборади). Вой дийдоринг курсин! (Сухсуровга.) Кимга эмиш! Эр бўлса бўлди-да!

Сухсуров. Оббо сен-э! Менинг қайним! Нетайхон опанга ўгай ука бўлади...

Қори (Ҳожарни секин туртиб). Чўлоқ! Бир оёғи чўдоқ!.. (Юриб кўрсатади.)

Сухсуров (кўриб қолади). Ие, ҳа, Қори?

Қори (йўйинга буриб). Тўйда рақсу само қиламиз!

Сухсуров. Еши тахминан ўттиз уч-ўттиз тўртда..

Тўғри келадими? Бўлди, сукут аломати ризо! Бор, хат-ни ёзавер!

Ҳожар сукут қилади.

Не тайхон (Ҳожарга). Тур!

Иккови чиқади.

Қорри. Бу Обиджон қандоқ одам экани ўзингизга маълумми?

Сухсуров. Мирзачўлдаги бир колхозда механик бўлиб ишлар экан.

Қорри (жимликдан сўнг). Ҳалол-пок одаммикин?

Сухсуров. Э, Қоррим, мен қаерим қичишини олдиндан билиб қашлаб қўядиган одамман!

Қорри (норози). Бирон вақти келиб ранжу алам еткурмаслигига амин бўлсангиз ихтиёрингиз... Мен мачитга чиқай! (Чиқади.)

Шобарот (киради). Салом...

Сухсуров. Эртага идорага боргин, деган эдим-ку!

Шобарот. Жон ака, эртагача сабрим чидамади.

Сухсуров. Хўш, нима дейсан?

Шобарот. Шожалил акамга кеча овқат олиб борган эдим, акам костюмларини чиқариб, нимча сўратиптилар...

Сухсуров. Хўш?

Шобарот. «Ишим чатоқ» деганлари эмасмикан?

Сухсуров. Бўлса бордир.

Шобарот. Шунга жуда хафа бўлдим; акам-ку майли, турманинг қозонидан ризқи борича ейди, бу орада сизга гап тегиб қолмаса дейман... Ҳар нима бўлганда ҳам акам қўл остингизда ишлаган эдилар, бир охурдан ем егансизлар... (Унга ер остидан разм солади.)

Сухсуров (унинг шамасини тушуниб). Энди, ука, бир охурдан ем еган бўлсак ҳам ҳар ким ўзининг тиши билан чайнаб, ўзининг кекирдаги билан ютган! Ҳар кимнинг гўри бошқа, мункар-накири бошқа деган гап бор.

Шобарот. Шундоқ-ку, лекин иш катта кўчса гўрларинг қўшилиб кетармикан дейман... Яна ўзингиз биласиз...

Сухсуров (кулиб). «Ёрдам қилсанг қилганинг, бўлмаса акам оёғингдан тортади» деганингми бу?

Шобарот. Худо сақласин! Унақа акадан кечвораман!..

Сухсуров (унинг гапига қулоқ солмай). Менинг оёғимга қўли етмайди, етганда ҳам тортмайди, тортолмайди!

Шобарот. Шуни айтаман-да, оғайнисизлар...

Сухсуров (қулоқ солмай). Мен йиқилсам устига йиқиламан! Мажақлаб ташлайман! Буни аканг яхши биллади. Бундан ташқари, ҳозир иши терговдами — икки кўзи, икки қулоғи менда — мен керак! Кесилиб турмада ётганида ҳам қутулгани талпинса менинг қўлимни пайпаслайди; қамоқ муддатини битирибми, битирмасданми келганида яна мен керак — иш сўраб менинг олдимга келади! Тушундингми?

Шобарот. Албатта, шунинг учун сизга сиғиниб келдим-да. Қўллайсиз, йўл кўрсатасиз, деб келдим.

Сухсуров (бирдан). Чақани каттароқ бериб адвокат сол! Йўл шу!

Шобарот. Сиз менга бозор баҳоси гапни гапираётисиз, Нусрат ака.

Сухсуров. Мен давлат ишидаги одамман, сенга бундан ортиқ бир нима дегани... Ҳм... Вақтим йўқ!

Шобарот. Қачон вақтингиз бўлади? Бугун ўн биринчи, нечанчи числода келай?

Сухсуров сочини силаган бўлиб, бармоқлари билан «икки ярим»га ишора қилади. Шобарот буни фаҳмламайди.

Ун бешларда келсам бўладими?

Сухсуров (унинг бефаҳмлигидан бўғилиб). Икки ярим! Икки ярим минг!

Шобарот (бир оздан кейин тушунади. Ҳайрон). Икки ярим минг? Янги пул биланми?

Сухсуров (калака қилиб). Эски пулинг борми?

Шобарот. Шу икки ярим минг сўмлик ишми?

Сухсуров. Шунинг учун адвокат сол, дедим-да!

Шобарот (мунғайиб). Акам билан ораларингга ушалган ноннинг ҳурмати йўқ экан-да?

Сухсуров (аччиғи келиб). Гапни кўпайтирма, менга ҳеч нарса тегмайди, тегишлик одам бор! Мен сенга одамгарчилик қилмоқчиман! Акангга ёмон модда қўйилган, йигирма беш йил-а!

Шобарот. Оббо худо урди!..

Сухсуров. Қонунга чап бериб, шуни беш йилга келтириб беради. Майли, беш йилга кесилсин, у ёғига яна чап берамиз.

Шобарот (пул узатади). Раҳмат, ака, биздан қайтмас, худодан қайтсин.

Сухсуров (*кўрпанинг қатини очиб*). Қўй! Мен бу-ди «хамир учидан патир» деб бераман. Менга, ўзимга чўтални кейин берасан, майли... Менга қара, менинг бу ишга бош қўшганимни бировга айтсанг... Янги қонунни эшитдингми, пора берганга ҳам ўн беш йил..

Шобарот. Биламан, биламан! (*Журбат қилмасдан*.) У киши билан неча пулга гаплашган бўламиз?

Сухсуров (*аччиғи келади*). Аҳмоқ! Бунақа ишда савдолашиб бўладими!

Шобарот. Хўп, хўп, акамни сизга, сизни худога топширдим. (*Чиқмоқчи*.)

Сухсуров. Менинг дастимдан дод деяверасан! қилди-қилди, Сухсуров қилди, деб жар солавер. Аканнинг хотини идорага бориб йиғласин, мени қарғасин! Ана унда ишнинг замаскаси маҳкам бўлади.

Шобарот қуллуқ қилиб чиқиши биланоқ Сухсуров унинг кетидан эшикни қулфлайди.

Сухсуров (*пулни оташкурак билан олар экан, ўйчан*). Ҳм, шу қонун чакки бўлди-да! Майли, шу сафар ҳам олай, ундан кейин нафсимга қозиқ қоқиб, арралаб ташлайман. (*Пулни печкага ташлайди, эшикни очиб қўяди*.)

Нетайхон (*хатни олиб киради*). Мана, ўқинг-чи.

Сухсуров (*хатни кўздан кечиради*). Яхши! Яхши! (*Конвертни ёпиштиради*.) Почтага ўзим ташлаб келаман.

Нетайхон. Заказной, авиаказанной қилинг!

Сухсуров. Бу хат билан участканинг атрофига тиканли сим тортдик, деявер!

ИККИНЧИ КҲРИНИШ

Сухсуровнинг қасрнамо ҳовлиси. Гуллар орасига қўйилган тахминан йигирма кишилик узун столни Нетайхон тузатиб чиқади. Автомобиль гудоги. Ҳожар ҳаял ўтмай жуда оғир яшиқ кўтариб киради.

Қори (*яшикни кўтаришган бўлиб*). Куёвнинг юзида фариштаси йўқ, Ҳожархон, фариштаси йўқ!

Иккови яшикни ошхонага томон олиб чиқади, Яна қайтиб кирадилар.

Қўнғилга хуш келмаган никоҳ худога хуш келмайди!.. Ҳукумат даврида хотин-қизлар озод... Таадду қилсалар маҳаллага чиқ!..

Қори чиқади.

Нетайхон (*киради*). Ҳожархон, боринг, ясаниб чиқинг, гиргиттон!

Ҳожар (*ҳайрон*). Бошқа кўйлагим йўқ-ку...

Нетайхон. Нега? Қўйлагингиз кўп: перлон, нейлон, цейлон!.. (*Секин*.) Менинг сариқ кўйлагимни кияқолинг! Юринг, гиргиттон, икковимиз ясанайлик.

Иккови уйга киради. Қўй етаклаб Юсуф, кетидан Қори киради. Юсуфнинг кайфи тарақ.

Қори. Марҳабо, марҳабо!.. Келсинлар! (*Қўйнинг арқонини олмоқчи бўлади*.)

Юсуф. Қочинг, Нусрат акамнинг ўз қўлига бераман, билиб қўйсин, тўқсон саккиз сўлкавойга келди!

Қори. Мен айтаман, Юсуфжоннинг туҳфаси дейман.

Юсуф. Ундоқ бўлса майли... (*Қўйни ошхона томонга олиб чиқади*.)

Шобарот мотоцикл миниб киради.

Шобарот. Нусрат акам бормилар?

Қори. Борлар, лекин бугун сиз билан гаплашгани фурсатлари бўлмаса керак, Обиджон келганлар... зиёфат...

Нетайхон (*кириб*). Келинг... Қўнғилдаги ишни қилдингиз-да! Обиджонга шунақа мотоцикл олиб қўйиш эсимга келмаган экан, жуда яхши бўлди!

Шобарот (*нима дейишини билмай*). Нусрат акамда ишим бор эди.

Нетайхон. Майли, майли, уялманг! Агар уялсангиз, Обиджонга ўзим тутаман.

Сухсуров (*кириб соатига қараб*). Соат олти ярим, одамларга нима бўлди? Ҳаммаси ўлдими, қирилиб кетдим!

Нетайхон. Шобарот акам Обиджонга совға олиб келиптилар.

Сухсуров. Раҳмат ука! Баракалла, совға деган мана бундоқ бўпти! Офарин! (*Йиғламсираб*.) Сен менинг чин дўстим экансан! Нетайхон, сен Обиджондан хабар ол.

Нетайхон чиқади.

Энди, ука, мен Обиджон акангни курортга юбормоқчи-ман. Сен бу одамни билмайсан, тузалиб келса ҳаммамизга ҳам керакли чўлоқ.. Шунни эсингдан чиқармасанг бас!

Шобарот (энсаси қотиб). Қанча олиб келай?

Сухсуров. Ҳимматинг билади... Мен бир юз эллик бераман. Сен ҳам шунча беришинг...

Шобарот. Ие...

Сухсуров. Шарт эмас...

Шобарот (дўнғиллаб). Тушунолмай қолдим!..

Сухсуров. Нимасига тушунмайсан, менга ҳали ялатганинг ҳам йўқ-ку!

Шобарот. Ие, мотоцикл ўринга ўтмайдами?

Сухсуров. Мен сендан мотоцикл сўрадимми? Узинг совға қилиб келдинг-ку!

Мотоциклни Қорига беради. Қори уни олиб чиқиб кетади.

Шобарот. Менга қаранг, Нусрат ака, бошига иш тушган одамни шилиш — ўликнинг кафанини ечиб олиш-дай гап эмасми?

Сухсуров. Пулни ейдиган бошқа-ю, менга нимага дўқ қиласан?..

Шобарот. Мени ўша кафан ўғрисига рўпара қилинг бўлмаса, ўзим гаплашай! Нега иш ҳеч силжисмайди? Нима қилди ўзи?

Сухсуров. Шунинг учун адвокат сол деган эдим-да! Ҳали ҳам кеч эмас, сола қол! Бўлди, мен аралашмайман!

Шобарот. Ие, шунча берганимга куйиб қолавераманми?

Сухсуров. Мен-чи, сени деб шунақа ишларга қўл урганим-чи?.. Куймаганимми?

Шобарот. Бўпти, мени деб куйганингизга қуллуқ! Берганим ўлигига буюрсин! (Этагини қоқиб чиқиб кетади.)

Сухсуров столни кўздан кечиради, меҳмонларнинг ўрнини белгилайди.

Сухсуров. Ҳой, идорадан ҳеч ким келмади-ку? Нетайхон, яна бир телефон қилсанг-чи?

Нетайхон чиқади. Юсуф киради.

Юсуф. Қори ака, ҳалиги мен олиб келган қўй қанча гўшт қилади чамангизда?

Қори. Узингизга қараб мўлжаллай беринг!

Сухсуров. Қўй олиб келдингми? Раҳмат! (Иигламсираб.) Асл дўстим экансан!

Нетайхон (киради). Идорада ҳеч ким йўқ!

Сухсуров. Балки ҳаммаси йўлга чиққандир...

Ҳожар уйдан ясаниб чиқади.

Сухсуров. Уҳ-ҳў!.. Чўпга либос деганича бор-да! Нетайхон. Кўз тегмасин!.. (Ҳожарга.) Обиджон аканг чиққанда мана бундоқ қилиб «Хуш келибсиз» дегин!..

Обиджон киради.

Сухсуров. Қани, ўтиринглари! Келадиган келаверади, кутмаймиз...

Ҳамма ўтиради.

Нетайхон (Юсуфга). Юсуфжон, мотоциклни олиб келинг!

Юсуф чиқиб мотоциклни олиб келади.

Обиджон, арзимаса ҳам машина ўрнида кўрасан!..

Обиджон (бундай катта тухфани кутмаган). Ие, Йўге... бу қанақа бўлди... Совға деган ахир...

Нетайхон. Қўлимни қайтармагин, жон ука!.. Битта мотоцикл нима экан!..

Обиджон. Ахир битта мотоцикл фалон пул!

Сухсуров. Пул нима экан, сиз босган тупроқни тиллога тортиб оламиз!

Нетайхон. Марваридга тортиб оламиз! Насиб қилсин!

Ҳамма ўтиради. Нетайхон Ҳожарни Обиджоннинг ёнига ўтқизади, ўзи унинг ёнига ўтиради.

Сухсуров. Қани, қадаҳлар тўлдирилсин!

Юсуф. Ҳозир! (Ҳамманинг рюмкасига коньяк қуйиб чиқади.)

Сухсуров (ёзувга тез-тез кўз ташлаб.) Қадаҳлар тўлами? Уртоқлар, биз Улуғ Ватан уруши натижасида

улуғ ғалабага эга бўлдиқ ёки эришдик. Лекин, мен шахсан, бу ғалабадан илҳомланиб... (адашади) ватанпарварлик бурчимдан илҳомланган бўлсам ҳам бу улуғ ғалабага ўз қиссамни... йўқ, ҳиссамни қўшолган эмасман! Мени бутун Ватан уруши даврида ўқитувчиликка тиқиб қўйишди...

Обиджон (кулиб). Тиқиб қўйишдими, ё маориф соҳасидан ковак топиб кириб кетдингизми?

Сухсуров. Тўғри, лекин ўртоқлар, шундоқ бўлса ҳам, мен улуғ бахтга эга бўлиб турибман, қайсики (ўп-каси тўлиб) бугунги кундан менинг уйимда, арзимас дастурхонимда Улуғ Ватан урушининг улуғ қаҳрамони...

Обиджон. Сал тушинг!

Сухсуров. Хўп. (Юқоридан тушиб унга яқинроқ келади.) Урушнинг азиз қаҳрамони, азиз дўстимиз, азиз укамиз, азиз Обиджон ўтирибдилар. (Қоғозга қарамай.) Мен шу қадаҳни азиз меҳмонимиз Обиджоннинг оёғига тўкиб ичишни талаб қиламан!

Ҳамма Обиджоннинг оёғига рюмкадаги коньякдан пича-пича тўкиб, қолганини ичади. Юсуф одамларнинг кўзини шамғалат қилиб, икки рюмка отади.

Нетайхон (ташқарига). Қори ака, кабобни олиб келинг!

Қори (товуши.) Ҳозир...

Қори кабоб келтириб қўяди.

Сухсуров. Қадаҳлар тўлдирилсин! Сўз...

Юсуф. Менга!

Сухсуров. Сен шошма... (Унинг олдидаги шишага кўзи тушиб.) Дарров битта коньякнинг ярмини ичиб бўлибсан-ку?

Юсуф. Ярмини ичганим билан кайф қилганим йўқ, коньякнинг кайфи тагида бўлади! (Обиджонга.) Коньякнинг тагини ичмабсиз, оламга келмабсиз! Тагини уринг! Сўз менга!

Сухсуров. Оббо, ҳеч қўймадинг-да! Хўп, сўз идорамизнинг собиқ хизматчиси Юсуфжонга!

Юсуф. Йе!.. (Йиғламсираб). Биз собиқ бўлиб қолдикми? Хўп, гапирмадик! (Рюмкасидаги коньякни битта отиб ўтиради.)

Сухсуров. Хўп, гапира қол!

Юсуф. Бизники бўлди! (Курсисини столдан четроққа тортади, дам-бадам қуйиб ичаверади, охири учиб қолади.)

Сухсуров (Юсуфга эътибор қилмай). Ҳожархон, ўзинг бир нима дегин...

Ҳожар қўрқиб кетади.

Сўз ҳовлимизнинг гули, азиз фарзандимиз Ҳожархонга!

Ҳожар гаранг бўлиб қолади.

Нетайхон (Ҳожарга). Тур ўрнингдан. (Рюмкани қўлига беради.) Ушла! (Баралла.) Ҳа, Ҳожархондан ҳам эшитайлик! (Ҳожарга.) Гапир, «Хуш келибсиз» дегин!

Ҳожар (Нетайхонга). Хуш келибсиз...

Нетайхон. Менга эмас, Обиджонга!

Обиджон (Ҳожарнинг аҳволини фаҳмлаб). Раҳмат, раҳмат! (Рюмкасини уриштиради.)

Сухсуров (Нетайхонга). Идорага яна бир телефон қил! Қирилиб кетдимиз!..

Нетайхон чиқади.

Қани, қадаҳлар тўлдирилсин!

Нетайхон (киради). Идорада ҳеч ким йўқ!

Сухсуров. Энди келса биронтасини ҳам киргизмаймиз! (Обиджонга.) Сизни кўргани бутун идора совға-саломни билан келаётган экан, ҳаммасини машинага босиб пахтага олиб кетишипти.

Обиджон (ҳайрон). Сизларда пахта очилдими? Бизда ҳали гуллагани ҳам йўқ!..

Сухсуров. Районимиз илғор район! (Коньяк қуймоқчи.) Рюмкангизни беринг!

Обиджон. Бас, Нусрат ака, жуда хурсанд бўлиб ўтирибман.

Сухсуров. Яна битта...

Ҳожар кулиб юборади.

Нетайхон. Ҳа?..

Сухсуров. Нима гап?

Ҳожар. Обиджон акам кўзимга иккита бўлиб кўринаяптилар!..

Нетайхон. Боғчага чиқиб айланиб келишсин. Ҳожархон, гиргиттон, эккан дарахтларингизни Обиджон акангизга кўрсатинг. Гул теринглар...

Обиджон (Ҳожарга). Боғбонман денг... Қани...

Иккови боғчага чиқиб кетади.

Сухсуров (Нетайхонга). Нега чиқарвординг?
Нетайхон (эрини нодонга чиқариб). Бу ерда нима қилади? Хилватда тезроқ чўқийди.

Нетайхон билан Сухсуров эшикнинг тирқишидан уларни кузатади.
Қори аразлаб чиқиб кетади.

Нетайхон. Қалай, чўқийдиган афти борми?
Сухсуров. Нега чўқимайди! Қўр бўлиптими чўқимай! Улиптими чўқимай! Қоч, сен қарама, тарбиянг бузилади!

Юсуф уйғонади, учта рюмкадаги қоньякни стаканга қуйиб битта кўтаради-да, пешанасига қарс этиб уради.

Юсуф. Ҳаҳ! Еруғ дунёда юриб-юриб етиб келган жойим шу бўлдими? Энди «собик» бўлиб қолдимми?.. Топганим шунинг чўталидан ортмайди, ҳар баҳона билан шилади, жиндаккина жонимга ўттиз икки тишини баравар ботиради-ю, яна «собик» деб ўтирипти!..

Сухсуров. Ҳой, аҳмоқ, эшак! Пиянисталигинг учун ишдан бўшатган бўлсам қайтиб оламан дедим-ку, тагин нима дейсан!

Юсуф (қўрқиб). Мен ҳам шунақа деяпман-ку!

Сухсуров (бармоғи билан имлайди). Бери кел!

Юсуф (яқин боргани қўрқади. Дўқ оҳангида). Мени урманг! Қани, уриб кўринг-чи, барибир... қўлингиз оғрийди!

Сухсуров. Бери кел... (Коньяк қуйиб чақиради.) Беҳа беҳ!.. Мен Обиджон акангни курортга юбормоқчиман. Бу одамнинг саломатлиги мендан ҳам кўра сенга керак! Сен йўл харжи топиб келгин, қолганини ўзим берман. Бор!

Юсуф (калтак емаганига севиниб чиқар экан, столдаги коньяклардан иккитасини олиб чўнтагига тикади. Узича). Ҳаммаси ўзимнинг пулимга келган! (Чиқади.)

Нетайхон (бирдан). Келишаётинг!

Сухсуров иккови уйга кириб кетади. Ҳожар билан Обиджон қиради.

Обиджон (сўзида давом этиб). Мен Нусрат акага қариндошмисиз дебман.

Ҳожар. Йўқ, мени етимхонадан олишган...

Обиджон. Болалар уйдан денг!

Ҳожар. Нетайхон опам шунақа дейдилар.

Обиджон. Болалигингизда олиб келишган экан-да?

Ҳожар. Йилма-йилига ўн уч йил бўлади.

Обиджон. Ун уч йил? Ун уч йилдан бери шу ердамисиз?

Ҳожар. Йўқ, бир марта пахтага чиққанман. (Қўмсаб.) Қизлар кўп эди... Ашула айтган эдик... Мен зовурга йиқилиб тушган эдим.

Нетайхон (деразадан, тоқати тоқ бўлиб). Мунча нивирсийди!..

Сухсуров. Уканг ношудроқ чиқди.

Обиджон. Маълумотингиз борми?

Ҳожар. Маълумотим... ўртача! Уртачароқ!.. Етимхонада, йўқ, болалар уйда учинчи синфни битирганман. Ундан кейин бир марта Қори поччам ҳафтияк ўқитдилар: «раббикумо туказзубон...» Боши эсимдан чиқиб қолди. (Жуда жиддий.) Шунинг қирқ минг марта ўқиб арқонга дам солса арқон илон бўлади!

Обиджон. Шунақами?.. Илон ўзи кўп-ку, илон қиладиган илмни нима қиласиз? Дунёда ҳар илмлар борки... Бошқа илмга ўқийсизми?

Ҳожар. Мен ўқишга ярамайман, ақлим паст.

Обиджон. Ақлингиз пастлигини ўзингиз биласизми?

Ҳожар. Йўқ, Нетайхон опам шунақа дейдилар. Нусрат акам ҳам шунақа дейдилар.

Обиджон Ҳожарнинг қўлини ушлайди.

Нетайхон (энтикиб). Ҳозир чўқийди!

Сухсуров. Торт!

Обиджон. Нетайхон опангиз ўзлари соғмилар?

Ҳожар. Жудаям соғ эмаслар, бошлари тез-тез оғриб туради. Қори поччам дам солсалар, дарров тузалиб қоладилар.

Обиджон. Буларнинг гапига қулоқ солманг, Ҳожархон! Сиз жуда яхши, ақлли, чиройли қизсиз! Бу даргоҳда димиқиб қолибсиз, холос. Мен сизни яхши мактабга жойлаб қўяман. Мен билан кетасизми?

Ҳожар. Сиз бутунлай келганингиз йўқми?

Обиджон. Йўқ, отпуска қилиб юрибман. Шаҳарни беш-олти кун томоша қилиб, қайтиб кетмоқчиман.

Ҳожар (*ерга қараб*). Менга бошқа нарса дейишган эди.

Обиджон. Биладан... Сизни менга беришмоқчи!

Ҳожар Ҳмм...

Обиджон. Ўзингиз нима дейсиз?

Ҳожар (*ерга қараб*). Илгари йўқ демоқчи эдим...

Обиджон. Энди-чи? Энди «ҳа» дейсизми? Мен билан Мирзачўлга кетасиз-а?

Ҳожар. Йўқ! Кетмаймиз! Нетайхон опам мана шу ҳовлини сизларга хатлаб берамиз деганлар.

Обиджон. Буни менга ҳам айтишган эди... (*Иккала қўлини ушлайди.*)

Нетайхон. Вой, чўқияпти!

Сухсуров. Торт! Марра бизники!

Парда

ИККИНЧИ ПАРДА

УЧИНЧИ ҚҶРИНИШ

Сухсуровнинг ҳовлисида меҳмонхона. Оқшом. Сухсуров, Нетайхон, Ҳожар.

Нетайхон. Обид ҳали ҳам Мирзачўлга олиб кетаман деяптими?

Ҳожар индамайди.

Сухсуров. Олиб кетаман деса кетаверасанми?

Ҳожар индамайди.

Нетайхон. Ҳой, калла!. Эр деганни хотин қайриб олиши керак! Ҳозир қайриб олмасанг, кейин ҳолингга маймунлар йиғлайди! Мана, менинг аҳволимни кўриб турибсан-ку!

Сухсуров. Бундан ташқари бу ерда хотин қилиб қўйворса ўз участканг, ўтираверасан; Мирзачўлга обориб қўйворса нима қиласан, чўл-биёбонда қайси тошга бошингни уриб йиғлайсан? Айт, шундай участкани ташлаб қаёққа борамиз, хотин қиладиган бўлсангиз шу ерда хотин қилинг, дегин!

Ҳожар (*хўрсиниб*). Мени эрга беринглар, дедимми?

Нетайхон. Гап қайтарма! Тилинг чиқмай ўл!

Кўчадан Обиджон киради.

Сухсуров. Ие, ие, қаёқда қолдингиз?.. Қани, бу ёққа... Ҳожархон, жон қизим, овқатингни олиб кел!

Обиджон. Йўқ, йўқ, овора бўлманг, Ҳожархон, қорним тўқ...

Сухсуров. Шунақами... Иш тўғрисида гаплашдим. Эрталаб соат тўққизда борсангиз... иш нақд!

Обиджон (*кулиб*). Ахир Мирзачўлда ишим яхши!

Нетайхон. Жон ука, шунақа демагин!.. Хотин бўлса, участка бўлса, иш мана, бўлаётипти, яна нима керак?

Сухсуров. Бундан ташқари, қариган чоғимизда биз ҳам ёлғиз қолмайлик деймиз-да, Обиджон!. Эртага эрталаб тикка борасиз, қабулхонасида тўхтамайсиз, секретарига ҳам қарамайсиз; тўғри ўтиб, кабинетнинг эшигини ҳасса билан очасиз! Ҳассани столига суяб қўйиб...

Обиджон (*кулади*). Борди-ю, «Сен урушдан ҳассани шу ниятда кўтариб келувдингми, урушга шу ниятда борганмидинг?» деб қолса нима бўлади?

Нетайхон. Унақа демайди!

Сухсуров. Ҳаққи йўқ! Урушга, албатта, Ватан учун, коммунизм учун боргансиз (*таъкидлаб*) бу томонини маҳкам ушлайсиз! Бу ишга ҳам Ватан деб, коммунизм деб кираётибсиз!

Нетайхон. Социализм учун кирасан! Ҳаммаларинг ҳам шу-да!

Сухсуров. Албатта! Бўлмаса мени бунақа ишга боғлаб қўйса нўхтамни узиб қочаман! Мен сизга айтсам, ука, дунё шунақа ўзи, ҳалол одам қиттак шайтон бўлмаса кун кўролмайди...

Нетайхон. Шайтондан етти кун олдин туғилган бўлса яна яхши!

Обиджон (*Ҳожарга*). Кинога бормаймизми?

Нетайхон. Боринглар! Боринг, гиргиттон, яса-ниб чиқинг! Юринг, сочингизни ўриб қўяй.

Обиджон. Шошмасдан кийиниб чиқаверинг, мен билет олиб келаман.

Нетайхон билан Ҳожар чиқади.

Сухсуров (*Обиджонга кўз қисиб*). Дадил бўлинг! Тўшга тортаверинг!

Обиджон чиқади.

Шобарот киради.

Шобарот. Салом!
Сухсуров. Нима қилиб юрибсан?
Шобарот. Кечирасиз, Нусрат ака, аччиқ устида мен сизни хафа қилиб қўйдим. *(Ташқарига эшиттириб.)*
Обиджон акамнинг ҳақларини олиб келдим.

Сухсуров. Ҳа, баракалла.
Шобарот *(баланд товуш билан)*. Мана, юз эллик сўлковой!
Сухсуров. Олиб келганинг юз эллигу, мунча шовқин соласан!

Шобарот *(ҳамон баланд товуш билан)*. Бу камлик қилса яна хизматдаман!

Сухсуров. Кўрпанинг қатига қўй!
Шобарот. Кўрпанинг қатига қўйсам қўя қолай...
Сухсуров. Энди бу ёғидан хотиржам бўлавер, судни тезлатсак у ёғи ҳеч гап эмас.

Шобарот. Куллуқ!
Сухсуров. Бор, боравер, чаласини кейин гаплашамиз, эгим учиб турипти. *(Уни чиқариб эшикни қулфлайди, кўрпанинг қатидаги пулни оташкурак билан олади.)*

Эшик тақиллайди.

«Эгим учиб турипти» дедим-ку, кетавермайсанми *(Пулни печкага ташлайди.)*

Эшик қаттиқроқ тақиллайди.

Жинни бўлдингми! *(Бориб эшикни очади.)*

Капитан, Обиджон, гувоҳлар киришади. Шобарот останада туради.

Наврўзов. Салом!
Сухсуров. Салом! Хизмат?..
Наврўзов *(Обиджонни кўрсатиб)*. Бу киши ким?
Сухсуров. Қайним...
Обиджон. Қайнисиман дедим-ку!
Наврўзов *(гувоҳнома кўрсатади)*. Милиция капитани Наврўзов. Булар гувоҳлар.
Сухсуров *(Обиджонга)*. Нима гуноҳ қилдингиз?
Обиджон *(ҳайрон)*. Билмадим...
Наврўзов. Биз сизни йўқлаб келдик.
Сухсуров. Раҳмат...

Наврўзов. Ҳозир сиз мансабингиздан фойдаланиб Шобарот Шораҳимовдан юз эллик сўм пора олдингиз.

Обиджон *(ҳайрон)*. Пора?
Сухсуров. Қанақа пора?
Обиджон. Мен бу ердан ҳозир чиқдим-ку!
Сухсуров *(Шобаротга)*. Ҳой, менга қара, отинг нима эди?.. Сен менга пора бергани келганмидинг? Нега бермадинг бўлмаса?

Шобарот. Бердим-ку!
Обиджон. Ажаб!..
Сухсуров. Ҳозир қўрқмасдан пора берган бўлсанг, илгари ҳам бериб юрган экансан-да?

Шобарот. Бўлмаса-чи!
Сухсуров. Шу лафзингдан қайтмайсанми?
Шобарот. Нега қайтар эканман!..
Сухсуров *(ҳаммага)*. Эшитдиларингми? *(Шобаротга.)* Шундоқ экан, илгари нега арз қилмаган эдинг?

Шобарот нима дейишини билмайди.

Наврўзов. Нега жавоб бермайсиз?
Обиджон. Бирон англашилмовчилик бўлдимикин?

Сухсуров. Англашилмовчилик эмас! Бунинг тагида душман сиёсати бор; бу аблаҳ давлат ишидаги одамнинг обрўйини туширмақчи! Ушланг!

Наврўзов. Сухсуровга илгари ҳам пора берганмисиз?

Шобарот *(тутулиб)*. Йўқ ҳисоби... Ҳозир бердим. Юз эллик сўм бердим. Бу киши «қайнимни курортга юбораман, пул бер» деган эдилар.

Обиджон. Мен курортга борар эмишманми?
Наврўзов. Бу гапдан хабарингиз йўқми?
Обиджон. Ҳозир эшитиб турибман!

Сухсуров. Эшитдингизми? Бу аблаҳ бир менга, давлат ишидаги одамга эмас, Улуғ Ватан уруши қаҳрамонига ҳам туҳмат қилмоқчи! Обиджон пулга муҳтож бўлса давлат беради!

Наврўзов *(қоғоз узатиб)*. Тинтиш ҳақида қарор. Ҳа, қўл қўйинг!

Сухсуров. Марҳамат! *(Қўл қўяди.)* Давлат ишидаги одамнинг гапи бир пулу бир муттаҳамнинг гапи минг тилло бўлса — марҳамат!

Пиджагини, ботинкасини ечиб ташлайди, шимини ҳам ечмоқчи бўлади.

Наврўзов (*тўхтатади*). Ҳожати йўқ.
Сухсуров (*шимини кўтариб, чўнтагини ағдаради*). Марҳамат!
Шобарот (*кўрпанинг қатини кўрсатиб*). Пул мана бу ёқда!
Сухсуров. Хўп, марҳамат! (*Келиб кўрпаларни олиб Шобаротнинг устига ташлайверади*). Мана! Мана!
Наврўзов. Секинроқ, секинроқ! Узингизни уринтирманг!..

Нетайхон, унинг кетидан ясанган Ҳожар киради.

Нетайхон. Нима гап ўзи? (*Аҳволни кўриб ваҳимага тушади, капитанни четга суриб сандиқни қучоқлайди.*) Войдод! Дод устига дод!

Обиджон. Шовқин солманг, сандиқингиз билан ҳеч кимнинг иши йўқ!

Нетайхон (*бир оз тинчиб*). Нима билан иши бор бўлмаса? (*Яна ваҳимада.*) Участка тўғрисидами? (*Обиджонга шовқин солиб.*) Айтмадимми, участкангни номингга ўтказиб ол, деб! Ҳу, участканг бошингдан қолсин!

Наврўзов. Сиз ким бўласиз?

Нетайхон. Мана шу инвалиднинг опасиман! Сухсуrowа!..

Наврўзов. Бу уйни ҳам бир қараб чиқишга ижозат берасиз.

Нетайхон (*унинг олдини тўсиб*). Нима қиласиз қараб, қайси бирини қарайсиз, бу ёқда тўққизта уй бор!

Сухсуров. Майли, бошлаб кир. Қарашин! Армон қолмасин!

Нетайхон. Обид, бу ёққа кел! Сандиқнинг устига чиқ! Утир!

Нетайхон, Наврўзов, гувоҳлар нариги уйга киришади.

Сухсуров (*Шобаротга*). Аблаҳ!

Обиджон. Шобаротингиз нима учун сизга туҳмат қилди экан?

Сухсуров. Нима учун бўлар эди, аҳмоқлиги учун! Акасининг қамалганини мендан кўради. Акасини ҳуку-

мат жинояти учун қамаганини билмайди! Гапирсам тушунмайди! Идорадаги ғаламисларга узун косов бўлиб юрипти.

Обиджон. Идорангизда сизни хушламайдиган одам кўпми?

Сухсуров. Давлат иши бўлгандан кейин ҳаммани бирдай рози қилиб бўлар эканми! Узимни хушлаган ишимни хушламайди, ишимни хушлаган ўзимни хушламайди...

Обиджон. Қизиқ... Бермаган пулини бердим деб ўтирса...

Сухсуров. Берган бўлса шу уйда бўлармиди ахир?

Нетайхоннинг овози. Войдод!.. Бу Ҳожархоннинг пули! Ҳожар! Ҳожар!

Обиджон (*чиқади, товуши*). Опа, бақирманг!

Сухсуров. Аҳмоқ, мени билмас экансан! Мен мушукман — орқамни пайғамбар силаган — осмондан ташлаб юборсанг ҳам оёғим билан тушаман! Айт, «хато қилдим» дегин, унда мен протоколга қўл қўймайман — омон қоласан!

Нетайхон (*товуши*). Бунга тегманглар! Бу Ҳожарнинг пули! Ҳожар! Ҳожар!

Қути кўтарган Наврўзов, унга тармашган Нетайхон, гувоҳлар, Ҳожар чиқиб келишади.

Нетайхон. Бу Ҳожархоннинг пули! (*Ҳожарга.*) Пулингиз олсанг-чи!

Наврўзов. Ҳозир кўрамиз... (*Қутидаги пулларнинг номерини ёзиғлиқ номерларга солиштиради.*) Номерлари тўғри келмайди, демак, бу пул (*Ҳожарга*) сизники!

Ҳожар ҳайрон бўлиб қутини олади, Нетайхон қутини унинг қўлидан дарров олади ва иккови нариги уйга кириб кетади.

Сухсуров. Хўш, порага берилган пул топилдими?
Наврўзов. Ҳозирча топилгани йўқ. Печканининг ичини қарамадик шекилли...

Сухсуров. Марҳамат! Томга чиқиб мўрини ҳам қаранг, армон қолмасин!

Наврўзов (*печканинг ичини қарайди*). Йўқ!

Сухсуров. Хўш, энди бу ёғи нима бўлади? Акт-пакт деган гаплар бўлар эди... Ёзиладими?

Наврўзов. Акт эмас, протокол ёзилади, (*Ўтириб протокол ёзади.*)

Сухсуров. Тухматчи жазосини тортиши керак! Давлат ишидаги одамга тухмат қиладиганларга ҳам қонун бор!

Наврўзов (*Сухсуровга актни бериб*). Қўл қўйинг.

Сухсуров қаламни олиб Шобаротга қарайди.

Шобарот (*ўйлаб олгандан кейин Наврўзовга.*)
Хато қилиб қўйдим шекилли, кечирасиз...

Наврўзов. Бу кишига пора берганингиз йўқми?

Шобарот. Йўқ ҳисоби...

Наврўзов (*унга қараб қолгандан кейин*). Шунақами... (*Обиджон билан Сухсуровга повестка ёзиб беради.*) Эртага соат унга идорага борасиз, менга учрайсиз! (*Шобаротга.*) Қани, кетдик бўлмасал!

Шобарот. Ахир мен...

Сухсуров. Боравер, ўзим қутқазиб оламан!

Наврўзов. Ташвишга қўйганимиз учун кечирасиз!

Сухсуров. Бемалол, бемалол! Келиб туринг...

Наврўзов. Албатта келаман!

Наврўзов билан Шобарот, улардан кейин гувоҳлар чиқиб кетишади. Сухсуров печкани кучоқлаб қаҳ-қаҳ уради.

Нетайхон (*киради*). Вой бошим... кетдимиз?

Сухсуров (*томоғини кўрсатиб*). Кетди!.. Ха-ха-ха!..

Обиджон (*ўйчан*). Ажаб!.. Ажаб!..

ТУРТИНЧИ ҚУРИНИШ

Сухсуровнинг ҳовлиси. Сухсуров, Нетайхон, Обиджон.

Нетайхон. Худоё қуруқ тухматдан сақлагини! Худоё тухматчиларнинг жазосини бергини! Шобаротнинг бўйни узилсин!

Сухсуров. Айб Шобаротда эмас, бу аҳмоқ идорадаги ғаламисларга узун косов бўлиб юрипти!

Обиджон. Идорангиздаги ғаламислар сиз билан нимани талашади?

Сухсуров. Ие, ғўр экансиз-ку! Нимани талашар эди, ўрин талашади! Амал талашади!

Обиджон. Ҳаммаси амал талашса бир-бирининг гўштини ер эди. Амалпарастлик амалпарастларни бир-

лаштирмайди, аксинча... Ростини айтсам, хафа бўлмайсизми?

Сухсуров. Марҳамат, мен рост гапнинг гадосиман!

Обиджон (*қулимсираб*). Неча пул ойлик оласиз?

Сухсуров. Нима эди?.. Бир юзу ўн сўм....

Обиджон (*қулиб*). Бошқа биров бир юзу ўн сўм ойлик олиб мана бунақа, камида эллик минг сўмлик иморат солса, сиз нима дер эдингиз?

Нетайхон (*шошиб*). Вой, заёмдан ютганмиз!

Сухсуров. Мен индамас эдим, қўлимдан келса битта қўйни етаклаб қуллуқ бўлсинга борар эдим!

Нетайхон. Қандоқ қиламиз, омад экан-да, омад келса ютуқ кетингдан қувлаб юраркан. «Победа»миз ҳам янги эди, яқинда лотереядан «Волга» ютиб олдик.

Обиджон. «Волга»ларинг ҳам борми, мен кўр-мабман...

Сухсуров. Тутилган... эски... яхши юрмайди...

Нетайхон. Вой, нега унақа дейсиз... Шу ғаламисларнинг дастидан ҳовлига гараж сололмаймиз, машина нариги участкамизда туради.

Сухсуров. Бўлмаган гапни гапирма!.. Машина эски бўлгани учун холамнинг участкасига ташлаб қўйганмиз! (*Нетайхонни туртади.*)

Нетайхон (*нима дейишини билмай*). Заёмдан ютганмиз...

Обиджон. Ютуқ яхши нарса. Ютуққа чиққан пул баракали бўлади, дейишади. Тўғри бўлса керак, бировларнинг ютуғини ортиғига сотиб оладиган одамлар бор эмиш...

Сухсуров (*заҳарханда қилиб*). Гапни қайириб келишингиздан «унча-мунча пора оласан» демоқчисиз шекилли...

Нетайхон. Вой, ўлиптими!

Обиджон. Ие, Нусрат ака сиз пора нима, пора-хўр (*писанда қилиб*) қандоқ махлуқ эканини билмайсиз-да, билганингизда бу гапни оғзингизга олмас эдингиз!

Сухсуров. Тўғри...

Обиджон (*унинг кўзига қараб*). Ҳеч бир жиноятни порахўрликка тенг кўриб бўлмайди. Уғри кечаси йўлингизни тўсиб чўнтагингизга қўл солади, пулингизни олади, олади-ю, қочади-кетади. Порахўр куппа-кундуз куни, яна ҳукумат идорасида ўтириб чўнтагингизга қўл солади, пулингизни олади-ю қочиб кетмайди, жиноятига сизни шерик қилади.

Сухсуров (унинг қарашига тоб беролмай). Дунёда шунақа виждонсиз одамлар ҳам бор денг...
Обиджон. Йўқ, дунёда виждонсиз одам йўқ!
Сухсуров. Тўғри, бўлмаса керак!
Обиджон. Ҳамма гап шундаки, биров виждонининг гапига киради, биров кирмайди; биров виждонининг кўзини кўр, қулоғини кар қилишга муҳтож бўлади. Нима дедингиз?

Телефон жиринглайди.

Сухсуров. Ҳожар, телефонга қара!
Ҳожар (уйдан). Ҳа. Ҳозир!.. Нусрат ака, сизни...
Сухсуров. Бу ёққа олиб кел! Идорадандир-да!
Ҳеч тинчлик йўқ!

Ҳожар аппаратни олиб келади.

(Трубкага.) Узим. Нима? Қачон? Қаердан? Йиғлама, ҳозир бораман! (Трубкани қўяди.) Юсуфнинг хотини. Юсуфни милиция олиб кетганмиш. Ҳаммомдан олиб кетганмиш...

Нетайхон. Ҳаммомдан? Гуноҳи шунақа зўр эканми?

Сухсуров. Ҳайронман... Мен бориб хотинини юпатиб келай, сизлар гаплашиб ўтиринглар. (Нетайхонга.) Бунинг жуда овсар-ку! Кўпигини бос! (Чиқади.)

Нетайхон. Нусрат аканг шунчалик қилгандан кейин сен ҳам гапни қофияси билан гапирсанг бўлар эди.

Обиджон. Бирон ножўя гап гапириб қўйдимми?

Нетайхон. Йўқ, ҳаммаси жўялик. Лекин қонун чиқиб турганда порадан гапириб ўтиришинг чакки!

Обиджон (кесатиб). Нега? Нусрат ака порахўр эмас-ку!

Нетайхон. Озроқ пора олса нима қипти! Худо жаннатини бекорга бермайди-ку!.. Пул ширин! Пул ўлгурнинг тиши бўлса ўзини еб қўяр эди!

Обиджон. Тўғри, тиши бўлмагани учун баъзи бировларнинг ақлини ялаб, виждонини сўриб юрипти-да!

Нетайхон (алам қилиб). Заҳар! Ҳали ҳам захарлигинг қолмапти-да! Сени чаққан илон тил тортмай ўлади! (Жаҳл билан ўрнидан туради, уйига кириб кетади.)

Ҳожар киради.

Ҳожар (унинг кетидан қараб). Нима бўлди, Обиджон ака?

Обиджон. Боши оғрипти...

Ҳожар деворга томон йўналади.

Қаёққа?

Ҳожар. Бошлари оғриётган бўлса, Қори поччамни чақириб қўяй. (Девордан.) Қори почча! Ҳой, Қори почча!..

Обиджон (кулиб). Бу ёққа келинг, ўтиринг.

Девордан Қорининг боши кўринади.

Қори поччангиз қачондан бери шу ерда туради?

Ҳожар. Икки йилча бўлди.

Обиджон. Нусрат акангизга қариндош эмасми?

Ҳожар. Йўқ.

Обиджон. Бола-чақаси борми?

Ҳожар. Йўқ. Тарки дунё қилган эмишлар. Нетайхон опам шунақа дейдилар.

Обиджон. Хужраси қайси томонда?

Ҳожар. Меҳмонхонанинг шундоққина орқасида.

Обиджон. Қори сизга тегишмайдими?

Ҳожар (тушунмай). Қанақа?

Обиджон. Сизга ҳеч нима дегани йўқми?

Ҳожар. Дедилар... Бу йигитга тегма, юзида фа-риштаси йўқ, дедилар.

Деворнинг бир қисми қулаб, Қори дўмбалоқ ошиб тушади.

Вой, Қори поччам йиқилиб тушдилар.

Обиджон. Қори ака, дейман, шунча девор ошиб ҳали ҳам машқини олмасиз-да!

Қори. Қолу бало...

Қори унинг ёрдами билан ўрнидан зўрға туради. Нетайхон югуриб киради.

Нетайхон. Вой ўлай! Нима бўлди?

Обиджон. Девордан йиқилиб тушдилар..

Қори оёғини силайди.

Нетайхон. Вой, оёғингиз лат едими? Меҳмонхонага кириб чўзилинг, шўрпахта босай. (Ҳожарга.) Бор, жойни қалин сол.

Ҳожар чиқади.

Юринг, ака... Аста! (Обиджонга.) Ҳассангни берсангчи!

Обиджон Ҳассани Қорига олиб беради. Иккови чиқади.

Обиджон. Буларнинг иши яхши экан; Қорининг оёғи лат еса, опам шўрпахта босар экан, опамнинг боши оғриси, Қори дам соларкан...

Сухсуров (киради). Аҳмоқ! Эшшак!

Обиджон. Нима гап экан?

Сухсуров. Ҳадеб ичавергандан кейин нима бўлар эди! Ишдан бўшатганим бежиз эмас эди-да!.. Нетайхон қани?

Обиджон. Меҳмонхонада Қори аканинг оёғига шўрпахта босаётинти.

Сухсуров. Шунақами... Қори билан ака-сингил бўлиб қолган... Бечора опангиз дардчил — боши кўп оғрийди. Ҳар йил курортга юбораман, фойда қилмайди. Қорининг нафаси енгил, дам солди дегунча енгил тортади. (Меҳмонхонага киради.)

Обиджон (ўзича). Эр бўлмай ўл!.. (Ичкарига.) Ҳожархон!

Ҳожарнинг овози. Лаббай!

Обиджон. Менинг Ҳассамни олиб чиқинг.

Ҳожар Ҳассасини олиб киради.

Обиджон. Мен меҳмонхонадан номер олдим, ўша ерда тураман.

Ҳожар. Вой, мен нима қиламан?

Обиджон. Сизни кейин олиб кетаман, Албатта олиб кетаман. (Кетади.)

Сухсуров билан Нетайхон меҳмонхонадан чиқади.

Нетайхон. Ҳа, нега қаққайиб турибсан?

Ҳожар. Обиджон акам кетиб қолдилар, меҳмонхонадан жой олиптилар.

Сухсуров. Шунақами?..

Нетайхон. Айтмадимми, қайнаб қони қўшилмайди деб. Бор, ишингни қил!

Ҳожар чиқиб кетади.
Қори меҳмонхонадан чиқади.

Сухсуров. Ета турсангиз бўларди...

Қори. Шайх Дазориддини порсо куз ҳавосида, карахт бўлиб ётган чаённи «махлуқи худо» деб навозиш қилганларида, чаён у кишининг муборак қўлларига ниш урган экан. (Нетайхондан таъзим билан узр сўрагач.) Укангиз ўшал махлуқи худо тоифасидандир. (Сухсуровга каромат мақомида.) Бу тарсобаччанинг мурувватан узатган қўлингизга ниш урмоқ муддаоси бор!

Сухсуров. Яъни?

Қори. Яъни масжидга чиқиб, бир-икки мўмин олдида «Сухсуров асраб олган ожизаси билан ишратда бўлади» депти ва бу бўҳтонга каминани ҳам олуда қилипти (Йиғламсираб): гўё фақирнинг ҳужраси сизнинг ишратхонангиз эмиш!..

Сухсуров. Оббо аблаҳ-э!..

Нетайхон (шубҳага тушиб). Тагин рост бўлмасин?

Сухсуров. Сенга нима бўлди?..

Нетайхон. Гапирманг! Мен сизни билмасам экан! Бузуқсиз! (Йиғламсираб.) Менга қолганда туздан шўр, бегонага асалдан ширин бўласиз!

Сухсуров. Жоним, ўзингни уринтирма, бошинг оғрийди...

Қори. Худой таоло нури покидан яратган сиздай фариштани қўйиб фикс-фужур йўлига юрмоқ куфрони неъмат бўлур эди.

Нетайхон. Гапирманг! Ҳужрасини берган қўшмачи! Ҳозир ажрим қиламан! (Ошхона томон югуриб чиқиб кетади.)

Сухсуров. Шундоқ деяптими-а?

Қори. Каломулло...

Ошхона томонда нимадир гурсиллайди, нимадир синади. Ҳожар, сочлари тўзиган ва кўйлаги йиртилган, қочиб кўчага чиқиб кетади.
Нетайхон ҳансираб киради.

Сухсуров. Бўлмаган нарсага нега унақа қиламан?

Нетайхон. Гапирманг! Гуноҳи бўлмаса қочармиди! (Йиғлайди.) Мен аҳмоқ уй деб, рўзгор деб жоним ҳалак, бу киши меросхўр орттириш пайида! Ҳали меросхўр орттириб ҳам қўйгандирсиз. (Бирдан.) Ҳозир участкаларни менинг номимга ўтказинг! Учовини ҳам ўтказинг!

Сухсуров. Хўп.

Нетайхон. Машиналарни ҳам менинг номимга ўтказинг! Пўлат сандиқнинг калитини беринг!

Қори. Бўхтон!

Нетайхон. Қоч, ҳужрасини берган қўшмачи!

Сухсуров. Қори аканга ҳам ишонмайсанми?

Нетайхон. Қасам ичинг!

Сухсуров (*жон-дили билан*). Қаломулло урсин!

Нетайхон (*бир оз тинчиб*). Шундоқ бўлса ҳам

Ҳожар йўқолсин! Ҳозир топиб келаман! (*Югуриб кўчага чиқиб кетади.*)

Сухсуров. Йўқолсин! Обид олиб кетаверсин!

Қори. Хато! Ҳожарни узатмоқ тадбир эмас! Бу чаён қаёқда бўлмасин, сизга ниш урмоғи муқаррар!

Сухсуров. Нима қилиш керак бўлмаса?

Қори. Тадбир топиб қаматмоқ керак!

Сухсуров. Қандоқ қиламиз?

Қори. Бу хусусда ҳам хизматларига камарбастаман, тасаддуқ!

Парда

УЧИНЧИ ПАРДА

БЕШИНЧИ ҚУРИНИШ

Сухсуровнинг ҳовлиси. Жимжит. Ичкаридан Нетайхон телефон апаратини кўтариб чиқади,

Нетайхон (*трубкага*). Суюнчи нақд... Қани, қани... (*Севиниб.*) Вой, ўргилиб кетай!.. Милиция нима деди? Энди маҳкам бўлинг, Нусрат ака, Шобаротга раҳм қилманг!.. Нима? Улфатлар, ошини қачон еймиз, дейишаётипти? Ошни толзордаги самоварда қилиб бера қолинг, бошим оғриб турипти. Мен энди ётиб дам олай. (*Трубкани қўяди, дарвозани қулфлайди, девор олдига боради ва бедана бўлиб Қорини чақиради.*) Ва-вақ! Ва-вақ!..

Қорининг овози. Питпилдиқ! Питпилдиқ!.. (*Девордан.*) Тасаддуқ!..

Нетайхон. Нусрат акам телефон қилдилар, ишлар беш! Улфатларига самоварда ош қилиб берармишлар.

Қори. Ҳай-ҳай, ундай бўлса шодиёнасига биз ҳам андак ишрат қилайлик. (*Девордан тушиб, уни уйга судрайди.*)

Нетайхон. Йўқ, қўрқаман... Мен сиздан қўрқаман...

Иккови уйга киради. Бирпасдан кейин дарвоза тақиллайди.

Обиджоннинг овози. Опа!

Нетайхоннинг овози. Вой ўлай, Обид-ку!

Нетайхон ҳовлига чиқади.

Вой дийдоринг қурсин! (*Деразага.*) Халатимни ташланг!... Чиқинг!.. Қочинг!

Обиджоннинг овози. Ҳо, опа!

Қори деразадан банорас тўн ташлайди, Нетайхон тўнни елкасига ташлаб дарвозага томон боради. Қори Нетайхоннинг халатини ёпиниб ўзини деразадан ташлайди ва деворга томон чопади. Нетайхон ўзининг халатини унинг елкасида кўриб кетидан чопади, деворга тармашаётган Қорининг елкасидан халатини тортиб олади. Қори аввал бунга тушунмайди. Кейин ҳар ким ўз либосини кияди. Қори яна деворга тармашади, лекин дармони қуриб, тиззаси қалтирайди. Дарвоза тақиллайди.

Нетайхон (*кўча томонга*). Ҳозир!.. (*Қорининг кетидан кўтаради.*) Ё пийрим!.. Нусрат акамга минг марта айтдим-а!.. Шу ерга битта эшик қуриб қўйса нима қилар экан! Эр бўлмай ўл!..

Қори (*кавуши тушиб қолади. Товуши эшитилди*). Оҳ!.. Воҳ!.. Вой бурним!..

Нетайхон бориб эшикни очади. Обиджон киради.

Обиджон. Энди турдингизми?

Нетайхон. Йўқ. Кечадан бери қулоғим гувиллаб ҳеч нарсани эшитмайман... Нонуштага келмадинг?

Обиджон. Милицияга чақиршган эди.

Нетайхон. Ҳа, айтгандай, Нусрат акам телефон қилди. Шобарот шарманда-ю шармисор бўлипти-ку! Бунақа туҳматчиларни оттирвориш керак!

Обиджон. Бировга ўлим тилагунча, ўзингизга паноҳ тиланг! Ҳожар қани?

Нетайхон (*гаранг*). Ҳожар... сени айтиб келгани кетувди.

Обиджон (*ҳайрон*). Нега, эрталаб ўзим келадиган эдим-ку?

Нетайхон. Шундоқ бўлса ҳам... Барибир, нонга ҳам чиқар эди. Келиб қолар... (*Уйга киради.*)

Обиджон. (нари-бери юриб, девор остида ётган бир жуфт кавушни кўриб қолади). Ҳмм...

Нетайхон. (дастурхон кўтариб чиқади). Менинг кавушим... Ҳайитга кияман деб буюрган эдим, катта-роқ тикиб қўйилпти. (Туфлисини ечиб, кавушни кийиб олади.)

Обиджон. Кавуш буюрганингизда бировнинг оёғини оборманг-да!

Нетайхон. (кавушни шалоплатганича стол олди-га боради). Утир, нонушта қилгин!

Обиджон ўтиради.

Сенинг билганинг билган... Ҳўп ўйлаб кўрдим; майли, Ҳожарга жазман бўлсанг — бўпти. Мирзачўлингга олиб кета қол. Иссиқ жойингни совутма.

Обиджон. (мийиғида кулиб). Кеча участкангизни инъом қилаётган эдингиз, бугун, кетавер, дейсиз...

Нетайхон. Оламан десанг, ола қол! Ҳозир десанг ҳозир номингга ўтказиб берамиз.

Обиджон. Таг-туғи билан берасизларми? Нима қилсам қилавераманми?

Нетайхон. Нима қилсам эмиш... Албатта! Ихти-ёр ўзингда; бузиб ташлайсанми, ўт қўясанми...

Обиджон. Болалар боғчасига бераманми...

Нетайхон. Вой, нафасинг қурсин! Ҳеч бўлмаса, сотаман, дегин!.. Оладиган одам бўлса пулини бўлиб-бўлиб берса ҳам майли эди.

Обиджон. Пулнинг баракасини учириб нима қиласиз, бирдан бергани яхши-да! Заёмдан беш марта ўн минг сўмдан ютуқ чиққан одамга эллик минг сўлкавой нима деган гап.

Нетайхон. Бўлмаган гапни қўйсанг-чи!

Обиджон. Нега, сизларга чиққан ютуқ бошқаларга чиқса бўлмаган гапми?

Нетайхон. (ўпкалаб). Заёмдан ютганимизга ҳеч ишонмайсан-а?

Обиджон. Бошқаларнинг ютишига ўзингиз ишонмайсиз-ку!

Нетайхон. Ютуқ одамнинг толенга қарайди.

Обиджон. (жиддий). Шунақами?.. Ҳа, айтгандай, пул ширин деган эдингиз, пул ширин бўлса нега ишламайсиз? Ё ишлаб топилган пул тахирроқ бўладими?

Нетайхон. Нима иш қиламан?.. Ҳеч ишлаган эмасман.

Обиджон. Ҳм... болалигингизда ҳам арзанда эдингиз... Эрга тегиб ҳам шунча йилдан бери балиқсиз кўл, кийиксиз чўлман денг? Бола ҳам кўрмабсиз?..

Нетайхон. Нима қиламан болани! Ҳар бир бола хотин кишининг бетига ўнтадан ажин туширади! Жон ўзимнинг жоним! (Бирдан.) Нима деб жигимга тегишингни билмайсан-а? Угай шу экан-да!..

Обиджон. Угай деган сўз аллақачонлар ўлиб кетган, уруш йиллари, ундан кейин ҳам ҳеч қаерда эшитган эмасман; бу сўз ўлганини билар эдим қаерга кўмилганини билмас эдим. Энди билсам сизнинг кўксингизга кўмилган экан!

Нетайхон. Нима қипти менинг кўксимга?..

Обиджон. Угай деяпсиз-ку! Ким кимга ўгайлик қиляпти? Мен кўлимга ойна олиб юзингизга тутдим, башарангизни кўринг, бурнингизни артиб олинг деяпман. Сиз-чи участка бериб, мени ириб-чириб кетган ҳаётингизга қопқоқ қилмоқчисиз-ку! Шуми ўгайлик қилмаганингиз?

Нетайхон. (шовқин солиб). Менга нима қипти?! Ўзинг ириб кет! Ўзинг чириб кет!..

Обиджон. Мен сиздан бир нарсани сўрамоқчи эдим: отингиз Озодахон эди, нима бўлиб Нетайхонга айланиб қолдингиз? Бу отни сизга ким қўйди?

Нетайхон. (жеркиб-жеркиб). Ҳамма қўйган! Маҳалла қўйган! Шу маҳаллага кўчиб келганимиздан бери ҳамма Нетайхон дейди.

Обиджон. Шунақами?

Нетайхон. Нетайхон деган машҳур хотин ўтган экан.

Обиджон. Нетайхон нимаси билан машҳур бўлган экан?

Нетайхон. (жаҳл билан). Билмайман!

Обиджон. Ҳеч қаерда ишламай, дугоналарингиздан айрилиб топган мартабангиз шу бўлдими? Билмасангиз билиб олинг: Нетайхон бурун замонда ислотда ириб-чириб, юртга қўланса ҳид таратган бир фоҳиша ўтган!

Нетайхон. Вой!.. (Бақириб.) Шунақа гапларни айтгани уялмайсанми!.. (Ийғлайди.)

Обиджон. Ийғламанг, кавуш оёғингизни сиқаётган бўлса ечиб қўйинг!

Нетайхон. Ишинг бўлмасин! (Бирдан.) Йўқол! Дийдоринг қурсин... (Кавушни ечиб, туфлисини кийиб олади.)

Обиджон. Хўп!.. Ҳожар келсин, кетаман.
Нетайхон. Кўчага чиқиб кут!
Обиджон. Айта қолинг, қаёққа кетди?
Нетайхон (*ғазаб билан*). Чакана қилгани кетди!
Обиджон (*ўзини аранг босиб*). Ие, ўзингиз ул-
гуржи қилиб, унга чаканани ўргатибсиз-да!

Нетайхон бир ўкраяди-ю, гапиргани сўз тополмай, уйга кириб кетади. Уйда нимадир тарақлайди, нимадир синади... Кўча эшиги-дан Қори киради. Унинг оёғида ўзига катта калиш, бурни эзил-ган.

Қори. Ассалому алайкум ва раҳматулло...
Обиджон (*дўнғиллаб*). Салом...
Қори. Ҳеч ким йўқми?
Обиджон (*бир пой кавушни қўлига тутқизиб*).
Кавуши бору ўзи кўринмайди!
Қори (*ғўё тушунмай*). Бачи маъни? (*Кавушни се-кин мачит томонга улоқтиради.*)

Обиджон. Ҳамиша шикаст еб юрасиз-а, Қори ака, бурунга нима қилди?

Қори. Эшик қисиб олди, тасаддуқ...
Обиджон. Ҳар кимнинг эшигига суқаверманг-да!
Қори. Камина бир масала хусусида ҳузурингизга бормоқчи эдилар.

Обиджон. Нима масала экан?
Қори. Ҳазимиз аҳбоби дин, арбоби шарият бўлсак ҳам алҳамдулилло, ҳукуматимиз хизматига камарбас-тамиз, тасаддуқ!

Обиджон. Хўш?
Қори. Шукурким ҳукуматимиз даврида адлу адо-лат барқарор бўлди. Лекин, афсус ва надоматлар бўл-синким, ришват, яъни пора отлиқ бало адолат қалъаси-га раҳна солмоқда. Жанобларининг адлу адолатда Ҳо-рун ар-Рашид эканликларига кўнглим шаҳодат бериб шу хусусда шаммаи изҳор қилмоқни ихтиёр қилдим.

Обиджон. Қироат қилмасдан гапиринг, пора, порахўр тўғрисида гапирмоқчимисиз?

Қори. Тасаддуқ!
Обиджон. Биронта порахўрни биласизми?
Қори. Ҳай-ҳай... Жаноблари Нусратуллонинг хеш-лари эканликлари фақирга маълум ва лекин бошимга ҳазрати Алининг муборат зулфиқорлари келганда ҳам ҳаққу ҳақиқатдан юз ўгирмоқ одатим йўқ.

Обиджон. Хўш-хўш?

Қори. Нусратулло фосиқ эканлиги устига порани қилдек суғуриб, иликдек ютмоғи махфий эмас.

Обиджон. Далилингиз борми?

Қори. Қасамдин ўзга далилим йўқ, тасаддуқ!..

Обиджон (*анчадан кейин*). Нусрат акамнинг по-ра олишига ишонмайман!

Қори. Ба ҳурмати каломулло!

Обиджон. Хўп, бу гапни нима учун менга айта-ётипсиз?

Қори. Худо кўнглимга солди.

Обиджон. Худо нима учун идорасига бориб ай-тишни кўнглингизга солмади?

Қори. Маҳкамага кирмоғимиз ҳукуматимизга ё хуш келади, ё хуш келмайди...

Обиджон. Сухсуров ҳаром одам эканлигини би-лар экансиз, нима учун ҳеч бўлмаса алоқангизни уз-майсиз?

Қори. Биз каби аҳбоби диндан лозимки, мўмин-ларни пайғамбаримизнинг шафоати ва худойи таоло-нинг инояти йўлига бошласак...

Обиджон (*жўрттага, қатъий*). Нусрат ака пора олмайди!

Қори. Тадбири топилса бир миқдор пора бериб кўрмоқ мумкин.

Обиджон. Нима деб пора бераман?

Қори (*эслаб*). Дарвоқе... Нусратулло, маълумин-гиз, Юсуфни анвои бўҳтонлар билан қаматган эди. Юсуфнинг хотини фарёд чекиб келса Нусратулло ақча тамаида бўлипти; хотин юз сўм ақча берса, «кифоя эмас» деб олмапти. Муштипар йиғлаб менинг олдимга келди: «шу ақчани сиз беринг, шояд бу гўрсўхта сиз-нинг қўлингиздан озни кўп ўрнида кўриб олса» деди, ҳарчанд рад қилсам ҳам ақчани ташлаб кетди. Шу ишни лутфан сиз қилсангиз, аввало бир муштипарнинг ҳожати чиқар эди; сониян, Нусратуллонинг хулқидан огоҳ бўлар эдингиз; боқи, бу бетавфиққа панду на-сиҳат мақомида бир неча сўз айтар эдингиз, чароқи ҳар нечук жигаргўшангиз Нетайхоннинг жуфти ҳа-лоли!

Обиджон. Нусрат ака менинг қўлимдан пора олармикан?

Қори (*ёнидан пул чиқариб*). Пора берган кимса-нинг юзига қарамайди, тасаддуқ.

Обиджон (*пулни олади*). Хўп, Қори ака, бериб кўраман.

Қори. Сиз порахўрлик касратидан, камина зино касратидан огоҳ қилсак ажаб эмаски Нусратулло инсофга келса...

Зино илки кўзингни хийра айлар,
Зино илки хирадни тийра айлар...

Обиджон (хайрон). Зино нимаси тагин?
Қори. Ҳожархон хусусида...
Обиджон. Ҳожарга нима қипти?
Қори. Хабарингиз йўқми? Нетайхонингиз ҳайдаб юборди-ку!
Обиджон. Нега? Нима гуноҳ қилипти?!
Қори. Нусратулло Ҳожархон билан ишратда бўлиб юрган экан...
Обиджон (ирғиб ўрнидан туради). Елғон!
Қори. Илоҳо елғон бўлсин, тасаддуқ!. Лекин кеча Нетайхон ҳайдаб юборганлиги муҳаққақ...
Обиджон. Кеча? Ҳожарнинг шаҳарда ҳеч кими йўқ эди, қаёққа боради?
Қори. Қолу бало...

Обиджон югуриб чиқиб кетади.

Нетайхон (деразадан). Нима бало қилдингиз?
Қори. Бир миқдор лампа мойи сепдим, тасаддуқ!
Нетайхон (пиқирлаб кулиб). Гугуртни қачон чақасиз?
Қори. Иншоолло эртага!..

Парда

ОЛТИНЧИ ҚУРИНИШ

Милиция бошқармасида капитан Наврўзовнинг кабинети. Обиджон ҳаяжонда, нари-бери юрмоқда, Наврўзов қиради.

Наврўзов. Суюнчининг чиқараверинг, Ҳожархонингиз топилди!
Обиджон (ҳовлиқиб). Қаерда экан? Қаерда қолипти?
Наврўзов (сохта жиддият билан). Ана шу ёғи чатоқроқ... Маҳаллада шўхроқ, бевошроқ бир йигит бор, шунинг уйида қолган экан...
Обиджон (ўти ёрилиб). Йўғе... Ҳожар унақа қиз эмас... ўртоқ капитан, ҳазилни қўйинг...

162

Наврўзов (кулгидан ўзини зўрга тийиб). Милиция ҳазилни билмайди, ўртоқ Иброҳимов!

Эшик тақиллайди.

Кириг!

Чол (эшикдан бошини тиқиб). Мумкинми?..
Наврўзов. Кириг! Қелинг, отахон... (Обиджонга.) Уша шўхроқ, бевошроқ йигит мана шу киши!

Обиджоннинг кўнгли жойига тушиб, чол билан кўришади. Чол ҳайрон.

Марҳамат, отахон, ўтиринг. Елғиз келдингизми?

Чол. Елғиз келдим. Кампиримнинг вақти йўқ, зайнит...

Наврўзов. Йўқ мен... Ҳожархонни сўраётиман. Айтишмадими, Ҳожархон бизга керак эди.

Чол (пичинг билан). А? Ҳожархон-а? Қиз шўрлик Сухсуровнинг эшигида хор-зор бўлиб юрганида ҳеч ким «ҳолинг нима» демапти...

Наврўзов. Тўғри, лекин...

Чол (унга сўз бермай). Қиз бечора кўчада йиглаб кетаётганида биронта милиция «кимсан, нега йиғлайсан» деб сўрамапти...

Наврўзов. Тўғри, лекин...

Чол. Энди мен бошини силаганимда сенга керак бўлиб қолипти-да!

Наврўзов (кулиб). Таъналарингиз ўринли, отахон, лекин қиз хор-зор бўлиб юрганида биз «ҳолинг нима» демаган бўлсак, бир маҳаллада, ҳатто бир кўчада туриб, бу гапни сиз ҳам айтган эмассиз-да! Е айтган-мисиз?

Чол (шовқин солиб). Мен бу қизни Сухсуровнинг жияни деб ўйлардим!

Наврўзов. Балки мен ҳам шунақа деб ўйлагандирман!

Чол. Сен ҳам менга ўхшаб ўйлайдиган бўлсанг, ҳукумат нима деб елкангга погон тақиб қўйипти?

Наврўзов. Сиз елкангизда погонингиз бўлмагани билан милицияга жуда ҳам бегона одам эмасдир-сиз? Е буткул бегонамисиз? Ниҳоятни билагингизда қизилингиз йўқ, холос!

Чол. Лекин барибир Ҳожарни олиб келмайман, ҳар қанча гапинг бўлса менга гапиравер, Қизим икки-

163

та эди, учта бўлди. Иккала қизимни чиқарганман, бунга қиличдай бир йигит топиб ичкучёв қиламан!

Обиджон. Э-э, отахон!..

Наврўзов. Унақа деманг, ўзининг қиличдай қаллиғи бор! Мана!

Чол (*Наврўзовнинг ўрнига ўтиради*). Сенми қаллиғи?.. Гулдай қизни бировнинг эшигида саргайтириб қўйипти, яна йўқотиб қўйиб милицияда йиғлаб ўтирипти-ю, қиличдай йигит эмиш! (*Шовқин солиб.*) Утмас пичоқ! Арра! (*Қатъий.*) Бермайман!

Обиджон. Отахон...

Наврўзов. Мен сизга кейин айтиб бераман.

Чол. Нимани айтасан, ҳозир ўзим кўриб турибман-ку! Бермайман!

Наврўзов. Ҳожар бу кишини яхши кўради, иккови аҳд-паймон қилган.

Чол (*Обиджонга ялт этиб қарайди*). Шунақами? (*Узоқ ўйлагандан кейин.*) Отинг нима?

Обиджон. Обиджон.

Чол. Ҳм... бошпуртинг борми?

Наврўзов. Бор, ҳаммаси бор!

Чол. Заксдан ўтганмисан?

Обиджон. Энди ўтмоқчимиз.

Чол. Аввал заксдан ўт, ундан кейин гаплашаман.

Наврўзов. Заксга ўзи якка борадимиз?

Чол (*ўйлаб*). Майли, мен бориб сўрайман, «яхши кўраман» деган гапни ўз оғзидан эшитсам, олиб келаман, йўқ деса овора бўласан! (*Чиқади.*)

Наврўзов. Хўп, энди хотиржам бўлдингизми?..

Обиджон. Раҳмат, ўртоқ капитан!

Наврўзов. Хўп... Қоридан пулни олганингиз яхши бўпти. Қори нима деган бўлса, шуни қилиш керак. Биз ҳозирдан бошлаб Қорининг кетига одам кўямиз... Бу гапдан Сухсуровнинг хабари бўлмай иложи йўқ... Қорини қачондан бери танийсиз?

Обиджон. Илгари кўрган эмасман.

Наврўзов. Ундоқ бўлса бу каламушни биз яхшироқ билар эканмиз. Каламуш, ҳақиқий каламуш! Қирқ иккинчи йилда аскарликдан қочиб ўн йилга кесилган; қамоқ муддатини битиргандан кейин етти йил давомида кирмаган қаваги қолган эмас; чайқовчилик дейсизми, табиблик дейсизми, қассоблик, қорилик... Икки йил бўлади, шу мачитга имом бўлиб тинчиди.

Обиджон. Топган жойини қаранг-а!

Наврўзов (*ўйчан*). Ҳм... Демак, булар Юсуф фақат беш кунга қамалганлигини билишмас экан-да?

Обиджон. Фақат беш кунга қамалганми?

Наврўзов. Эртага муддати битади, қўйворишимиз керак.

Обиджон. Ие, унда ишнинг пачаваси чиқади-ку. Юсуф чиққан замони Сухсуровнинг олдида боради.

Наврўзов. Тўғри, лекин суднинг ҳукмини бузолмаймиз. Ҳозир. (*Бир қарорга келиб трубкини олади.*) Навбатчи!.. Капитан Наврўзовман! Юсуф Зиёмовни юборинг! (*Трубкини қўяди.*) Бўшатсак ҳам Сухсуровнинг олдида бормайдиган қиламиз.

Обиджон. Шундоқ қилинмаса бўлмайди.

Эшикдан тортиниброқ Юсуф киради. Унинг юз-кўзи кўкарган.

Салом!

Юсуф (*Обиджонни кўриб шошиб қолади*). Кечирасиз, бечорачилик...

Наврўзов. Утиринг. Эртага озодликка чиқади-ларми?

Юсуф. Озодликка чиқмай ўлай... Жон ака, бўлар иш бўлди, шу гап шу ерда қолсин. Уртоқ Сухсуровга ёзиб юборманг. (*Обиджонга арз қилиб.*) Ўзим тавбамага таяниб турибман — мана, калламда соғ жойим қолгани йўқ.

Обиджон. Нима бўлди?

Юсуф. Бўлган иш шуки, ҳаммомда адашиб қолдим.

Обиджон. Ие, ҳаммомдаям адашадими киши!

Наврўзов. Юсуфжон пошшо одам бўлиб олганидан кейин хоҳлаган жойида адашаверади!

Юсуф. Йўқ, жом қидириб... хотинлар бўлимига кириб қолибман. (*Кулади.*) Ҳаммаси қип-яланғоч! (*Уп-каси тўлиб.*) Лекин роса уришди, ҳаммаси жом билан урди! Кўнглим озиб қопти. Кўзимни очиб қарасам (*жирканиб*) мастларнинг ичида ётибман.

Наврўзов. Ҳушёрхонада денг.

Юсуф. Отини унча яхши билмайман... (*Наврўзовга.*) Жон ака, ўртоқ Сухсуров билмай қўя қолсинлар! (*Обиджонга.*) Айтинг, ёзмасинлар.

Наврўзов. Биз ҳозирча ёзмай туришимиз мумкин, лекин ўзингиз билдириб қўясиз-да: чиққан замонингиз Сухсуровнинг олдида борасиз.

Юсуф. Бормайман, афти бошим тузалгунча, касалман, деб ётаман.

Обиджон. Сухсуровдан шунақа кўрқасизми?

Юсуф. Кўрқмайману... Ҳозир камхаржроқ бўлиб турибман, беадабчилик қилганимдан кейин бир нима обормасам ишдан ҳайдайди-да!

Обиджон (*Наврўзов билан кўз уриштириб*). Сиз шунақа... бериб турасизми?

Юсуф (*Наврўзовга кўз қирини ташлаб, ботинолмай*). Янги қонун чиқмасдан олдин берганим...

Наврўзов. Сухсуров сизни қип-қизил муттаҳам, ўғри деб ўтирипти-ю, сиз мунча аяйсиз?

Юсуф (*эси чиқиб кетади*). Йе!.. Оғзимда чайнаётганимга ҳам чанг солади-ю, мен ўғри, мен муттаҳам бўлдимми!

Наврўзов. Шунақами, жуда олғир денг!

Юсуф. Вой-вўй... Жонини олгани келган Азроилдан ҳам пора сўрайди! Порахўр деган найча қўйиб сўрар эди, бу муттаҳам ўтгиз икки тишини барабар ботиради! (*Йиғламсираб*.) Топганимни шунга тугиб қўйиб, ўзим бола-чақа билан пўстакнинг жунини ейман!

Наврўзов. Аччиқ устида айтаётибсиз-да...

Юсуф. Йе!.. Ёзиб бераман.

Наврўзов. Майлингиз... Навбатчига айтинг, сизга қалам билан қоғоз берсин.

Юсуф. Қоғозни кўпроқ берсин. Сухсуровнинг кирдикорини ёзсам, беш килолик катта китоб бўлади. (*Чиқади*.)

Пауза.

Обиджон. Ҳар қалай Сухсуров хийлагина гўл одам экан. Битта гўл порахўрни тутиш шунча қийинми?

Наврўзов. Э, ўртоқ Иброҳимов, битта гўл порахўрни тутишдан кўра йигирмата учар ўғрини тутиш осонроқ. Ўғри урган киши «дод, ўғрини ушла!» дейди, пора берган киши «дод, порахўрни ушла!» демайди-да! Мана, кўриб турибсиз, илмоқ солиб тортмасангиз айтмайди. Бундан ташқари биров анқов — порахўрни кўриб туриб пайқамайди! Биров порахўрни фош қилгани эринади: «Эҳе, судма-суд юраманми» дейди; биров порахўрнинг билегидан оққан мойни итдай ялайди; биров «порахўр хуркмасдан олсин, бемалол есин» деб поранинг отини «совға», «ҳада», «тўёна», «ёрдам» қўйиб беради.

Обиджон. Ҳақиқатан бундай қулай шароит ҳеч бир ўғрида йўқ.

Наврўзов. Поранинг яна бир ғалати хиди бор: хушомадгўй-лаганбардор деган махлуқ мансабдорни сигирдай ялаб, жунини тескари қилиб ташлайди! Мансабдор ҳам хуш ёқиб, бузоқдай бўйинини эгиб тураверади.

Чол киради.

Чол (*кириб орқасига*). Кир, бўтам, киравер. Мана бу йигитни танийсанми?

Ҳожар (*йиғлаб*). Обиджон ака!

Чол. Э, э, қизим... (*Обиджонга*.) Майли, майли, йиғласин...

Наврўзов (*чолнинг диққатини тортиш учун*). Бардаммисиз, отахон!

Чол. Ўзларидан сўрасак?..

Наврўзов. Отахон!

Чол (*қулоқ солмай*). Суюнганидан йиғлаётипти...

Наврўзов. Отахон дейман! (*Қўлидан ушлаб четга тортади*.)

Чол (*ўпкасини туголмай*). Аммо-лекин қиз бола суюнганидан йиғласа ёмон ҳам чиройли йиғлайди-да.

Наврўзов унинг қулоғига бир нималар дейди.

Шунақами, майли, менинг керагим ҳам қолмади шекли. (*Яна ёшларнинг олдига боради*.) Энди бир-бирларингни йўқотманглар. Хайр...

Обиджон. Раҳмат, отахон.

Наврўзов. Дружина эканингизни эсдан чиқармасиз-а?

Чол (*аввал чап, кейин ўнг қўли билан честь бериб*). Есть!

Наврўзов. Яна 10—15 минут вақтингизни оламан.

Иккови чиқиб кетади.

Обиджон. Нима бўлди?

Ҳожар. Нетайхон опам урдилар.

Обиджон. Нега уради?

Ҳожар. «Бузуқсан» дедилар!

Обиджон. «Бузуқсан дедилар?» «Бузуқ бўлсам сенга ўхшамасмидим» демабсиз-да?

Ҳожар (*миннатдорлик билан*). Обиджон ака... ишонмаслигингизни билар эдим!..

Обиджон. Бутун кўрган-билганингизни капитан Наврўзовга айтиб беринг!

Ҳожар (*бунга ақлига сиғдиrolмайди*). Вой!..

Обиджон. Ҳа?

Ҳожар. «Бир кун туз ичган жойингга қирқ кун салом бергин», деган.

Обиджон. Қим айтган?

Ҳожар (*ўйлаб*). Худо!..

Обиджон. Худо сизга шунақа депти-ю, Нусрат акангизга: «Шу қиз эсини таниганидан бери хизматингни қилади, лоақал битта кўйлак олиб бер, ҳадеб Нетайхоннинг эскисини киявермасин» демаган экан-да?

Ҳожар. Билмасам...

Жимлик.

Обиджон. Туз ичган жойингизга қайтиб борасизми?

Ҳожар (*бош чайқайди*). Йўқ...

Обиджон. Нима қиласиз?

Ҳожар. Билмайман, (*Узоқ жимликдан сўнг.*) Ҳозир нгиз... «Мен билан Мирзачўлга кетгин» деган эдингиз-ку?..

Обиджон (*мийиғида кулиб*). Нетайхон опангиз ваъда қилган участкани демасангиз ҳали ҳам гап шу!

Ҳожар (*ерга қараб*). Уйланмаган экансиз-да?..

Обиджон. Уйланган эдим... Урушда мана бунақа бўлиб келганимдан кейин кетиб қолди. Шундан кейин бу тўғрида бировга оғиз очгани ботинолган эмасман. Ушанда сизга ўша гапни гапирдимун кейин пушаймон бўлдим.

Ҳожар (*шошиб*). Нега?

Обиджон чўлоқ оёғини силайди.

(*Ҳассани силаб.*) Бу нарса менинг хаёлимга ҳам келгани йўқ, Обиджон ака. Ростини айтсам, оёғингиз шу нақалигини энди пайқаб турибман!

Обиджон. Раҳмат... демак, кетамиз-а?

Ҳожар. Кетамиз!

ЕТТИНЧИ ҚУРИНИШ

Сухсуровнинг ҳовлисидаги меҳмонхона, Сухсуров, Нетайхон, Қори.

Қори. Қайтиб келмадими, а? Астағфирулло!..
Нетайхон. Қелмади, жувон ўлгур!

Қори. Воллоҳу аълам, бирон маҳқамага арз қилди бу. Бу замонда нима кўп, арз тинглайдиган маҳқама кўп! Алалхусус, аёл кимса арз қилса!..

Сухсуров. Урганинг-чи? Урди, деб арз қилса нима бўлади?

Нетайхон. Урганим билан... кўкармайдиган жойига урганман!

Сухсуров (*бирдан*). Бу касофат қиз ўзини бир нима қилмадимикан?

Нетайхон. Вой, бизга нима?

Сухсуров (*аччиғи келиб*). Терговдан бошимиз чиқмайди!.. (*Бирдан.*) Йўқолди, деб милицияга хабар қилиш керак.

Қори (*кўрсаткич бармоғини кўтариб*). Сабру таҳаммул! Назар кимё асаримда ўзи қайтиб келади, келмаса Обиджонингиз топади — Ҳожарнинг чиқиб кетганини эшитиб жони ҳалқумига келди!

Сухсуров. Обидга айтиб нима қилар эдингиз?

Қори. Елғондан парҳез қиламан, тасаддуқ!

Жимлик.

Сухсуров. Ишимиз нима бўлди, Обид унадими?
Қори. Ақчани топширдим.

Сухсуров. Ҳозир юрагига бу гаплар сиғмас...

Қори. Билъакс! Ақчани кўтариб милицияхонага борган бўлса ажаб эмас.

Сухсуров. Жуда соз бўлар эди.

Нетайхон. Нима балолар деяпсизлар?

Сухсуров. Укангни чақиртириб бошимизга бало қилдик, энди худо дегин, бу балони бошимиздан кўтарсин!

Нетайхон. Худо деган билан бўлармикан?

Қори. Худо «сендан ҳаракат, мендан баракат» деган, ҳаракат қилаётибмиз!

Сухсуров. Обид келса ҳойнаҳой милициядан одам бошлаб келади, келиши билан ҳужрангизга чиқинг!

Қори. Бажону дил, тасаддуқ!

Ҳожар киради.

Қори. Ана, айтмадимми, тасаддуқ!

Сухсуров. Э-э, қизим, кел...

Нетайхон. Қайси очиқ мазорда эдинг?!

Қори. Астағфирулло денг! Эгилган бўйинни қилич кесмайди, тасаддуқ, қайтиб келгани, бўйин эггани.

Нетайхон. Гапир дейман!

Сухсуров. Қўй, тавба қипти...

Нетайхон. Ҳа, ўйнашингизга ичингиз ачийдими? (Ҳожарга.) Ҳу ўйнашинг билан балога гирифтор бўл! (Урмоқчи бўлади.)

Ҳожар (унинг қўлини ушлаб). Менга тегманг! Бас!..

Ҳамма ҳайрон.

Қори. Лоҳавло вало қуввата...

Обиджон (кириб). Салом!

Нетайхон намоёншкорона чиқиб кетади.

Сухсуров. Э-э-э, мулла Обиджон, келинг-келинг... Қори (Сухсуровга). Қазо бўлган намозим бор эди. (Чиқади.)

Обиджон. Бирдан кетадиган бўлиб қолдик, Нусрат ака. Узримизни айтиб, хайрлашгани келдик.

Сухсуров. Шунақами? Бизни ташлаб кетасизларми? Сен ҳам кетасанми, Ҳожархон? (Кўзига ёш олиб.) Урганишиб қолган эдик. Айниқса, Нетайхон опанг чидай олармикан...

Обиджон. Ҳа, опамга жуда қийин бўлса керак.

Сухсуров. Нетайхон опанг адаб-одоб ўргатиб баъзан қаттиқ гапирган бўлса рози бўлгин... Бахтинг очилсин. (Йиғлаб юборади.) Тўйингга бизни чақирасанми?

Обиджон. Сизлар бўлмасаларинг тўй тўйдаи бўладими!.. (Ҳожарга.) Нарсаларингизни олиб чиқинг.

Ҳожар чиқади. Сухсуров ўпкасини ҳеч туютолмайди.

Нусрат ака, сиз билан Юсуф тўғрисида гаплашмоқчи эдим.

Сухсуров (талмовсираб). Қайси Юсуф?

Обиджон. Хизматчингиз... қамалиб қолган экан.

Сухсуров. Ҳа, анови пиянистами? (Қулоқ солмай.) Мен, ука, давлат ишидаги одамман...

Обиджон. Хотини йиғлаб келди.

Сухсуров. Сизнинг олдингизга ҳам бордими? Бу ерга ҳам келган эди, ҳайдаб юбордим.

Обиджон. Йўли бўлса ёрдам қилсангиз!..

Сухсуров. Йўли бир менга боғлиқ эмас, тегишли одам бор...

Обиджон. Уша тегишли одам тўғрисида гапиратибман-да!

Сухсуров. Пора нима, порахўрлик нима эканини мендан яхши биласиз-ку! Уртада туриш ҳам жиноятга киради-я!

Обиджон. Биладан.

Сухсуров (ўпкалаб). Билиб туриб мени жиноятга бошлайсизми?..

Обиджон. Бир камбағалингиз...

Сухсуров (кўнгли юмшаб). Юсуф, ҳақиқатан камбағал одам, бир камбағалга мурувват қиламан деган киши... (Кулиб.) Ут ўчиргани тиниқ сув қидириб юрилмайди-ку!

Обиджон. Ҳа, ана, ривоятини ҳам топдингиз. Уша тегишли одамга бир пиёлагина лойқа сув узатилса...

Сухсуров. Хўп! Нима ҳам дейман, жигарчилик экан, сизни деб лойқа сувга ҳам қўл ураман-да! (Йиғлайди.)

Обиджон. Раҳмат... (Пулни беради.) Юсуфнинг хотини берди.

Сухсуров. Бети қурсин! Қўймадингиз-да. Кўрпанинг қатига қўяқолинг. Мен порадан ҳазар қиламан.

Обиджон (пулни кўрпанинг қатига қўяди). Ҳожар мунча ҳаяллади, чиқай-чи! (Чиқади.)

Сухсуров (унинг кетидан эшикни қулфлайди.) Галварс! Сен шохиди ўйнасанг, мен баргида ўйнайман! Бошингга Шобаротнинг кунини солмасам, олиб келган милициянгга ўзингни топширвормасам мен ҳам юрган эканман! (Кўрпанинг қатидан пулни оташкурак билан олиб печкага ташлайди.)

Ҳожар (деразадан). Обиджон акам қанилар? Эшик берк...

Сухсуров. Қаттиқроқ тортмабсан-да, эшик очик... (Ўзича.) Кўриб қолдимикан?.. (Бориб эшикни очади.)

Наврўзов, чол ва якки гувоҳ киради. Ҳамма иморатнинг ҳашаматига ҳайрон.

Биринчи гувоҳ. Худоёрхоннинг ўрдаси-ку!
Иккинчи гувоҳ. Амири Бухоронинг ўрдаси денг!

Наврўзов. Салом...

Сухсуров. Салом... Яна нима бало бўлди?
Наврўзов. Учрашамиз деб ваъда берган эдим-ку!.. Душманингиз кўп экан, сизга тўхмат қилгани-қилган!

Сухсуров. Давлат ишида бўлганимдан кейин душман бўлади-да, синфий кураш тамом бўлган деб ўйлайсизми?

Наврўзов. Эски ошнаимиз, гувоҳнома кўрсатишимнинг ҳожати йўқдир.

Сухсуров. Ҳожати йўқ...

Наврўзов. Булар гувоҳлар. Юсуф Зиёмов иши юзасидан қайнагангиз Обиджон Иброҳимовдан ҳозир уч юз сўм пора олдингиз. Қарор билан танишиб, қўл қўясиз. *(Беради.)*

Сухсуров *(қарорни олади. Обиджонга)*. Бу қандоқ бўлди? Гапирсангиз-чи!

Обиджон. «Лойқа сув» деб турибман-ку!

Сухсуров. Сиз менга пора бердингизми?

Обиджон. Ҳа, мен бердим, сиз олдингиз!

Сухсуров. Идорадаги душманларим сизни ҳам қўлга олганини, менга қарши қайраб солганини билардим, лекин сиз бунақа пастликка борасиз деб ўйламаган эдим. Аблаҳ!

Обиджон. Бу гап оғзингизда тура турсин, ўзингизга керак бўлади.

Наврўзов. Қўл қўйинг.

Сухсуров *(товуши титраб)*. Менинг толеим шу ўзи: кимга яхшилик қилсам, ёмонлик қайтади... *(Қарорга қўл қўйиб, Наврўзовга беради.)* Марҳамат, тинтинлар! Лекин бу сафар кечирмайман! Хотиним хафа бўлса ҳам, қўйди-чиқдига борсак ҳам кечирмайман! Тезроқ тинтинлар! Протокол ёзилсин!

Наврўзов. Пулни чўнтагига солдими?

Обиджон. Кўрпанинг қатида. *(Бориб қарайди, Пул йўқ. Ҳайрон.)*

Наврўзов ҳам бориб қарайди.

Ҳожар. Обиджон ака, печкани қаранг!

Сухсуров. Кет, йўқол, тарбиянг бузилади.

Обиджон бориб печканинг ичига қўл тикади; ниманидир маҳкам ушлайди. Сухсуров данг қотиб қолади.

Обиджон. Ўртоқ капитан, орқадан келинг! Ҳожархон, капитанни Қорининг ҳужрасига бошланг!

Ҳамма ҳайрон.

Гувоҳлар. Е алҳазар!..
Наврўзов. Қўйворманг! *(Гувоҳларга!)* Қани, юринглари!

Қорининг товуши. Вой!.. Вой қўлим!.. Оҳ!..
Сухсуров. Вой уйим куйди! *(Чиқади.)*

Наврўзов, Ҳожар, чол билан гувоҳлар чиқишади. Нетайхон киради, аҳволни кўриб ҳайрон.

Қорининг товуши. Вой қўлим!.. Қўлим си-нади...

Нетайхон. Вой, Қори аками?.. *(Обиджонга.)* Нима гап?

Обиджон. Қори акангизнинг қўлига шўрпахта босадиган бўлиб турибсиз.

Ҳужра томонда говур,

Наврўзовнинг овози. Ўртоқ Иброҳимов, қўйворинг!

Ҳожар. Обиджон ака, қўйворинг!

Обиджон Қорининг қўлини қўйиб юборади.

Нетайхон *(Обиджонга)*. Вой, нима бўлаётипти ўзи... Энди участкамизни олиб қўядими?! Обиджон ука, участкамизни оладими? Боғча қиладими?

Обиджон. Болалар боғчасиз қолгани йўқ.

Нетайхон. Майли, олсин, ўзим топшираман! Лекин мендан кейин олсин. Сен яна уч-тўрт кун туриб шунни тўғрилаб кетгин. Инвалидсан, гапинг ўтади. Ўлгу-нимча ўзим турай, жон ука!..

Обиджон. «Ўлгу-нимча турай». Ҳозир тирикми-сиз? Тирик бўлсангиз шунча йилдан бери жон асорати кўринмасмиди? Тўғри, эрингизга ўхшаб, ҳаром еганингизда, ёлгон гапирганингизда жағингиз қимирлайди, лекин бундан жон асорати деб бўлармикан? Йўқ, сиз, эрингиз билан бирга аллақачонлар ўлгансизлар, элтиб кўмиш қолган, холос! Сизнинг бу гапларингиз тобутдан чиққан товушга ўхшайди. Гапирманг, *(эти учиб)* одамнинг эти жимирлайди.

Керакли объектларни суратга олган Наврўзов қўлида фотоаппарат, Қори қўлида пул билан, Хожар, чол, икки гувдоқ кирди. Наврўзов Қорининг қўлидаги пулларнинг номерини солиштира бошлайди. Гаранг бўлиб қолган Сухсуров кирди.

Чол (*Обиджонга*). Вой-вой! Бу печка тилсимот-а, тилсимот! Бу ёқдан ташланган пулни одам боласи тополмайди.

Сухсуров (*бўғилиб, Қорига*). Нима бўлди, нега чечикдингиз?

Наврўзов. Бунимендан сўранг! Кеча бизнинг одамлар монтер қиёфасида келиб, Қорининг чирогини ўчириб кетишган эди, ҳозир келиб ёқиб беришди. Шундоқми?

Қори (*бош чайқаб*). Э... Ҳали шундоқ денг... Тасанно!..

Наврўзов. Энди тасанно дедингиз-а! (*Печкани, унинг оғзини суратга олади.*)

Қори (*бирдан*). Бундан бир неча дақиқа муқаддам Сухсуров каминани чорлаб «печкага бир миқдор пул ташладим, сизга омонат» деди.

Сухсуров (*кўзлари олайиб*). Мен печкага пул ташлаганим йўқ! (*Бирдан фош қилиб.*) Узи маҳкаман шаръиядан юлган пулларни яшириб юради.

Қори (*жон-пони чиқиб*). Бўхтон! Узи порага олган ақчаларини печкага ташлайди.

Обиджон. Сиз олиб турасизми? Сизга қанча тегади?

Қори. Узи закот тариқасида бир миқдорини матитга бериб туради. Шайтонуллаъин!

Сухсуров. Узинг шайтон! Текинхўр!

Қори. Порахўр!

Обиджон. Бир-бирингдан қолишмайсан!

Чол. Ҳар қайсинг йигирматадан шайтонни яйдоқ минасан!

Наврўзов ҳаммани протоколга қўл қўйдиради.

Мен булар нега маҳаллага қўшилмайди, нега қўниқўшни билан кирди-чиқди қилмайди, деб ҳайрон бўлардим, энди билсам, иккови ҳам олқинди ўғирлаган ҳақкадай топганини бир марта чўқиб, ўн марта атрофга қарар экан. Шундайми, Нетайхон?

Сухсуров. Хотинимнинг отини оғзингга олма, имонсиз, хотиним сенга ҳеч ким бўлмайди!

Чол. Кечирасан, билмасдан айтиб қўйибман, маҳаллада ким отини айтса оғзини чайқайди.

Наврўзов. Қани кетдик!

Сухсуров. Руҳоний.

Қори. Уғри, порахўр!

Нетайхон (*йиғлаб*). Вой, энди нима қиламан?

Обиджон. Энди нима қилар эдингиз, эрингиздан қолганини қуртдай кемириб ётасиз, бошингиз оғриси...

Хожар. Вой, энди бошлари оғриси турмага қатнайдиларми?!

Парда

1962 йил

АЯЖОНЛАРИМ

Икки парда,
олти кўринишли пьеса

ҚАТНАШУВЧИЛАР

Қаримжон — ёш врач.
Умида — ёш врач.
Бўстон — Қаримжоннинг онаси.
Жамол — колхоз раиси.
Шакар — Умиданинг онаси.
Ашуралиев — Умиданинг отаси.
Тўтинисо — қўшни хотин.
Хайри — Тўтинисонинг қизи.
Собиржон — монтёр.

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Аэропорт паркида хилват бир гўша, Пастак стол, Учта курси, Ташқарида самолётлар ҳайқирмоқда. Диктор товуши: «672— маршрут бўйича 67-рейс билан учувчи самолётга йўловчилар чиқарилмоқда. Йўловчилар, самолётга чиқишларингизни сўраймиз!»

Умида (*бир қўлида чамадонча, бир қўлида гулдаста, Шакарни бошлаб киради*). Самолёт вақтида келар экан, аяжон, мана шу ерда ўтира турайлик.

Шакар. Уфф!.. Насибанг Қаримжоннинг насибасига қўшилган экан, мен нима дейман, бир муҳаббатинг ўн бўлсин, дейишдан бошқа сўзим йўқ!.. Лекин қишлоқ қизлари шаҳарга талпинётганда сенинг қишлоққа кетишингга ҳеч чидолмайман!

Умида. Аяжон, айтдим-ку: ҳукумат қаерга тайин қилса ўша ерда бир-икки йил ишлаб беришимиз керак! Келганимдан бери елиб-югуриб зўрға унатдим: икковимизни бир районга юборадиган бўлишди. Районга борсак бас, у ёғини Қаримжон акам колхоз раиси билан қишдаёқ гаплашиб кетганлар... Бир-икки йил ишлаймиз, ундан кейин, бир гап бўлар... (*Соатиға қараб.*) Ие, самолёт аллақачон қўнипти-ку! (*Ташқарига қарайди.*) Вой, ана Қаримжон акам!

Умида югуриб чиқади ва Қаримжон билан киради.

Қаримжон. Салом, аяжон...

Шакар (*унинг пешанасидан ўпади*). Қўша қаринглар!..

Қаримжон. Дадам яхшиларми...

Шакар. Яхши. Келадиган эди, лекторларнинг семинари бор экан, кутдик-кутдик, чиқармамаганидан кейин келавердик. Семинар тамом бўлгандир, ҳозир келиб қоладилар... Қаримжон, уйга кирмас экансиз-да.

Қаримжон. Умидахон айтгандилар-ку: иссиғида бориб қоғозларни топширайлик, ишимизга ўрнашайлик, ундан кейин келаверамиз-да!

Ш а к а р (*ўпқаси тўлиб*). Биттаю битта қизим... Бутун умрим, бугунги куним, келажагим ҳаммаси шу. Мен Умидани сутим билан боқдим, меҳрим билан ўстирдим, бунга тикилган тиканга кўз қорачиғимни тутдим. Гулдай қилиб ўстирдим. Мана, сизга насиб қилган экан, кўкрагингизга тақиб олдингиз. Минг марта розиман. Дадаси ҳам рози. Умидани сиз ҳам гулдай асранг, ҳеч қачон сўлмасин, ҳамиша яшнасин!.. Икковларинг под-ручка қилиб юрсаларинг шаҳар кўчаларига қандоқ ярашасизлар!..

Қ а р и м ж о н. Албатта...

Ш а к а р. Умидаҳон қиз бўлиб қўлига битта игна олган эмас, умрида битта пиёла ювган эмас, фақат, фақатгина ўқиган! Шунинг учун сочини тараса ҳам қўли қаваради!

У м и д а. Вой, ая, бу мени мақтаганингизми, ёмонлаганингизми? Ётоқхонада пол ювар эдим, дераза ювар эдим!

Ш а к а р. Биз вақтида ўқиёлмадик, шунинг учун яхши турмуш қилолмадик. Сизлар ўқидиларинг, яхши турмушни тўлиқ кўришларинг керак. Шаҳарда бўлсаларинг кир-чирингни ўзим чиннидай қилиб ювдириб, дазмоллатиб бераман!

Қ а р и м ж о н. Қўйсангиз-чи, ая! Узимиздан иш ортмайди.

Ш а к а р. Йў-йўқ, сиз ҳам докторсиз, бунақа ишларга сиз ҳам қўл урманг! Шунақа хотинлар ҳам бор! Эрига кир ювдиради, қошини тердиради... Буларга қолса болани ҳам эри туғиб берса!.. Даданг мунча ҳаялладилар?

У м и д а. Ҳайронман...

Ш а к а р. Даданг икковимиз тўйинг режасини чизиб қўйдик. Шаҳарда тўйлар аломат бўлаётибди.

Қ а р и м ж о н. Тўй тўғрисида изму ихтиёр сизларда...

Ш а к а р (*сумқасидан сурат олади*). Айтгандай... қизим, қанақа сурат юбординг менга, наҳот шу Қаримжон бўлса!

Умида суратни олиб қотиб-қотиб кулади.

Қ а р и м ж о н (*суратни олиб*). Йе! ЗАГСдан ўтган кунимиз ўртоқларимизни чақирган эдик. Шунда Умидаҳон олган эди. Тоза болабсиз-ку!.. Уй қоронғироқ эди. Узимдан галстугим яхши тушибди...

Ш а к а р. Сиз ҳам аянгизга Умиданинг шунақа суратини юборганмисиз?

Қ а р и м ж о н. Йўқ, мен... сурат юборганим йўқ.

У м и д а. Ая, ростини айтсам, Қаримжон аяларига ҳали маълум қилмаган эканлар.

Ш а к а р (*чўчиб*). Ростданми?

Қ а р и м ж о н. Рост. Маълум қилмаганимни Умидаҳонга ҳам яқинда айтдим.

Ш а к а р (*ташвишда*). Нега маълум қилмадингиз, аянгизнинг кўзлаган қизлари борми?

Қ а р и м ж о н. Йўқ...

Ш а к а р. Вой, кўзлаган қизлари бўлмаса, нега маълум қилмадингиз?

Қ а р и м ж о н. Ҳар келганимда «сенга унақа қиз олиб бераман, бунақа қиз олиб бераман» деяверар эдилар.

Ш а к а р. Қанақа қиз ахир?

Қ а р и м ж о н. Ўзлари сал эскичароқ... у кишига хат қилмаганимнинг боиси шу: «олти ой олдин йиғлаб ўтирмасинлар», дедим.

Ш а к а р. Йўқ, аянгиз қанақа қизларни ёқтирадилар?

Қ а р и м ж о н. У кишининг ёқтирганларини қўяверасиз, нуқул сочдан гапирадилар!

Ш а к а р (*хотиржам бўлиб*). Бундоқ денг!.. Сочдан гапирсалар, худога шукур, Умиданинг сочи етарлик! Бир кило қўйнинг жунини сеткага солиб, бошига тағиб юрадиган қизлар ҳам бор!.. Лекин аянгизга маълум қилмаганингиз чакки бўлибди! Олти ой олдин йиғласалар бу чоққача тақдирга тан бериб юпаниб ўтирар эдилар. Энди тўсатдан рўпара бўлсаларинг... Хуш кўрсалар-ку, яхши, хуш кўрмай икковларингни олдиларига солиб қувсалар нима бўлади?

Қ а р и м ж о н. Мен йўлда шуни ўйлаб келдим. Икковимиз кириб борсак шундоқ бўлиши ҳам мумкин. Шунинг учун биз билан бирга дадам икковларинг ҳам борсаларинг! Аям бизни юз-хотир қилмасалар, икковларингни юз-хотир қиладилар...

У м и д а. Ая, яхши бўлар эди!

Қ а р и м ж о н. Мен нима демоқчиман? Аямни шу ишга, яъни икковимизнинг турмуш қилишимизга йиғлатмасдан, додлатмасдан кўндирсак дейман.

Ш а к а р. Йиғи-сиғи билан бўладиган иш иш эмас!

Қ а р и м ж о н. У киши мени туққанлар, боққанлар, шундай оғир уруш йиллари қалдирғочдай елиб-югуриб

топганларини оғзимга солганлар; етим қолганимни билдирмай ўқитганлар...

Ш а к а р. Раҳмат сизга, Қаримжон!

Қ а р и м ж о н. Лекин минг қилса ҳам аям юрагида эскилик ажриқдай томир отган хотин!

У м и д а. Уша ажриқни вақтида юлиб ташлаш керак эди!

Қ а р и м ж о н (*куйиниб*). Қачон? Юлиб ташлагани қўлим тегибдими? Аввал бола эдим, аямнинг юзига эмас, қўлига қараганман; кейин ўқидим, бошимни кўтармасдан олти йил ўқидим! У вақтда осон эмас эди!

У м и д а. Энди-чи, энди осонми?

Қ а р и м ж о н. Ҳозир ҳам осон эмас, лекин ҳозир ёлғиз эмасман, сиз бор, мана, аям борлар!

Ш а к а р. Ҳимм... икки бирдай олий маълумотли одамсизлар, наҳотки саводсиз бир кампирни хуш-хурсандлик билан йўлга сололмасаларинг!

Қ а р и м ж о н. Аям жуда ҳам саводсиз эмаслар, хат танийдилар, уруш йиллари колхозда ишлаб медаль олганлар... Ая, биз билан бирга борасизларми?

Ш а к а р (*ўйлаб*). Аянгизга тўртовимиз рўпара бўлишимиз тўғри келармикин?

Қ а р и м ж о н. Нега тўғри келмайди?

Ш а к а р. Нега десангиз... Тўртовимиз кириб борсагу аянгиз жаҳл устида бўлар-бўлмас гапларни саржиндай тахлаб ташласалар, бизнинг бир нима дейишимиз қийин бўлиб қолади. «Қизингни келин қилмайман», десалар биз нима деймиз, «йўқ, келин қиласиз», деймизми?

У м и д а (*юраги орзиқиб*). Шунақа дермикинлар?

Қ а р и м ж о н. Жуда ҳам унақа демайдилар...

Ш а к а р. Қим биледи. Эҳтиёт шарт: аввал ўзларинг боринглар. ЗАГС қилганларингни айтмасдан туриб аста-секин гапнинг учини чиқаринглар. Аянгиз йиғлагулари келса йиғласинлар, шовқин солгилари келса шовқин солсинлар, ҳар қанча ҳунарлари бўлса кўрсатиб ҳордиқлари чиқсин. Ҳордиқ чиққанидан кейин, албатта, жаҳл устида айтган гапларига пушаймон бўладилар.

У м и д а. Пушаймон бўладиган гапларни ҳам гапирармикинлар?

Қ а р и м ж о н. Гапирмайдилар...

Ш а к а р. Айтганлари, пушаймон бўлганлари яхши! Ана ундан кейин биз кириб борамизу гапни совиған жойидан бошлаймиз! Нима дедиларинг?

Қ а р и м ж о н. Яхши маслаҳат!

У м и д а. Хўп, аяжон, нима десангиз шу!

Ш а к а р. Майли, сизлар такси олиб қишлоққа бораверинглар. Мен базадан китоб олмоқчиман. Биз данг икковимиз бир-икки соатда етиб борамиз! (*Уйлаб*.) Лекин, Қаримжон, тўйсиз-несиз Умиданинг кириб бориши қандоқ бўлар экан?

У м и д а. Аяжон, бунақа андишаларни қўя туринг!

Ш а к а р. Майли! Лекин, Қаримжон, аянгиз авж қилгудай бўлсалар гапни кўпайтирманг, яхши гап билан босишга ҳаракат қилинг! Қирпитиконни туртсангиз тиканини ҳурпайтириб олади-ю, кейин қўл тегизиб бўлмайди. Аянгизнинг отлари нима?

Қ а р и м ж о н. Бўстонбуви! Эрматова Бўстон!

Ш а к а р. Отлари яхши экан!

Қ а р и м ж о н (*суюниб*). Мен чамадонимни олай! (*Умиданинг чамадонини олиб чиқади*.)

Жимлик.

Ш а к а р. Ишни хом қилибсизлар, қизим. Қаримжон хат билан аясини эритса бўлар эди. Охири бахайр бўлсин, онаси ёмон хотинга ўхшайди: шу замонда сочга қараб келин қиладиган одам қолдим!

У м и д а. Бу гапингиз тўғри, аяжон, лекин онанинг ёмони бўладими? А, ёмони бўладими? Ёмон бўлиб ўғлини ўғри қилмабди, каллакесар қилмабди-ку! Ниҳоят, эскича экан, Қаримжонни ўзича бахтиёр қилмоқчи!

Ш а к а р. Мен ёмон деяётганим йўқ, эскиликка тортиб қўлингни кўсов, сочингни супурги қилмаса деб қўрқаман! Шундай қиладиган бўлса чидолмайман! Битта пиёла ювдирса чиқариб оламан!

У м и д а. Ана холос, бу ёғи қандоқ бўлди? Қайнанам «соч» десалар, сиз «пиёла» десангиз!..

Қ а р и м ж о н (*киради*). Чамадонларни таксига жойладим... Дадам келмадилар-ку!

Ш а к а р (*ташқарига қарайди*). Ҳу ана, бизни қидириб юрибдилар. (*Ташқарига*.) Ҳой, дадаси, биз бу ёқдамиз!

Ҳамма уни қаршилагани отланади.

Ашуралиев (*бир талай қоғоз кўтариб киради*). Салом ва табриклар! Табрик ва саломлар!

Қ а р и м ж о н. Салом, дадажон!

Ашуралиев (*бир чеккада ғоз туриб ҳаяжон билан ўқийди*). Салом ва табриклар! Табрик ва салом-

лар! Олий маълумотга эга бўлиб, докторлик лавозимида фидокорона халқ хизматига шайланганларинг билаң табриклайман ва ишонаманки ишлаб чиқаришда юқори кўрсаткичларга эришиб, меҳнатда ўрناق кўрсатасизлар... деб!

Каримжон. Раҳмат, дада, раҳмат!

Ашуралиев. Ва шу билан биргаликда ўз инсоний бурчларингдан илҳомланиб, оилавий мажбурият олганларинг билан ҳам табриклайман ва аминманки, оилавий бурчларингни бажаришда ўз имкониятларингни ҳисоблаб чиқиб, қатор қўшимча мажбуриятлар оласизлар ва бу мажбуриятларни ҳам шараф билан бажарасизлар деб!

Каримжон. Раҳмат!

Шакар. Бўпти, кетдик!

Каримжон (*қоғоз бериб*). Бизнинг адресимиз.

Шакар (*эрига*). Биз кейин борамиз... (*Кулиб*.)

Қизим, рўмолингни елкангга ташлаб ол, сочинг кўри-
ниб турсин!

Каримжон билан Умида чиқади, Машина жўнайди,

Ашуралиев (*ҳайрон*). Уртоқ Ашуралиева (*бармоғи билан имлаб*), мумкинми...

Шакар. Лаббай!

Ашуралиев. Булар қаёққа кетди?

Шакар. Каримжоннинг қишлоғига. Бир-икки соатдан кейин биз ҳам борамиз. Мен сизга тушунтириб бераман...

Ашуралиев (*қоғозларни жаҳл билан қўйнига тикиб*). Мен сизга эрми ё қора ерми?

Шакар. Вой, дадаси...

Ашуралиев. Мен дадасими? Дадаси бўлсам нега мени ҳадеб четга сураверасиз?

Шакар. Нима қилдим четга суриб?

Ашуралиев. Умида Каримжонни яхши кўрибди, майли, мен бунга бир нима демайман, ҳаммаинг бошида бор нарса, лекин буни ўз вақтида менга маълум қилганингиз йўқ! Иккови ЗАГС қилибди, майли, мен бунга ҳам бир нима демайман, чунки (*файласуфона*) муҳаббат дардининг бирдан-бир давоси ЗАГС! Энди бу нимаси: нима учун куёвим, жигарбандим, уйимга бош тикмасдан эшигимни босиб қишлоғига ўтиб кетар экан?

Шакар. Шу дардингиз бор экан, қоғозга қараб қироат қилмасдан икки оғиз гапирсангиз бўлмасмиди!

Ашуралиев. Гапирар эдим! Учрашишнинг расмий қисми тамом бўлар-бўлмас жўнатиб юбордингиз-ку!

Шакар. Гапираман десангиз ҳали гап кўп, жон кошки эди гапирсангиз!

Ашуралиев. Гапираман!

Шакар. Юринг бўлмаса! (*Қўлидан тортади*.)

Ашуралиев. Бўпти! (*Қоғозлари қўйнидан тушиб, сочилиб кетади. Қоғозларни термоқчи бўлади*.)

Шакар. Кераги йўқ, олманг! (*Қўлидан тортади*.)

Ашуралиев. Шошманг, ёнимда биқинимга тегиб турсин! (*Қоғозларига интилади*.)

ИККИНЧИ ҚУРИНИШ

Кўча. Каримжоннинг эшиги. Каримжон билан Умида кирганда Бўстон шовқин солиб Жамол отани ҳовлидан суриб чиқади. Каримжон билан Умида тўхтади. Каримжон чамадонларни ўт ичига беркитиб Умидани четга тартади.

Бўстон. Сен билган қонунни мен ҳам биламан! Ҳаққинг йўқ! Йўқ ҳаққинг!

Жамол. Ҳой, Бўстонбуви, сенга нима бўлди, мен сен билан ҳақ талашаётганим йўқ!

Бўстон. Дод-бедод! Войдод, ҳукуматга арзим бор! Ҳукуматгинага арзим бор! Сен шошмай тур, мен сен билан ижроқўмда гаплашаман! (*Югуриб ҳовлига кириб кетади*.)

Умида. Бу қанақа хотин?

Каримжон (*ҳайрон*). Аям!.. Аям!..

Умида. Нима гап ўзи?

Каримжон. Ҳозир маълум бўлади...

Бўстон (*медаль тақиб киради*). Ҳозир мен сени ижроқўмга олиб бормасам!.. (*Ташқарига*.) Тўтинисо! Ҳой қуда!

Умида. Вой, аянгиз «қуда» деяптиларми?

Каримжон. Йўғ-э! Қанақа қуда...

Бўстон. Қуда дейман!

Умида. Вой, ана!

Каримжон. Шошмай туринг-чи!..

Бўстон. Қуда!

Тўтинисо (*ҳовлисидан чиқади*). Ҳа, ҳа! *Еқасига туфлайди*.) Нима гап ўзи, Бўстонбуви?

Бўстон. Менинг ҳовлимга беланчак осар эмиш!..

Ҳовлимни ясли қилар эмиш! Хайрихон қани, мени бе-
тўхтов ижроқўмга олиб борсин!

Тўтинисо. Хайри ишда-ку! (Чиқади.)

Умида. Хайрихони ким?

Қаримжон. Шу хотиннинг қизи... қўшни...

Умида. Шунақами! (Бурилиб жўнаб қолади.)

Қаримжон. Шошманг, гапга қулоқ солинг! (Кетидан югуради.)

Жамол. Менга қара, ҳамма қарорлар чиққан, қўллар қўйилган бўлса... Нима қиласан ижроқўмни? (Тўтинисога қараб.) Барибир бузиладиган ҳовли, салқинга тўртта беланчак осайлик десам, кўрмайсизми, «ота гўри» қилиб ўтирибди! (Бўстонга.) Ишнинг долзарб вақти, колхозда ишламаганингга яраша болаларга қараб турсанг бўлмайдами, имонсиз!

Бўстон. Нима, колхозда ишлаганимда ёлчитганимдинг? (Упкаси тўлиб.) Сен ўлгур ўшанда менга орден ўрнига медаль ёзмасанг, орденлик бўлар эдим!

Жамол. Ушанда аччиқ қилиб колхоздан кетиб қолмаганингда орден олар эдинг! Ҳозир сенга медаль ҳам ҳайф! Бўлди, мен сен билан гаплашмайман, ҳадемай Қаримжон келиб қолади! (Кетади.)

Бўстон (кетидан). Ҳовли менинг номимда-ю, Қаримжонни нега ўртага соласан! (Ҳовлига киради.)

Собиржон (кўчадан). Бўстонбуви Эрматова! Эрматова!

Бўстон (товуши). Эрматова йўқ! Қўчиб кетган! Эрматова ўлган!

Собиржон. Ўлган? Худо раҳмат қилсин! (Фотиҳа ўқийди.) Сал сабр қилганларида пенсияларини олиб кетар эдилар! (Киради.)

Бўстон. Сенмидинг... Вой гиргиттон!

Собиржон (кўрқиб кетади). Қўл қўйинг!

Бўстон. Жоним билан!

Собиржон. Хат ҳам бор.

Бўстон пенсияни олиб липпасига қистиради, хатни очиб ўқийди.
Собиржон чиқади.

Бўстон. Вой, бугун нечанчи? Шанба — уч, якшанба — тўрт, душанба... Вой, бугун олтинчи-ку! Қуда, ҳой қуда. Қаримжон келяпти! Ҳозир келиб қолади!

Тўтинисо (киради). Вой, ростданми!..

Бўстон. Шу хатни уч-тўрт кун олдинроқ юбормайсанми, жон болам! Ҳозирги ёшларнинг иши ҳаммиша

шунақа, учма-уч! Энди нима қиламиз? Ҳовлини йиғиштирайлик!

Иккови ҳовлига чиқади.

Умида (ўтнинг ичидан чамадонини олиб, жўнаб қолади). Хайр! Алвидо!..

Қаримжон. Шошманг!.. (Ушлайди.) Нима гап ўзи?

Умида. Нима гаплигини Хайрихонингиздан сўранг!

Қаримжон. Умидахон, сизга нима бўлди, нега менинг Хайрихоним бўлади, қўшнинг қизи-я!

Умида. Сизларнинг қишлоқларингизда қўшнинг қуда дейишадими? (Қуйиниб йиғлайди.) Аянгизга маълум қилмаганингизнинг важи бор экан-да! Мени бу ерга калака қилгани олиб келдингизми?

Қаримжон. Хайрихон... Йўқ, Умидахон, санамасдан саккиз деманг... Хаёлимда йўқ гаплар! Сабр қилинг! Бу гапнинг тагига етайлик, зиғирдай рост жойи бўлса юзимга бир тарсаки урингу, кетаверинг! Жон Хайрихон... Йў-йўқ, Умидахон!

Умида. Хайрихонингиз билан қўша қаринг! (Қўлидан чиқиб қочади.)

Қаримжон (кетидан чопади). Умидахон! Умидахон!

Парда

Чироқ ўчиб ёнади.

Янги қурилаётган колхоз касалхонаси сиқувида сўнги кунларини кечираётган ҳовли. Қўшнингига тешик қўйилиб, эски қоп тутилган.

Бўстон билан Тўтинисо ҳовли йиғиштиряпти.

Бўстон. Худога минг қатла шукур, тортган азобларим, Қаримжоннинг меҳнатлари бекорга кетмади. Ма-на, ўғилгинам ўқишини битириб келяпти. Сизнинг ҳам пешанангиз ёруғ экан, қуда! Аммо-лекин бор бисотим кетиб, ўғлим қарздор-абгор бўлса ҳам тўйни катта қил-
~~ламан!~~ Душманам кўп!

Тўтинисо. Сизда душман нима қилади, қуда!

Бўстон. Ундоқ деманг! Сизнинг ҳам душманингиз кўп! Ун бир маҳалладан одам айтаман!

Тўтинисо. Қишлоқда ўн битта маҳалла йўқ-ку, қуда!

Бўстон. Шунақами, қачонлар еттита эди, ҳали ҳам ўн битта бўлгани йўқми? Хўп, майли. Етти қоп гуруч дамлатаман!

Тўтинисо. Сал тушинг, қуда!

Бўстон. А? Етти қоп кўплик қилармикин? Майли, беш қоп!

Тўтинисо. Уч қоп!

Бўстон. Майли, тўрт қоп бўла қолсин!.. Бу Мукаррамахону, Ҳалимахону, Тамарахону... ҳаммасини машинада олдириб келаман! Ҳаммасини чаккасига ўз қўлим билан пул қистираман!.. (Бирдан.) Одам сиғишмайди, қуда, деворни бузамиз!

Тўтинисо. Бузмасак бўлмайди, ҳозир ҳамма ҳам тўй қилганида деворини бузаётипти!

Бўстон (липпасидан пул олиб беради). Сиз гузарга чиқинг, ҳандалак, мева-чева олинг! Йўқ, гузарга ўзим чиқаман, сиз бориб Хайрихонни олиб келинг! Ишидан жавоб сўрасин!

Тўтинисо. Вой, қуда, қўя туринг, қиз нарса... ишдан келиб кўргани кирар!

Бўстон. Бунақа эскича гапларни қўйинг! Ҳозирги замонда қиз билан йигит кўчаларда қўл ушлашиб юради, районга футбол кўргани боради! Ҳеч айби йўқ!

Тўтинисо. Шуни айтаман-да, қўл ушлашиб юрган, лоақал хат ёзишган бўлса ҳам майли эди!

Бўстон. Ҳамма айб сизда! Менинг ўғлим-ку индамас, сиз Хайрига айтиб хат ёздирсангиз бўлмасмиди!

Тўтинисо. Вой, Хайри нега хат ёзар экан, Каримжон ёзиши керак, булбулнинг ҳам эркаги сайрайди!

Бўстон. Каримжон сайрайдиган булбул эмас, шунинг учун ўзим сайраб юрибман-да! Хўп, майли, гузарга ўзим чиқа қолай. Сиз хамир қилинг, патир ёпамиз. Ун ошхонада. (Чиқади.)

Тўтинисо (ўзича). Бир ҳисобда Каримжон сайрамайдиган булбул чиққани ҳам яхши, сайрайдиган чиқиб ўша ёқлардан биронтасини етаклаб келса нима бўлар эди! (Чиқади.)

Кўча эшигида Каримжон билан Умида пайдо бўлади.

Каримжон. Ахир қон қилдингиз-ку! Наинки мен сизни калака қилгани олиб келган бўлсам!

Умида (бир оз тушиб). Нега бўлмаса «қуда» дейдилар?

Каримжон (толиқиб). Яна бошидан тушинг!

Умида. Хайрихоннингиз қанақа қиз ўзи?

Каримжон (қатъий). Менга ҳеч ҳам тўғри келмайдиган қиз! Мен ҳам унга тўғри келмайман! Мана, кўрасиз...

Икковни ҳовлига киради.

Тўтинисо (киради). Ие-ие-ие... Каримжон, эсон-омон келдингизми...

Каримжон. Яхшимисиз, бардаммисиз... Хайрихон (Умидага кўз қирини ташлаб) синглим эсон-омон юрибдиларми...

Тўтинисо (бир тарзда бўлиб). Вой! Шукур... (Умидага шубҳа билан қарайди.) Келинг, яхшимисиз...

Умида (ерга қараб). Ўзларингиздан сўрасак...

Каримжон. Умидахон, сўрига чиқинг!

Умида (секин). Ҳали эртароқ эмасмикин?

Каримжон. Мен самовар қўяй, кўмир ошхонада дир.

Умида. Менга бера қолинг!

Умида самоварни кўтариб чиқади. Тўтинисо унинг кетидан аярайиб қолади. Харид кўтариб Бўстон киради.

Каримжон. Ассалому алайкум, аяжон!

Бўстон (унинг бўйнига осилиб йиғлайди). Болагинам... бўйларингдан онанг ўргилсин. Уқишингни бутунлай битириб келдингми? Энди кетмайсанми?

Каримжон. Энди кетмайман, аяжон, битириб келдим! Доктор бўлиб келдим! Қишлоқдан ҳамма касалликни ҳайдаб чиқарамиз!

Бўстон. Ҳайда, болам, битта ҳам қолмасин!.. Тўтинисо, самовар қўйинг! Дастурхон ёзинг!..

Тўтинисо. Самовар қўллик бўлиб кетди. (Шумшайиб дастурхон ёзади.)

Каримжон (медалга кўзи тушиб). Бизни қаршилагани медални ҳам тақиб олибсиз-ку!

Бўстон. Йўқ, Жамол ўлгур ҳовлимизни ясли қиламан деяпти, шунга жанжаллашгани ижрокўмга бормоқчи эдим.

Каримжон (кулиб). Медални жанжаллашгани олган экансиз-да!.. Бизнинг ҳовлини ясли қилар эмийми?

Бўстон. Ҳа-да!

Каримжон. Қўймаймиз!

Бўстон. Ясли ҳам гапми, бутунлай бузаман деяпти!

Каримжон. Бузса майли, бошқа уй берар ахир!
Бўстон. Қераги йўқ! Бу ҳовлидан дадангининг
ўлиги чиққан!

Каримжон. Дадамнинг ўлиги Белоруссияда қол-
ган эди-ку, ая!

Бўстон. Барибир! Қорахатни мана шу ерда ту-
риб ўқиганман!

Умида самовар кўтариб киради.

Бўстон. Ие, бу ким?

Каримжон (шошиб). Ҳозирча... меҳмон дейиш
мумкин...

Тўтинисо (Бўстонга). Меҳмон бировнинг уйида
самовар кўтариб юрадими, булбулингиз сайраганга ўх-
шайди.

Бўстон. Худо ургани йўқдир!.. Келинг, меҳмон,
қаёқдан келиб, қаёққа кетяпсиз?

Каримжон. Бу киши ҳам ўқишни битириб, док-
тор бўлиб келдилар...

Бўстон. Қанақа доктор?

Умида. Педиатор.

Бўстон. У нимаси тагин?

Умида. Болалар доктори.

Бўстон. Ундай бўлса аввал укаларингизни кў-
ринг, ота-онангизнинг дуосини олинг!.. Ота-онангиз қа-
ерда?

Умида. Районда...

Бўстон. Районда бўлса бу ерда нима қилиб юриб-
сиз?

Каримжон. Бу киши колхозга келганлар.

Бўстон (шубҳаланиб). Ота-онангиз нима иш қи-
лишади?

Умида. Дадам лектор, аям магазинда ишлайди-
лар...

Бўстон (Каримжонга кўз қирини ташлаб). Қана-
қа магазинда?

Умида. Китоб магазинида...

Бўстон. Ҳимм... Тўтинисо, қуда, сиз савзи тўғранг!
Мен қозон осай. Бечора меҳмоннинг ҳам ота-онаси ях-
ши куёв топиб йўлига нигорон бўлиб ўтиргандир, ошни
есину, кетсин!.. Каримжоннинг тўйига келинг, қизим.
Тўйда хизмат қилгани сиздай бир қиз керак. Карим-
жонга суҳсурдай қиз топиб қўйганман, мана бу киши-
нинг қизи, Хайрихон! Сочи тақимига тушади, ўзи ўқи-

ган доктордан ҳам зўр: аптекада ишлаб бир ўзи бутун
қишлоққа дори беради!.. Қани, қуда, бўла қолинг!

Иккови чиқади.

Умида (йиғламсираб). Бу ҳам хаёлингизда йўқ
гапларми?

Каримжон. Ҳозир дод дейман! Аямга бақира-
ман!

Умида. Қераги йўқ, аянгизнинг кўзига бешбаттар
ёмон кўриниб қоламан...

Каримжон. Ундоқ бўлса... (бир чора тариқасида)
биласизми, муздаккина сув одамнинг тафтини кўтаради,
бир ювиниб чиқмайсизми?

Умида (йиғлаб). Яна нима қилай?

Каримжон. Ростдан айтаётибман! Илтимос қи-
ламан! Мана шундоқ кириг! Сочиқ ҳам ўша ерда!

Умида (хўрсиниб). Турмушни муздаккина сувдан
бошлаётибмиз, охири бахайр бўлсин! (Чиқади.)

Бўстон (капгирда гўшт олиб киради). Болам, ма-
на шуни чайнаб тургин, шўрттаккина! (Суюниб.) Меҳ-
мон кетдими?

Каримжон. Йўқ, ювиняпти...

Бўстон. Ие, нега ювинади, фалокатини бировнинг
уйига ташлаб кетадими?

Каримжон. Фалокати йўқ, шарофатли қиз!

Бўстон. Шунақами... Фалокати ҳам бошини есин,
шарофати ҳам! Шарофатли қиз бир йигитнинг кетидан
эргашиб юрадими! Бундан ташқари, оладиган одамнинг
шўри; туғмас хотин чиқади, афтидан, шундоқкина кў-
риниб турибди!

Каримжон. Аяжон, бировнинг боласи тўғрисида
шунақа гапларни айтгани қандоқ тилингиз боради? Шу
ҳам сиздай бир меҳрибон онанинг фарзанди-ку! Биров
менинг тўғримда шунақа гапларни айтса, сиз нима дер
эдингиз!

Бўстон. Бунга ўзинг жавоб қиласан! Жавоб қи-
лолмайсанми?.. Мен бир нима деяётганим йўқ, ниҳоят,
«бировнинг уйида ювинмасин», дедим. Шуни ҳам айт-
ганим йўқ!.. (Бирдан.) Ҳой, менга қара, бу қизни мунча
ялаб қолдинг? Ораларингда бир гап борми?

Каримжон (ботинолмай). Бўлса-чи?

Бўстон. Бўлса у дунё, бу дунё рози эмасман!
(Йиғлайди.) Мен сенга оқ сут берганман... Шунақа
экан-да, доктор бўлгандан кейин она керак эмас, она
розилиги бир пул экан-да!

Каримжон. Хўп, бунга рози бўлмасангиз бошқаси...

Бўстон. Менга бошқаси ҳам керак эмас! Менга Хайрихон керак!

Каримжон. Ая, бунақа гап йўқ эди-ку!

Бўстон. Нега бўлмас экан, Тўтинисо икковимиз ойма-ойига беш ойдан бери гаплашиб юрибмиз! Хайрини яқинда кўндирдик! Йиғлай бериб онасининг эси кетди! Мен ҳам йиғладим! Ит азобида кўндирдик!

Каримжон. Хайрихон менга «тегаман» дедими?

Бўстон. Қиз нарса «тегаман» дейдими, «бир гап бўлар» деди. Кўнгли сенда!

Каримжон. Хўп, Хайрининг кўнглини билибсиз, менинг кўнглимни қачон биласиз?

Бўстон (*дўқ қилиб*). Нима, Хайрига кўнглинг йўқми? Шундоқ қизга-я? (*Энтика-энтика.*) Хусн десанг, тортиб қўйган суратдай! Соч десанг, тақмига тушади! Сочмисан соч! Пазандамисан пазанда! Меҳмон кутишда онасини йўлда қолдиради! Бутун қишлоққа битта ўзи дори берса ҳам кеккаймайди, каттани катта, кичикни кичик ўрнида кўради! Маҳаллада тўй-маърака бўлса ҳамниша хизматда! (*Йиғламсираб*). Умрим меҳнатда ўтган, қариган чоғимда шундай келин хизматимни қилмаса дунёга келдим нима бўлди-ю, келмадим нима бўлди...

Каримжон. Аяжон, Умидахон ҳам хизматингизни қилади-да, нега қилмас экан?

Бўстон (*ваҳима ичида*). А?

Каримжон. Йўқ, шунақа қизлар ҳам қайнана-нинг хизматини қилади, демоқчиман!

Бўстон. Бунинг доктор бўлиб, болаларнинг қорнига қулоқ соладими, менинг хизматимни қиладими!

Каримжон. Хайрихон ҳам ишлайди, ишлаб бутун қишлоққа дори беради деяписиз-ку!

Бўстон. Хайрини келин қилсам, уч кунга қолмай ишидан чиқариб оламан!

Каримжон. Ишидан чиқариб оласиз, уйда ўтириб битта ўзингизга дори берадими? Шуни ўзи биладими?

Бўстон. Мен подадан олдин чанг чиқармайман!

Иккови чиқади.

Бўстон. Вой, меҳмон, уларингда сув йўқмиди?

Умида. Бор, аяжон, бор! (*Янглишганини билиб*). Вой... Кечирасиз...

Бўстон. Ие, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, мени «аяжон» дегани уялмайсизми? (*Каримжонга.*) Ая деяпти-ку!

Каримжон. Кечирим сўради-ку.

Тўтинисо (*киради*). Қуда, ошни суза қолинг!

Бўстон. Дарров сузинг! Шошманг, Хайрихон келсин! Йўқ, майли, унга олиб қўямиз. Узим сузаман, Меҳмон йўлдан қолмасин. Сиз чой дамланг!

Иккови чиқади.

Каримжон. Умидахон, пақиллаб кетаман!

Умида (*раҳми келиб*). Каримжон ака, сиз ҳам ювиниб чиқа қолинг, сув муздак экан!

Каримжон (*ўзича*). Муздақина сув ҳали кўп керак бўладиганга ўхшайди-ку. (*Чиқади.*)

Бўстон ош, Тўтинисо чой кўтариб киради.

Бўстон. Қани, меҳмон, ўтира қолинг! Бизга қарамай катта-катта олинг! Тўтинисо, қуда, чой қуйиб беринг, иккита пиёлага қуйиб беринг!.. Каримжон қани?

Умида. Ювинаётибдилар...

Бўстон. Ие, буларга нима бўлди!..

Хайри (*тешикдан*). Аям бормилар...

Бўстон. Ие, қўзичоғим, кел, кела қол!

Хайри (*киради. Умидага*). Салом!

Умида (*дўнғиллаб*). Салом...

Бўстон. Утирсангиз-чи, меҳмон!

Каримжон артиниб чиқади.

Хайри. Вой, Каримжон ака, салом!

Каримжон. Салом, Хайрихон! Салом, синглим!

Хайри. Уқишлар битдими? Табриклайман!

Каримжон. Раҳмат... Умидахон ҳам битирдилар, бу киши ҳам доктор...

Хайри (*тушунади. Самимий*). Табриклайман. (*Қучоқлашиб кўришади.*) Мунча яхши... Мен ҳам шуни орзу қиламан...

Бўстон. Қани, сўрига чиқа қолинглар, ош совиб қолади. Хайри, сен қўлга сув ол! Аввал қайнанангдан бошла!

Хайри обдастанни олади. Умида билан Каримжонга кўз қисади. Икковининг ҳам чеҳраси очилади, бир-бирига қарайди. Бўстон сўрига чиқиб қўлни тутатади.

Жамол (*киради*). Ассалому алайкум!
Каримжон. Э, Жамол ота!..

Иккови кучоқлашиб кўришади.

Жамол (*Умидага бошдан-оёқ разм солиб*). Келинг, қизим... Баракалла... Ҳим... дуруст, дуруст! Каримжонни биламан, сиз нима ҳунарли бўлиб келингиз?
Каримжон. Бу киши ҳам доктор! Болалар доктори!

Жамол (*Каримжонга*). Ҳу, қишда айтганинг шу қизми?

Каримжон. Ҳа-да!.. Йўлланмани идорага элтиб берайми?

Жамол. Овора бўлма, ўзимга бера қол... Уҳ-ўҳ-ўҳ!
Бир олманинг икки палласи экансизлар! Мана, касалхона ҳам битай деб қолди.

Каримжон. Шунақами!.. Қани, сўрига чиқинг...

Бўстон Хайрига имо билан «Каримжоннинг қўлига сув қуй» дейди.

Хайри. Каримжон ака, қўлингизни ювасизми?..

Каримжон (*таъкидлаб*). Майли, лекин менга қошиқ берасиз, синглим!

Бўстон (*таъкидлаб*). Сиз ҳам қошиқда ейсизми, куда?

Жамол (*тушунмасдан*). Мунча шовқин соласан, қошигинг камроқми?..

Ҳамма ошга майл қилади. Жимлик.

Каримжон. Жамол ота, бизнинг ҳовлига «беланчак осаман» дебсиз... (*Бўстон жонланади*.)

Жамол. Э... бу хотинлар жуда шошириб юборди! Ҳар бир толнинг тагида тўртта беланчак! Тол етишмайди! Мана шу салқинга ҳам тўрттагина беланчак осайлик десам, аянг дарров медалини пеш қилди!

Бўстон. Ажаб қилдим! Мана, ўзи сўраб қолди-ку!

Умида. Ясли солганларинг йўқми?

Жамол. Мана шу касалхона битса уч-тўртта уйни яслига бераман!

Умида. Ясли касалхонада бўладими?

Жамол. Қасалхонада бўлгани яхши, қизим, харажат камаяди: касалларга қарайдиган сестралар болаларга ҳам қараб туради.

Умида. Харажатни ўйлабсизу, у ёғини ўйламабсиз-да: соғ боласини касаллар орасига қўйгани қайси бир ота-она кўнади-ю, бунга қайси бир доктор рози бўлади? Бу гапни оғзингиздан чиқара кўрманг, газетада дўмбира қилишади-я! (*Кулади*.)

Жамол (*ўйлаб*). Тўғри, бу ёғини ўйламабман! Бир кесак билан иккита қарғани ураман дебман!

Бўстон (*Умидага*). Қошиқ ўлгурни қўйиб, катта-катта олсанг-чи! (*Тесқари қараб*.) Қиқилламай ўл!..

Бу гапни ҳамма эшитиб қолади. Умида ўрнидан туриб кетади.

Хайри (*қошиқни қўяди, бир Каримжонга, бир Умидага қарайди*). Умидахон, ўртоқларим келадиган эди... Бизниқига чиқинг, яхши пластинкаларим бор! (*Бўстонга*.) Холажон, ўзингизнинг ҳам фарзандингиз бор, бировнинг боласига ўлим тиламанг! (*Чиқади*.)

Унғайсиз жимлик.

Жамол. Э, сен қанақа ўйин бузуқисан! (*Умидани кўрсатиб Каримжонга*.) Келинми ахир?

Каримжон бош иргитади.

Одам келинига ҳам ўлим тилайдими! (*Ақлига сиғдиrol-май*.) Яна доктор-а! Доктор нима эканини биласанми ўзинг? Ҳайф сенга!.. Садқайи доктор кетгин!

Бўстон. Мен бир нима дедимми? Ниҳояти, «катта-катта олинг» дебман!

Каримжон. Майли, майли, аяжон, ёшларга шунақа адаб-одоб ўргатиб турганингиз яхши...

Жамол. Ҳўп, менга оллоху акбар... Районга бо-радиган эдим. Яна гаплашамиз. (*Умидага*.) Қани, юр, қизим, мен сени бир айлантриб келай!

Каримжон икковини кузатиб қайтади. Тўтинисо ошхонага томон чиқади.

Кўчада автомобиль тўхтади.

Каримжон. Умидахоннинг аяси келди.

Бўстон. Аяси келадиганмиди?

Каримжон. Умидахонни олиб кетгани келадиган эди...

Каримжон чиқиб Шакарни бошлаб киради.

Ш а к а р. Бўрон босилдими?
К а р и м ж о н. Босилаёттибди.
Ш а к а р. Хайрият!
К а р и м ж о н. Дадам қанилар?
Ш а к а р. Қолхознинг идорасига кирдилар, ҳозир
келадилар.

Бўстон ноилж сўридан тушади.

Ш а к а р. Ассалому алайкум! Эсонмисиз, омонми-
сиз, Бўстонбуви...

Б ў с т о н. Келинг... (Каримжонга кўз қирини таш-
лаб.) Вой, менинг отимни қаёқдан биласиз?

Ш а к а р. О, айланай, медаллик Бўстонбуви Норма-
товани ким билмайди!

Б ў с т о н. Норматова эмас, Эрматова...

Ш а к а р. Барибир, отингиз, медалингиз ҳисоби!

Б ў с т о н (эриб). Сизнинг отингиз нима?

Ш а к а р. Шакарбуви Ашуралиева! Чолимнинг фа-
мелиясидаман!

Б ў с т о н. Онангиз яхши от қўйган эканлар... Қа-
ни, ошга қаранг! Биз янгитта еган эдик, ҳали унча со-
вимагандир.

Ш а к а р. Ростини айтсам, қорним оч, бултурги ош
бўлса ҳам ейман!

Б ў с т о н. Очиққина хотин экансиз...

Ш а к а р. О, медалингиздан ўргилай, Бўстонбуви,
хурсандчиликдан яхши нарса борми! Ғурбатнинг юзи
қурсин! Ўзингиз ҳам хафа бўлманг, бировни ҳам хафа
қилманг!

Б ў с т о н. Мен ҳеч кимни хафа қилмайман, ҳамма
мени хафа қилади.

Ш а к а р. Ундоқ эмасдир! «Латта ҳиди келса аввал
ўзингдан хабар ол», деган гап бор. Асти хафа бўл-
манг!.. Каримжон келиб суюниб қолгандирсиз?

Б ў с т о н. О, суюнмайманми... Сизнинг ҳам қизин-
гиз битириб келибди, куёв-пуёв топиб қўйгандирсиз?

Ш а к а р. О, Бўстонбуви, ўзингиз ўқиган, оқ-қорани
таниган хотинсиз, китобларни кўриб турибсиз-ку: ишқ,
муҳаббат!.. Ҳозирги ёшлар тенгини ўзи топгани яхши!

Б ў с т о н. Вой, «тенгини ўзи топгани яхши», деб
қизингизнинг нўхтасини устига ташлаб қўясизми?

Ш а к а р. Нўхталайман десам, суйганига теголмай
умри ғурбатда ўтади-да!

К а р и м ж о н. Ғурбатига сизни ҳам шерик қилади!

Б ў с т о н (Каримжонга ўқрайиб). Майли, сиз қи-
зингизнинг нўхтасини устига ташлаган бўлсангиз ихти-
ёрингиз, лекин мен ўғлимнинг нўхтасини устига ташлаб
қўймайман! Ота-она боласига ҳеч қачон ёмонликни
раво кўрмайди!

Ш а к а р. Тўғри, раво кўрмайди, бурун замонда ўн
тўрт яшар қизини етмиш яшар чолларнинг қўйнига со-
либ қўйган ота-оналар ҳам ёмонликни раво кўрган
эмас, лекин дўст бўлиб туриб душманнинг ишини қил-
ган-да!

Б ў с т о н (тушунтириб). Унақа ишлар бурун замон-
да бўлган!

К а р и м ж о н. Жуда унчалик бўлмаса ҳам ундан
берироқ ишларни қилаётган ота-оналар ҳозир ҳам йўқ-
ми? Ҳозир ҳам бор! Лекин ҳозирги ёшлар унамайди:
бири дангал «йўқ!» деса, бири қарияларни авайлаб,
ётиги билан тушунтиришга ҳаракат қилади!

Б ў с т о н (чўрт кесиб). Менга тушунтиришнинг ҳо-
жати йўқ, ўзим тушунганман! Мен сени не машаққатда
боққанман, ўстирганман, энди таъбимдаги қизни олиб
бермасам кўзим очиқ кетади!

К а р и м ж о н. Аяжон, хотин билан сиз умр қила-
сизми, мен умр қиламанми?

Б ў с т о н. Мен олиб бераман, сен умр қиласан!

Ш а к а р (Каримжонга). Уҳў...

К а р и м ж о н (тоқати тоқ бўлиб). Аяжон, тўғри,
сиз мени боққансиз, ўстиргансиз... Мен сизни бошимга
кўтараман, бор-йўғимни оёгингизга тўкаман! Икки кў-
зим, бутун вужудим сизники, лекин кўнглимни ўзимга
қўйиб беринг! Жон аяжон!

Б ў с т о н. Кўнглим деганларни кўриб турибман:
аввалига кўнгли, юрак, «онам дерман», кейинига келиб
қайнананинг боши ғурбатда, ўзи хизматда!.. Қошки
шугина бўлса! Йиғи-сиғи, мажлис, суд!.. Уртада бола
шўрлик сарсон!..

Ш а к а р. Бўстонбуви, қишлоқда сиз биладиган шу-
нақа оила бўлса битта бордир-да!

Б ў с т о н. Нега битта бўлар экан, булар қўшилса
иккита бўлади!

К а р и м ж о н (ўзича). Бирники мингга, мингники
туманга!

Йиғидан қовоқлари шишиб кетган Тўтинисо ошхонадан чиқиб
уйига томон ўтиб боради.

Б ў с т о н. Ҳой, Тўтинисо, шошманг, гапим бор!

Ш а к а р. Вой-бўй! Мен аянгизни мунчалик деб ўйламаган эдим! *(Туради.)* Менинг юрагим торлик қилади! Дадаси гаплашсин, юраги кенг... Ҳозир келиб қолади. Айтиб келаман. *(Чиқади.)*

Қ а р и м ж о н *(ўзича)*. Бу қандоқ бедодлик! Аям иззатларини билмаяптилар!

Чехраси очилган Умида киради.

Хўш, Умидахон, колхозни кўрдингизми?..
Умида. Кўрдим! *(Оёқ остида турган чамадонни олади.)*

Қ а р и м ж о н *(мунғайиб)*. Кетасизми?

Умида. Энди кетмайман! Аянгиз билан қўшилишиб ҳайдасангиз ҳам кетмайман!

Бўстон *(киради)*. Ҳой, бу қиз иззати борида кетадими, йўқми?

Қ а р и м ж о н *(тажанг)*. Э, қаёққа кетади, ҳозир дадаси келади!

Бўстон. А!.. Ҳали бошимга дадаси ҳам борми! *(Қатғий.)* Хўп, келсин! Қизининг бутун қилмишларини юзига соламан! Ҳозир келсин!

Қ а р и м ж о н *(юмшоқ)*. Ая, мени шу одамнинг олдада ҳам хижолатга қўясизми?

Бўстон. Сен мени номусларга ўлдирсанг майлими!.. *(Бирдан.)* Шунга оласанми? Майли, ола қол, лекин билиб қўй: хотинингни маймундай ўйнатаман! Шундоқ қиламанки, мана шу ҳовлида оёқ босгани жой тополмай қурбақадай сакраб юради!

Қ а р и м ж о н. Доктор келини-я?

Бўстон. Битта рўзгорга битта доктор бас! Болтанг иккита бўлса биттасининг ҳузурини қўшни кўради!

Қ а р и м ж о н. Жамол ота нима дедилар?

Бўстон. Жамол отангни ҳам сакратаман!

Қ а р и м ж о н. Бўпти, мен ҳам сакрайман! Ҳаммамиз қўшилишиб сакраймиз! Сиз чапак чаласиз!..

Шакар билан Ашуралиев киради.

Ашуралиев. Ўртоқ Ашуралиева, мен сизга такрор айтаман: муҳаббат тўғрисида биронта ҳам лекция ўқиган эмасман! Бунақа тезисим йўқ! Умуман оила масаласида гапиргин десангиз, марҳамат, бу тўғрида

саккиз соат сув ичмасдан гапиришим мумкин. *(Қўйнига қўл тиқиб.)* Тезисим етарли!

Қ а р и м ж о н. Келинг, дада! Марҳамат...

Ашуралиев *(Бўстонга)*. Салом ва табриклар!

Бўстон. Ҳой, менга қаранг, қизингизни келин қилмайман! Қўясизми, йўқми? Бировнинг ўғлига зўрликми?

Ашуралиев. Ие!.. *(Қоғозларини улоқтириб ташлайди.)* Иккови ЗАГС қилиб қўйибди-ю, энди айтасизми?

Бўстон. А!.. *(Кўнгли озиб, ҳушидан кетади.)*

Ҳамма шошиб қолади. Қаримжон уни елпийди.

(Ўзига келиб.) Ҳали шунақами!..

Қ а р и м ж о н. Шунақа бўлган эди...

Бўстон. Нега менга айтмадинг?

Қ а р и м ж о н. Аяжон, сиз айтгани қўйсангиз экан!..

Ашуралиев *(қоғозларини олмоқчи бўлади-ю, олмайди)*. Булар бир-бирини яхши кўрибди, бири Фарҳод, бири Ширин, нима қиласиз орада Ёсуман бўлиб! Мамлакатнинг медаллик аёлларидан экансиз!..

Шакар. Хато қилдилар! Хато ҳаммадан ҳам ўтади, орденлик одамлар хато қилади-ю!..

Бўстон. Йўқ, ЗАГС ҳисоб эмас, тўй ҳисоб!

Ашуралиев. Хўп деяпмиз-ку!

Бўстон. Керак эмас, олиб кетинг қизингизни!

Қ а р и м ж о н. Ая!!

Ашуралиев *(жон-пони чиқиб)*. Ие!..

Шакар *(энтиқиб)*. Вой! Вой! Бу қандоқ гап! Менинг қизим кўчада қолибдими! *(Умидага, ўпкаси тўлиб.)* Бундақа гапни эшитганимдан кўра ўлганим яхши эмасми!

Бўстон. Олиб кетинг дейман, ҳозир дод солиб қишлоқни бошимга йиғаман!

Шакар *(Умидага)*. Сени ўстириб кўрган куним шу бўлдим! Юр бу ёққа!

Умида нима қилишини билмайди.

Ашуралиев. Юр!

Қ а р и м ж о н. Дада! Ая!..

Иккови Умидани диканглатиб эшикка томон олиб кетади.

Каримжон. Ая, қандоқ багритошсиз, Умидахонга қўшиб неварангизни ҳам ҳайдаяпсиз-а! Қорнида боласи бор!

Бўстон. А! Қайтар! Қайтар! Ҳов, Шакарбуви, шовилманг, қизингиз боласини туғиб кетсин!

Парда

ИККИНЧИ ПАРДА

УЧИНЧИ ҚУРИНИШ

Уша декорация, лекин уйнинг бир чеккаси бузилган. Қаердадир мотор гуриллайди.

Бўстонбуви ясанган, кўкрагида медаль, сўрида етти қават кўрпача устида ўтирибди: зериккан бўлса керак, ётади, туради, ёнбошлайди, яна туради; ойнага қараб лунжидаги ажинларни ёзишга уринади, сўридан тушиб, оёқ остида ётган бекорчи қоғозларни олиб ташламоқчи бўлади-ю, лекин яна жойига қўяди; ёнғоқ чақиб ейди, унинг пўчоқларини жўрттага ҳар томонга ташлайди, яна сўрига чиқиб ўтиради. Ишдан чарчаб келган Каримжон киради.

Каримжон. Салом, ая! Қачон кўчамиз, бинокорларнинг оёғи остида ўралашиб қолдик-ку...

Бўстон. Мен ҳеч қаёққа кўчмайман, устимдан трактор юрғизвор! Дадангнинг ўлиги чиққан ҳовлидан кўчиб қаёққа бораман? Қорахатни мана шу ерда туриб ўқиганман!

Каримжон. Қаерда?

Бўстон. Худди мана шу ерда! Йўқ, ана у ерда!

Каримжон (*ўша ерни белгилайди*). Хўп... Чарчамасдан ўтирибсизми?

Бўстон (*йиғламсираб*). Бутун рўзгор ташвиши менинг бошимда! Ана унинг қачон ишдан келади-ю, қачон ҳовлини супуради! Хотин бор ҳовлига ўхшамайди бу қуриб кетгур! Қўни-қўшнидан номусларга ўлади киши! Ишдан бирпас эртароқ келса нима қилади! Бола-лар касал бўлмай юриб-юриб шунинг доктор бўлишига қараб турган экан-да!

Каримжон. Аяжон, ўзингиз ҳам ишлаб кўргансиз-ку, ўзингиз эрта келармидингиз?

Бўстон. Мен ишлаган бўлсам сени боқаман деб ишлаганман, бу кимни боқади, сени боқадими? Шуңча ўқиб ўзингни ўзинг эплодмайсанми? Мени боқмай қўя қол, пенсиям етади!

Каримжон ҳовлини супурмоқчи бўлиб қўлига супурги олади,

Бўстон. Эркак бошинг билан қўлингга супурги ушлама, хосияти йўқ!

Каримжон. Э, ётоқда супурги нима экан, қозон-товоқ қилганман!

Бўстон. А!.. Ҳозирги мактаблар хотиннинг ҳузурри жони экан-да! Бу ёққа ўтир! Ойлик олдингми?

Каримжон. Олдим.

Бўстон. Бу ёққа бер! (*Кармонни олиб ёстиғининг тагига қўяди.*) Ҳали келин бўлмай туриб чўнтагингга қўл солади!

Каримжон. Ая нега унақа дейсиз, келин бўлиб хизматингизни қилиб юрибди-ку. Етти қават кўрпачада ўтирибсиз... Тўғри, эрталаб саломга чиқмаяпти. Умидахон жуда эрта туради, сиз кеч турасиз, кириб салом билан уйғотай деса, истиҳола қилади; сиз тургунча эшикнинг тагида ўтирай деса, ишга кеч қолади...

Бўстон. Энди, шунақа қилиб бўйнимга қўймоқчимисан? Саломи ҳам керак эмас, ўзи ҳам керак эмас! Тугсину кетсин! Тугсину кетсин!.. Менга маҳси олиб бер!

Каримжон. Маҳсингиз янги-ку, ая!

Бўстон. Маҳсим иккита бўлса нима қипти, битта бигизпошна туфлининг пулига учта маҳси беради! Тўртта туфлини қаторлаштириб қўйибди! (*Туфлиларни олиб чиқиб улоқтиради.*)

Каримжон. Умидахон ёш, бундан ташқари мана бу ясли масаласини кўтариб бутун қишлоқнинг кўз ўнгида бўлиб қолди, яхши туфли, яхши кийим кийса ўзингизнинг обрўйингиз!

Елкасида фотоаппарат, оғир пакет кўтариб Умида киради.

Бўстон. Вой, нега оғир юк кўтарасиз, қанақа хотинсиз! (*Каримжонга.*) Қўлидан олсанг-чи, хўшшайиб турмай!

Каримжон туфлиларни йиғштириб олади.

Умида. Салом, аяжон!.. Гузарда ун сотаётган экан... (*Унни қўйиб.*) Биринчи ойлигим.

Бўстон (*унни кўриб*). Тузук! Бу қилган ишингиз яхши, лекин... (*бошқа гап тополмай*) сочингизни сават қилиб юрманг, иккита қилиб ўринг!

Каримжон. Ишда халал беради-да!

Бўстон. Уйда иккита қилиб ўринг!

Каримжон. Хўп! Умидахон, қулогингизда бўлсин!

Жамол (*ҳовлиқиб киради*). Ҳой, сен икковинг қанақа одамсан! Прорабга нима дедиларинг?

Каримжон. Келинг, отахон, марҳамат!

Умида (*кулгисини яшириб*). Нима дебмиз?

Жамол (*Бўстонга арз қилиб*). Буларни уриш-ташаш билан колхозда олиб қолсам, икковининг қилган ишини қара! Бу менга ёрдам берганларингми?

Каримжон. Бошқа ниятимиз йўқ, отахон! Прорабингиз ўзимиз қатори одамга ўхшайди... Солаётган иморатингиз касалхонага ярамайди!

Жамол. Нимаси ярамайди?

Каримжон. Аввало, касалхонанинг планини сиз чизиб берганингиз чакки, мутахассис эмассиз-ку! Сиз чойхонанинг планини чизиб беринг, отхонанинг планини чизиб беринг!..

Жамол. Биламан, мен мутахассис эмасман, лекин мутахассис деганинг бир миллионнинг дарагини айтдида! Янги пул билан бир миллион-а! Мен бир миллионлик касалхона соламанми! Пахтанинг килосини тийинга сотаман! Пул деган жониворнинг эгизаги бўлмас экан! (*Махфий.*) Меҳнат кунини семиртириш учун ўзимдан орттириб барг сотаман, район бозорида винофурушлик қиламан!

Умида. Қишлоққа касалхонани район солиб бериши керак!

Жамол. Район? Бунақа масалада район қулогига пахта тиқиб олган! Пахта! Пахтани биласанми?

Каримжон. Тўғри, лекин кўплашсак қулогидан пахтани олиб ташлаймиз! Сизнинг фурсатингиз йўқ, бунинг кетидан мана мен югураман! Агар иш чиқаролсак касалхонани боққа қурамыз, боғдаги тепалик жуда баҳаво жой!

Бўстон. Каримжон тўғри айтади, касалхонани ундан ҳам нарига солиш керак!

Жамол. Майли, сизлар ёрдам берамиз десаларинг «қуллуқ» дейишдан бошқа сўзим йўқ, лекин бу ҳам битаверсин, от топилгунча эшак миниб турамыз!

Умида. Йўқ, Жамол ота, биратўла от минайлик! Лекин бу ҳам битаверсин, у ёқ-бу ёғи тузатилса ясли бўлиши мумкин!

Жамол. «У ёқ-бу ёғи тузатилса ясли бўлиши мумкин?» Шу туришида яслига ҳам ярамайди денг!

Каримжон. Жамол ота, сизнинг ғайратингизга,

ҳимматингизга тан берамиз, лекин план масаласига келганда... бояги гап...

Жамол (*ўйлаб*). Рост айтасан!

Умида. Ясли масаласи энг биринчи масала бўлиши керак. Сиз «Ҳар толнинг тагида тўртта беланчак», деганингиздан кейин колхоздаги ҳамма яслиларни кўриб чиқдим, ҳаммасининг суратини олдим. (*Суратларни бирма-бир унинг олдига ташлайди.*) Шу ҳам яслими? Шу ҳам яслими?.. Мана буни қаранг, кампир ухлаб ётибди, болалар ўрмалаб ариққа тушиб кетмасин деб белига арқон боғлаб қўйибди! Шу яслими?

Жамол (*ранги ўчиб*). Ие, сен нимага бунақа нарсаларнинг суратини оласан, ишпионмисан ўзинг? Сурат оладиган бўлсанг идоранинг суратини олгин, радиоузелнинг суратини олгин, ҳаммом солиб қўйибмиз... Камчиликларимизни қидириб юриб суратини оласанми?

Умида. Мен мухбир эмасман, докторман! Мухбир бўлсам радиоузел билан ҳаммомнинг суратини олиб кетаверар эдим! Колхознинг олаҳуржуни хотинларнинг елкасида, яна буларнинг оёғига боласини кишан қиласиз! Боласидан кўнгли тинч бўлмаган хотиннинг қўли ишга борадими!

Бўстон. Рост айтади!

Жамол (*тутақиб*). Вақтинча камчилик қайси колхозда йўқ?

Каримжон (*кулиб*). Жамол ота, колхоз тузилганига неча йил бўлди? «Вақтинча» деган гапнинг чеги-чегараси борми?

Жамол (*мот бўлиб*). Майли, район касалхона солиб берадиган бўлса, буни яслига берамиз. Масалани правлениега қўйиш керак. Правлениега ўзингни чақираман. Лекин суратларни менга бер!

Умида. Сизга бермайман! Правлениеда ўртага ташлайман!

Жамол (*тортиб олади*). Менга бер дейман, биров кўриб қолади! Қарор чиқариб берсак бўлдими? (*Суратларни қўйнига тиқади.*) Хўп, мен кетдим! Ҳа, айтгандай, тўй қачон?

Каримжон. Аям биладилар...

Жамол. Тўйнинг бошида ўзим тураман! (*Бўстонга.*) Баҳоси йўқ келин!

Бўстон (*Жамолга*). Шундоқ-ку, лекин менинг хизматимни қиладиганга ўхшамайди...

Жамол. Ие, нега сенинг хизматингни қилади, нима, сен колхозмисан! (*Чиқади.*)

Бўстон. Нима овқат қиласиз?

Умида (ранги ўйиб). Ихтиёрингиз...

Бўстон (ўйлиб туриб, бирдан). Чўзма лағмон қилинг!

Умида. Хўп...

Бўстон. Мен бир айланиб келай, тарс ёрилиб кетдим! (Чиқади.)

Умида. Ҳа, Каримжон ака, мунча тажанг бўлаётибсиз?

Каримжон. Умидахон, кетмайсизми?

Умида. Менга: «Аям чаққан гугуртдан аланга олманг», деган эдингиз, ўзингиз аланга олаётибсиз! Сиз аянгизнинг қилмишлари учун мендан хижолат бўлманг... Қизиқ, мен қариганимда қандай қайнана бўлар эканман?

Каримжон (ўйчан). Жаннатда бир тахт бор эмиш. Тахт яхши қайнона учун қўйилган эмиш. Тахт бўш эмиш. Агар қайнана бўлсангиз шу тахтга сиз ўтирасиз!

Умида. Сиз қанақа қайната бўлар экансиз? Ҳойнаҳой наслингизга тортсангиз керак!

Кулги

Лағмон нима бўлди?

Каримжон. Ҳайронман... Мен кўп овқатларни билламану, лекин умримда чўзма лағмон қилган эмасман! Еганим ҳам унча эсимда йўқ. (Уйлайди.) Ҳар қалай қиймалик бўлар эди шекилли. (Бирдан.) Сиз қийма чопинг, мен хамир қиламан!

Умида мунғаяди.

Ҳа, қийма чопишни ҳам билмайсизми?

Умида. Урганаман...

Каримжон. Ҳеч кўрмаганмисиз? Аянгиз қиймани сиздан яшириқча қилармидилар? Гўштни мана шу тахтага қўйиб пичоқ билан ураверсангиз қийма бўлади.

Каримжон тоғорачага ун солиб хамир қоради, Умида гўшт келтириб қийма қилишга киришади.

Хайри (тешикдан). Кечирасизлар...

Каримжон. Э-э, келинг, Хайрихон! Қасал тузалгиси келса табиб ўз оёғи билан келади.

Умида. Келинг...

Хайри. Неча кундан бери сизлар билан холи гаплашгани пайт пойлайман, ҳеч ўнг келмайди. Бўстонбу-

ви холам гузар томонга кетаётганларини кўриб, беадаблик бўлса ҳам, кира қолдим. Мен сизлардан узр сўрагани кирдим...

Каримжон. Ҳозир узрдан ҳам зарурроқ иш чиқиб турибди: чўзма лағмон қилишни биласизми?

Хайри. Биламан!

Каримжон. Билсангиз Умидахонга ўргатинг!

Хайри. Жоним билан! (Ишга киришади.) Биз Каримжон акангиз билан бир кўчада ака-сингилдай ўсганмиз. Катта бўлганимизда бу кишининг кўнглида ё менинг кўнглимда зиғирдай бир гап бўлса... (қасам мақомида) мана, орамизда хамир турибди! Шундоқ эмасми, Каримжон ака?

Каримжон. Тўппа-тўғри!

Хайри. Беш-олти ой бўлади. Бўстонбуви холам гапиравердилар, аям йиғлайвердилар... безор бўлдим! Ахир бир куни шуларнинг кўнглига қараб «қўйинглар, бир гап бўлар», дедим. Шундоқ демасам бўлар экан, булар шу гапни маҳкам ушлаб олишибди. (Ерга қараб.) Менинг ҳам кўзлаганим бор, аҳд-паймон қилганмиз... Бир йилдан ошди... Турмуш қилсак мен ҳам ўқийман...

Каримжон. Бу гапни аянгизга айтганингиз йўқми?

Хайри. Йўқ-да! Кўнгли кетиб йиқилади деб қўрқаман! Аям холамдан қолишадиган хотин эмас!.. Мана, сизлар ҳам холамни аста-секин эгаётибсизлар-ку, хабарим бор. Сизлар икки киши, мен ёлғизман... (Ийглайди.)

Каримжон. Хафа бўлманг, Хайрихон, сиз ҳам ёлғиз эмассиз, мана биз бор! Сизнинг аянгизни ҳам эгишиб берамиз. Суйганингизга тегасиз, ўқийсиз! У йигит ким ўзи, нима иш қилади?

Хайри. Каримжон!

Умида. А?

Хайри. Йўқ, йўқ, Азимжон!

Каримжон. Ие, ўзимизнинг Азимжонми, ўқитувчи? Бу можаролардан хабари борми?

Хайри. Айтдим! Кулавериб қотиб қолдилар! Ҳордиқ куни сизларни кўргани келмоқчилар.

Каримжон. Жуда яхши!

Хайри. Уқлоғ ошхонададир... (Чиқади.)

Умида (кетидан Бўстонга тақлидан). Оҳ, соч!

Иккови чиқади.

Чироқ ўчиб ёнади. Кўча. Каримжонларнинг эшиги, Бўстон билан
Тўтинисо киради.

Тўтинисо (*йиғлайди*). Мени шармандаю шарми-
сор қилдингиз! Ўғлингизга кучингиз етмас экан, нима
қилиб шангиллаб юрибсиз!

Бўстон. Сиз бесабр бўлманг, қуда! Ҳали ҳеч гап
бўлгани йўқ!

Тўтинисо (*йиғлайди*). Қорнида боласи бор эмиш-
ку, бу ҳеч гап бўлмаганими? Қишлоқда қизим қандоқ
бош кўтариб юради! Ўзим нима деган одам бўламан!

Бўстон. Йиғламанг, хосияти йўқ! Шу иш шундоқ
бўлиб кетса қишлоқда менинг ҳам обрўйим қолмайди!
Ҳали ҳеч гап бўлгани йўқ! Аввал боши Умиданинг
иккиқатлигига гумоним бор. Ухлаб ётганида нафас оли-
шига секин қулоқ солдим, йўқ, қуда, иккиқат хотиннинг
нафас олиши бундоқ бўлмайди! Каримжон шу гапни
менинг дармонимни қуритиш учун айтмадимикин?

Тўтинисо (*суюниб*). Илоҳим шундоқ бўлсин!

Бўстон. Бола у ёқда турсин, мен буларнинг
ЗАГСдан ўтганига ҳам гумонсираб қолдим. ЗАГСдан
ўтган бунақа бўлмайди!

Тўтинисо (*қувониб*). Бирга ётмайдимиз?

Бўстон. Ие, сизга нима бўлди, мен қўярмидим!
Каримжон пастда, Умида айвонда, менинг ёнимда
ётади!

Тўтинисо. Билиб ўтирибсизми...

Бўстон. Кечалари пойлаб чиқаман, иккови ҳам
«қилт» этмайди!

Тўтинисо. Шундоқ экан, нега кетгизиб юбормай-
сиз? Кетсин районига!

Бўстон. Э, қуда, бор ақлингиз шуми! Умидани
районга жўнатиб Каримжоннинг оёғига кишан солиб
қўяманми! Ишга кирганидан кейин «колхознинг меҳ-
монхонасида тураман», деди, унамадим! Меҳмонхонада
турса, албатта, алоҳида ҳужра олади, кечалари Карим-
жон ингичка бўлиб кириб борсинми! Кўз олдимда тур-
гани яхши! Лекин ўзи ёмон бўлса ҳам номусли қиз
экан!

Тўтинисо. Ана, ўзингизнинг ҳам кўнглингиз мо-
йил! Билиб юрибман!

Бўстон. Ундоқ деманг, қуда! Аксинча, Каримжон-
нинг кўнглини кундан-кун совутаётибман! Лекин бу
ишни аста-секин қилиш керак, қизиб турган кўнгилга
бирдан совуқ сув сепсам чатнайди! (*Махфий.*) Ҳозир

чўзма лағмон буюриб чиқдим, жўрттага буюрдим, ал-
батта қилолмайди, қилолмай кўрсин-чи, Каримжоннинг
олдида бирам ясай, шунақа ясайки... Сиз бирпасдан
кейин тешикнинг олдига келиб турунг, «вой, қўлинг
синсин!» дейишим билан тикка кириб келаверинг! Кў-
расиз! (*Нос чекмоқчи бўлади. Нос йўқ.*) Мен гузарга
бориб нос олиб келай. (*Чиқади.*)

Каримжон (*киради*). Энди, хола хафа бўлмай-
сиз, сизлар унақа деб юрган экансизлар, бу ёғи бунақа
бўлиб қолди...

Тўтинисо (*йиғлайди*). Қизим тегаман деса ола-
диган йигит сон мингта... Ҳамма иллат аянгизда! Аян-
гиз ҳадеб гапиравергандан кейин мен ҳам «қизим чала
ўқиган, сизга тушса яна ўқирмикин», депман.

Каримжон. Аям Хайрихонни келин қилсалар
ўқитиш эмас, ҳозирги ишидан ҳам чиқариб олмоқчи
эканлар-ку! Хайрихон уйда ўтириб аямнинг хизматлари-
ни қилар эмиш.

Тўтинисо (*ҳанг-манг*). А!.. Мунча яхши!.. Ме-
нинг қизим ердан чиққан етимчами, «ишингдан чиқ»
деса чиқиб аянгизнинг хизматини қилади!

Каримжон. Ўзларидан дурустроқ сўранг!

Тўтинисо. Ҳамма ишлаганда менинг қизим нега
уйда ўтирар экан! Ўзим ўқимасдан, ишласан нима
бўлдим! Вақтида ишласам бирон ҳунар орттирар эдим,
ишлаб қизгннамни дурустроқ ўқитар эдим. (*Йиғлайди.*)
Дадаси раҳматлик мени ўқитмасдан, ишлатмасдан на
менга қилди, на боламга қилди... Ҳозир жияк сотиб топ-
ганим нима бўлар эди! Тўппига жияк тўқиб сотаман!
Бу жияк ўлгурга ҳам ҳозир ҳеч ким қарамай қўйди!..
(*Йиғлайди.*)

Каримжон. Қизингиз ердан чиққан етимча эмас,
холажон, ўқишга ҳаваси бўлса ўқийди!

Тўтинисо. Ҳавас ҳам гапми, ишдан келса боши-
ни китобдан кўтармайди! Уйимизни китоб босиб кет-
ган!

Каримжон. Ўқийди дедим, ўқийди!.. Мен сизга
бир нарсани айтиб қўяй: қизингизнинг суйган йигити
бор!

Тўтинисо. Вой, менинг қизим унақа қизлардан
эмас!

Каримжон. Нима қипти, ҳалол-пок, ўзига муно-
сиб йигитга кўнгил қўйган бўлса ёмонми?

Тўтинисо. Шунақа-ку, лекин... ким айтди?

Каримжон. Ўзи айтди.

Тўтинисо (*юзини юлиб*). Вой ўлмасам!.. Вой шарманда!.. Шунақа дедими, а?

Каримжон. Менга айтгани йўқ, Умидахонга айтибди.

Тўтинисо. Вой писмиқ-эй! Ҳали келсин, мен... йўқ, аптекага бориб адабини бераман! (*Югуриб чиқиб кетади.*)

Каримжон. Бу ёғига қовун туширдим-ку! (*Чиқади.*)

Чироқ ўчиб ёнади. Ҳовли.

Бўстон (*киради*). Қани, ҳой, чўзма лағмон қани? Каримжон (*киради*). Келдингизми, аяжон?.. Лағмон тайёр! Аммо-лекин келингиз ҳунарини кўрсатадиган бўлди! Хамир овқатга дунёда хитойдан устаси йўқ. Келингизнинг бир хитой дугонаси бор эди, шундан хитойча чўзма лағмонни ўрганиб олган экан денг... Аломат!

Бўстон (*дўқ қилиб*). Хитой қурбақа ейди дейишар эди-ку!

Каримжон (*шошиб*). Қурбақани ҳам хамирга ўраб ейди!.. Лекин овқатдан олдин ювиниб чиқасизми, совуқ сув одамнинг тафтини кўтаради...

Бўстон. Лағмонни олиб келсин!

Каримжон (*ташқарица*). Умидахон, олиб кела қолинг, оғизлар сув очиб кетди!

Умида (*товуши*). Ҳозир...

Бўстон ютинади. Ранги ўчган Умида овқатни келтириб хонтахтага қўяди ва қўлга сув олади.

Умида. Ая, қўлингизни ювасизми?

Бўстон (*қўлини ювар экан, овқатга шубҳаланиб қарайди*). Ҳим...

Каримжон (*татиб кўради*). Оҳ-оҳ оҳ... Қиймага нима солган эдингиз, Умидахон?

Умида (*хитойча талаффуз билан*). Черепаха-шимпанзе...

Бўстон. Ҳалол нарсами?

Каримжон. Черепаха-шимпанзени кийикнинг шохидан қилади. Кийикни, ўзингиз биласиз, подшолар овлаган.

Бўстон (*лағмонни бармоғи билан титади*). Чўзма лағмонга қийма қилинмас эди! Емайман!

Каримжон. Хитойчаси қиймалик бўлади!

Оқ халатда санитар югуриб киради.

Санитар. Каримжон ака, Останақул оғирлашиб қолди, кислород бераётибмиз!

Каримжон. Ҳозир...

Умида. Мен ҳам бораман... Ая, чойни дамлаб қўйганман!

Учови чиқиб кетади.

Бўстон (*ўтириб иштаҳа билан лағмон ейди*). Уҳ-ух-ух!.. Вой хитой ўлсин! Вой хитойгина ўлсин!!

Тўтинисо (*киради*). Хайри! Ҳо, Хайри!

Бўстон. Келинг, қуда, кела қолинг, умрингизда хитойча чўзма лағмонни емаган бўлсангиз керак!

Хайри киради.

Тўтинисо. Ҳой яшшамагур, бу ерда нима қилиб юрибсан! Бундан кейин бу ҳовлига оёқ босмайсан! (*Уни етаклайди.*)

Бўстон. Ҳой, Тўтинисо, мунча бесабр бўлмасангиз, бу сафар бўлмади, чўзма лағмонни билар экан, эртага бошқа овқат буюраман, ҳўплама, бу овқатни ўзим ҳам билмайман. Ушанда кўрасиз!

Парда

ТўРТИНЧИ ҚЎРИНИШ

Уша декорация, лекин уй бутунлай бузилган, фақат кўча девори билан эшик ва ошхонанинг бир қисмигина қолган. Бўлажак ясли биносининг олди очилган. Сўрининг бир чеккасида Бўстон ўйга толиб ўтирибди. Узоқда радио муҳаббат тўғрисида хониш қилмоқда.

Тўтинисо (*комбинезон кийиб, пақирда оҳак кўтариб киради*). Вой, Бўстонбуви, яна бу ерда нима қилиб ўтирибсиз? Бугун қудаларингиз келадиган, маслаҳат оши бўладиган эди-ку! Яна бузасизми? Қўйинг-э, Каримжон бечоранинг юрагини қон қилдингиз! Ешларни ўз ҳолига қўясизми, йўқми?

Бўстон. Сиз қизингизни ўз ҳолига қўйган бўлсангиз, кўраман ҳали топган куёвингизни! Ҳалитдан сизни мардикор қилиб қўйибди-ку!..

Тўтинисо. Нега мардикор бўлар эканман, яслида ишлаган одам мардикор бўладими? Кундузи ишлаб кеч-қурун ўқиётиман. Уқиб санитарка бўламан! Яна ўқисам сестра бўлар эмишман! Умидахон айтди!

Бўстон (*менсимай*). Сиз сестра бўлар эмишмисиз?

Тўтинисо (*керилиб*). Ҳа, сестра бўлиб докторларнинг ёнида юраман! Укол қиламан! Сизга ҳам укол қиламан!

Бўстон. Мен сизнинг уқилингизга зор бўлиб қолганим йўқ! Уғлим доктор, хоҳласам келинни ҳам доктордан қиламан!

Тўтинисо. Ҳа, баракалла, шунақа бўлса нима қилиб ўтирибсиз бу ерда, боринг!

Қозон-товоқ, чойнак-пиёла, тугун, сумка кўтариб Каримжон, Умида, Хайри киради.

Каримжон. Сиз ҳам шу ердасиз хола?.. Иш тасом бўлди-ку! Бориб кийиниб чиқинг! Шошманг, аввал палосни ёзиб юборинг!

Тўтинисо сўрига жой қилади, сўнг пақир кўтариб чиқиб кетади.

Каримжон. Ая, аяжон, раҳмат, минг раҳмат сизга! Ақл-фаросатингизга яна бир марта тасанно! Мингминг тасанно! (*Пешанасига шаппалаб.*) Бу калла ҳали гўр! Қаранг, шу эсимга келмабди-я: дадам қатнашмаган маслаҳат оши маслаҳат оши бўладими? (*«Қорахат» ўқилган жойдаги ниҳолга дадасининг суратини осадди.*) Маслаҳатнинг бошида дадам туришлари керак! Раҳмат, ая!.. Умидахон, қозон осиб юборинг!

Умида чиқади. Хайри савзи тўграмоқчи бўлади.

Бўстон (*юмшаб*). Хайри, менга бера қол, сен ўртоғинга қараш!

Хайри чиқади.

Қудалар қачон келишади?

Каримжон. Қўшнига тайинлаб келдим, яна ўзим бораман!

Бўстон. Тўйнинг маслаҳати бўлса менинг оғзимга қарайсан!

Каримжон. Хўп бўлади, аяжон, икковимиз ҳам сизнинг оғзингизга қараймиз! Қараб келаётимиз-ку! Шу

чоққача сизнинг измингиздан ташқари бир қадам босдикми?

Умида савзи олгани киради.

Хайри (*киради. Умидага кўз қисиб*). Умидахон, сиз аввал гўштни соласизми, пиёзни соласизми?

Умида (*ёд олганини сидирға такрорлайди*). Ош қизилроқ бўлсин десангиз, аввал пиёзни солиб пича қовурасиз; йўқ-йўқ, ошдан салгина кабоб ҳиди келиб турсин десангиз аввал гўштни соласиз!

Иккови чиқади. Бўстон орқаларидан қараб қолади. Каримжон яшириқча қотиб-қотиб кулади. Шакар билан Ашуралиев киради. Ашуралиев Шакардан яшириқча келтирилган қоғозларини секин қўйнидан олади.

Шакар (*кўриб қолади*). Яна қоғоз олиб келдингизми?

Ашуралиев. Йўқ, мен... уч варақ, холос! Уқимайман, биқинимга тегиб турса бас!

Шакар. Қизингизнинг тўйи тўғрисида айтадиган икки оғиз гапингиз йўқми? (*Қоғозни тортиб олиб сумкасига тикади.*)

Ашуралиев. Уқимайман деяпман-ку! Мана, кўзойнагимни олинг!..

Каримжон. Ие, келинлар, ҳозир бораман деб турган эдим.

Бўстон (*сўридан тушади*). Келинг... келинлар...

Ашуралиев (*хаёли сумкада*). Бардаммисиз?..

Умида билан Хайри киради. Шакар Умиданинг фартуқ тутганини кўриб эси чиқиб кетади. Булар кўришиш билан обора бўлганда Ашуралиев пайт пойлаб, сумкадан қоғозларини ўғирлаб олади.

Бўстон. Яхши келдиларингми?..

Ашуралиев. Юз процент!

Умида билан Хайри чиқади.

Жамол (*киради*). Хода-пода синдириб юборайми! Ахир бўладиган бўпти-да!.. Шундай ҳовли туриб бу ерда нима қилиб ўтирибсизлар? (*Ҳамма билан кўришади.*)

Каримжон (*суратни кўрсатиб*). «Маслаҳатнинг бошида дадам турсинлар» дедик!

Жамол (*таъсирланиб*). Ҳмм... минг раҳмат сенга, ўғлим!

Шакар. Кам бўлманг!
Каримжон. Бу аямдан чиққан фикр!
Жамол. Ие, сендан ҳам шунақа нозик фикрлар чиқадими?

Бўстон тескари қарайди.

Ашуралиев (қоғозга кўз югуртириб). Ерқин хотира масаласи абадий сақланиши керак!

Жамол (Ашуралиевга синчиклаб қарайди). Сиз... лектор эмасмисиз?

Ашуралиев. Лектор Ашуралиев.

Жамол (ҳазил). Бу ерга ҳам путёвка билан келган бўлсангиз қўл қўйиб бера қолай! (*Шакарга.*) Хафа бўлмайсиз... Бир куни «райондан лектор келди» деб қолишди. Ишимни ташлаб клубга югуриб кирдим, кирсам шу киши экан, қоғоздан бош кўтармай бир ўқиб кетди!.. Епирай, одамнинг уйқусини келтирадиган бунақа гапларни қаёқдан топасизлар? Бурунги маддоҳлар ёлғон гапни қойил қилиб одамларни йиғлатар эди, булар рост гапни гапиришса одамнинг ё уйқуси келади, ё кулгуси қистайди!

Ашуралиев. Танқидингиз тўғри, раис! Бу ишга нима бўлиб кириб қолганимни ўзим ҳам билмайман. Одам кўнглидаги ишни қилмаганидан кейин, кўнглидаги гапни гапиролмас экан. Кўнглидаги гапни гапиролмагандан кейин нима қилади, бировнинг гапини ўқийди-да!

Жамол. Ўқиганингиз ўзингизнинг гапингиз эмасми?

Ашуралиев (қатъий). Мутлақо!

Жамол. Ие, сурма ичган хўроздай бўйнимни га-жак қилиб оғзимни очаману, товушим чиқмайди, денг!

Ашуралиев (қатъий). Товушим чиқмайди!

Жамол. Сизга қийин экан! Сиздан ҳам лекция эшитадиган одамларга қийин! Бошқа иш қилинг! Бошқа иш топиб берайми?

Шакар. Жон кошки эди!

Ашуралиев. Масалан?

Жамол. Масалан, сельпо каттакон китоб магазини солаётибди. Мудирлигини гаплашиб беришим мумкин.

Ашуралиев. Кечирасиз, китоб ишига ўртоқ Ашуралиева мутахассис!

Жамол. Шунақами... Асл касбингиз нима?

Ашуралиев. Асли касбим раҳбарлик, кичик-кичик раҳбарлик ишларини бажарганман.

Жамол. Хўп, раҳбарлик иши ҳам топилади. Қолхозда клуб бор, радиоузел бор, ҳаммом бор. Учовига битта раҳбар керак!

Ашуралиев. Учта вазифа кўплик қилмасмикин?

Жамол. Радиоузелда чаққон болалар бор, ҳаммом ўзи юриб турибди, буларга раҳбарлик қиласиз, лекин клубда битта ўзингиз ишлайсиз, раҳбарликни ҳам ўзингиз қиласиз! Уйлаб кўринг!

Эр-хотин қизгин муҳокама қилади.

Тўтнисо. Яхши бўлади, ҳаммаларинг бир жойда бўласизлар!

Бўстон. Яхши-ку, лекин узоқдаги кишнашар, яқиндаги тишлашар...

Жамол. Уғлинг доктор, келининг доктор, ҳали ҳам шунақа эски гапларни кўтариб юрасанми!..

Умида ош, Хайри чой кўтариб киради.

Шакар (ўзича). Вой, шўринг қурсин, қизим!..

Умида ҳаммага қошиқ қўяди. Бўстоннинг қўлига сув қўяди. Шакар бўзариб кетади. Ҳамма ошга майл қилади.

Жамол. Мен шошиб турибман, энди тўйдан гаплашайлик. Битта боқиб юрган қўйим бор. Бундан ташқари йигирма кило гуруч бераман. Яна, ахир, колхозчилик... Икковинг колхозда отнинг қашқаси бўлиб қолдинг... Тўй катта бўлади! Ҳовли тўйи ҳам шунинг ичида!

Ашуралиев. Тезисларда тўй катта бўлмаслиги керак дейилган!

Жамол. Тўйни сизнинг тезисингизга қараб қилмаймиз... Тўйни қаерда ўтказасизлар? Менинг гапимга кирсаларинг клубда ўтказинглар! Кўп одам клубда ўтказяпти. Яхши бўлар экан. (*Бўстонга.*) Ўзинг кўргансан-ку!

Бўстон (йиғламсираб). Шу ҳовлини бузмай турсанг нима қилар эди!

Жамол. Бузмасам, шу ҳовлига одам чақирарминдинг? Уят бўлмайдами?

Каримжон. Ая, клубнинг залига дадамнинг мана шу портретини катта қилдириб осиб қўямиз! Мана шундоқ бизга қараб турадилар!

Жамол. Сизлар нима дейсизлар?

Ашуралиев. Клуб яхши, минбари бор!

Жамол. Минбар бор? Тўйда ҳам лекция ўқимоқ-чимисиз? Уша куни минбарни олиб ташлаймиз! Хўп! Энди кунини белгилайлик! Қаримжон икковимиз кенгашиб келаси ҳордиқ кунини мўлжалладик. Сизлар нима дейсизлар?

Ҳамма маъқуллайди.

Хўп, гап шу! Қани, омин!

Қаримжон (*Бўстондан сарпо олиб қудаларга, Жамолга кийгизади*). Қутлуғ бўлсин!

Жамол. Қани, омин...

Бўстон. Шошма, ҳали оминга эрта. Ҳар иш бошидан пишиқ бўлгани яхши. Умидахон яхши, ёмон демайман, лекин «дуо олган кўкаради» деган гап бор, менинг хизматимни қилиб дуомни олса кам бўлмайди.

Шакар лабини буради.

Жамол (*аччиғи келади*). Менга қара, сен мунча «хизматим-хизматим» деяверасан? Умидахон нега битта сенинг хизматингни қилар экан, унга ўтқазиб қўйганинг борми? Умидахон ҳукуматнинг мактабида, халқнинг пулига ўқиган, халқнинг хизматини қилади-да! Йў-йўқ, «келин бўлганидан кейин ишидан чиқсин, уйда ўтириб менинг хизматимни қилсин», дейдиган бўлсанг, бу масалани колхознинг умумий мажлисига қўяман! Ўзингни олиб бораман, шу гапни ўз оғзинг билан халққа айтасан!

Бўстон (*бошидан рўмоли тушиб кетади*). Мен унақа деганим йўқ, демайман ҳам!

Жамол (*бўғилиб*). Сенинг қанақа хизматинг бор ўзи?.. Қаримжон, қоғоз билан қалам ол, аянг айтсин, сен ҳаммасини ёзиб, мана шу медалнинг ўрнига осиб қўй! Қани! Қани, айт! Биринчи... аянг беш вақт намоз ўқийди, Умидахон таҳоратига сув бериши керак!

Бўстон. Худога шукур намоз ўқимайман...

Шакар (*ғолибона*). Рост-да!.. Қизим шўрликка ҳалитдан фартуқ туттириб қўйибсиз-ку!

Жамол. Энди сиз ҳам бормидингиз! Умидахон доктор, шу билан бирга ўз уйида фартуқ тутса нима қипти? Пазандалик хотин кишининг нуқси эмас, ҳусни-ку! Ўзингиз уйда овқат қилмайсизми, консерва ейсизларми?

Ашуралиев. Э, бормисиз, раис, консерва еявериб

жонимда жон қолмади-ку! Бизнинг уйимиз уй эмас, қизил вагон, коммунизмга қизил вагонда кетаётганга ўхшаймиз!

Шакар (*эрининг биқинига туртиб*). Қанақа эрсиз, уйнинг сирини кўчага чиқарасизми!

Ашуралиев. Қайноқ сувни ҳам кўчадан олиб келамиз!.. Ёлғонми?

Жамол. Бўлдими? Омин, оллоҳу акбар! Мен кетдим! (*Чиқади*.)

Узоқ жимлик.

Бўстон (*ўпқасини туюлмайди*). Пешонам шўр экан... Бу йўл ўлгур очиқ эмаски гумдон бўлиб ҳажга кетсам!

Қаримжон. Йўл очиқ бўлса мени ташлаб ҳажга кетармидингиз?

Бўстон. Мен сендан шаҳар сўраганим йўқ, тахт сўраганим йўқ, ниҳоят хотининг хизматимни қилсин дебман!

Қаримжон. Аяжон, нуқул «хизматимни қилсин» дейсиз, оналар аввал «болам» дегувчи эди-ку, мен қаёқда қолдим?

Шакар. Менинг қизим нега сизнинг хизматингизни қилар экан, нима, сиз хотин пошшоми? Тавба!..

Умида. Ая, бошидан тушманг!

Бўстон. Ҳа, хотин пошшоман! Ўз уйимда пошшоман!

Шакар. Бундан чиқдики, сизнинг уйингиз ҳеч қачон Умиданинг уйи бўлмас экан-да!

Ашуралиев (*қоғозларини варақлаб*). Ҳмм... Тезисда йўқ гаплар...

Шакар. Сизга ўғлингиз азиз бўлса, менга қизим азиз, мен ҳам не машаққатда қиз ўстирганман! Нима, қизим мени камроқ эмибдими!

Умида. Жон ая, қўйинг!

Бўстон. Баравар эмган бўлса ҳам эркакнинг фаришгаси улуг!

Тўтинисо. Вой, Бўстонбуви, сизнинг фариштангиз улуг эмасми? Менинг фариштамга нима қипти? Нега хотинларни ерга урасиз!

Бўстон. Сиз тек туринг, сизга гап тушиб қолгани йўқ!

Тўтинисо. Вой, нега гап тушиб қолмас экан! Менга нима қипти?

Ш а к а р (*бирдан*). Хўп, «хизмат» дейдиган бўлсан-
гиз иккови бир кун сизнинг хизматингизни қилсин, бир
кун менинг хизматимни қилсин!

Ешлар қотиб-қотиб кулишади.

К а р и м ж о н. Тамом, бундан ўткир гап бўлмайди,
мунозарани шу ерда тўхтатамиз!

Б ў с т о н. Вой, эркак бошинг билан нега бу киши-
нинг хизматини қилар экансан, бунақа экан, ўғил туғиб
келин қилсинлар эди!

А ш у р а л и е в (*ўзича*). Бу менга шама қилаётип-
ти!

У м и д а (*Хайрига*). Боринг, Жамол отани айтиб ке-
линг, «иш яна бузилаётипти», денг.

Х а й р и (*чиқаётиб*). Холажон, сизнинг онангиз не-
га ўғил туғмай сизни туғдилар экан? (*Чиқади.*)

Б ў с т о н (*қулоқ солмайди*). Нега ўғил туғмадингиз?

К а р и м ж о н. Ая!

Т ў т и н и с о. Бўстонбуви, шунақа бети қаттиқ хотин-
мисиз?

Б ў с т о н. А!.. Мен бети қаттиқ, сиз бети юшоқ бў-
либ қолдингизми? Қачондан бери? Айтинг, числасини
айтинг, билиб қўяйлик!

Т ў т и н и с о. Уялинг!

Б ў с т о н. Сиз уялинг! Мен бети қаттиқ бўлиб бозор-
ларда жияк сотиб юрганим йўқ!

К а р и м ж о н. Ая!..

Т ў т и н и с о (*бўзариб кетади*). Ўтиб кетган гапларни
юзимга солманг, Бўстонбуви! (*Ўпкаси тўлиб.*) Мен ўша
ишни қилган бўлсам, ўлганимнинг кунидан қилганман!
Хато қилганман!

Б ў с т о н. Хато қилган бўлсангиз ҳам ўша ишни
қилгансиз!

Т ў т и н и с о. Қилганман... тонмайман... (*Бирдан.*)
Сиз, ўзингиз ҳеч хато қилмабсизми?

Б ў с т о н (*керилиб*). Мен нима хато қилибман?

Т ў т и н и с о (*ўч олиб*). Аввал менинг қизимни, Хай-
рини хизматкор қилмоқчи бўлган, энди Умидахонни хиз-
маткор қиламан деб ўтирган нияти бузуқ, эски турмуш
ким?

Б ў с т о н (*ўдағайлаб ўрнидан туради*). Ким эски
турмуш?! Ким нияти бузуқ! Ҳозир уйимдан чиқиб ке-
тинг!

К а р и м ж о н. Ая дейман!..

Т ў т и н и с о (*чиқаётиб*). Эски турмуш! Нияти бузуқ!
Б ў с т о н (*кетидан*). Жиякфуруш!

Ш а к а р. Ўзингизга муносиб гапни гапиринг-да, қу-
да, қиз фарзанд эмасми? Ўзингиз ота-онангизга фарзанд
бўлганмасмисиз?

Б ў с т о н. Мен қиз фарзанд эмас деганим йўқ, де-
майман ҳам, лекин қадим замондан уйни ўғил ёритган,
қиз ёритган эмас!

А ш у р а л и е в (*қоғозларини қўйнига тиқиб*). Сиз
туғилганда уйланинг ёришмаган эканми? Бундан чиқ-
дики, сизни туғиб онангиз хафа бўлган эканлар-да? Ле-
кин хафа бўлганлари маълум эмас, агар хафа бўлсалар
отингизни «Бўстон» эмас, «Гўристон» қўяр эдилар!

У м и д а. Дада!!

Ш а к а р (*Ашуралиевга*). Ишни расво қилдингиз-ку!
Дарров узр сўранг, «хато қилдим, кечирасиз», денг!

А ш у р а л и е в (*Шакарга*). Хато қилдим! Кечира-
сиз!

Б ў с т о н (*ҳансираб*). Ҳали шунақами!.. Ҳали қизи-
ни келин қилмасимдан бурун булар мени гўрга тик-
моқчи!

Жамол билан Хайри киради.

Войдод! Дод устига дод!

Ж а м о л. Тағин нима бўлди, фотиҳа қилган эдик-ку!

Б ў с т о н. Бировнинг ўғлига зўрлик эмиш! Зўрлик
замони ўғиб кетган! Войдод!..

А ш у р а л и е в. Феодализмнинг уяси экансиз!

Ш а к а р. Қўйсангиз-чи!

У м и д а. Дада!

Б ў с т о н. Ҳа-ҳа, мен энди қариган чоғимда феода-
лизм бўлдимми! Войдод!..

Ж а м о л. Менга қара! Дод дейсанми, войдод дей-
санми, бари бир — Каримжон Умидахонни олади, Уми-
дахон Каримжонга тегади! Икковининг хоҳиши шу! Ме-
нинг ҳам хоҳишим шу! Колхоз, бутун қишлоқнинг ҳам
хоҳиши шу! Қани, нима дейсан, қўлингдан нима ке-
лади?

Б ў с т о н. Йўқ, йўқ! (*Ашуралиевни кўрсатиб.*) Мен
мана бу одам билан қуда бўлмайман! Кўзимга кўринма-
син!

А ш у р а л и е в сарпони Бўстонга томон улоқтиради ва **Ш а к а р**-
ни етаклаб жўнаб қолади. **К а р и м ж о н** уларнинг кетидан югу-
ради, яна қайтади.

К а р и м ж о н. Аяжон, сиз, назаримда, ҳамма гапин-
гизни гапириб бўлдингиз, етмаганига қарз олиб ҳам
гапирдингиз: энди мендан ҳам эшитинг... Ҳар иш худо-
дан дейсиз... Билмадим, худоданми, бошқаданми, Уми-
дахон икковимизнинг насибамиз қўшилган. Биз бунга
хурсандмиз, сиз хафасиз, бизни бир-биримиздан бенасиб
қилмоқчи бўласиз... Аяжон, тушунинг, бу тўғрида мен
сизнинг кўнглингизга қаролмайман!

Б ў с т о н. Шунақами!..

К а р и м ж о н. Шунақа...

У м и д а (*ёлвориб*). Қаримжон ака, бошқа бир нима
денг, аянгизни аянг!

Б ў с т о н. Шунақа бўлса бўпти! (*Қарғаш мақоми-
да.*) Худоё суйганинг билан қўша қаригин! Лекин қаёқ-
дан олиб келган бўлсанг ўша ёққа олиб кет! Уйимга йўл
бермайман!

Х а й р и. Холажон, нима деяпсиз!..

Б ў с т о н (*Жамолга*). Уйимни тузаттириб бер!

К а р и м ж о н. Янги ҳовли сизники, ая, биз жой то-
пиб оламиз. (*Қаршилик қилган Умидани кўча эшигига
қараб судрайди.*)

Б ў с т о н. Кераги йўқ, бу ҳовлидан менинг ўлигим
чиқмаса тиригим чиқмайди!

Ж а м о л. Хўп, тузаттириб бераман. Бунчалигини
билганимда буздирмасдим, атрофига қизил арқон тор-
тиб музей қилиб қўяр эдим! (*Сарпони ечиб, унинг бо-
шига илади ва чиқиб кетади.*)

Б ў с т о н (*бирдан*). Войдод! Ноқобил ўғилнинг дас-
тидан дод!

П а р д а

БЕШИНЧИ КҮРИНИШ

Уша ҳовли. Ойдин кеча. Узоқда сой шовуллайдн. Булбул сайрайди.
Хўроз қичқиради. Б ў с т о н сўрида ғарибона ётибди. Девордан
К а р и м ж о н қарайди ва пастда турган кимгадир бир нималар
дейди. Девордан кесак кўчиб тушади. Б ў с т о н дарров бошини кў-
таради. Қаримжон ғойиб бўлади.

Б ў с т о н (*бошини кўтариб*). Пишт! Пишт-э!.. Йў-
йўқ, пиш-пиш-пиш!.. Кела қол, жонивор, ёнимга ёт, ёл-
ғизман... Пиш-пиш... (*Бошини қўяди, яна кўтаради.*) Ма,
пиш-пиш-пиш... Уф! Йигитнинг ақли икки кўзида бўлар
экан-да! Туғиб, бола ўстириб, шунча йил йўлига нинго-
рон бўлиб... шуми! Ҳаҳҳ, қариб қувватдан кетадиган чо-
ғимда ғариб бўлдимми! (*Упкаси тўлиб.*) Пиш-пиш-пиш...

Бошини қўяди, куйиниб йиғлайди; секин ўрнидан туради, кўрпа
сўридан сирғаниб тушади; йиғлаганича ҳовлини кезади, «қора-
хат ўқилган жой» даги ниҳолни қучоқлаб ҳўнграйдн, сўнг телба
бир ҳолда кўчага чиқиб кетади.

Девордан Умида қарайди, ерга тушиб ётган кўрпани, сўридаги
бўш ўринни кўриб ҳайрон бўлади ва пастдаги кимгадир ҳовлиқиб
бир нималар дейди. Ҳаял ўтмай кўча эшигида К а р и м ж о н би-
лан У м и д а пайдо бўлади.

К а р и м ж о н (*супанинг олдига келади*). Умидахон,
аям йўқлар!

У м и д а (*тасалли бериб*). Уйқуларн қочган бўлса
юргандирлар-да! (*Атрофга.*) Ая! Ая!

К а р и м ж о н. Э-э, сиз чақирманг! (*Атрофга.*) Ая!
Ая!

У м и д а. Менга қаранг, Қаримжон ака, Хайрихон-
ларникида бўлмасинлар тагин?

К а р и м ж о н. Йўғ-э!.. Тўтинисо холамни кўз олди-
нгизда ҳайдаб солдилар-ку! Лекин бир кириб чиқмай-
сизми?

У м и д а. Ҳозир... (*Чиқади.*)

К а р и м ж о н (*ўзича*). Уҳў!.. Қишлоққа борамиз, у
ёғини ундоқ, бу ёғини бундоқ қилиб ҳамма касалликни
ҳайдаб чиқарамизу, ҳолва еб ётамиз деб ўйлабмиз!
Қишлоққа докторга касалликдан бошқа мана бунақа
ишлар бор экану!.. «Эскини эплагунча эсинг кетади»,
дегани шудир-да!

У м и д а, уйқусираган Х а й р и киради.

Кечирасиз, Хайрихон...

Х а й р и. Вой ўлай... Кечқурун не маҳалгача гапла-
шиб ўтирган эдим. «Қишлоқдан бошимни олиб чиқиб
кетаман», деган эдилар, мен юпатган эдим...

К а р и м ж о н (*зўр ташвишда*). Шунақами?.. Бема-
ҳалда қаёққа борадилар...

У м и д а. Шу атрофдан кетганимиз йўқ-ку, ҳовлидан
чиққан бўлсалар кўрмасмидик! Сутдай ойдин...

Учови кўча томонга кетади. Умида билан Қаримжоннинг ая деб,
Хайрининг, хола деб чақирган товуши борган сайин узоқлашади.
Кўча эшигида Ш а к а р билан Ашуралиев пайдо бўлади.

Ш а к а р. Умидахон! Қизим!
А ш у р а л и е в. Қаримжон!

Иккови ичкарига қулоқ солади.

Тўтинисо (товуши). Хайрихон! Ҳо Хайрихон!
(Киради.) Иел.. Ассалому алайкум!.. Нима қилиб юриб-
сизлар?

Шакар. Умида билан Қаримжон Бўстонбувидан ха-
бар олгани келишган эди, бемаҳал бўлиб қолди, дараги
йўқ... Ўзингиз нима қилиб юрибсиз?

Тўтинисо. Уйғониб қарасам Хайрихон ўрнида
йўқ! Ҳайронман, қаёққа кетди экан?

Ашуралиев. Қаримжон билан Умидахоннинг-ку
узри бор, ойдин кеча... сизнинг қизингиз қаёққа кетади?

Шакар. Учови Бўстонбувиға тушунтираётгандир-
да!

Учови ичкарига қулоқ солади.

Тўтинисо. Сиз кининг-чи!

Шакар (тинглаб оёқ учида сўрининг олдиға кира-
ди). Ҳеч ким йўқ! Бўстонбуви ҳам йўқ!

Ашуралиев. Ундоқ бўлса Бўстонбувини алдаб-
сулдаб ҳовлиға олиб кетишибди! Қани, юринг, ўртоқ
Ашуралиева!

Тўтинисо. Хайрихонни айтиб юборинглар!

Ашуралиев билан Шакар чиқади. Тўтинисо узоқдан кела-
ётган кимнидир кўриб қўрқиб кетади ва ўзини панаға олади.
Арвоҳ сингари Бўстон телба бир аҳволда тентираб киради ва
сўриға аранг етиб бориб ўзини ташлайди. Тўтинисо беихтиёр
унинг олдиға боради.

Бўстонбуви, нима бўлди, сизға нима бўлди? Қидириб
юришибди... Қаёқда эдингиз?

Бўстон (бошини кўтаради). Қўрқдим...

Тўтинисо. Нимадан қўрқдингиз? Қаёққа борган
эдингиз?

Бўстон. Сой... бўйиға борган эдим, Искандар
ҳам сувға айтган-ку ҳасратини... Мен ҳам ҳасратимни
айтмоқчи эдим, сув тилға кирди, (эти жунжикиб) тилға
кириб: «Ғариб экансан, бенаво экансан, кел қўйнимға»,
деди.

Тўтинисо. Сиз ўзингизни ўзингиз ғариб-бенаво
қилиб ўтирибсиз-ку, мени, қиёматлик қўшнингизни ҳай-
даб солдингиз, қудангизни хафа қилдингиз, ўғлингиздан,
келинингиздан юз ўгирдингиз... Сув шунақа деганда сиз
нима дедингиз?

Бўстон (Тўтинисонинг елкасига бошини қўйиб дир-
дир титрайди). Йўқ, дедим! Йўқ, дедим! Болам бор, де-
дим!

Тўтинисо. Ҳа, ана энди ўзингизға келдингиз!

Радиодан (овоз). Диққат! Диққат! Эшитингиз!
Колхоз радиосидан гапираётимиз! Колхозчи ўртоқ,
қўшнингизни уйғотинг! Қўшнингизни уйғотинг!

Бўстон (ваҳима қилиб). Вой, яна уруғ бошланди!

Тўтинисо. Нафасингизни ел олсин!

Радио. Микрофонимиз олдида раисимиз Жамол
ота! Жамол ота! Эшитингиз!

Жамолнинг товуши. Колхозчи ўртоқлар, бе-
маҳалда уйғотганимиз учун хафа бўлмайсизлар... Бун-
дан тахминан икки соат бурун ҳурматли докторимиз
Қаримжоннинг аяси...

Бўстон. Вой!..

Жамолнинг товуши. Яъни ҳурматли доктори-
миз Умидахоннинг қайнонаси Бўстонбуви Эрматова йў-
қолиб қолди.

Бўстон. Вой!..

Жамолнинг товуши. Бўстонбуви уйқусираб
ўрнидан туриб кетибди. Шунақа касали бор экан, Бўс-
тонбувини ким қаерда кўрса маҳкам ушлаб, бетўхтов
идораға олиб келсин! Умидахон, Қаримжон учовимиз
идорада бўламиз.

Тўтинисо. (Бўстонни маҳкам ушлаб судрайди).
Юринг бу ёққа!

Бўстон. Шошманг!

Тўтинисо. Юринг деяпман!

Бўстон. Раис колхозчиларға айтди-ку, сиз нега ме-
ни судрайсиз, колхозчи эмассиз-ку!

Тўтинисо. Яслида ишлайдиган бўлганимдан кейин
колхозчиман!

Иккови торт-торт қилиб турганда радио эълонни қайтаради, лекин
кўча-кўйда говур, ҳайқирик, автомобилларнинг гудоги унинг тову-
шини босиб кетади. Шу чоқ Хайри югуриб киради, онасини
эшик олдидан тополмай ичкариға қарайди ва буларни кўриб бир
оз анграйиб қолади-ю, югурганича кетади.

Бўстон. Тўтинисо деяпман, қўйворинг!

Тўтинисо. Ахир раисға кўриниш беринг, қишлоқ
тинчисин!

Бўстон. Бормайман! Бормайман! Раисға нима
дейман?

Тўтинисо. Менға нима деган бўлсангиз шуни ай-
тасиз-да!

Бўстон (ялиниб). Жон Тўтинисо, шу гап орамизда
қолсин!.. Шошманг, нафасимни ростлаб олай...

Радио. Диққат! Диққат! Колхозчи ўртоқлар, Бўстонбуви Эрматова топилди! Бўстонбуви Эрматова топилди!..

Бўстон. Ана, топилибман!

Умида, Каримжон, Жамол, Хайри киради. Тўтинисо рансга воқеани айтиб беради.

Каримжон (*хуноб*). Ая! Аяжон! Бу нима қилганингиз!

Бўстон. Жамол айтди-ку, уйқусираганимни...

Умида. Қаёқда эдингиз?

Бўстон. Менми?

Жамол. Ҳа, сен! Қаёқда эдинг, имонсиз!

Бўстон (*юзига қаролмай*). Уйқусираб Тўтинисоникига кирибман... Гаплашиб ўтириб қолибмиз... (*Тўтинисога*.) Айтсангиз-чи!

Жамол. Шунақами... Соё бўйида нима қилиб юрган эдинг?

Бўстон. Уйқусираб...

Жамол. Хўп, Искандарнинг-ку шохи бор экан, бу ҳасратини одамларга айтолмай сувга айтган экан! Сенинг сувга айтадиган қанақа ҳасратинг бор эди? Уғлинг доктор, келининг доктор, бир-бирига хўп муносиб, бир-бирини яхши кўради — ҳасратинг шуми? Буни сувга айтиб нима қилар эдинг? Сувдан нима садо чиқади? Киройи айтганга яраша одамларга айт! Ҳали ҳам бўлса радиони тўғрилатиб берай, қишлоқ ҳали ухлаганича йўқ, бир ҳасрат қилгин!

Бўстон. Вой!

Жамол. Юр бу ёққа! Ғарибман дегин! Бенавоман дегин!! (*Бўстонни қўлидан тортади*.)

Бўстон (*қўрқиб кетади*). Вой, мен унақа деганим йўқ! Демайман ҳам.

Умидадан паноҳ тилайди. Умида уни қучоқлайди.

Парда

ОЛТИНЧИ КҰРИНИШ

Яслининг очилиш маросимига ҳамма тайёргарлик кўрилган. Байроқлар, шиорлар, Ашуралиев яслининг очиқ турган эшигига қизил лента тортади. Гулзор саҳнинг ўртаси «Қорахат ўқилган жой» га ҳайкал ўрнатиб, оқ чойшаб билан ўраб қўйилган. Унинг бир томонида минбар, микрофон.

Собиржон (*микрофонга*). Бир, икки, уч, тўрт, беш... Асқарали ака!

Ашуралиев. Лаббай, Собиржон!

Собиржон. Радио митингни олиб эшиттиришга тайёр!

Ашуралиев. Баракалла! Баракалла! Сени почтадан озод қилиб бутунлай радиога олмасам бўлмайди! Рансга айтман! Қўй ўша почтани, эшикма-эшик юрасанми... Қани, аввал эълонлардан эшиттириб кўрайлик-чи! (*Микрофонга йўталади*.) Биринчи: колхоз клуби олдида миллий музыка тўгараги ташкил қилинди, хонандалар, созандалар таклиф қилинади. Иккинчи: колхоз ҳаммоми ҳар куни эрталаб ўндан кечаси соат ўнгача муттасил юриб туради; иссиқ сувни исроф қилманглар; ҳаммом ҳаммиша тоза, озода турса ўзларингга яхши!

Собиржон. Бўлдимиз?

Ашуралиев. Э-э, шошма, авжи қолди! (*Микрофонга*.) Ҳаммомга шиша идишда қатиқ олиб кирилмасин! Эълон тамом!

Собиржон. Энди мен бораё, хатлар тўхтаб қолди.

Ашуралиев. Майли, лекин менга қара, магнитофонни ола кел, митингни ёзиб оласан!

Собиржон. Хўп! (*Чиқади*.)

Ашуралиев (*ташқарига*). Тўтинисо!

Тўтинисо (*бир қучоқ болаларга керакли латта-путта кўтариб киради*). Ҳа!

Ашуралиев. «Ҳа» эмас, «лаббай» дейишни ўрганинг! Кеча клубда лектор нима деди? «Ҳа», «ҳе», «ҳим» деган гаплар кетмайди. Сиздан бир илтимос: шу микрофонга қараб туринг, бола-чақа тегмасин! Мен уйга бориб ясаниб келай! (*Чиқади*.)

Тўтинисо яслига кириб кетади. Елкасига талабалар сумкасини осиб олган Бўстон киради ва ҳеч ким йўқлигидан фойдаланиб ҳайкалнинг олдида келади, чойшабнинг бир чеккасини кўтариб қарамоқчи бўлади.

Тўтинисо (*эшикда пайдо бўлади*). Ҳай!.. Бу нимаси, Бўстонбуви?

Бўстон (*чўчиб нима дейишини билмайди*). Уқишдан келаётибман...

Тўтинисо. Уқийдиган одам шунақа беадабчилик қиладими! Айтдим-ку: зеҳнингиз хит, ўқиганингиз билан илм юкмайди!

Бўстон (*ийғламсираб*). Сизга юққан илм нега менга юкмас экан!.. (*Бирдан*.) Сиз ҳам уйда димиқиб ётган эдингиз, ишлаб, ўқиб, кўкрагингизга шабада теккандан

кейин шунақа бўлдингиз-да! Эсингиздан чиқдимми, ду... хув!..

Тўтинисо (*хижолат*). Тўғри-ку, лекин... устига чойшаб ёшиб қўйгани — биров кўрмасин дегани бўлади!

Бўстон. Шуни айтаман-да, «қорахат» ўқилган жойга битта-яримта яланғоч хотинни тикка қилиб қўйган бўлмасин тагин!

Тўтинисо. Билмайман, кўрганми йўқ. Кеча кеч-қурун ҳам пойдевори турган эди холос, эрталаб қарасам усти пайдо бўлиб қолибди. Яланғоч хотин эмасдир, ўлдими!..

Бўстон. Вой, боғнинг дарвозасини кўрмаганмисиз, бир томонига қасқон ушлаган, бир томонига тўп кўтарган иккита қип-яланғоч хотинни тикка қилиб қўйибди! (*Ялиниб.*) Жон Тўтинисо, бир чеккасини очиб кўрай!..

Тўтинисо. Ҳадемай митинг бўлади, ўшанда бир чеккасини эмас, ҳаммасини кўрасиз!.. Йўқ, Бўстонбуви, ақлим етмайди!

Бўстон. Нимага ақлингиз етмайди?

Тўтинисо. Шунча ишни тўғри қилган раис шунга қолганда хато қилмас!

Бўстон. Вой, Тўтинисо, нега раис дейсиз, Каримжон билан Умидахонни нега айтмайсиз? Ясли тўғрисида йўл кўрсатган шулар-ку!

Тўтинисо. Рост, шулар! Шундай бўлгандан кейин ўғлингиз билан келинингиз яланғоч хотинни тикка қилиб қўйгани унамас!..

Бўстон. Булар унамайди-ку, Жамол ўлгурни шунақа ишларга ўч дейишади!

Тўтинисо. Йўқ, Каримжон билан Умидахон қўйишмайди! Шундоқ Каримжон! Шундоқ Умидахон!.. Уғлингиз яхши эди, келиндан ҳам хўп ёлчидингиз, Бўстонбуви!

Бўстон (*бахтиёр*). Сиз-чи, сиз ҳам куёвдан ёлчидингиз! Азимжонингиз тайёр хотинни ўқишга юбориб ўтирибди! (*Махфий.*) Бошқа йигит бўлса «ўсмангни қўй, сурмангни торт», деб Хайрини уйга тикиб қўяр эди!

Икковий кулади. Одам йиғила бошлайди. Ғовур, йўтал, хотинларнинг кулгиси. Шакар билан Ашуралиев киради.

Ашуралиев. Шакархон, созандаларга айтинг, холи-бақудрат машқ қилиб туришсин!

Шакар (*ташқарига*). Созандалар, машқдан бўлсин!

Машқ бошланади, Каримжон билан Умида, магнитофон кўтариб Собиржон киради.

Ашуралиев. Каримжон! Умидахон! Бу ёққа келинлар! Қуда, сиз ҳам кела қолинг! Шакархон, сиз ҳам...

Жамол (*қўлида қоғоз, киради*). Қани, бошлаймизми?

Ашуралиев. Собиржон, тайёрмисан?

Собиржон. Ҳозир... Лента чувалиб кетди.

Ашуралиев (*Жамолга. Хайрон*). Қоғозга қараб гапирасизми?

Жамол. Гапни бошлаб олай деяпман, бошидан хато қилиб қўймай...

Ашуралиев. Сиз хато қилсангиз мамлакатнинг бир чеккаси ўпирилиб кетадими? (*Қоғозни тортиб олади.*) Узингиз биласиз-ку, бу касофат ҳар қанақа одамни, ҳатто Афандини ҳам ғурбатнинг уясига айлантиради!

Собиржон. Ўзишга тайёрман, Асқарали ака!

Ашуралиев (*қоғозни чўнтагига тикади*). Баракалла! (*Микрофонга*). Радио эшитувчи ўртоқлар, микрофонимиз янги қурилган ясли биносининг саҳнида. Бу ерга яслининг очилиш маросимига қатнашиш учун азиз оналар ва бошқа аёллар йиғилишган! (*Халққа.*) Ўртоқлар, янги қурилган яслининг очилишига бағишланган митингни очиқ деб эълон қиламан!

Қарсақлар.

Сўз раисимиз Жамол отага!

Жамол. Ўртоқлар! Колхозимиздаги энг катта камчиликлардан бири, яслимизнинг йўқлиги эди десам хато бўлмаса керак! Онанинг кўнгли болада, боланинг кўнгли далада деган гап бор, лекин бизнинг колхозимизда онанинг ўзи далада, ҳурматли докторимиз Умидахон айтмоқчи, боласидан кўнгли тинч эмас эди. Шуни назарда тутиб мана шу иморатни солдик. Энди, мен сизларга айтсам, ҳар қанча бола бўлса ҳаммасидан онанинг кўнгли тинч бўлади! Бемалол туға беринлар!

Хотин товуши. Жамол ота, правлениенинг ҳимматига, ғайратига раҳмат!

Жамол. Ўртоқлар, правление албатта, бу ишга бошчилик қилди: лекин ҳиммат колхозчиларники, иморат колхозчиларнинг пешона теридан бино бўлди; энди ғайрат масаласига қелсак, ҳурматли докторимиз Каримжон билан ҳурматли докторимиз Умидахонга қуллуқ қилишимиз керак! Шулар жон қуйдиришди! Раҳмат шуларга!

Қарсақлар.

Шу билан бирга шундай, халқ учун қайишадиган ёшларни тарбиялаган ота-оналарга: Шакархон Ашуралиевага, Асқарали Ашуралиевга...

Бўстон ваҳима ичида кутади.

Қолаверса, Бўстонбуви Эрматовага ҳам чин кўнгилдан раҳматлар айтамиз!

Бўстон (*лабини буриб, ўзича*). «Қолаверса»!..

Ашуралиев. Сўз Умидахонга!

Умида. Мен ҳамма гапимни бино қурилгунча гапириб бўлганман. Жуда кўп гапиришга тўғри келди...

Жамол. Тўғри, бўйнимга оламан, айниқса сени кўп жавратдим!

Умида. Энди жавратмайсизми?

Жамол (*қатъий*). Йўқ!

Умида. Иморат учун қуллуқ, лекин битта иморатнинг ўзи, ҳатто янги яхши иморат ҳам ясли бўлавермайди. Ясли болаларнинг иккинчи онаси бўлиши лозим... Бунинг учун нималар керак эканини биласизми?

Жамол. Сенинг билганинг — менинг билганим, тила тилагингни, ортиғи билан бажараман!

Қарсақлар.

Ашуралиев. Шакархон, гапирасизми? Қитобхон оналар номидан...

Бўстон. Ҳой, менга қаранг, қуда, ҳадеб ўзларинг гапираверасизларми?

Ашуралиев. Э-э!.. Гапирасизми? Марҳамат! (*Собиржонга*.) Шошма, ёзмай тур!

Бўстон. Ясли тўғри, хатоси йўқ! Каримжон билан Умидахон келиб қишлоққа файз кирди. (*Жамолга*.) Бу тўғрида, қуллуқ, мени «қолаверса»га қўшдинг! Лекин Каримжоннинг дадасини лоақал «қолаверса»га ҳам қўшмадинг! Шундоқ бўлишини билар эдим! (*Ҳайкални кўрсатиб*.) Мана, кўриб турибман, шунинг ўрнига ёстиқдаккина мрамартош қўйсақ... чолгинам аржимасмиди? Бу-ку шунақа, сенга нима бўлди, Каримжон!..

Музика. Жамол қизил лентани кесади. Чапак. Оқ чодир тушиб, унинг остидан қуёшга толпинаётган гўдакнинг ҳайкали чиқади.

Бўстон (*энтикиб*). Вой, ўргилиб кетай гиргиттон!.. Умидахон, кўраётибсизми? (*Хаёлида неварасини ардоқлайди*.) Онасининг боласи, қантак ўрик донаси!.. (*Умидани қучоқлаб ўпади*.)

Парла

1957 йил

ҒАНИШЕР

Сўз Ғанишерга

— Тилимни қичитма, жўжахўроз! Айтмадимми, кузда қийқиллаб столнинг тагига кириб кетасан, деб... Эҳ-э, сенинг хўроз бўлишинга ҳали ўн тўрт процент бор. Ҳавони қара, шов этиб ёмғир ёғса нима қиласан, ўн тўрт процент пахтагни лунжинга шўр пахта қилиб боғлайсанми?.. Келаси йил менинг бригадамга ўта қол. Биронта эски кетмонга даста қилиб қўяман!..

Баҳорда кариллаб ҳеч кимга сўз бермаган эдинг, мана энди колхозни орқага тортиб ўтирибсан. Одамим кам эмиш! Э-э, одамнинг кам бўлса, нега қимирлаган жонни битта қўймай ишга солмайсан? Учаскандга пахтага чиқмайдиган отинчалар озми: бировнинг хотини чиқмайди. Бировнинг қизи чиқмайди... Бўйи гўза билан тенг болалар 40—50 кило кўсак терсин, бизга қарашгани шундан-шунга Тошкентдан одам келсин, биз кап-катта бўлиб, шу ерда туриб пахтага чиқмайлик... Уҳ-ў, буларни оналари қизил гулнинг тагида туққанми?! Шунақа оталару шунақа эрларни мажлисга солиб роса туймайсанми? Қулоғидан кўтариб халойиққа кўрсатмайсанми? Қимдан, нимадан тап тортасан?

Одам кам дейсан, мана мену сенга қарашгани Тошкентдан ҳам одам келди. Не-не йигитлар, не-не қизлар... Лекин ёрдамидан тўлиқ фойдаландингми?— Йўқ, ошнам, йўқ! Баъзи бригадаларимизнинг биллиб олгани — табель, табелни кўради-ю, «ёрдамчининг мазаси йўқ, кам теради, булардан ёруғлик чиқмайди...» деб идорага югради. Идора нима қилиб беради. Пилигини кўтариб қўярмиди?

Нариги бригадага ҳам ёрдамчи келди. Бригада биринчи куни қараса, ёрдамчилар ўрта ҳисоб билан 28 килодан кўсак теришган эмиш. Булардан биттаси 9 кило терибди. Бригадир шу одамнинг шундан-шунга 9 кило тергани келганига сира-сира ишонмабди, бир гап бор, дебди. Мана бу бригадирга қойилман! Эртасига ўша участкага бориб, ўша одамни топибди. Нозик-

кина бир жувон экан. Бригадир кўсак терган киши бўлиб, унинг ишига разм солибди. Қараса, аввали шуки, кўсакка худди тилла қўнғиз ушлаётгандай қўл узатар эмиш, ундан кейин, битта кўсакни икки-уч марта тортар эмиш, кўсак бир қанча чўп билан чиқар экан-да, кейин, чўпни синдириб ташлармиш, бундан ташқари, ерга қараб турган кўсакларни кўрмай қолдириб кетаётган эмиш. Бригадир секин унинг олдига бориб: «Синглим, бунақада уриниб қоласиз,— дебди,— кўсакни тўғри тортманг, ёнбошлатиб силтанг. Шундай қилсангиз ҳам бўгинидан дарров узилади, ҳам гўза силкиниб, ерга қараб турган кўсаклар кўринади». Шу гапни айтибдию кетаверибди. Шу хотин, хоҳ ишону хоҳ ишонма, уч кундан кейин 78 кило терди, ўз кўзим билан кўрдим. Иш мана бундоқ бўбди! Ёрдамчининг ёрдамидан тўлиқ фойдаланиш деб мана буни айтади. Билмаганга ўргат, бўшашганини ғайратга сол, уйқунқироғини уялтир, кечқурунлари ётоғига бориб «ҳорманглар» деб қўй, меҳрибон ҳангамалаш... Колхозчилар ниҳоятда миннатдор эканликларини, жуда катта иш қилаётганликларини сезиб туришсин...

Менга, кеккайма, дегандай шама қилдинг-а! Мен битта бригадамнинг плани тўлганига кеккайдиган йигитмасман! План тўлдиришни энди кўраётганим йўқ, ошнам. Икки медаль, бир «Ҳурмат белгиси», бир «Қизил байроқ», бир Ленин ордени олган йигитман. Мен Андижоннинг Бўтақорасидан Мирзачўлга кеккайдиган келганим йўқ. Мирзачўлни Мирзагулбоғ қилгани келган йигитларданман. Марҳум оқсоқолимиз Йўлдош Охунбобоевга шундоқ ваъда берганман. Ушанда у киши мажлис қилдилар, Мирзачўл бурун қандоқ бўлганлиги, у ерда ҳозир нима ишлар қилинаётганлиги, бундан кейин қандоқ бўлиши кераклиги тўғрисида гапирдилар. «Дарахтларга кўмилсин, ўтлоқларида қўй-қўзи маърасин, ариқларида шилдираб сувлар оқсин, боғ-бўстонларида булбуллар сайрасин. Одамлар яйрасин, юрти-мизнинг бойлигига бойлик қўшсин»,— дедилар. Бизнинг муродимиз мана шу. Бригадамнинг планини тўлдирсам ана шу тупроққа битта данак тикдим деб суюнаман. Суюниш — кеккайиш эмас, ошнам!

Партияимиз бўлади деган иш бўлмай қолган эмас, ҳукуматимиз қиламиз деган иш қилинмай қолгани йўқ, олимларимиз ўсимликни раъийимизга солиб бераётибди. Машиналаримиз битта бармоғимизни филга тенг қилиб қўйди. Мен келганда мана шу ерларнинг ҳар гек-

тари ниҳояти 8 центнердан пахта берар эди. Бу йил 36 гектар ернинг ҳар гектаридан 35 центнердан ҳосил оламан!

Биз жуда катта ишлар қилаётибмиз, ошнам, бахшиларнинг дostonига, қўшиқларига тушадиган ишлар қиляпмиз. Ғўрадан баҳор ҳиди келгандай колхозимизда бўлаётган ҳар ишдан ўша Мирзагулбоғнинг ҳиди келиб туради. Менинг бригадамдаги Тўтихонни биласан-а? Ун олти яшар қиз, звено бошлиғи. Муштдай боши билан 9,5 гектар ернинг ҳар гектаридан ҳозирнинг ўзидаёқ 32 центнердан ҳосил олди. Звеносида бирорта эркак йўқ. Терим вақтида Тўтихоннинг ўзи ҳар куни 100—150 килодан пахта терди. Мана шундан ҳам ўша Мирзагулбоғ ҳиди келмайдими? Бу қизда бунчалик ғайрат қаёқдан пайдо бўлди? Биз бу ерда жуда катта иш қилаётганимизни катта-кичик, эркак-аёл ҳамма билади. Ҳамма кўриб туради. Тўтихон ҳам, унинг звеносидаги хотин-қизлар ҳам билишади. Бизларга филнинг кучини, чумолининг ғайратини берган нарса мана шу.

Ҳа, ошнам, букчайиб қолдинг, жўжахўроз деганимга хафа бўлдингми? Хафа бўлма. Жўжахўроз бўлсанг ҳам хўроз бўлиб туғилгансан, хўроз бўлиб кетасан. Кўтар қоматингни. Лекин, ошнам, маҳкам бўл, пахтагн сушилкага тушгудек бўлмасин.

Ана, кўрдингми, булут йиртилди, эртага ҳаво яхши бўлади...

3/ХII—48 йил

ДҲРМОН ЛОЧИНИ

Тошкентга келиб Янги Дўрмон — «Қизил Ўзбекистон» колхозини кўролмай қайтган киши армонда кетади. Ҳеч бўлмаса нарироққа бориб Оржоникидзе район марказининг чиқаверишидаги тепаликда ёки колхоз раислари тайёрлайдиган мактабнинг катта йўл бўйидаги шийпонидан Дўрмонга бир қаралса, кўнгилдаги ҳар қандай ғубор бир зумда тарқайди кетади!

Этагини кўз илғамайдиган ранг-баранг, йирик-йирик ер карталари; боғлар, чорбоғлардаги, хиёбон, кўча ва йўллардаги садарайҳондай қулф уриб, намозшомгулдай тарвақайлаб, гулихайридек бўйга зеб бериб ўсган дарахтлар; булар устидан бўй чўзиб турган мирзатераклар; дарахтлар остидан, орасидан мўралаб турган оқ, пушти, сарғиш, кўкимтир деворлар, қизил ва яшил томлар... Шундай манзарани расмда кўрган киши «расом жуда ошириб юборди» дейди.

Дўрмонни боғ десангиз минг-минг тонна пахтаси бор, пилласи бор; оқ олтинга кон десангиз, ширин-шаркар меваси бор, қўю қўзи, сигир-бузоқ, парранда-ю, йилқиси бор.

Олачипор Қурама ва Чимён тоғлари, оч ўсмаранг пасти баланд адирлари, қирлари Дўрмоннинг тенги йўқ ҳуснига ҳусн қўшгани, уни ясатгани, безатгани атайин яратилгандай туюлади.

Қуралай кўзга тортилган сурма киприкларда оқиш кўриниб қадри кетгандай, Дўрмонда кечалари ойдину, ойнинг қадри қолган эмас: кўча ва ҳовлилардаги ёруғ электр чирроғларидан кўз қамашади. Деразаларда ранг-баранг шуъла ёнади: буларнинг аксидан ариқларда сув эмас, ўйноқи нур оқади. Кундузи кекса, не-не замонларни, маконларни кўрган қуёш, дўрмонни кеча кўриб тўймагандай яна кўргани шошилиб мўлжалдан эртароқ чиққандай, унинг устида кўпроқ тўхтаб, шодликдан чақнаб, ота ғамхўрлиги, она меҳри ва ошиқ муҳаббати ҳароратидан шундай қишлоқлар яратган рес-

публикага, унинг азим пойтахтига нурдан табрик ва саломлар юбораётгандай туюлади.

Республикаимизнинг бу гўзал парчаси юртимизга меҳмон бўлиб келган румин деҳқонларининг ҳавасини, ҳинд санъатчиларининг шавқ-завқини, Бразилия, Аргентина, Венгрия, Миср шоирлари, адибларининг илҳомини келтирди; Хитой олимлари, демократик Германия, Япония, Норвегия хўжалик ва маданият ходимлари ва Англия, Индонезия, Эрон, Афғон, Бирма давлат арбобларининг таҳсинига сазовор бўлди; бошқа кўп мамлакатлардан келган кишиларнинг ҳам ҳавасини, баъзан ҳасад туйғусини кўзғатди.

Қишлоқларимизни мана шу хилда обод, деҳқонларимизни йўқчилик ғам-ғусасидан халос қилган колхоз тузуми, шу билан бирга, колхоз ишлаб чиқариши командирлари — фаросатли, дидли, ғайратли, ишнинг кўзини биладиган, эл-юрт деганда ўт кечишга, сув кечишга тайёр бўлган раҳбар кадрлар ҳам етиштирди.

Мана шу кадрлардан бири «Қизил Ўзбекистон» колхозига қарийб йигирма йилдан бери раҳбарлик қилиб келаётган донгдор раис Абдужамил Матқобилловдир.

Ёши анчага бориб қолган бўлса ҳам, йигитлик тахи бузилмаган, шопдай мўйлови баланд қаддига хўп ярашган бу одам кўпроқ боғда, этаги кўринмайдиган ток хиёбонининг кираверишидаги каттакон сада остига қўйилган сўрида темир панжара — дарвозадан катта кўчага қараб ўтиради. Ҳамиша очиқ ҳавода юрганлигидан қип-қизил ва ажинга сўз бермаган юзидан табассум аримаган бу одамни дабдурустан кўрган киши унинг бошида бир минг бир юз хўжаликдан иборат, беш ярим минг жон кўз тиккан катта рўзгорнинг ташвиши бор деб ўйламаслиги ҳам мумкин. Шовқин йўқ, югуриш йўқ, ҳовлиқиш йўқ. Аксинча, бу саданинг тагида ҳовлиққаннинг ҳоври босилади. Бу ерда гўё бутун колхоз, унинг ҳар бир бригадаси-ю, звеноси, ҳар бир колхозчи-ю, унинг уй ичи баралла кўриниб, ҳар бир товуш аниқ эшитилиб туради. Шунинг учун одамлар, «раисда лочиннинг кўзи-ю, кийикнинг қулоғи бор» дейишади.

Унинг пахтачилик, пиллачилик, чорвачиликдаги тажрибаси, боғдорчилик, сабзавотчиликдаги ҳунари устига хўжаликни олиб боришдаги маҳорати колхозчиларнинг завқини келтиради:

— Раисимиз ҳисобини топса, сигирнинг маърашидан ҳам фойдаланади!

— Даромадни теша билан чопиб олсак, раисимиз қирғич билан қириб сарф қилади!

Бу аломат ташкилотчининг саргузашти билан ҳозирги Дўрмон тарихи орасида, нечукдир, бир муносабат бор.

Эски Дўрмон қалдирғочнинг уясига ўхшаган кесак деворлар, пачақ, қийшиқ уйлар, тўнтариб қўйилган лайлак уяга ўхшаган томлар, булар орасида қабристондаги даҳма сингари қаққайиб турган қизил тунука томли икки иморат—икки бойнинг ҳовлиси, бир мачит ва суви қуртлаб, қон тусига кирган бир ҳовуздан иборат бўлган вақтларда Матқобиллов бойларнинг эшигида қарол, дурадгорга шогирд бўлиб юрган эди. Қизил тунука томли икки бинонинг бири мактаб, бири «Қизил кўшчи»га идора бўлгандан кейин эса Матқобиллов ўз ерини экиб, нимжон бўлса ҳам, ўз хўжалигига эга бўлди; савод чиқарди, сельсовет атрофидаги активлардан бири бўлиб қолди. Икки юз йигирма хўжалик бирлашиб колхоз бўлганда Матқобиллов аввал кетмончи, колхоз бир оз мустаҳкамлангандан кейин эса пахтачилик бригадасининг бошлиғи бўлди. Колхоз катта-катта қадамлар ташлаб олға босган сайин Матқобиллов кўзга яққолроқ кўрина борди: ғайратли, омилкор бригада сифатида обрўси ошди, сельсовет очган курсда ўқиб, билимини оширди; гап билди, сўз билди, мажлисларда гапирадиган, унча-мунча одамга сўз бермайдиган бўлди; ниҳоят, колхозга раис қилиб сайланди. Саккиз йилда саккизта раис кўрган колхозда Матқобиллов раис бўлиб қарор топди.

Матқобиллов раислигида колхоз ташкилий-хўжалик томондан мустаҳкамлана борди: колхозчилар ниҳоятда аҳил бўлди, колхозга муҳаббати ва меҳнатга рағбати ошди. Кечагина ўз ери, ўз уловидан кўзини ололмаган, ўзидан бошқани ўйламайдиган кишилар энди колхоз тўғрисидагина эмас, ҳатто республика тўғрисида ўйлайдиган бўлиб қолишди; Шимолий Тошкент, Мирзачўлдаги Киров номли каналларда, Оҳангарон темир йўли, Фарҳод гидростанцияси қурилишларида жон куйдириб ишлаб, «Қизил Ўзбекистон» колхозини номига шон-шараф келтирди.

Уруш бошланган вақтда колхоз ўзини батамом тугиб олган, мамлакатимиздаги мингларча колхозлар

қатори қўшинларимизнинг мустақкам орқа таянчига айланган эди. Бу вақтда пахта ҳосили ҳар гектар ердан ўн икки ўрнига йигирма уч центнерга кўтарилган эди, уруш даврида асосий куч бўлиб қолган аёллар, қарияларнинг ҳиммати, ғайрати ва ташаббуси соясида колхоз шу ҳосилни қўлдан бермади, бунинг устига, хўжалик тармоқларини кўпайтирди, кенгайтирди.

Урушдан кейин халқимизнинг моддий эҳтиёжини сафолатимизнинг хом ашёга бўлган талабини тўлароқ қондириш учун қишлоқ хўжалигини яна ҳам ривожлантириш мақсадида Партия ва Ҳукуматимиз жорий қилган талай тадбирлар колхоз хўжалигини ҳар томонлама ва тез суръат билан тараққий қилдиришга катта йўл очиб берди.

«Қизил Ўзбекистон»да меҳнатнинг оғирини, ишнинг кўпини машина қилади. Колхозларни йириклаштириш, янги суғориш системасига ўтиш, пахтани янги, прогрессив методлар билан экиш ва бошқалар техниканинг бутун имкониятидан фойдаланишга, унинг бутун кучини сиқиб олишга катта имконият яратиб берди. Бунинг натижасида колхоз 1956 йилда 1250 гектар пахта майдонининг ҳар гектаридан 42 центнер ҳосил олди, бир гектар пахтани беш-олти меҳнат кунига туширди.

— Хўжаликни комплекс равишда ривожлантирмасдан туриб колхозчиларнинг даромадини йилдан-йилга ошириш қийин,— дейди Матқобилов.

Колхозчиларнинг даромади йилдан-йилга ошиб бораётган «Қизил Ўзбекистон» колхозини, ҳақиқатан, кўп тармоқли хўжалиқдир. Колхозда олти чорвачилик фермаси бўлиб, буларда 900 бош қорамол (300 таси сигир), 4000 бош қўй, 300 бош йилқи, 250 бош чўчқа (25 таси она чўчқа), 150 яшик асалари, бир неча минг бош парранда бор. Бутун куч пахта ва пилладан юқори ҳосил олишга қаратилиши билан бирга чорвачилик маҳсулдорлигини оширишга ҳам катта диққат ва эътибор қилинади. 300 сигирга янги типда солинган қишлоқ ва ёзлик, механизациялашган «шоҳона» оғил, икки миллион сўмдан ортиқ пул сарф қилиб қурилган икки минг тонналик силос чуқури ва башняси, тахминан икки миллион сўмга тушадиган паррандачилик комбинати қуриш мўлжалланганлиги ва бошқа кўп ишлар бунинг далилидир.

Колхоз, хўжалик ютуқлари билан Бутуниттифоқ Қишлоқ хўжалиги виставкасининг ҳам зийнати бўлди.

«Қизил Ўзбекистон» 1953 йилдан бери Виставка қатнашчиси бўлиб, иккита биринчи даражали, тўртта иккинчи даражали диплом, бешта енгил ва юк машинаси билан мукофотланди. Матқобиловнинг ўзи икки олтин медаль, учта кумуш медаль ва битта «Победа» машинаси мукофот олди.

Колхоз боғдорчилик ва сабзавотчиликдан ҳам тўрт миллион сўмга яқин даромад олади. «Қизил Ўзбекистон»нинг чойнакдай-чойнакдай анори, карсиллайдиган олмалари, ҳар боши бир патнис келадиган ширин-шарбат узумлари, пичоқ тегмасдан тарсиллаб кетадиган қовун-тарвузлари, қишда ҳам барра бодринги, помидори, кашничу кўк пиёзи Тошкент ва Чирчиқ боzorларининг кўркидир.

Ҳамма тармоқлардан чиқадиган маҳсулотни Матқобилов қўл ҳам тегизмай, чумчуққа ҳам егизмай колхоз ва колхозчилар бойлигига жамлайди. Тома-тома кўл бўлур деганлар. Тармоқлардан томадиган томчилар, ҳақиқатан колхозчиларнинг даромадини йилдан-йилга оширди, колхозни бақувват, ҳар ишга қодир қилди.

«Қизил Ўзбекистон»нинг қудратини қурилиш иши, бунинг миқёси ва суръатидан қиёс қилса бўлади.

Янги суғориш системасига ўтиладиган вақтда анчагина ерни қуроқ-лахтақ қилиб турган беш юз хонадонни бетўхтов, пландаги муддатдан бурунроқ кўчириш зарур бўлиб қолди. Беш юз хонадон — бутун бир бошли қишлоқ деган сўз! Шундай бўлишига қарамай, колхоз кучига ишониб, пасқамликларнинг қатига, эгри-бугри кўчаларнинг қаърига тиқиб қўйилган бурунги Дўрмондан сўнгги нишона бўлиб қолган пачоқ, қоронғи кулбаларга бульдозер солиб юборди. Сал вақт ўтмай бу хонадонлар катта йўл бўйига солинган баланд, «уй мана бунақа бўлади» деб ҳавога, қуёшга кўкрак кериб турган боғу боғчалик, кўп хоналик янги уйларга кириб олишди.

Колхоз кейинги беш-олти йил ичида бир талай уй-жойдан ташқари, йигирма етти хоналик идора биноси, ўттиз етти хоналик дам олиш уйи, суткасига беш юз киши чўмиладиган ҳаммом, ўн олти ўринлик меҳмонхона, уч юз болага бешта боғча биноси, бутун аҳолини ва хўжалик объектларини сув билан таъминлайдиган ўн етти километрлик водопровод, пахта тозалайдиган завод, суткасига ўн минг дона пишиқ гишт чиқарадиган гишт заводи ва бошқа нарсалар қурди;

саккиз километрлик ички йўл колхозга мол тушириш ва колхоздан маҳсулот чиқаришни осонлаштирадиган бир юзу йигирма метрлик темир йўл шохобчаси солиб олди. Ҳозир яна бирмунча уй-жой, тўрт юз болага мўлжалланган интернат биноси, қирқ номерли телефон станцияси солинаётибди.

Одамларнинг меҳнат ва муҳаббатидан яшнаган колхоз, ўз навбатида, колхозчининг оғирини енгил қийин ишини осон, турмушини фаровон ва чиройли қиладиган жуда кўп илм ва техника мўъжизаларини қишлоққа олиб келди, қишлоқда саводсиз одамни сифдирмайдиган, ёшу қари ҳамма илм-маърифатга, техникага, инсон ақли яратган ҳамма моддий ва маънавий чеъматларидан фойдаланишга ҳаракат қиладиган шароит вужудга келтирди. Бунинг натижасида колхоз интеллигенцияси пайдо бўлди, булар: врач ва ўқитувчилар, ветеринар ва агрономлар, тракторчи ва химизаторлар, шофер ва механиклар, идора хизматчилари ва савдо ходимлари... «Қизил Ўзбекистон» тупроғида ҳозир йигирма ўринлик касалхона, ўн икки ўринли туғруқхона, аптека, лаборатория, кинотеатр, радиоузел, уч магазин, битта ўн йиллик ва бешта етти йиллик ҳамда битта бошланғич мактаб бор. Бу мактаблардаги ўқитувчиларнинг етмиш проценти дўрмонлик бўлиб, Тошкент, Самарқанд, Фарғонада таҳсил кўрган кишилар. Қишлоқдан ҳозиргача 14 врач, 15 инженер, 14 агроном, 3 артист, 2 шоир чиққан. Байрам кунлари галстукни қисиб боғлаган, шимининг қирраси билан қовун сўйса бўладиган йигитларни, пошнаси ингичка туфлиларда дикиллаб, ҳарир этакларини учуриб юрган қизларни кўрсангиз... ким билади, буларнинг қайси бири ўқитувчи-ю, қайси бири хизматчи-ю, қайси бири оддий колхозчи!

Колхозга Матқобиловнинг жуда кўп меҳнати синган, бунинг учун бутун колхоз ва ҳар бир колхозчи ундан миннатдор; лекин шу билан бирга, Матқобилов бутун ҳаётини хаёлидан кечирар экан, бутун колхоз ва ҳар бир колхозчи олдида қўл қовуштириб, улар билан бирликда жонажон Партиямизга, Ҳукуматимизга миннатдорлик туйғусини, меҳру муҳаббат ва чексиз садоқат туйғусини изҳор қилади.

1957 йил

ЮРИНГ, ОШНА, ЧУЛ ҚУВЛАЙМИЗ!

Ассалому алайкум, жондан азиз, шакардан лазиз Москвам!

Мана, биз ҳам келдик. Қилган меҳнатимизни тақдирлаб берган мукофотингни олиб қуллуқ қилгани қардош-қариндош пахтакорлар, ғаллакорлар, чорвадорларнинг ютуғини олқишлаб чапак чалгани, яхши ишларидан ибрат олгани келдик...

Ёзинг, яхши қиз, каттароқ дафтарингизга ёза қолинг, кўпчиликмиз, кичигига сифмаймиз! Бирламчи: Анжаннынг Бўтақорасида туғилган, бир кам қирқинчи йилда Мирзачўлга кўчиб келган ва бугунги кунда Гулистон районидаги колхозда яшаб-яшнаб турувчи Юнусов Фанишер! Бригадир! Эллик бир яшар...

Қани, юринг, ошна, пича вақт бор экан. Кремлни бирпас айланайлик... Республикамиз пахта планини бажаролмаган йиллари ерга қарай бериб димиққан, захлаб, занглаб кетган кўкракларга шабада тегсин! Кремль шабадаси тегсин!

Биз ўша йиллари ҳам бажарган эдик, лекин бари бир, ерга қараганмиз, ошна! Биз бажарган билан республика бажармаса... битта миҳ билан иморат солиб бўлмайди деган гап ҳам гап! Бурун бригадамизни битта миҳ деган одамлардан хафа бўлиб чакки қилган эканмиз. Хом сут эмган одам боласи, баъзан дўланани кўриб тоғни эсидан чиқариб қўядиган мавридарлар ҳам бўлар экан-да!

Оламда битта ўзини, жуда нари борганда, болачақасинигина ўйлайдиган, халқни кўргани, юртга қарагани бўйи етмайдиган одамлар бор! Биз, колхоз ионимизни бутун қилди, бизга ёруғ уй, қўлимизга китоб берди деймиз, лекин булардан ҳам каттароқ, булардан ҳам чиройлироқ бир нарсани кўпинча пайқаймаймиз: колхоз бўйимизга бўй қўшиб, халқни кўрадиган, юртга қарайдиган қилди. Мен сизга айтсам, ошнам, халқни кўргани, юртга қарагани бўйи етмайдиган

одамчанинг офтобшувовда қорнини ялаб, орқа оёғи билан бўйнини қашлаб ётган мушук боладан фарқи йўқ!

Бурунги замоннинг йўриғи бошқа эди. У замонда меҳнат оғир юк, бу юк меҳнаткаш одамни ерга қўпиштириб юборган, меҳнаткаш одам қўшнисини кўргани, атрофга қарагани бошини кўтаролмас эди. Мана, менинг ўзимдан қиёс: колхоз бўлмасдан бурун, Тўйчи эшоннинг эшигида қарол бўлиб юрган йилларим, ўзимдан бошқани ўйлагани, қишлоққа кўз ташлагани фурсатим бўлиптими! У вақтларда тунларим бирпас ором олгани, кунларим бир бурда нон топгани аранг етар эди. У вақтларда меҳнаткаш одам, агар куни ортгудай бўлса, ўзини ўлимга заготовка қилар эди — намоз ўқир эди.

Биз киндик қонимиз тўкилган қишлоқларни, кўз очиб кўрган колхозларимизни ташлаб Мирзачўлга йўл олганимизда бу гаплар тилимизга чиқмаган бўлса ҳам дилимизда қўр олиб ётар эди. Мана менинг ўзимни олинг. «Ғайрат» колхозида ярим газли кетмонни зўғатасигача ботириб уриб юрганамда, Карл Маркс номидаги колхозда бригадирликни дўндириб, Анжан областининг манман деган йигитлари билан беллашиб, ҳеч кимга сўз бермай, қариллаб юрган кунларимда кимдан кам эдим, нима кам эди! Ушанда Мирзачўл дейишганда яхши турмушим ҳам, бригадамнинг ютуқлари ҳам кўзимга кўрингани йўқ, ошна, ўша вақтларда комсомоллар айтмоқчи, «унумли Мирзачўл ерларини босиб ётган қамиш-қиёқ, шўр» кўринган эди.

Бир менми? Биз саксон уч хўжалик эдик. Партия ва Ҳукуматимиз Мирзачўлнинг пешанасига битган шўрни ювиб ташлаш керак деганда, саксон уч хўжалик барабар кўрпамизни кўтарганмиз!

Биз келганда Мирзачўлни кўрган ҳар қандай одамнинг ҳам юраги орқасига тортиб кетар эди. Ушанда мен чўчиганим йўқ десам, бутунлай ёлғон гапирган бўламан, ошнам! Кўрпамни қўйиб атрофга шундай қарасам... вой-вуй, Мирзачўл шунақами ҳали, деб юборибман! Аллақандай бесўнақай шўр гиёҳлар, попули қамиш, қиёқ, ердан қайнаб чиққан, очилган оҳақдай оппоқ шўр... Онда-сонда кўриниб одамнинг кўнглига пича ёруғлик солиб турган экин-текинни кўрсангиз... Ёўзанинг бўйи бир қарич, ҳаммаёқ қашқа, ола — бамисоли куя еган пўстак дейсиз. Қамиш қапа, қамиш бостирма, қамишга лой чаплаб тикланган уйлар...

Ушанда колхознинг тўрт хонали идораси ҳам қамишга лой чаплаб солинган «киморат» эди.

Уша куни кечқурун идоранинг рўпарасидаги янги қазилган зовур бўйида мажлис бўлди. Шу мажлисда райком секретари айтган гап ҳеч қулоғимдан кетмайди:

— Чўчиманглар, азаматлар, — деди у киши. — Бутун республиканинг кўзи бизда!

Уша пайт дилимизга қувват бўлган бу гап нечоғлик ҳақиқат эканини мана, ўн етти-ўн саккиз йилдан бери ҳар куни, ҳар соат ўз кўзимиз билан кўриб келтибмиз.

Мирзачўл Ўзбекистоннинг бино қўйган фарзандларидан бири бўлиб қолди. Республика катта ниятлар, зўр-зўр орзу-ҳаваслар кўриш умидида ўстираётган бу фарзандига нон еганда юмшоғини, ош еганда илигини бериб келаяпти. Мана шу ғамхўрлик орқасида ғайратли, лабзи ҳалол йигитларимиз, қизларимиз, ёш-қари ҳамма ватанпарвар азаматлар Искандар замонасидан бери одамлар уриниб удда қилолмаган ишларни бажаришга, халқнинг хаёлида ҳам рўёбга чиқмаган орзусини ушатишга эришаётибди; чўлни ҳайдаб, қувлаб бораётибди. Ҳозир Мирзачўлнинг Ўзбекистонга қарашли қисмида олтига район, ўн иккита МТС, етмиш иккита колхоз, бир қанча пахтачилик ва бошқа хил совхозлар бор. Ўтган йил «Дружба», Фарҳод номли иккита совхоз, бир қанча колхоз ташкил қилинди.

Бизнинг Гулистон районида чўлдан нишона ҳам қолган эмас. Менинг бригадам ўтган йил қирқ гектар ернинг ҳар гектаридан қирқ олти центнердан пахта олди. Бунақа юқори ҳосилни фақат ўтган йил олганимиз йўқ-да. Мана бу орденларни кўряписимиз, ярмини тақиб келганман, ҳаммаси битта костюмга сиғмайди!

Бунақа юқори ҳосилни фақат бизнинг бригада етиштиргани йўқ. Исмоилов, Анорқулов, Мамаараҳимов, Қодиров, Муҳитдинов, Йўлдошевларнинг бригадалари етиштирган ҳосилни ҳам республикада кўп бригадалар орзу қилса керак.

Бизнинг Мирзачўл фақат пахта, ғалла, пилла кони, чорва, парранда маконигина эмас, ошна! Боғларимизда етишган хилма-хил узумлар тилни ёради, анжирларимиз иситма чиқариб юборади; полизларимизда битган асалпалак қовунларимизнинг биттаси саккиз кишидан ортиб қолади...

Утган йил Партия ва Ҳукуматимиз Мирзачўл тўғрисида жуда катта қарор чиқарди. Биладиган одамларнинг айтишига қараганда, шу қарор бўйича бешетти йил ичида қилинадиган иш 1917 йилдан бери қирқ йил мобайнида қилинган ишлардан икки барабар кўп, иш суръати ўттиз барабар ортиқ эмиш. Партия ва Ҳукуматимизнинг бу қарори, шу қарор юзасидан бошланиб кетган ишлар, кўрилаётган тадбирлар бизга қанот берди. Биз чўлни юриб-югуриб эмас, эндиликда учиб қувлаймиз. Чўл ўрнини пахтазорларга, боғларга, боғ-қишлоқлар, боғ-шаҳарларга бўшатиб қочаётибди, орқасига қарамай қочаётибди!

Юринг, ошна, юринг биз томонларга, чўл қувлаймиз!

1957 йил

ГУЛИСТОНДА БИР БУСТОН

Қирқ биринчи йилнинг январи. Кечки пайт. Лайлакқор ташлаб турибди. Ҳеч кутилмаган бир вақтда Тенақўрғон қишлоқ Советидаги колхоз идорасига Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг Раиси Йўлдош ота Охунбобоев келди ва тўғри бориб раис билан сўрашди-ю, бўш курсилардан бирига ўтирди. Колхоз раиси Соҳибжон Назаров Йўлдош ота билан гаплашмаган бўлса ҳам, лекин у кишини жуда кўп кўрган эди, бироқ бу ҳол шунчалик кутилмаган эдики, қаршисида ўтирган киши президент эканини анчадан кейин билди ва сапчиб туриб қайтадан сўрашди. Йўлдош ота ҳол-аҳвол сўрашганидан кейин дабдурустан:

— Сизни яхши ташкилотчи деб эшитдим. Деҳқонбой Нурматов ҳам шунақа деяпти, ростми?— деди.

Соҳибжон Назаров хижолат бўлиб, нима дейишини билмай қолди.

— Ишлаб турибмиз... билмадим...

— Қанақа ташкилотчи эканингизни билмайсизми? Мен ҳам билмайман,— деди Йўлдош ота кулиб.— Нима қиламиз, бир синаб кўрамизми? Бир синаб кўрайлик, қанақа ташкилотчи эканингиз ўзингизга ҳам аён бўлади, бизга ҳам... Хўпми?

Йўлдош ота ундан жавоб кутмай Мирзачўлдан сўз очди ва бу биёбонни ўзлаштириш тарихини, революциядан бурунги уринишлар, ҳозирги дамгача қилинган ишлар тўғрисида гапириб берди; кейин, Биринчи Жаҳон уруши, чет эл интервенцияси ва граждандар уруши туғдирган жуда катта қийинчиликларга қарамай, Владимир Ильич Ленин 1918 йилда Туркистондаги суғориш ишларига 50 миллион сўм ажратиш ва шу ишларни ташкил этиш тўғрисидаги декретга қўл қўй-

ганини, бу декрет Мирзачўлни суғориш ва ўзлаштиришда янги давр очганлигини айтди.

— Агар хўп десангиз,— деди Йўлдош ота хиёл жилмайиб,— қанақа ташкилотчи эканингизни Мирзачўлда синаб кўрайлик. Нима дедингиз?

Бир томондан чўл, янги колхоз, синашта бўлмаган одамлар, деган андиша Назаровни чўчитса, иккинчи томондан, оқсоқолнинг атайлаб келгани, унинг кулимсираб: «Синаб кўрайлик» деган сўзи замирида ётган ишонч, ҳамда Тошбулоқ қишлоқ Советидаги «Деҳқонobod» колхозида раис бўлиб орттирган тажрибаси унга дала берар эди.

Соҳибжон Назаров Мирзачўлга кўчиб кетишга рози бўлди, орадан кўп ўтмай Йўлдош отадан шундай мазмунда қоғоз олди:

«Мирзачўл район ижроия қўмитасининг раисига.

Мирзачўл районидаги колхозларни мустақамлаш ва Мирзачўл ерларини ўзлаштириш вазифаларининг бажарилишини тезлатиш мақсадида Наманган областига командировкага келган вақтимда Ер ишлари Халқ Комиссарлигининг орденли тажрибакор устаси Деҳқонбой Нурматов билан бирликда партия аъзоси Соҳибжон Назаровни Мирзачўл райониغا ишга юборишни маъқул кўрдик. Ўртоқ Назаровни ихтиёрингизга юбориб, уни районингиздаги бирон колхозга ишга юборишингизни ва ишлаш учун шароит туғдириб беришингизни сўрайман.

Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг раиси Охунбобоев».

Мирзачўл район ижроия қўмитаси Соҳибжон Назаровни Октябрь қишлоқ Советига юборди. Назаров бу ерда аввал собиқ «Учинчи беш йиллик» колхозида, бир йилдан кейин у ердаги йирик колхозда раис бўлиб ишлаш бошлади.

Мирзачўлдан сўз очилганда Назаров бошда чўл, янги колхоз, синашта бўлмаган одамлар—буларнинг ҳар бири ишда бир қийинчилик туғдиради деган андишага борган бўлса, уч-тўрт ой ишлагандан кейин, бу андишаси ўринсиз бўлиб чиқди: Мирзачўлнинг ўзлаштирилган обод жойларини кўргани ва бу жойларни обод қилган, қилаётган кишилардан ёр-жўралар орттирганидан кейин «чўл» деган сўз унинг учун эски маъносини йўқотди, ҳар чоқ ва ҳар ишда район, область, республиканинг мададкор қўли сезилиб тургандан кейин колхознинг янгилиги ҳам ортиқча ваҳи-

мага туширадиган бир нарса бўлмай қолди: синашта бўлмаган одамлар эса ўзи сингари обод жойларини ташлаб чўлни обод қилгани келган ва шундан шавқ-завқ оладиган ташаббускорлар бўлиб чиқди.

Ҳақиқий қийинчиликни уруш туғдиради. Уруш Мирзачўлга завқ-шавқ билан келган, билагидан куч томчилаб, ғайратидан олов ёниб турган навқирон йигитларни, биёбонга ҳужум қилишда ва биёбондан юлиб олинган ерларни кўпроқ ҳосил беришга мажбур қилишда одамнинг узун қўли бўлган техникани дамига тортди. Бундан ташқари колхоз ва колхозчи топган битта нонини армия билан бўлиб ейиши керак бўлиб қолди.

Ташкилотчилик қобилиятини Мирзачўлда синаб кўргани келган Назаров бу синовдан уруш туғдирган оғир шароитда ўтиши керак эди. Колхозда асосий куч — хотин-халаж, қариялар, болалар. Машҳур бригадир, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Фанишер Юнусов: «Менинг бригадамда одам кам демайман, майда-чуйда болалар билан ҳам ишлай бераман — менга товуши чиқиб турса бас», деб ўшанда айтган эди. Урушга кетган йигитларнинг кетмонини қўлидан олган, оғир қийинчилик шароитида матонат, меҳнатда ўрнак кўрсатган, қалбининг қуввати билан аёлларга мадад бериб, болаларнинг бошини силаб ишга солган Эргаш ака, Ҳамро бобо, Ҳусайн ота, Саидахмад бобо сингари қарияларнинг номи ҳеч қачон ўчмайди. Уша йиллари мактабидан қайтиб, далада, дала шийпониди катталарга қарашган, ғўза ичида боши аранг кўриниб пахта терган, партуқ орқалаган, юмалаб-юмалаб қоп судраган, уйда онасига қаршиб унинг бағрини тўлдирган Халилшер, Оминахон, Турсуной, Халимача сингари ўнлаб болалар, қизларнинг номи ҳам одамларнинг кўкрагида меҳр қўзғатади.

Мана шу оғир кунларда Соҳибжон Назаров кичика бош, каттага йўлдош бўлиб ўзининг зўр ташкилотчилик қобилиятини, темир иродасини, эл-юртга бўлган муҳаббатини кўрсатди.

Назаров ўша кунларни эслайди:

— Бир тонна буғдой бўлса ишни яшнатиб юборар эдик, деган пайтларимиз кўп бўлган. Уруш давридаги қийинчиликларни енгишда белимизга қувват бўлган нарса, урушда енгиб чиқишимизга жуда қаттиқ ишонганлигимиз бўлди. Йигит-қизларнинг, қарияларнинг дилида душманга бунчалик ғазаб, ғалабага шун-

чалик ишонч бўлган. Ватан деганда кўкрагида шунча меҳр-муҳаббат, ғайрат, билагида шунчалик куч пайдо бўладиган халқ қўллаган аскар ҳеч қачон, ҳеч қерда енгилмайди.

Республиканинг ишчи кучи, бойлиги, техникаси урушга сафарбар бўлган, Сталинград frontiда немис-фашист босқинчиларига қарши ҳаёт-мамот жанглари бораётган кунларда халқ Фарҳоддек улкан қурилишни бошлаб, Сирдарёни ўз иродасига бўйсундирган ва урушдан кейин мамлакатга нур, Мирзачўлга сув беришини кўзлаган экан, ўша шароитда колхоз, колхозчилар урушдан кейинги равнақ учун замин тайёрлаган, урушдан кейинги икки-уч йил ичида, дарҳақиқат, барқ уриб ўсган бўлса не ажаб?

— Қийинчилик ақлнинг чархи-ю, ғайратнинг қайроғи бўлар экан,— дейди Назаров,— ўша йиллари хумдонсиз гишт пишириш йўлини топган эдик. Гиштсиз, гувалаксиз иморат солиш йўлини кўзлаган эдик... Шундоқ қилган эдик ҳам...

Колхоз урушдан кейинги икки-уч йил ичида пахта ҳосилини қирқинчи йилдагига қараганда қарийб икки баравар оширди. Ҳар гектар ердан етмиш-саксон центнер пахта ҳосили оладиган бригадалар пайдо бўлди. Хўжалик тармоқлари орта бошлади. 187 от, 193 қорамол, 3220 қўй, парранда, сабзавот...

Ҳозир уруш йиллари тортилган қийинчиликлар бир тушдай бўлиб қолди, лекин тўкилган тер баракали самарасини бераётибди. Ўша йиллари тикилган данакдан бино бўлган 25 гектар боғда республиканинг қайси райони қандай мева билан ном чиқарган бўлса, ўша меванинг бир неча хилини кўриш мумкин. Республикада мавжуд бўлган олтита мевачилик илмий муассасаларининг тажрибалари, кўчатзорлари, дидлик, ҳафсалалик боғбонларнинг назаридан четда қолган эмас. Колхоз шу боғдан 1954 йилда 210 минг сўм даромад қилган бўлса, ўтган йил 720 минг сўмга етди.

Колхоз хўжалигининг бошқа тармоқлари ҳам мана шундай тез ва яхши тараққий қилаётибди. Чунонқиз чорва 1954 йилда 480 минг сўм даромад берган бўлса, ўтган йил 1 миллион 600 минг сўм даромад берди. 464 гектарга экилган дон, 300 гектар беда, сабзавот ҳам кам даромад бермайди. Бироқ колхознинг асосий даромадини, албатта, пахта беради. Колхоз ўтган йил

1300 гектарга экилган пахтадан 34 центнердан ҳосил бўлиб, 14 миллион сўм даромад қилди.

Колхознинг умумий даромади сўнги уч йил ичида тўрт миллион сўм ошди.

Катта даромад колхоз хўжалигини яна кенгайтириш, мустаҳкамлаш учун кўп ишлар қилишга ва шу билан бирга колхозчиларнинг моддий ва маънавий эҳтиёжларини кўпроқ қондиришга имконият берди.

Колхоз урушдан кейин 12 хоналик идора, 40 ўринли меҳмонхона, 8 ўринлик туғруқхона, 15 ўринлик касалхона, 13 хоналик ясли, юз болага боғча, аптека, амбулатория, беш юз кишилик клуб, суткасига 500 киши чўмиладиган ҳаммом, юз тоқалик коммутатор, минг тоқалик радиоузел, тўртта янги типдаги молхона, юз отга отхона, йигирма машинага гараж солиб, буларга ўттиз беш миллион сўмдан ортиқча пул сарф қилди. Бундан ташқари, 350 хонадон катта йўл бўйига солинган икки-уч хоналик баҳаво, ёруғ уйларга кўчиб кирди. Дидли, завқли кишилар одамнинг суқи кирадиган чиройли ҳовлилар қилиб олишган: гулзор, ток, ёш қора толлар соя солиб турган сўри, ҳовуз... Токнинг нариги томони боғча: резавор, анор, анжир, гилос...

Бу йил колхоз уйларида, кўчаларида боғ ва чорбоғларида Фарҳодгэс шуъла сочади.

КПСС Марказий Комитети ва СССР Министрлар Советининг 1956 йил августда «Пахта етиштиришни кўпайтириш учун Ўзбекистон ССР ва Қозоғистон ССРдаги Мирзачўлнинг қўриқ ерларини суғориш ва ўзлаштириш тўғрисида» деб чиқарган тарихий қарори Мирзачўлни ўзлаштириш тарихида янги давр очди.

Қўриқ ерлар бағрида яшириниб ётган туман бойликни юзага чиқариш учун чўлга ёппасига ҳужум бошланди.

Партия ва Ҳукуматимизнинг чақирғига лаббай деб бош кўтарган, мана шу ҳужумда қатнашишни истаган азаматлар ҳозир, Мирзачўлга биринчи бўлиб келган кишилардек зовур қазимайди. Мирзачўлда шу йриқ колхоз сингари обод, бардам колхозлар, совхозлар бор. Мирзачўлда техника бор, илм бор; Соҳибжон Назаров сингари чўл ғолиблари, буларнинг қаноти остида етишган ва етишаётган Ғанишер Юнусов, Қурбонали Исмоилов, Сақлаболди Норқулов, Мамараҳи-

ФЕЛЬЕТОНЛАР

мов, Қодиров, Муҳиддинов, Йўлдошев саяғари юқори ҳосил усталари бор, буларнинг чўлни ўзлаштиришда, юқори ҳосилни етиштиришда орттирган тажрибаси бор.

Партия ва Ҳукуматимиз чақириғи билан бошланган бу ҳужум натижасида Мирзачўл пахта, пилла, дон, анвойи хил мевалар кони бўлган кичик Ўзбекистонга, гулистон республикамизда бир бўстонга айланди.

1957 йил

САМАРҚАНДА МАКТАБГА КҰМАК ҲАФТАСИ

(Бир иона берувчи тилидан)

Мактаба кўмак дебон чиқди товуш вағир-вуғур,
Тегди қулоғима, ёмон қочдим ўзим тасур-тусур.
Борибон ўз дўконима ўлтуриб эрдим бир замон,
Келди етиб комиссия иона деб ғадир-будир.
Ултурғон эрди бир неча ошноларим қақиллашиб,
Ахир, улар зўрлаб мени бер дедилар қақур-қуқур.
Ионани бериб дедим: оғайнилар, хуш келдингиз!
Кетларидан ичим ёниб бўлди тишим газир-гузур.
Чунки саховату карам учраса эрди гар менга,
Ит каби муштлашиб уни тишлар эдим ғажир-ғужур.
Қорин эрур мени пирим, йўли эрур мени йўлим,
Чорлосо эрди ёниға, сўзлашайин чағир-чуғур.
Яъни саховату карам қўймади менга юргали,
Ер тагига ниҳон бўлиб эл кўзидин апур-шупур.

Ниш

«Муштум», 1923 йил, декабрь, 19-сон

ОЙ КУИГАНДА

Етти кетмон эгри бўлиб,
Унта қозон синди во ёв!

Чиқди шаҳардан бала-бом,
Турли-туман нағоралар;
Уч минг кетмон эгри бўлиб,
Мингта қозон синди во ёв!

Ҳар кўчада доду фиғон,
Томга чиқиб айтиб азон,
Товуқларга келди қирон,
Тамошолар бўлди во ёв!

Қишнаганлар байталу той,
Дуо ўқир Абдуллабой,
Ой ҳам куйиб бўлди тамом,
Қоронгулар бўлди во ёв!

Шунда эшоним дедилар:
Тавба қилсун муслималар,
Дунё тамом! Нишона шул,
Охир замон бўлди во ёв!

Ҳар томонда «ҳу-ҳуву... ҳақ»,
Ҳожи ойим синдириб тавоқ,
Маҳаллалар тарақа-туруқ,
Маҳшар каби бўлди во ёв!

Тарақлатишнинг зарбидан,
Азон айтишнинг кўпидан,
Охир қора куюнди ой,
Уз аслига қайди во ёв!

Эртасига Шервон хола
Олти қозон қилиб бўтқа,

Қиёматдан қолғониға
Худойилар қилди во ёв!

Абдуқодир аъламиниз
Деди: «Замон охир ўлур,
Бўлмаса юртга мингбоши
Хотин-қиздан бўлмас», во ёв!

Қозон-товоқ тўнтарилиб,
Лабга учуқ чиқди во ёв!

Қиёматингни ваҳмидан
Така-такалар бўлди во ёв!
У...во...ёв! Во ёв! Дод во ёв!..

Норин Шилпиқ

«Муштум», 1924 йил, август, 8-сон

ЭШОНИМНИНГ БОШЛАРИДАН УТГАНЛАРИ

(Эшон поччанинги альбомларидан)

Бу ҳам бир достон

Отон эрди бир аҳли илм эшонлардан,
Безор бўлди калта чопон нодонлардан.
Бинобарин, ўғлим нодон бўлмасун деб,
Ўқутдилар Ҳафтиягу Қуръонлардан.

Бир қанча вақт ўқиб бўлдим муллобачча,
Турпоқ ялаб мадрасада ётдим анча.
Узоқ фурсат таҳсил кўриб, ундан сўнгра
Эшонча деб ном қўйдилар ўзларича.

Отам подшо, мен вазирдек эдим эшон,
Муридлар ҳам иккимиздан шоду хандон.
Узоқ фурсат яхши сурдик давру даврон,
Биз сургандек салтанатни сурмас хоқон.

Давлат тоғи раҳна бўлиб ўлди отам,
Мен ятимга қараб қолди мушфиқ онам.
Уй ичида ўн еттита хотин қолди,
Отондан сўнг бўлди турли-турли ҳангом.

Ун олтиси эди менга ўғай оно,
Мендан бошқа йўқдир эди уйда боло.
Урди-сурди жанжал билан ер бўлдилар,
Тўқсон таноб ерни олдим қанчо доло.

Бундан кейин ҳамма мурид менга қолди,
Бутун давлат менга қараб сувдек оқди.
Оз фурсатда эл ичида донгли бўлиб,
Вужудимни каромат деб эл ишанди.

Мен шу кунлар эшон ўғли — эшон бўлдим,
Назр бўлгон қоши қоро бир қиз олдим.
Кун кечирдим, ғам тотмадим, сафо сурдим,
Хоним билан айшу ишрат суриб қолдим.

Кун-тун ўтди, рўза ойи келиб етди.
Муридларим, давлатларим чекдан ошди.
Рўза кунни хоқонимнинг хужрасида
Падаримнинг арвоҳига суҳбат бўлди.

Рамазоннинг ўн бешида ифторга деб
Хотин-қизлар чақирилди мажлис қилиб.
Отам-бобом арвоҳига дуо ўқиб,
Жаҳру суҳбат қилдук тинмай ёшлар тўкиб.

Даричадан қарасамки, бир нозанин,
Қора қоши, қора кўзи мисли лочин.
Кўнглум қўшин панжасига тез тушурди,
Омон қолмас эди жоним, бу эрди чин!

Эй воҳ, фалак, мен ўлмадим ёшлигимда,
Хурлар билан ўйнамадим кавсарингда.
Ҳеч гуноҳсиз ёшлигимда ўлсам эди,
Бунга ошиқ бўлсам эдим бу мажлисда.

Тонг ёришди, хотин-қизлар кўзгалдилар,
Уйларига қайтмоқ учун чоғландилар.
Қизнинг ишқи мени чинлаб тутқан эди,
Хотин-қизлар бир-бир босиб тебрандилар.

Паривашлар кетди, кулбам ўзи қолди,
Маъшуқамнинг оёғини изи қолди.
Бир неча кун ҳушсиз бўлиб, ўзни билмай,
Ишқим ошди, кўнглим тошди, ёнмоқ қолди.

Падар марҳум: холаларни чақиртирдим,
Кўнглимдаги армонимни унга айтдим.
Завчиликка бел боғлади, холам борди,
Қизнинг менга назрлигин кейин билдим.

Оз фурсатда никоҳимга олдим уни,
Ун бир ёшар бир қизчадир, шаҳло кўзи.
Никоҳ кеча йиғлошидан қўл урмадим.
Қиз йиғлади, оҳ-воҳ билан шу тун ўтди.

Эртаси кеч қизга дедим: нозик гулим,
Хумор кўзли, хуш қоматли, писта лабим.
Йиғламоғнинг фойдаси йўқ, ҳам тортмағил,
Ихтиёри менда бўлғой бор-йўқлигинг!

Зарда билан сапчиб турди пари пайкар,
Ҳой дегунча кўкрагига урди ханжар.
Ҳушим кетди, эсим оғиб қотиб қолдим,
Ҳушим тўплаб қизга боқсам жонсиз ётур.

Бу воқиа элу халққа машҳур бўлди,
Элликбоши воқиани келиб кўрди.
Бу тўғрида мени айбдор қилмақчиди,
Домла-имом пул қистириб қутултирди.

Имом-домла ёлғонларни ёмлаштирди,
Жасадини қабристонга элтиб қўйди.
Қиз отаси воқиадан огоҳ эди,
Чурқ этмади, на чорадир, бели синди.

Шунинг билан бу воқиа битиб кетди,
Нозаниним шафқат қилмай ташлаб кетди,
Зарари йўқ, ўн тўрт ёшлиқ бир қиз олдим,
Эсизларким, унинг ўрнин босолмади.

Кўп ўтмади, билиб қолди большевойлар,
Юзсизликка, текширмакка бошладилар.
Бориб бердим большевойга қўрқмай сўроғ,
Ҳайрон қолиб атрофимни ўрадилар.

Эсизгина, текширганда сир очилди,
Бир ярим йил турмасига қамаб қўйди.
Қамоқда ҳам беш вақтимни тарк этмадим,
Вақти етди, турмасидан озод қилди.

Ўз уйимга киборона келдим босиб,
Йўл-йўлакай тасбеҳимни айлантириб.
Келсам, уйда на онам бор, на хотин бор:
Онам ўлган, хотин кетган эрга тегиб.

Муридларнинг ихлослари мендан қайтган,
Уялмайин Мустафодан динин сотган.
На эшон ман, на бошқо ман, ақлим шошди,
Муридларим ёмонларго бўлди қалқон.

Бир бурда нон тополмайин эшонлиқдан,
Муридларим юз ўғурди нодонлиқдан.
Иш бўлмаса қандой қилай, бўлдим маддоҳ,
Нима қилай, кутмаганда урса арвоҳ.

Ўз-ўзимга дедим: «Шайтон сўзи билан
Олмағонда ўша қизни сабр билан,
Нари бўлмас эди давлат ҳамда мурид,
Давру даврон сурар эдим ишрат билан».

Муштум оғо!

Мен юқоридаги ёлғон ҳақиқатларни ўз пийримнинг хотира дафтарларидан ўгурлаб ёздим. Лекин, тақсиримнинг шайтон сўзи билан қилдим деб ҳасрат қилишлариға тушунмай қолдим, чунки яқинда ўртоғим шайтон билан сўзлашиб турганимда, «Нега эшонимизни йўлдан уриб расво қилдинг?» деб койий бошлаганимда, шайтоннинг кўзи қийнидан чиқиб кетди, дедик: «Эшон шундақ жиноятни қилиб турган чоғда қаттиқ уйқуда эдим, нима учун яна айбни устимга оғдирадир? Одамларнинг юзсизлигидан жуда безор бўлдим, эшоннинг расволиғи бошидан бери келмасин!»

Муштум почча, мен жуда ҳайратда қолдим, шайтоннинг даъвоси тўғрими ё эшонимизнинг ҳасрати тўғрими? Қани, сиз нима дейсиз?

Норин Шилпиқ

Муштум:

Эшоннинг ҳасратига қараганда, шайтоннинг даъвоси тўғрироқдир, чунки шайтон эшонлардан кўра ростгўйроқдир.

«Муштум», 1924 йил, 7 ноябрь, 14-сон

УЧРАШГАНДА

Кичик фельетон¹

- Ассалому алайкум!
- Ваалайкум ассалом... Эй, қалайсиз?
- Мен сизни қаерда ҳам кўргандек бўламен, аммо эслаб ололмадим-да...
- Қўқонда кўргансиз-да, илгари икковимиз жуда яқин эдик-ку...
- Эй... ҳа, ҳа, дарвоқе, эсимга тушди. Қани, қайтадан бир кўришиб олайлук. (Кўришурлар.) Қўқон қалай, урди-сурдилар йўқ бўлиб кетгандир-а?
- Аллақачонлар тинди.
- Албатта шундай бўлиши керак эди. Хўш, мактабларнинг ҳолидан келинг, қалай?
- Албатта, Қўқонда юз-икки юз мактаб бор эдики, ундан хабар ололмасмудук...
- Ҳали мактаблар жуда озми, қанча бор?
- Атиги икки интернат (*оч болалар интернати*). Яна битта ўша ўзингиз билган сийқа тангадек дорулмуаллимин (яқинда у ер-бу ердан йўниб олиб техникумга айлантирилган). Ундан бошқа майда-чуйда мактаблар бор, уларнинг ҳолидан сўзлаб ўлтиришдан кўра дардига даво тилаганимиз ортиқдир.
- Уқишлар қалай ёки ҳаммасининг ҳам биқинига от тепганми?
- Бу томонини сўрамангиз, анув икки интернат, чакана-чукана мактабларни қўя туруб, кўзимизнинг қорачиғидек муҳим бўлғон дорулмуаллимидан бир шингил сўзлаб ўтайин.
- Қани, хўш?
- Мен яқиндаги Андижонга саёҳатимда вагон ичида бир билим юрти ўқувчиси билан тасодиф келдим. У бола билан бир оз сўзлашганим натижасида худди офтобда қаттиқ ичган қариндош чиқиб қолдук. Албатта, ма-

¹ Асар «Муштум»нинг 1924 йил 5-сонида босилган.

сала тўғридан-тўғри билим юрти устига бурилди. Унинг айтишига кўра, билим юртида бериладиган риёзиёт дари жиққа арабча бўлур экан, агарда бирорта даққи хира хандонлардан кириб қолса, билим юртидан билим олиш ўрнига миясини ачиган қатикдек суюлтириб чиқади. Ҳалиги ўқувчидан «Сиз қандай тушунасиз?» деганда, «Эй... ҳадеб пайдан қолмасангиз, тушунасиз-да», деди.

Қотормиз Асака станциясида тўхтади, бола тушиб кетди, эсизларки, мен нима учун арабча дарс берилиши сабабини сўролмай қолдим.

— Сабабини мендан эшитинг, афанди. Қўқондийларни билувчи камина-да, унинг сабаби мана бундай:

Араблар илгари маданият, шони-шавкатларини йўқотиб сирри валқо йироқ бўлгонларидан кейин, араб зиёилилари ўзлари ўрталарида бирлик ясаб, Фарғона зиёилиларидан имдод сўрагонлар, Фарғона ёшлари ҳам у аризага «Қабул» деб қарор қўйиб, Қўқон билим юртидан кишилар тайёрлаб юборамиз, деб жавоб қайтаргонлар. Мана, билим юртидаги арабча дарснинг ҳақиқати шундайдир. Утган қишда ҳам билим юрти программасига арабча дарс киритмоқчи бўлиб бир қўзғолиш ясагон эдилар, билмадим, давом этдими, этмадими?

— Ҳа, ҳа. Ўзбек миллати ҳам бошқаларга раҳбарлик қилмоқчи денг?

— Бўлмаса-чи.

Яланг оёқ

БИЛДИРИШ

(Фельетон)

Бутун Фарғона мўмин ва мусулмон оғаниларга маълум ва равшан бўлсинки: Қўқон шаҳрида ўзининг дуохон ва табиблиги билан маъруф ва машҳур бўлиб кўп беморларни осонгина тинчитиб қўядиган «Чўлоқ домла» бир оз фурсат ишни йиғиштириб мусулмонларни ҳасратга қўйган эди. Илтимос устига илтимос ёғилавергандан кейин яна ўз ишларини бошлаб юбордилар.

Ишлари: иссиқ-совуқчилик, қайтарма, жинтумор, балотумор, касал ўқиш, жинни тузатиш ва ҳоказо.

Шифо истаб келувчилар қўйидаги шартларга риоя қилсалар, ҳар икки томонга фойдалидир:

1. Эрлар—9 ёшдан 19 ёшгача.

2. Хотин-қизлар—9 ёшдан 90 ёшгача.

Бу ёшдан юқорилари ёки қўйидагиларга дуонинг таъсири бўлмаслиги бир қанча тажрибадан кейин исбот қилинди.

Қабул қилинадиган касаллар:

Қиндигига бод тўхтаган, кўкраги шишган, туғмайди-ган хотинлар, ишқ дардига мубтало бўлган лайлилар, мажнунлар, парилар, юк ташлаган келинлар. Айниқса, хазонрезги, тошқизиғи вақтида қайталанадиган жинни ҳамда арвоҳ урганлар ва бошқалар...

Дорилардан намуналар:

1. Қўзиқориннинг барги, ҳавонинг ёғи, сўнгра мўрининг қуруми, чилимнинг суви, араванинг гиж-ғиж ва бундан бўлак турли-туман атторнинг қутисида йўқ дори-дармонлар.

Жинниларни тузатиш борасидаги икки сўнги тажрибамиз Қўқоннинг Миртоҳир маҳалласидаги донгли бир жинни устида бўлади. Ташреҳ учун саккизта белкурак, етита кетмон буюрилди. Дори учун энг муносиб Ҳамроқулов қорининг ашула айтганда чиқарган тери лозим кўрилади.

*Адрес: Қўқон, маҳалласи ҳаммага маълум.
Домланинг илтимослари билан: Норин Шилпиқ.*

АФАНДИНИНГ ИҚРОРИ, ҲЗИДАН КЕЙИН...

Бу кунги газетанинг икки бетли бўлиб чиққанидан қувонган Маъруф афанди, баъзи журналларнинг ўз вақтидан кечикиб чиқишидан шундай хаёлга келди:

Қоғоз кифоя қилмайди, матбуот кадрлари йўқ, ҳозирги чиқиб турган газеталардан бир нечаси бекилишга маҳкум. Буларни давом эттириш большевикларнинг қўлидан келмайди.

Мундай хаёллар уни шундай қувончли ишончларга олиб бордики, почтачининг «бу кун газеталар келмай қолди» деган жумласидан ҳам ўзича турли маънолар чиқарадиган бўлди.

Бироқ, унинг хаёли — хаёлича давом этди, ҳақиқат ўз йўли билан бора берди.

Маъруф афанди бир кун районда алоҳида район газеталари чиқарилиши ҳақида хабар эшитди, у:

— Ана холос, бизнинг бутун Туркистон учун чиқарган «Садои Туркистон» газетамиз ва «Ислоҳ» журналимизнинг тиражи мингга етмаган эди-ю, ҳали шунча жумҳурият газета ва журналлари туриб, район газеталарини ўқийдиган одам қайда?

Большевиклар қўлларидан келмай турган ишга нега уринадилар? Ахир, Ўзбекистонда бизга ўхшаган саводчиларни лотинча деган янги алифбе чиқариб саводсиз қилиб қўйдилар. Энди 82 районда 82 газета чиқса, уни ким ўқийди?

Аввали шуким, қоғоз йўқ, босмахона йўқ, ҳарф терувчи йўқ, машина йўқ, газетада ишлайдиган матбуот кадрлари йўқ. Ҳаммаси топилганда ҳам — чиқадиغان газеталарни ўқувчи йўқ...

Шу хилда хаёллар Маъруф афандининг дилига таскин берса ҳам, район газеталарининг бирин-кетин чиқиб туришлари уни асабий хасталикдан руҳий касалликка олиб борди.

Биринчи босилишда 500 нусха чиққан район газетаси ҳозир 4—5 минг нусха чиқди. Демак, Маъруф афанди ўйлаганча «йўқ»лар ҳаммаси бор, йўқлари борлиққа чиқарилган.

Маъруф афанди бунга ишонмади. Мумкин эмас! — деди. Лекин қайдандир унинг қўлига газета-журналларнинг номлари ёзилган бир китобча тушди. Газета-журналларнинг рўйхатларини кўриб аччиғи чиқди.

— Бир-иккита каттароқ районда чиқиши мумкин. бироқ, 70га яқин районда махсус газеталарнинг чиқиши нотўғри. Большевиклар ёлғон ёзибдилар. Биз бутун Туркистон учун чиқарган 2—3 газета-журналга ўзимиздан бошқа ўқувчи топа олмаганимиз ҳолда, биргина Ўзбекистонда шунча газета-журнал? Бу ёлғон!!! — деб қичқирди.

Маъруф афанди ўйлади:

— Балки тўғридир, бундан катта ишларни қилаётган большевиклар буни ҳам эплай олгандирлар. Лекин ўз кўзим билан кўраман-да, сўнгра ишонаман...

У илгари қироатхонага кириб, келатурган газета-журналларни кўздан кечирмоқчи, агарда бирортаси кам бўлса, қироатхона мудирин билан кўйлақдан ёқа қолгунча олишиб, большевикларни сўкиб олиш, мудирни шарманда қилиш фикри билан қироатхонага юрди.

Маъруф афанди қироатхонага кирганда, мудир янги келган газета-журналларни стуллар устига ёйиб турган эди. «Қани, териб бўлсин, сўнгра сўзлашаман», деб кутиб турди.

Катта столнинг икки томони газеталарга тўлиб, жой ҳам етишмай қолди. «Сарносиё ҳақиқати», «Пахтачи», «Қурилиш», «Зарбдор», «Марғилон ҳақиқати», «Социализм байроғи», «Ленин йўлидан», «Коммуна», «Колхозчилар товуши»... ва ҳоказолар Маъруф афандининг қўлидаги рўйхатидан ҳам ортиқ.

Маъруф афанди, мудир билан ёқа йиртиш ўрнига, «оҳ» деб йиқилди. Юзига сув сепдилар — кўзини очди.

Маъруф афанди ҳозир илгариги онгли афанди эмас, тош қизиғи, хазонрезги ва чиллада авж олиб, ўз ёқасини ўзи йиртатурган девона. У — ўз-ўзидан алланарсаларни жавраб юради:

— ...Мумкин эмас... миллат... дин... йўқ... бўлса... мен... ватан... қарши эмас... кетди... қарши эмасман... лекин кетди...

Маъруф афанди том маъноси билан жинни ҳолга

келди. Дўхтирлар уни руҳий касаллар хастахонасига юбордилар. Унда ҳам:

...Ҳақиқат... Қурилиш... Ленин байроғи... Колхозчи... Зарбдор... Пахта... Социализм... Коммуна...— каби сўзларни такрорлаб юртандиғини сўзлайдилар.

Фақат бу сўзларни соғлиқда иккоб қилишга афандилик виждони йўл бермади.

А. Қ.

«Муштум», 1933 йил, 8-сон

НИҒЛАТГАН КУЛГИ

Мажлиснинг бошланишига ҳали роса икки соат бўлса ҳам залда одам кўп, гап-сўз, кулги, ғовур...

Эшикдан кирган ўрта бўйли, қорин қўйган, йўғон, хўшмўйлов йигит илжайганича девор остидан юриб бориб, партком масъул котибининг ёнига ўтирди ва қўлидаги китобларини олдинги курсига қўйиб, масъул котибга папирос тутди.

— Кечаги чиқишингизда жуда боладингиз-да, Қўчқор ака, жуда яхши гапирасиз-да. Бошқалар гапирганда одам... зеркиб қолади, сиз ўн соат гапирсангиз ҳам одам яна эшитсам, дейди.

Масъул котиб унинг сўзига эътибор қилмасдан ёнидаги одам билан сўзлашишда давом этди. У одам туриб кетгандан сўнг бу йигит унинг пинжигга кириб яна давом этди:

— Жуда озибсиз-да, Қўчқор ака, бир ўзингизни боқсангиз бўларди. Гўшт бўлса, қимиз бўлса.. Ишлардан бўшанг, ўзим боққа олиб чиқиб кетаман. Қимиз сероб, гўшт ҳам.. Чиқасиз-а? Қачон чиқасиз?

Масъул котиб худди эшитмагандек, орқасига қараб кимнидир қидирди, сўнгра ўрнидан туриб кетди. Йигит атрофга қаради ва китобларини олиб ўрнидан турди-да, ҳали у тўпга, ҳали бу тўпга бориб ўтириб, папиросини тугатаёзди.

Агар бу одам қимизу гўшт тўғрисида гапирмаса ва ҳар кимнинг олдида насияга улгуржи мол сўраган дўкондордай эшилавермаса, мен уни мутлақо танимас эканман. Бундан уч йил илгари у, қора, қотма, кўримсиз бир йигит бўлиб, бизнинг мактабдаги ёпиқ дўконда нон сотадиган эди. Бир куни студентлар ғалва кўтаришди: «Бу одам бизнинг ҳақимизга хиёнат қилади—кесиб олган нон билан тарози палласига шундай урадики, бир парча нон беш қадоқлик тошни ҳам босиб кетади», дейишади. Шундан кейин профкомда буни ишдан бўшатиш тўғрисида гап бўлди. Эртасига у синфбошининг уйига бир чертворт қимиз ва беш қадоқ гўшт кўтариб келиб, профкомда миллатчилик борлиги, совет даврида шундай миллатчилик бўлганига чидай олмаслигини арз қилди ва бутун синфдаги студентлардан

«Шу одам яхши» деб иттифоқнома ёздириб беришини илтимос қилди. Биз иттифоқнома ёздик. Бироқ, у айтганнинг тескарисини бўлди. Ҳаммамиз бир оғиздан шу одамнинг тездан бўшатилишини талаб қилдик.

Мен уни танидим. У ҳам мени таниди ва мен сўрашгани ўрнимдан турмасдан бурун югуриб келиб таъзим билан қўл узатди.

— Саломат бормисиз?.. Одам соғиниб қолар экан... икки-уч мартаба уйингизга бордим. Боғда узумлар ҳазон бўлаёзди. Қимизлар жуда тобида. Бир чиқмасангиз сира бўлмайди. Бу ерда ўртоқларингиз бордир. Мисалан, Қўчқоров акамни биласиз? Қачон чиқасизлар? Мен сизни қерда кўраман? Қўчқоров акам билан ҳозир гапиришиб қўйинг...

— Шу ерда ишлайсизми?

— Ҳа, ҳар хил масъул ишларда юриб, командировкадан зерикдим. Менга шу дўкон иши яхши. Ҳозир ёпиқ дўконда мудирман. Бир мартаба Масковга командировкага бориб, бир ҳафтада қайтадиган одам бир ярим ой қолиб кетибман. Масков жуда обод шаҳар экан. ГУМ деган магазинини айтинг. Катталар ҳам шу магазиндан мол олишар экан. Оғзимни очиб айланиб юриб билмасдан ўзимни ўртоқ Будённийга уриб олибман. Бир хижолат бўлдим. Кейин танишиб қолдик. Уйига таклиф қилди. Ваъда бериб, бормадим, чунки у вақтда ҳали партиёга номзод эдим, холос.

Мен камгап. Шундай одам сергап одам билан дуч келса, бир ҳафталик гапини бирпасда тўқади. Бир соатнинг ичида нималар демади. Унинг боғига ҳамма комиссарлар бориб туради. Унга ҳамма комиссарлар ҳар нарса ваъда қилаверади, ваъдасига вафо ҳам қилади. У Комиссарлар советига пропускасиз киради. Дунёда ундан яхши, ундан обрўли киши йўқ, аммо уни бу идорада ҳеч ким билмайди. Атайлаб ўзини паст олиб юради.

Зал одамга тўлди. Тозалаш комиссияси ўрнашиб, раис мажлисни очиқ деб эълон қилганда йигит менинг тиззамга туртиб:

— Шу одам менга қарши, бунинг акасини мен газетада урдирганман,— деди.

Ўзи қалтирар, филт-филт этиб тупугини ютар эди.

— Сизга қачон навбат келади?

— Бизга бари бир... бир-икки кишидан кейин навбат келади.

Шундай бўлди, навбат келди. Йигит минбарга чиқиб, белгиланган ярим соатда таржимаи ҳолини, «қаҳ-

рамонона» курашлардан иборат бўлган саргузаштини айтиб берди. Сўнгра саволларга кўчилди.

— Сиз партиёга қайси ячейкадан ўтгансиз?— деди залдан бир киши.

— Ячейкадан эмас, қишлоқда, ўртоқ... Шоабдуфаттоҳхўжаев ўтказиб, кейин ячейкага борганман. Партиё билетини йўқотганим учун...

Раис бутун гавдаси билан унга ўгирилди ва юзига узоқ тикилиб турди-да, кулди. Сўнгра деди:

— Хўп майли, XVII партиё қурултойида ўртоқ Сталин нима тўғрида гапирди?

— Ҳамма тўғрида гапирди. Ҳаммага маълум нон савдосига жавоб берилсин, деди. Аъзолик ҳақини камайтирилсин, деди. Меҳнаткашлар ҳукуматига фойда бўлсин деб ноннинг нархини қиммат қилинсин, деди.

Залда кўтарилган кулги раиснинг савол бериши билан босилди:

— Яна нима деди?

— Яна... ҳар нарса деди. Нима дегани маълум.

— Сизга ҳам маълумдир, ахир?

— Албатта. Ўртоқ Сталин ўзининг тарихий докладида сиёсий бюронинг раҳбарлиги остида... ҳаммага маълум... Ўртоқ Икромовга пахтани оз бераётирсизлар, деди...

Раис яна ўзининг саволи билан залда кўтарилган кулгини босди:

— Сиёсий бюрода кимлар бор?

— Ҳамма бор... ҳаммага маълум, ўртоқ Сталин ҳам бор. Кейин ўртоқ Будённий, сўнгра ўртоқ Калинин, ўртоқ Ворошилов, ўртоқ Челюскин.

Кўтарилган қаттиқ кулги узоқ давом этди. Шу топдаги ҳар бир секунд йигитга бир аср туюлиб, тоқатсизланди. Кейин бўғилди ва томоғининг томирларини чиқариб қичқирди:

— Мен ўз ячейкамда ўтсам бўлар эди. Фирқа ячейкасининг масъул котиби менга душман бўлгани учун мени зўрлаб шу ерда ўтишга мажбур қилди.

Залда яна кулги.

— Нимага куласизлар, бефирқалар чиқиб кетсин... Ҳар кимнинг ҳам бошига тушадиган иш бу!— деди йигит бўғилиб. Яна кулги кўтарилганидан кейин йиглаб юборди-да, минбарни ташлаб чиқиб кетди.

«Ҳикоялар» китобидан, ЎзССР
Давлат нашриёти, 1935 йил

ҚАНОТСИЗ ЧИТТАК

I

Кимга «Читтак» деб лақаб қўйса бўлади ва у нима учун эрталаб наҳорда бир пиёла совуқ сув ичади?

Цех комсомоллари чиқарадиган деворий газетада «Викторина» ўйини бор, ундаги саволлар кўпроқ техникани ўрганиш, сиёсий саводни оширишга хизмат қилса-да, баъзан цехдаги камчиликларни йўқотишга ҳам қаратилар эди.

«Читтак» ким ва у нима учун эрталаб наҳорда бир пиёла совуқ сув ичади?

Бу савол кун бўйи кулгига сабаб бўлди. Ҳатто ўша сув ичадиган одам—ингичка, новча йигитнинг ўзи ҳам сариқ, эгри тишларини кўрсатиб илжайди ва ёнидаги шеригининг:

— Ўлгундай безбет экансан-да, Набигул!— деб берган дашномига одатдагича масхарабозлик билан жавоб берди.

— Қандай қилай, ўртоқжон, ўзимга қолса шундоқ бўлсин дебманми.

Унинг асл исми — Наби. Узининг ашуласи, чолғу ва қизиқчилиги билан суҳбатларни гуллатгани учун маҳалладаги улфатлари уни «гул»—«Набигул» деб атаганлар.

Лекин заводда уни Набигул эмас, «прогул» дейишади. Аммо бунга ўзи ранжимади, чунки бу лақаб ўз зарарига қўзғалган жиддий гапни баъзан кулгига, ҳазилга айлантириш омили бўлади. Агар ишбоши унинг ишга нега кеч келгани, ё бўлмаса бирон ишни нобол қилгани тўғрисида жиддий сўрар экан, шу жиддийтани юмшатиш учун ўзига «прогул» лақабини тақиш эмас, бузоқ бўлиб маърашга ҳам тайёр.

«Читтак»—Набигул эканини овқат вақтида ҳамма билди, аммо унинг нима учун наҳорда сув ичишини ҳеч ким айтолмади.

Бу заводда, ҳамма заводлардаги сингари, ошхонада ударниклар столи алоҳида. Набигул овқатини еб,

шу столлар ёнидан ўтиб кетаётганида бир кекса ишчи унинг билагидан ушлаб, ёнига ўтқизди. Бу ерда деворий газетанинг муҳаррири ҳам бор эди.

Кекса ишчи сўнги гушт парчасини оғзига солди-да, қўлининг орқаси билан мўйловини артиб, Набигулга юзланди.

— Читтак сенми?

Ҳамма кулиб юборди. Кекса ишчи газетанинг муҳарририга қараб.

— Нега бунга «Читтак» деб лақаб қўйдиларинг?— деди.

Нариги столда ўтирган кимдир оғзига солган овқатини ютаётиб, палағда товуш билан жавоб берди:

— Нимагаки, шохдан-шохга сакраб юради.

Газета муҳаррири ва бу ерда ўтирган бошқалар ҳам шу гапни маъқуллашди. Кекса ишчи бармоғи билан мўйловини силаб кулди.

— Болалар, читтак нима учун шохдан-шохга сакрашини биласизларми?

Биров «овқат қидиради» деди, биров «унинг табиати шундай» деди, аммо ҳеч ким қушларнинг ичида энг қўнимсиз, беқарори читтакнинг бу қилиғи тўғрисида аниқ бир нарса деёлмади. Кекса ишчи қўлини кўтариб, фовурни босди:

— Буни мен ҳам билмайман, аммо болалигимда бир афсона эшитган эдим: Сулаймон пайғамбар ҳамма жониворларнинг тилига тушунадиган, ҳамма жониворларнинг подшоҳи бўлган эмиш. Читтак унга «кавушнинг эгри» деган эканми, уни ғазаб қилган эмиш: менга бир ҳасса топиб кел, ҳасса тўғри ҳам бўлмасин, эгри ҳам бўлмасин деган эмиш. Шундан бери читтак шундақа ҳасса излаб, шохдан-шохга сакрар эмиш. Унинг бир шохга қўниб «чиқ» деб бошқасига сакраши «мен излаган новда бу эмас» дегани эмиш. Агар «читтак» деб лақаб қўйган киши мана шу афсонани билса, Набигулга жуда мувофиқ лақаб қўйилти.

— Читтак шохдан-шохга сакраб тўғри ҳам эмас, эгри ҳам эмас калтак изласа, Набигул заводдан-заводга сакраб нима излайди, дейсиз-да?— деди газета муҳаррири.

— Ҳа, баракалла!— деди кекса ишчи ва Набигулга қаради.— Хўш, сен нима излайсан?

Набигул нима дейишини билмай, у ёқ-бу ёққа қаради, сўнгра икки қўлини икки сонига тап-тап урди-да, баланд, ингичка товуш билан хўроз бўлиб қичқирди.

Говур босилди. Бир лаҳза жимликдан сўнг кулги кўтарилди. Набигул югурганича ошхонадан чиқиб кетди. Моторлар гулдураб, ғилдирак пилдираб, цехда яна иш бошланди. Ҳали «безбет» деб дашном берган йигит—Қодир Набигулга «ҳолингга вой» дегандай қилиб қаради. Буни Набигул фаҳмлаб, ўзини оқлашга шошилди:

— Буларнинг ҳаммаси хусуматдан, ўртоқжон. Қайси куни эшикнинг олдида арқон тушиб ётган экан, технорук «олиб қўй, оёқ остида ётмасин», деди. Мен олиб қўймадим, «менинг ишим эмас», дедим. Шунга технорукнинг ҳам, ишбошининг ҳам, ана у газетчининг ҳам гаши келди... Айтишиб қолдик.

— Ҳа, олиб қўйсанг нима қиларди?— деди Қодир хўмрайиб.

— Ўзинг ўйла, ўртоқжон, бу, заводнинг арқони кўп бўлса, гайкаси кўп бўлса, асбоби кўп бўлса... Ҳаммасини олиб қўя берсам, ахир, нима бу... Ойликни оширсин, майли олиб қўяман...

Бу гапга Қодирнинг гаши келди шекилли, кечгача қоғоғини очиб қарамади, гап сўраса дўнғиллаб жавоб берди, ҳатто бир-икки жеркиб ташлади.

Цех комсомоллари ҳордиқ куни икки соатлик шанбалик ўтказмоқчи эди. Шанбаликка қанча одам келишини олдиндан билиш топширилган киши цехда рўйхат қилиб юрганда Набигул ташқарига чиқиб турди, гудок бўлиб, ҳамма овқатга чиқиб кетаётганда Қодирнинг олдига келиб йиғламсиради:

— Танқид қилинган одамнинг меҳнати ҳаром эканда...

— Нима қилди? Нега меҳнатинг ҳаром бўлади?

— Шанбаликка ҳаммани ёзди, мени ёзмади...

Қодир таажжубланди.

У ошхонада, овқат маҳалида шанбаликка рўйхат қилган кишидан нима учун Набигулни ёзмаганлигини сўраган эди, у киши Набигулни кўрмаганлигини айтди. Набигул эса столга муштлаб ўрнидан турди ва бор товуши билан бақирди:

— Ёлғон гапирма!.. Зараркунанда экансан ўзинг, Шанбаликка кўп киши келишига қаршисан. Икки-уч мартаба айтдим, орқангдан эргашиб юрдим. Жўрттага ўзингни анқовликка солдинг.

Набигулнинг ҳозирги ҳолатини кўрганда ҳар кимнинг ҳам раҳми келар эди. Рўйхатга ёзмаган одам «ростдан ҳам шундай қилганга ўхшайман» деб ўйлади шекилли, паст тушди.

Эртаси иккинчи сменадан қайтишда Набигул Қодир билан бирга кетди. Қодир анча юмшарган эди. Набигул ярамас хулқлари бор эканини бўйнига олиш билан Қодирни яна ҳам юмшатди.

— Қани, ростини айт-чи, нега қўнимсизсан?— деди Қодир кулиб.

Набигул унинг бундай савол беришини кутган бўлса ҳам, «худди шуни сўрашингга маҳтал эдим, яхши сўрадинг» демоқчи бўлгандай жавоб беришга шошилди. — Ўртоқжон, мен сенинг раҳбарлигингга одам бўлман, деб этагингни маҳкам ушлаганман. Сендан ҳеч сиримни яширмайман. Дастлаб кирган заводимдан ўз ихтиёрим билан кетганим йўқ. У ерда битта-иккита ёмон одамлар бор эди: ўзинг биласан, дунёда ғаламис одам кўп. Бири «бунинг отаси ундай, бундай» дея берди. Бошим кал бўлса ҳам кўнглим нозик— ортиқча гапни кўтара олмайман. Кета қолай дедим. Албатта, мен буни яхши демайман. Отам баззос бўлгани билан, мен ҳар кимларнинг эшигида юрганман. Фарғонада бир бойга хизматкор бўлганман. Борсам справка топа олмаман, аммо бормайман, ўртоқжон. Шунақа ишларга тобим йўқ.

— Прогул қилиб бўшаган экансан-ку!

— Йўқ, кейинги заводдан... шундай бўлди. Прогул қилган эдим, аммо бир кун ҳам беваж прогул қилганим йўқ. Аммо справка олиб бўлмайдиган важ. Сендай ақли расо, тушунадиган одам бўлса заводдан кетмас эдим. Бир куни акам ўғлини кестирди. Қандоқ қилай, умрда бир бўладиган тўйни ташлаб кетиб бўладими? Бир қултум-ярим қултум ичиш тўйнинг зеб-зийнати. Ичгандан кейин ланж бўласан-да, қандоқ қиласан. Эртасига ҳам ишга бормадим. Албатта мен буни яхши демайман. Бир куни мусаллас суздим; сузмасам бўлмас эди, чунки амаким хумини қистади. Бир айтганида бўшатиб бермасам, янаги сафар бермайди. Мусаллас сузгандан кейин, қандоқ қилиб сабринг чидайди, тотиб ҳам кўрасан-да. Албатта мен буни яхши демайман. Эртасига кечроқ бўлса ҳам ишга бордим. Аммо картошка ковлаганимда бир-икки кун боролмадим. Мана шу жуда ёмон бўлди—бошқа прогулларни ҳам кўзга кўрсатиб юборди...

— Озми-кўпми боғчачилик иши бўлган бошқа одамларни ҳам биламан, боғчачилик уларнинг ишларига халал бермайди-ку.

— Қандоқ қилай, ўртоқжон, бошқа ишларни йиғиш-

тирай десам ойлик етмайди. Пул жерак. Узим очик қўл йигитман. Бир оғайним уйга борса, юз сўм сарф қилмай жўнатмайман.

— Хотиннинг ҳам ишласин!

— Хотин ишласа-ку, сатта илжжа палов қилар эдикку-я, лекин хотинимни асти ишлатгим йўқ. Узим инсоф қил, хотиннинг уйда ўсма қўйиб, сурма тортиб йўлингга нигорон бўлиб ўтирса, келиб чўзилганингда бир сидра уқалаб ташласа қандоғу, ўзинг билан бара-вар ишдан келиб оғиз очгани қўймаёса қандоқ? Албатта мен бунни яхши демайман.

Набиғул икки гапнинг бирида «албатта мен бунни яхши демайман» дейишидан Қодир «шуларнинг ёмон эканлигини энди билган бўлса, демак қилмишига пушаймон, бундан кейин ўзини тиядиганга ўхшайди», деб ўйлади. Хусусан, у яхши бир ўртоқнинг ёрдамига, раҳнамолигига муҳтож эканини билдириб, «энди сенинг этагингдан маҳкам тутдим, қайси йўлга бошласанг ўзинг биласан» деганидан кейин Қодир жуда ийиб кетди. Шунинг учун унинг «ҳордиқ оқшоми бизникига борайлик, менга оқ йўл деб фотиҳа бер» деган таклифини қайтармади.

II

Қодир эртаси ҳордиқ оқшоми, ваъда қилган вақтида бориб, Набиғулни маҳалла қизил чойхонаси олдида учратди. У, дафтар кўтарган бир киши, афтидан, маҳалла комиссиясининг раиси билан уришар, новча, букчайганроқ бир йигит ўртага тушиб уни орқага тортар эди, Набиғул Қодирни кўриб ғазабидан тушди, унинг олдида келаётиб дафтар кўтарган кишига бақирди:

— Рабочикман,— деди кўкрагига муштлаб,— савдогар эмасман! Қоровулга бергани тугиб қўйган пулим йўқ!..

Новча йигит Набиғулни жаҳл билан силтади ва итариб юборди, сўнгра Қодирга қараб илжайди-да, қўлини кўкрагига қўйиб:

— Бу лаънатини олиб кетинг,— деди ва келиб сўрашди.

Набиғул Қодирни қўлтиқлаб тор кўчага бошлади. У новча йигит ҳам булар кетидан юрди.

— Болладимми?— деди Набиғул кетига қараб,— йилига олти сўм эмиш, олти тийин бермасман...

Бу қандай можаро эканини Қодир дастурхон устида ҳалиғи йигит—Набиғулнинг акасидан эшитди. Наби-

гулга маҳалладам олти сўм қоровул пули чиққан экан.

Набиғул қаёққадир кетиб, Қодир унинг акаси билан ёлғиз қолди. Бу одам Қодирнинг келганига кўп хурсандлик билдириб ўзини унга жуда яқин тутди. Қодирнинг иши, турмуши тўғрисида сўраб, яхши томонларига хурсандлик изҳор қилди, ёмон томонларига эса афсусланиб, агар шуни бир ҳафта, ҳатто бир кун илгарироқ билганида ёрдам қилиш қўлидан келганини билдирди. Қодир ўз уйини кўкимтир бўёқ билан трафарет қилдириб, шунга мос келадиган абажурга чиққанини ва кўп машаққатлар билан ранг топганини айтганда, у худди «ўзингга бор нарсани нега қидирасан» дегандай таажжубланди:

Ие, ахир Набиғулга бир оғиз айтмайдиларми!

— Айтиб эдим, шекилли.

Бу одам шунча дарғазаб бўлдики, Набиғул шу ерда бўлса бир-икки тарсаки урадигандай эди.

— Бизнинг Набиғул одам эмас ўзи! Ешда, ҳали ошна-оғайнигарчиликни билмайди. Минг мартаба айтаман: ҳой, ука, ошна-оғайниларинг бир нарсага зорикқанда ҳожатини чиқариш қўлингдан келмаса менга айт, агар етти аждарҳо бараварига оғзини очиб «топиб берма, ютаман» деганида ҳам писанд эмас—топиб бераман! Оғайни-чи, ҳой, бу дунёда оғайни бўлиш керак.

Қодирнинг келганига яна хурсандчилик билдирди, яна Набиғулдан койинди, шундай қадрли меҳмон келишини олдинроқ билмагани сабабли тайёрлик кўролмаганидан нақадар хижолатда эканини айтиб битиролмас эди.

Қирқ ёшлардаги бир киши кирди. Набиғулнинг акаси бу одамни ҳурмати билан қаршилаб, Қодирга «макимиз» деб таништирди. Қодир бу одамнинг афтидан касб-корини белгилай олмади. У бир тўғрида ўпкалаб, район советининг раисига «бўлди энди, оғайним эмассан, мен билан гаплашма» деган эмиш, аллақандай бир терговчини чақиртириб (чақириб ҳам эмас) хўп сўккан эмиш. Қодир унинг қаерда ва қандай хизматда эканини сўрагани тортинди.

— Мен бу кишининг дидларига қойил бўлдим, амаки,— деди Набиғулнинг акаси,— уйларини кўкимтир бўёқ билан трафарет қилдирган эканлар, ҳафсала қилиб, чироқларига шу рангдаги абажур ҳам қўйиптилар. Менинг ҳам дидим чакки эмас деб юрардим, аммо бу кишининг олдиларида тўқим табиат эканман деб қўй-

дим. Дидни қаранг-а, трафаретнинг рангига мос абажур!

Унинг амакиси Қодирнинг кийим кийишига ҳайрон қолди: Қодирнинг кўйлаги оқ, галстуги кўк экан, шундан ҳам бир гўзаллик топди. Шундай қилиб, Қодир барча гўзал нарсалар ва ҳусннинг «заршуноси» бўлди.

Набигулнинг акаси Қодирга попоп машина билан гул солинган қора бахмал бир рўйжа кўрсатди.

— Шоабдуфаттоҳхўжаев икки юз бераман, тез меңга бер, деб ёпишди,— деди аввал амакисига, сўнгра Қодирга қараб,— у, тўқим табиат бир одам... минг тилла берганда ҳам нега берай!

У Қодирдай гўзаллик заршуносининг бир оғиз сўзини эшитиш учун тўқим табиат кишиларнинг минг тилласидан воз кечишга тайёр эканини ва агар бир юз йигирма сўм пулга ҳаддан ташқари зориқмаганида бу рўйжани Қодирга сотишдан кўра текинга беришни афзал кўрганини билдирди.

— Мана шу четидан тангадай жойини сичқон емаганда беш юз сўмлик мато экан,— деди амакиси аввал Қодирга, сўнгра жиянига қараб,— бу кишига бераман дейсану мени уялтирасан-да. Райсоветнинг раисига ваъда қилган эдим.

Қодир «ҳа, ўша одам ола қолсин» дея олмади. Набигул келди. Унинг кетидан бири най, бири танбур, бири дугор кўтарган уч йигит кирди. Набигулнинг айтишича, булар маҳалладаги ҳаваскор созандалар эди. Машқ вақтида Қодир буларда ҳеч қандай завқ кўрмади. Ҳаммасининг ҳам қўли асбобда, диққати бўлак ёқда, кўзи жавдирайди, ниманидир кутади, нимадандир умидвор.

— Бу нима денг, амаки,— деди Набигул точкадаги бир чирпит мусалласни кўрсатиб.

— Ақлнинг қайроғи!

— Йўқ, амаки, бу—қасам. Мен бугун қасам ичаман. Қодиржон акам цех бошлиғи бўлган кундан бошлаб ударник бўлишга қасам ичаман!

Қодир ўнғайсизланди.

— Қўйсанг-чи, ҳали маълум эмас...

— Нега маълум бўлмас экан,— деди Набигул пиёлаларга мусаллас қуяётиб,— цех бошлиғи бўлишингизга ичганимиздан кейин албатта бўласиз! Қани...

Қодирнинг цех бошлиғи бўлишига, ундан кейин саломатлигига, яна алланималарга устма-уст бир неча марта қадаҳ кўтарилди. Қодирнинг боши қизиб қолди.

Набигулнинг акаси бир навбатини Қодирга «сўна» қилди. Қодир кўнмади. Набигулнинг амакиси илтимос қилди. Қодир уэр айтди. Томоғи тақиллаб ўтирган дугорчи «кўтармасалар ичмасинлар» деса ҳам Набигул унамади. Қадаҳ тўхтаб қолди. Дугорчи дугорнинг қулоғини жаҳл билан қаттиқ бураб, торини узиб юборди. Сухбатдан нечукдир файз кетди. Қодир бошқа ичмаслик шарти билан иккинчи пиёланинг ярмини ичишга рози бўлди. Набигул Қодирнинг қўлини қўйиб юбормай ҳаммасини ичишга мажбур қилди.

III

Қодир уйғонди, у ҳаддан ташқари чанқаган эди, чойнакда қолган совуқ чойни шимириб, атрофига қаради. Набигулдан бошқа ҳеч ким қолмабди. Қодир Набигул мажбур қилгандан кейин яна ичдими, йўқми— билмасди.

У ўрнидан турмоқчи бўлган эди, боши айланиб йиқилди, судралиб обрезнинг олдига борди; у ерда юмалаб ётган шишани кўриб кўнгли озди. Хушёрликда «шер билан олишсам енгаман» деган Қодир ҳозир биқинига ботиб турган қумғонни нари суришга мадори етмас эди. Не машаққатлар билан ўрнидан туриб соатига қаради. Соат тўрт. Юраги жиғиллаб кетди. Бир жойга бориб сира бундай кеч қолган эмас эди. Хотини кўчаларда юрганмикан! Дарров қайтиш нияти бўлганидан, Набигулникига келаётганини хотинига айтмаган эди. Бу ҳам майли, лекин шу аҳволда борса хотини нима дейди? Хотини уни ҳеч қачон бу аҳволда кўрган эмас.

Набигулни уйғотган эди, турмади. Қийинди. Набигулнинг акаси, ана у мисли топилмайдиган рўйжани ўраб, ихчам қилиб боғлаб, пальтосининг чўнтагига солиб қўйган эди. Қодир, рўйжа эсида йўқ, нима экан деб олиб қарамоқчи бўлди, аммо чўнтагидан суғура олмади, кейин эсига тушди.

Кетди. Йўл-йўлакай инқиллаб борар эди.

Борганда хотини маст эканини билмаса, кеч қолгани учун бир-икки дўнғиллаб қўя қолса қандай яхши бўлар эди!

Уйига етди. Эшиги олдида кимдир қоп-қора ҳайкалдай бўлиб турар эди. Қодир ҳали бу ким бўлиши мумкин эканини ўйлаб етмаган эдики, у киши, кўрди шеклли: «Э, ана келдилар, Қодир ака!» деб чақирди.

Бу—маҳалланинг қоровули эди. Қодир товуш берган эди, қоровул: «Бемақалда ҳаммани югуртириб қаёқда қолдингиз», деб койиди ва ҳуштагини чалиб, узоқлашди. Эшик «ғийт» этди. Эшикни очган хотини эканини Қодир билди.

Қодир эшикдан кирар экан, киргандан кейин нима дейишини билмас, нима деса ҳам хотини бақариб берадигандай туюлар эди.

Уйга кирди. Хотини боласини аллалаб ётқизмоқда эди. Қодир ечинди. Хотини Қодирга бир қаради-да, маст эканини билди, аммо ўзини билмаганга солиб:

— Чой ичасизми?— деди.

Қодир «энди бу мени чой ичириб қўйиб жонимни олади-ку» деб ўйлади-да, ерга қараб:

— Йўқ, чарчадим, ётаман,— деди.

У ҳозир хотинининг қаёққа бординг, нега бунча кечикдинг, деган сўроғини кутар ва шу сўроқни берса, гап эшитиб бўлса ҳам шу ташвишдан қутулишни хоҳларди.

Хотини индамади. Қодир «энди ётгандан кейин бошлайди шекилли-да», деб ўйлади. Хотини эшикни занжирлади, чироқни ўчирди ва кундагидай ёта берди. «Бу эрталаб ишни катта қилмоқчи шекилли», деб Қодирни ваҳима босди.

Хотини эрталаб ҳам индамади. Овқатгача, овқатдан кейин ҳам чурқ этмади. У индамаган сайин Қодир азобланар эди. У рўйжа олиб келганини унутган экан, эсига тушди; уни чўнтагидан олиб, хотинининг олдига қўйди, илжайди; шу баҳона билан ўзи гап очиб, узрини айтмоқчи бўлди.

— Нима бу?— деди хотини рўйжани ёзиб.

— Каравотнинг тепасига осгани шунақа бир нарса қидириб юрган эдинг шекилли. Жуда ажойиб нарса.

Хотини рўйжанинг у ёқ-бу ёғини кўрди.

— Неча пулга олдингиз?

— Қани мўлжалингни айт-чи.

Хотин рўйжанинг сичқон еган жойига бармоғини тикиб:

— Саксон сўм,— деди.

— Яъни саккиз юз демоқчимисан?

— Ун мартаба камайтириб айтадиган бўлсам, саккиз сўм дер эдим.

Қодир рўйжани ёзиб, синчиклаб қаради; кўзига оддий бозорий рўйжалардан кўринса ҳам, буңчалик мақ-

товини эшитгани учун сира оддий рўйжалар қаторида кўргиси келмас эди.

— Мен, сен билмаймиз-ку бунақа нарсаңи. Буни танийдиганлар билади. Агар шу жойини сичқон емаганда беш юз сўм мато экан.

Хотини лабини бурди.

— Сиз неча пулга олдингиз?

— Бир юз йигирма сўм.

— Пулини ҳам бердингизми?

— Олгандан кейин беради-да, киши!

— Кимдан олдингиз?

— Бозордан эмас, пулга зориқиб ноилож сотган бир одамдан... Бунинг хуштори жуда кўп экан, ўзи айтди.

Хотин бошини чайқади ва зорланиб деди:

— Ахир мен буни тўқсон сўмга олмаган эдим-ку!

— Қаерда, қачон, бошқадир...

— Бозорда, йўғ-э, кўчада. Ҳеч бошқа эмас, шунинг ўзгинаси. Мана сичқон еган жойи. Эгаси юз сўм сўради. Мен етмиш сўм дедим. Агар сичқон еган ери бўлмаса саксон сўмга олар эдим, дедим. Саксон сўмга берар эди.

— Йўғ-э, бошқадир. Туппа-тузук обрўли бир одам райсоветнинг раисига ваъда қилган экан. Менинг юзимдан ўтолмай ноилож берди-ю!..

Хотин индамади, рўйжани тахлаб, столнинг четига суриб қўйди.

Қодир рўйжа хотинига жуда ёқар, бу яхши иши у ёмон қилмишини ювиб кетмаса ҳам, ҳар ҳолда хотинни бир оз юмшатар деган умидда эди. Бу яхши иш ҳам ёмон бўлиб чиққандан сўнг қунишди.

Қодир бўлган воқеани бошдан-оёқ сўзлаб берди.

— Мен қанотсиз читтакнинг уйига борган эдим, маълум бўлишича, у ерда қанотсиз қузғунлар ҳам бор экан, деди.

1935 йил

ДУСТИМНИНГ ОДАТИ

Дўстимнинг бир одати бор: ҳар нарсани ҳар нарсага ёпиштира беради. Шунинг учун унга бир нарса айтишга ҳам сўнгги вақтларда юрагим безиллаб қолди.

— Фалончи ҳали ҳам тузук-қуруқ саводини чиқармабди. Ўз онасининг тилини билмайди,— десам,

— Катта-кичик театрларимизнинг бир қанча актёрларига нисбатан бор экан-да!— дейди.

— Узнашр корректорлари ажойиб одамлар. Ёзувчи «ғазаб» деб ёзса, «азоб» деб тузатади, таржимон «дил» деб ёзса, «тил» деб тузатади. Шоир «уян» (камчилик) сўзини ишлатса, «уят» деб ўнглаб қўяди ва ҳоказо, десам.

— Бу бир касал,— дейди дўстим,— унинг номини «ўзимгина биламан» деб атайдилар. Соғлиқни сақлаш Х. Қ. га билдириш керакки, янги (эпидемия) касалликнинг олдини олмасин!

— Ўзим бир яхши саводлик, ҳатто ёзувчи бўла туриб умримда бир йўл таржима қилган эмасман, а!— десам.

— Бўлмаса, ёзувчилар союзининг жумҳурияти қўмитаси сени Масковга—умумий иттифоқ таржимонлар қурултойига вакил қилиб юборади. Кутиб тур!— дейди.

Чидай олмадим.

— Драматург бўлсам ҳам, а!— дедим.

— Ҳеч бокиси йўқ,— дейди.— Ишқилиб таржимага қўл урмасанг бўлди!..

— «Ботган кемадаги хазина» деган кинофильмга «Қизил Ўзбекистон» эълон бўлими «Ҳалок (!) кеманинг бойдиқлари» деб, чала туғилган боланинг номини беради-я?— десам.

— Эълон бўлими шунақа ўзи: баъзи-базида ўз саводсизлигини ҳам эълон қилиб туради. Хафа бўлма, шундай эълонларни ўқиб кулиб турсанг, трамвай кутиб таянганган асабларинг жойига тушади,— дейди.

— Яқинда марҳум бўлган «Театр» газетасининг ярмидан кўп материали таржима дейдилар. Шунга ишонгим келмайди. Нима дейсан,— десам,

— Ажаб одам экансан. Ўзбекча саводи йўқ кишиларнинг русча саводи ҳам йўқ, деб қайси маҳмадана айтди сенга?— дейди.— Улганларни фақат хайр билан ёд қиладилар. «Ярмидан кўпи таржима бўлса ҳам яхши газет эди, раҳматли!» десанг-чи!

А. Қ.

«Муштум» журнали, 1936 йил, 4-сон

УЗИНГ ШИФО БЕР

— Уҳ... оҳ... вой, вой, вой-е, вой-дод... олло... олло... ўламан. Ҳой, Мавлонқул, кел, оғзимга сув томиз... Вой, одам бўлишим гумон, уҳ...

— Қўйинг, ота, шунақа деманг.

— Йўқ, сен билмайсан, ишим қийин, ўламан, Мавлон. Бор, бор, гунажинингга қара, туғиб қўйди... Ҳой Хайрулло, оқпадар, қулоғингга пахта тиқдингми?

— Лаббай, отажон?

— Қўрпачанинг тагидаги пулдан 5 тийин олиб чиқиб пол очтириб кел. Вой, оҳ, ху-уудо...

— Ота, полчига нима дейман?

— Вой, бу оқпадар мени жудаям куйдириб кукун қилди-да, нима дер эдинг: отам касаллар, бир пол қаранг, дейсан, вой-е, вой; вой-ээ, шуни ҳам билмайсан. Марг сендек тарбиясиз туғилгонингга, вой... а, уҳ, вой... худо. Суйган бандангга дард берасан, суюклик бандангдан дардни олсанг, нима бўлар экан, вой, вой...

— Ота полчи пол кўриб туриб айтдики, Кўҳинқорининг тескари пири тегибдир. Бир қора қўй сўйиб, худо йўлида хомталаш қилса, кўрмагандек бўлиб кетадир, деди.

— А, нима дединг, бир қўй худойи? Хайрулло, 5 тийиннинг ҳаммасини тутқаздингми?

— Ҳ-ҳаммасини.

— Вой ер ютсин, икки дунёда ҳам одам бўлмайсан. Вой, вой, худо, ўзинг шифо бер. Бор, Мавлонни чақир. Уҳ. Қўй сўяр эмишман. Бели оғримаганнинг нон ейишига қара, вой, қўй, вой-ээ, қўй, қўй.

— Ҳа, ота, нима ишингиз бор?

— Вой, вой... Уғлим Мавлон, бор, домла поччангни чақириб кел, вой, уҳ... Олло. Менга дам солиб қўйсинлар. Вой, жоним.

— Ассалому алайкум. Аҳмаджон, баҳай...

— Уҳ... Бир оз тобим қочди, тақсир.

— Худо сақласин. Майли, зарари йўқ, худо суйган қулига дард берадир. Қани келинг, бир дам солиб қўй. Тангри хоҳласа кўрмагандек бўлиб кетасиз. Қал Ражабникида худойи бор экан, мени кутиб турибдирлар. Тезроқ бормасам бўлмайдир.

— Хўп, тақсир, уҳ...

— Фе гўспандоллоқун ва ала хала жойин. Муродатун дангалун, куф... Оғдарма қилиб гунг солуйсуф... Қалай, Аҳмадали, тузук бўлий дедингизми?

— Ҳа... та... қ... сир.

— Болам Мавлон, дўхтур-пўхтурга кўрсатмадингизми?

— Йўқ.

— Яхши, ақллик иш қилибсиз. Дўхтур ҳаром ўлдуриб қўяр эди. Мен дам солиб қўйдим, худо хоҳласа эрта-индин юриб кетадир. Хайр.

— Шошманг, тақсир, мана, назрни олинг.

— Қойиб нима қилар эдинг, ўғлим.

— Хайр.

— Хайр, тақсир, яна эртага бир дам солиб кетасиз-да.

— Ота, отажоним...

— Вой, дунёдан ўтдилар, меҳрибоним отам, ғамгузорим отам...

Иннолилльоҳи ваинноилльоҳи ражинун.

ИШКАЛ

Шимолий Францияда қуймичидан найза еб, буронғи бўлиб келган собиқ ефрейтор Гоппи Бейер Эльвира номли жуда кетворган бир қизга хуштор бўлиб қолган эди. Эльвира унга сира-сира илтифот қилган эмас, кўрганида юзини тескари ўгириб, «афтинг қурсин, қирқ-оёқ!» дер эди. Софорий жинсидан бўлиб, ўзига бино қўйган кишини ҳашаротга ўхшатиш яхши эмас, албатта. Гоппи ўч олиш қасдида ундан ҳам танноз бир қизга уйланди, лекин бу билан ҳам алами чиқмай, ҳақоратни кўнглига тугиб қўйган эди.

Кунларнинг бирида у, аҳолини болалатиш давлат маҳкамасининг Брауншвейг музофот шуъбасидан қўйидаги баённомани олди:

«Муҳтарам Гоппи Бейер!

Уруш бўлганлиги важҳидан эркак немисларнинг аксарияти фронтда, бинобарин, ердаги эркакларнинг яна бир вазифалари шудирки, болалаш ишининг ривожига кўшиш қилиб, бу ерда қолган эркак ва аёлларга ғамхўрлик қилсалар.

Бизлар сизни серҳосил эркак деган қаноатдамиз ва шу сабабли Германия учун муҳим ҳамда мўътабар вазифанинг ижросига киришмоғингизни илтимос қилиб, сизга мурожаат қилдик.

Ва яна маълум қиламизки, зиммангизга юкланган бу вазифа ожизангизга сиздан талоқ бўлиш ҳуқуқини ато қилмайди. Урушнинг оқибати бўлган бу анчайин дилсиёҳликка ҳар бир ожиза камоли иштиёқ билан бўйин эгмоғи матлуб.

Сизга 9 жувон ва 17 бокира мавжуд бўлган даҳани тайин қилдик, бунинг тафсилотини бафуржа баён қилурмиз.

Агарда зиммангизга юкланган мазкур вазифанинг ижросига ожизлик қилсангиз, бу ҳақда доктордан шаходатнома олиб, ўрнингизни боса оладиган ўзга бирон эркакни кўрсатиб, юқорида зикр қилинган адресга маълум қилгайсиз.

Агарда сиз тайин этилган даҳадан бошқа яна бирон даҳани ҳам уdda қиладиган бўлсангиз, у вақтда васий-офицерлик мартабасига эришурсиз ва серҳосил эркак бўлганингиз учун бериладиган сийловдан ташқари, наслни муҳофаза қилганингиз бадалига қизил лентага қадалган биринчи даражали нишонга эга бўлурсиз.

Шундай бўлган тақдирда алоқа қилишингиз лозим бўлган аёлларнинг рўйхати тез кунда юборилади.

Мазкур рўйхатни олганингиздан кейин хайрли ишни бетўхтов бошлаб, фаолиятингизнинг оқибати хусусида 9 ойдан кейин, махсус дастурга мувофиқ, бизга ахборот берурсиз.

Брауншвейгдаги аҳолини болалатиш давлат маҳкамаси (Отта Хеннег Вер...)

Бир неча кундан кейин Гоппи «алоқа қилиши лозим бўлган аёлларнинг рўйхатини» олди ва бунда ўша қайсар қиз Эльвиранинг номини кўриб, қичқириб юборди.

— Эльза,— деди хотинига,— мен ҳозир Германия учун муҳим ва мўътабар вазифанинг ижросига киришмоқ учун кетаётирман. Маълум қиламанки, зиммамга юкланган бу вазифа сенга мендан талоқ бўлиш ҳуқуқини бермайди.

Гоппи кетди, бориб, ўзига маълум бўлган қора эшикдаги қўнғироқ тугмасини босди. Эшикнинг пардаси кўтарилиб, Эльвиранинг боши кўринди ва дарҳол эшик очилди:

— Ҳайл Гитлер,— деди Гоппи.

— Ҳайл Гитлер,— деди Эльвира ва четланиб Гоппига йўл берди.— Хизмат?

— Мен Германия учун муҳим ва мўътабар вазифанинг ижросига киришмоқ учун келдим. Маълум қиламанки... Урушнинг оқибати бўлган бу анчайин дилсиёҳликка сиз камоли иштиёқ билан бўйин эгмоғингиз матлуб... Нега ҳайрон бўласиз? Мана рўйхат.

Эльвира рўйхатни кўздан кечириб, елкасини қисди.

— Ишқал бўлгандир,— деди,— Германия учун муҳим ва мўътабар вазифани ҳозиргина Ганс жаноблари ижро қилиб кетдилар. У кишининг қўлида ҳам рўйхат бор эди. Мана, эсларидан чиқиб қолибди.

Гоппи рўйхатни кўздан кечириб, ўт бўлиб кетди ва Эльвирага индамай, «Аҳолини болалатиш маҳкамаси»га жўнади.

Эҳе, бу маҳкамага яқинлашиб бўладими! Бунақа чатоқликларни билгани келган одам сон минг! Биров-

га юборилган рўйхатга ўзининг синглиси кириб қолибди.

Гоппи бугун бу кишининг тўғри бўлишидан умид узиб уйига қайтиб кетди.

Иўландда битта кўлтириқтаёқ турар эди. Гоппи ним келган экан, деб эшикни очиб қараган эди, каравотда кўрпанинг остидан чиқиб турган каттакон сержун бир оёққа кўзи тушди. Гоппи ҳали ҳушани ўнглаб олмаган эдики, ширманинг орқасидан хотинининг товуши эшитилди.

— Гоппи, сенми?

— Мисс, у ким?

Хотини ҳали жавоб бермаган эди, каравотда ётган киши бошини кўрпадан чиқариб:

— Хайл Гитлер!— деди.

— Хайл Гитлер!— деди Гоппи.— Хўш?

— Германия учун муҳим ва мўътабар вазифани...

Эльза ширманинг орқасидан туриб, у кишининг сўзини бўлди:

— ...Ижросига кирдишмоқ учун келган эканлар. Урушнинг оқибати бўлган...

У киши хотинининг сўзини кесди:

— ...Бу анчайин дилсиёҳликка Эльза жоним намозли иштиёқ билан бўйин эгдилар.

Гоппи бўшашиб, ўзини диванга ташлади.

Маълум бўлдики, «Аҳолини болалатини давлат маҳкамаси» чатоқ қилибди. Гоппи у киши билан бирга бу ишқални тўғрилагани кетди.

«Қизил Ўзбекистон», 1941, 12 октябрь

ДУНЕ ҚАЧОН ЭРКИН НАФАС ОЛАДИ

Ултан йил баҳорда немис қарбий кинохроникаларидан бирини кўрдик. Бунда Франция шаҳарларидан бири қандаж олинганлиги кўрсатилади.

«Қарбий объект» бўлган бутун бошлиқ бир маҳаллада пачаққина бир иморат бомбардировкадан «омон» қолибди. Бу манваранинг маъноси маълум: оператор ўз хўжайини Гитлернинг қурол кучини кўрсатмоқчи бўлибди. Кўп!

Ушша пачаққина иморатнинг ёниг зинаси устида кичиккагина бир оёқча ётибди... ичкарида, смирилган рўзгор ашжомлари, ятга-путталар орасида учга ўлжик. Булардан бирининг одам эканлигини бир елкаси ва оппоқ оёққолидангина билиб бўлади. Иккинчиси 7-8 ёшлардаги қиз. Унинг қаншари билан чап кулоғининг орасини икмадлар ўтириб кетилти. Учинчиси қалити ёниг зина устида ётган оёқчанинг эгаси — икки ёки икки ярим яшар бола...

Европада зўр ёшчиларнинг қизини шуъласида ўтириб, смирилган бимолларнинг қаробалари остидан сизиб чиққан қонни, одамнинг бош суягидан қилинган қосаларда ичиб қўймаган дев бизнинг юртимизга қадам босганида нималар қилди?

«Биз, бир гуруҳ разведкачилар, Студенное қишлоғига яқин келганимизда доду фарёд овозини эшитдик. Фашистлар бир қизил аскарнинг уйига ўт қўйиб, унинг хотини, болаларини ўтга ташламоқда эканлар...»

Батальон комиссари Бойлинсон.

«Бронислава қишлоғида немислар болаларни оналарининг кўз олдига тириклай ерга кўмиб, сўнгра оналарини отиб ташлашди».

Фронт сиёсий бошқармасининг маълумоти.

«Узоқ разведкага бориб, Пропойск шаҳрига яқин бир қишлоқда немислар подвалдан бир чол, бир қиз

бола ва яна бир ўғил болани олиб чиққанларини кўрдим. Булардан ниманидир сўрашди, уришди; чолни отиб ташлашди, чинқириб йиғлаган қизни найзага илиб, улоқтириб ташлашди; болани шунга қараб туришга мажбур қилишди, сўнгра отиб ташлашди».

Взвод командирининг ёрдамчиси Плящечный.

Аҳолиси йигирма мингдан ошмайдиган Феодосия шаҳрида гитлерчилар бир сафар 917 ва янаги сафар 230 кишини отдилар; бу ҳам камлик қилиб, хонин Грузинов—ноинсоф сайёдга хизмат қилишдан завқ олувчи кўппакнинг ёрдами билан одам овлашда давом этдилар.

Немис оператори эҳтимол бу манзараларни ҳам қозонилган «ғалабалар» тарзида тарих жинойтлар дафтарига камоли иштиёқ билан қайд қилгандир!

Бу ҳақдаги ҳужжатларни ўз кўзинг билан кўрмасанг, жонли гувоҳларнинг ҳикояларини ўз қулоғинг билан эшитмасанг, шунча жинойтлар одам қўли билан қилинаётганлигини, одам одамга шунчалик душман бўлиши мумкин эканини тасаввур қила олмайсан киши. Бутун дунё ўт ичида. Ер юзидаги энг кичик қабилалардан тортиб, неча юз миллионни ташкил этган халқларгача бу ёнғиннинг жафосини тортмоқда. Хўш, бу манзараларнинг маъноси нима?

Қадимги бир афсона эсга тушади:

Ғалча деган бир тоғнинг камарида бир дев турар экан. У ҳар кун саҳарда камардан чиқиб, то етита одамнинг бошини ғажиб ташламагунча кириб кетмас экан. Кунлардан бир кун дев шу қилиғини қилиб турганида бир соҳибқирон пайдо бўлиб, унинг қўлидан маҳкам ушлапти ва: «Эй малъун, бу нима қилганинг?» депти. Дев соҳибқироннинг довжораклигидан ҳам кўра берган саволига ҳайрон қолипти ва «Бўлмаса нима қилай?» деб соҳибқиронга ҳам оғиз солибди. Соҳибқирон унинг жағини айириб ташлабди.

Мана шунинг сингари Гитлерга ҳам «Бу манзаранинг маъноси нима?», «Бу нима қилганинг?» деб савол беришнинг маъноси йўқ. Бошқа нима қилсин? Заҳарга тўлиб кўкарган саратон чаёни юрагингда ётган чақалоқни чақиб чириллатса, қутурган ит хандон-хушон ўйнаб юрган болани пайсалаб ташласа, не ажаб! Бошқа нима қилсин?

Гитлер бошқа нима қилсин?

Бу соҳибқирон унинг жағини тишлатиши керак. Бу соҳибқирон — шонли Қизил Армия. Қизил Армия ўз тупроғимизда бутун инсониятнинг тақдирини ҳал қилаётибди. Москва, Тула бўсағаларида, Ростов, Керчь, Феодосия, Калуга, Калинин ва бошқа кўп шаҳарларда, Волхов бўйларида, минглаб қишлоқларда Гитлернинг жағи буюк соҳибқироннинг қўлига кирди.

Кичик жинойтчилар ҳоли танг бўлган вақтда қишлоқдан-қишлоққа, шаҳардан-шаҳарга қочиб жон сақлайдилар. Ундан каттароқлари мамлакатдан-мамлакатга қочадилар. Энг зўр жинойтчи Гитлер ҳоли танг бўлганда қаерда жон сақлайди? Ер юзининг қайси қитъасига қочади? Бирон эски қабрдан бўлак жой унга бошпана бўла олмайди. Лекин, унинг кетидан қувган Қизил Армия аскарари ўша қабрдан ҳам уни судраб чиқаради; тўкилган қон, кўз ёшларини, вайрон бўлган шаҳар-қишлоқларни кўз олдига келтириб туриб, афтига бир туфлайдию сўнгра отиб ташлайди. Унинг зардоб сингари қони тўкилгач, дунё эркин нафас олади. Албатта шундоқ бўлади!

28. 1. 42 йил

Абдулла Қаҳҳор

БАРОН ФОН РИНГ

Бировки тама риштан қилгуси,
Анинг бирла ўзи осилгуси.

Навоий

Бир атторнинг эшаги шундай ўйлаб қараса, дунёда туришнинг ҳеч ҳам қизиғи қолмабди: аттор ҳар кунни азонда оғир юк ортади, ўзи ҳам минади, «хи, исқоти!» деб икки биқинига тепади. Қишлоқ кўчалари... «Қизчаларга ўсма келди!.. келинларга сурма келди...» Кечқурун қайтилади. Аттор яна «хи, исқоти!» деб оғалга қамайди-қўяди.

Эшак ўзини ўлдирадиган бўлди. Шу ниятда дарё бўйига кетаётса, йўлда иккита одам урушаётибди:

— Хонумонимни барбод қилиб бўлса ҳам оламан!

— Бермайман! Сенга бергунча ана у эшакка бераман!

Эшак тўхтайдди, қайрилиб орқасига қарайди ва қулоқларини тикка қилиб ўйланиб қолади: «Хўш, нима экан у? Уч-тўрт кун сабр қилай-чи...»

Бу жанжал эшакнинг жонига ора киради. Эшак қайтиб кетади.

Барон Фон Ринг, албатта, эшак эмас, балки орий жинсидан бўлган бир зот. Барон тўғрисида гапирмоқчи бўлиб гапни эшакдан бошлаганимизнинг важи бор. Бунга сабаб, унинг эшакка ўхшашлиги эмас. Наинки барон эшакка ўхшаса! Эшак деганнинг қулоғи узун бўлади: бароннинг қулоғи мутлақо йўқ. Сан-Маринода бўлган бир карта ўйинида бор-йўғини бой бергандан кейин, чўталчининг таклифи билан минг тилло барава-рига қулоғини тиккан эди, бир инсон бойваччаси ютиб шартта кесиб ташлаган; ер юзидаги ҳамма эшаклар йўғилиб, минг йил уринганда ҳам битта китобни ўқиёлмайди, барон ўзи якка етти йил мобайнида «Юз эллик фокус» ҳамда «Ужда атрофида турган француз офицери-нинг кундалик дафтари» деган икки китобни ўқиб ташлаган.

Барон тўғрисида гапирмоқчи бўлиб, гапни эшакдан бошлашимизга сабаб ана шу китобларнинг иккинчиси бўлди.

Барон Фон Ринг бир кун шундай ўйлаб қараса, дунёда туришнинг ҳеч ҳам қизиғи қолмабди: йигирма ёшдан бу ёғида кўрганлари ва кўраётганлари йигирма ёшгача кўрганларининг такрорланишидан иборат! Такрорнинг жаззаси «ва ҳоказо» деб қўя қолиш. Барон ўз ҳаёти тўғрисида «ва ҳоказо» деб, ўзини ўлдирадиган бўлди. Моль-мулки, бойликлари ҳақида васиятнома ёзди, ўзини осгани арқон қидириб юрганида қўлига ҳалиги китоб—«Ужда атрофида турган француз офицери-нинг кундалик дафтари» тушиб қолди. Барон китобни шундай очиб қараса, эҳе... Офицер бундоқ деб ёзибди:

«...Агар шу давлатим билан Европада турсам уч кунда ўзимни осиб қўяр эдим, чунки бор давлатим ҳар кун янги бир қаср бино қилгани имкон бермайди. Бу ерда, бу ваҳший араблар орасида ҳозирги қасрим ҳар кун менинг учун янги қаср... Ёввойи араб қизларининг ўрнини ҳар йили Калифорнияга боришни одаб қилган Париж таннөзлари боса олмайдими, дерсиз? Йўқ, боса олмайди! Париж таннөзларидан бир кунда ўнтасини олиб келсам, қасримга ўн хил ўзгариш кирмайди, чунки ҳаммасига бир хилда, Европа киборлари расмича муомала қилишга мажбурман; араб қизларидан биттасини олдириб келсам-чи, қасримга ўн хил ўзгариш киради, чунки унга муомала қилиш расмларини ўзим, истаганимча ўйлаб чиқараман...»

Фон Ринг ўйланиб қолди.

Бу китоб унинг жонига ора кирди.

Шарқий фронт.

Барон Фон Ринг Украина қишлоқларидан бирида «ибрат» йўли билан фашистча «тартиб» ўрнатди; эри партизан гумон қилиниб осилган ёшгина бир жувон типирчилаётган вақтида оёғига уч ярим яшар қизчасини осдирди; бу манзарани кўриб «ибрат» олсин учун қишлоқнинг ёш-қари, эркак-аёл бутун аҳолисини ҳайдатиб келди.

Мана энди «С» шаҳарчасида ҳам шундай «тартиб» ўрнатгани кетаётибди. У, автомобилда хаёл суриб бормоқда: «Уруш ҳадемай тугайди. «Ойдин Водий» Урта Осиёнинг қаерида? Бу водийнинг ҳокимлигини Фюрердан сўрайман. Мармардан қаср солдираман. Урта Осиёда неча хил миллат бор? Ҳар ҳолда тентак француз офицерига қаратганда менинг ишим йирик бўлади...»

Даҳшатли бир портлаш.

Нима бўлди?

Нима бўлганини барон Фон Ринг икки соатдан кейин ҳушига келиб, ўзини бир ертўлада кўрганида билди. Нима биландир машғул бўлган лейтенат бароннинг ҳушига келганини кўриб:

— Хуш келибсиз!— деди.

Барон ўрнидан тураётиб, хушомад тарзида не машаққатлар билан илжайди—устки лабини кўтариб, бурнини жийирди. Ўлган отнинг кўзига ўхшаган хира кўзларидан «Мени ҳўкиз ўрнида қўшга қўшсанг қўш, лекин ўлдирма» деган маъно англашилар эди.

Қирқ минутдан кейин асирни штабга элтиш тўғрисида буйруқ бўлди. Икки қизил аскар ҳарчанд қилади, барон ертўладан чиқмайди—олиб чиқиб отади, деб қўрқади. Ҳозир «Фюрер»нинг ўзи келиб «мен сени Ойдин Водий»га ҳоким қилдим, ўзбек, қирғиз, тожик, қозоқ, туркман қизлари сени мрамар қасрда кутиб ўтиришибди» деса ҳам чиқмайдиган кўринар эди. Қизил аскарлар унинг қулоқлари йўқ эканини пайқашмаган экан, кўриб қолиб кулишди. Бу кулги уни ўлим ваҳмасидан бир оз халос қилди. Барон ким гапирса оғзига қараб, ким бундайроқ ҳаракат қилса, қуёндай ҳуркиб ертўладан чиқди; шофернинг ёрдами билан автомобилга чиқар экан, шундай ўйлаб қараса... ўйлашнинг ҳеч ҳам қизиғи қолмабди...

1942 йил

БОС ТЕПКИНИ

Ўғри мушук бир парча гўш солиниб қўйилган қовоққа бошини зўр билан тикаётганида нимани ўйлайди? Гўштдан бўлак нарсани ўйламайди, албатта. Бошини қовоқдан тортиб ололмай ўзини у девордан бу деворга уриб юурганида-чи? Тузоққа тушганини дарров фаҳмлайди, чунки унда мушуклик ғурури йўқ, ўзига бино қўйган махлуқ эмас.

Фашист, мағрур Хорст Шустер милтиқ кўтариб бизнинг тупроққа қадам қўйганида нимани ўйлади экан? Хорст Шустер ўн ёшгача мактабда шундай тарбия олган:

«Уруш жуда қизиқ нарса бўлади. Катта бўлганинда бир ўзинг юзта душманни ўлдирасан, Фюрер сени ва урушни яхши кўради, сенга ўқ тегмайди. Сен ертўлада баҳузур ўтирасан. Ертўлада яхши жой: овқат ейсан, хурсандчилик қиласан...»

Хорст Шустер ўн саккиз ёшгача «гитлерчи ёшлар» ташкилотида бундай тарбияланган:

«Янги немис халқи қулларга эга бўлади. «Қул» деган сўзга нисбий маъно берма, унга рамз деб қарама. Биз янги шаклдаги ҳақиқий қулликни вужудга келтирамиз. Сенинг пичоғинг узун ва ўткир...»

Хорст Шустер мана бунақа ашулаларни айтган:

«Бутун дунё харобазорга айланса, айлана берсин!
Биз олға бораверамиз,
Чунки бугун Германияга ҳоким бўлсак,
Эртага жаҳонга ҳоким бўламиз...»

Хорст Шустер ўн саккиз ёшида солдат бўлди. Унинг қўлига «дастуриламал» беришди:

«Буюк армиянинг солдати! Қўйидагиларга амал қилсанг, сенга ўқ тегмайди, енгилмайсан. Агар шу дастуриламалнинг бирон моддасига амал қилмасанг ҳам ҳалок бўласан:

1. Эртаю кеч, кечалари билан фюрерни ёд эт. Бошқа ҳеч нарсани ўйлама, чунки фюрер сенинг учун ўйлайди. Сен вазифангни бажаравер, қўрқма... Сенга ҳеч қандай шикаст етмайди. Сенинг танингга ўқ ҳам ботмайди, найза ҳам...

2. Бошингга мушкул тушса фюрерни ёд эт, мушкулнинг осон бўлади. Душман ҳужум қилса фюрерни ёд этиб, дадил ҳаракат қил—душманни қириб ташлайсан. Раҳм-шафқат деган нарсани кўнглингдан буткул чиқариб ташла, бунинг урушда кераги йўқ. Қим рўпара келса, чолми, кампирми, қиз болами, ўғил болами—ўлдиравер. Шундай қилсанг, ўзингни ҳалокатдан қутқарган, онланг бахтини таъмин этган ва дунёда ном қолдирган бўласан.

3. Дунёда бизга бас келадиган ҳеч қандай куч йўқ. Биз бутун дунёни тиз чўктирамиз. Сенга қаршилик кўрсатадиган жон эгаларининг ҳеч бирини тирик қўйма ва ҳаминша фюрерни ёд эт, енгасан...»

Унинг отаси 1903 йилда, пахта сотиб олиш имкониятларини билиш учун Бишофф фермасининг агенти сифатида Туркистонга келган ва бирмунча вақт турган эди, ўғли фронтга жўнаётганида «Бухорога борсанг, сувидан нима — ришта касали бор» деб меҳрибончилик қилган.

Шундай бўлгандан кейин, милтиқ кўтариб бизнинг тупроққа қадам қўйган Хорст Шустер нимани ўйлайди? Улдириш, талашдан бўлак нарсани ўйламайди, албатта. Оддий бир қизил аскар рўпарасидан чиқиб, «кўтар қўлингни, хумпар!» деса-чи? Асир тушганлигини дарров фаҳмлармикин?—Йўқ! «Битта ўзи юзта душманни ўлдирадиган», фюрерни ёд этса «мушқули осон бўладиган» маррур Хорст—«Дунёнинг ҳокими» буни англашилмовчилик деб билади, ёки (жон ширин)—икки қўлини қизил аскар истагандан ҳам баландроқ кўтаради.

— Саккиз яшар қиз бола сенга нима гуноҳ қилган эдики, отиб ташладинг?

Хорст бунақа саволга тушунмайди.

— Саккиз яшар қиз болани отиб ташладингми?

Бунга тушунади.

— Ҳа, отиб ташладим,— деб жавоб беради Хорст.

— Нима учун?

Немис тушуноволмайди.

— Уканг борми?

— Бор!

— Уша укангни мен отиб ташласам нима дер эдинг?

Хорст ҳайрон: бу қанақа савол?

Унда одам туйғусини қўзғатадиган, ўзининг ҳам қачондир одам бўлганлигини эслатадиган гаплар фашистнинг инсонга, инсониятга душман фикр-хаёллар билан тўлган калласига кирмайди. Кирмайди, миҳ қилиб қоқсангиз ҳам кирмайди! Бу каллага фақат бир нарсанигиради: 25 грамм қўрғошин!

— Э, улуғ совет ватанининг соҳибқирони, бос тепкини!

1942 йил

«ХИ-ХИ...»

Бу одам ишга ҳар куни бир-икки минут илгари келади, ишдан бир-икки минут кеч чиқади; профсоюз аъзолиги ҳақини ойма-ой тўлаб туради; мажлис бўлса олдинги қаторда ўтиради ва албатта сўзга чиқиб, бирон кишининг фикрига қўшилади. У ҳеч қачон «пахта плани», «ҳукумат топшириғи» демайди, «пахтамининг плани», «ҳукуматимизнинг топшириғи» деб гапиради; ўзининг айтишига кўра, аллақайси йили, аллақим тўғрисида «тегишли жойга» маълумот берган, натижада ўша одам жосус бўлиб чиққан. Қачон, ким тўғрисида маълумот берганлигига қизиқсангиз, бир кўзини қисиб, лунжини қимирлатади: давлат сири...

Уруш бошланган кунлари. Мана шу одам танаффус чоғида ўз столида чой ичиб ўтирар эди, девор тагида курсида ўтирган хотин эмизиб ҳам йиғидан тўхтата-олмаган боласини бағрига босиб:

— Жон ака, кўраётибсиз-ку... Нима қилади энди, қўл қўйиб бера қолсангиз...— деди.

Бу одам шошмасдан тухумни арчиди, ҳафсала билан туз сепиб оғзига солди, узоқ чайнади, товукдай бўйнини чўзиб ютди-да, кетидан чой ҳўплар экан, имо билан девордаги соатни кўрсатди, яъни танаффус ҳали тамом бўлгани йўқ демоқчи бўлди.

Хотин йиғлагудай бўлиб ташқарига чиқди, яна кирди, яна чиқди... Қани энди, бу «товушинг ўчгур» бола юпанса! Қани энди, бу зормонда 7—8 минут ўта қолса!

Оқибат, соатнинг стрелкалари бир-бирига мингашди. Бу одам узун кекирди (ош бўлсин мирзо йигитга), оғзини қоғоз билан артди, соатга яна бир қараб столнинг тортмасини очди; қандайдир бир қоғозни олиб қўл қўйди ва хотинга узатар экан, илжайиб:

— Хи-хи...— деди.

— Нима хи-хи! Бунинг маъноси нима?

Танаффус менинг қонуний ҳақим шундан тўла фойдаландим демоқчими?— Йўқ. Одамни маҳтал қилиб

қўйиш менинг ҳам қўлимдан келади демоқчими?— Ҳеч. Гап бунда: у хотин уйига борганидан кейин, йиғлай-йиғлай ҳолдан тойган боласига ичи ачиб, эҳтимол, «уйинг куйгур» эмас, «уйинг куйгурлар»дер. «Хи-хи» менинг юзимга туфур, туфугинг менинг бошимдан ошиб ҳукумат столига тушсин демоқчи.

Радио қўшинларимиз Киевни ташлаб чиққани ҳақида хабар берди. Бу одам, ҳаммадан олдинда, ҳовучини қулоғига қўйиб тингламоқда эди, бирдан баланд овоз билан:

— Оббо! Хи-хи...— деди.

Шу куни катта холасининг қутичасини титиб, Паст-қўриқдаги шоликорлик ерининг васиқасини топиб қўйди.

Хабар:

— Москва хавф остида.

— Оббо! Хи-хи... хи-хи...!

Шу куни эртадан-кечгача излаб собиқ «Фантазия» номерининг васиқасини тополмади. Майли, «Фантазия» ни раҳматлик отаси Альфреддан нақд пулга сотиб олганини биладиган одамлар бор.

Мана шу кунларда «хи-хи» Қизил Армияга, Совет халқига бўҳтондан иборат мишмишларни тарқатиб юрди; фронтга кетган йигитларнинг дўстлари, қавм-қариндошлари кўнглига ғулғула солишга уринди. Бу мишмишларни унга ҳаммавақт «аллақим» айтган бўлади. Ким айтганлигини «сира эслай олмайди», эсарлигидан хафа бўлиб калласига муштлайди, яна писанд қилади:

— Мен, албатта, ишонмадим. Рост бўлган тақдирда ҳам... Хи-хи... бу гап орамизда қолсин...

Ҳамма шундақа дейди.

Бирон ҳодиса ё бирон нарса тўғрисида ўз фикрини айтиши лозим келиб қолса, ҳазил билан чинни қўшиб гапиради. Қаршисидаги одам ўзини кўнглидагидай турса «хи-хи» дейди унинг авзойи бошқача бўлса, «қизиқчиликка» ўтади. «Қизиқчилик»ни ўринлатиш учун бузоқ бўлиб маърашдан, ит бўлиб ҳуришдан ҳам қайтмайди.

Немис Москванинг пўлат қўрғонига пешонасини уриб, ағдарилиб тушди. «Хи-хи», яна радио карнайи остида ҳовучини қулоғига қўйиб тинглайди.

— Қўшинларимиз қарши ҳужумга ўтдилар.

— Уҳў... Яшасин!

«Хи-хи» ўзининг эҳтиёткорлигидан хурсанд бўлиб хайрият ҳам «Фантазия» тўғрисида биладиган одамлар билан гаплашмагани—ҳали эрта экан.

— Москва области немислардан тозаланди.

— Ухў... Яшасин!

«Ҳи-ҳи» шу кунни шонликорликнинг васиқасини қайтиб катта жоласининг қутисига солиб қўйди.

У ҳозирги кунларда хомуш. Қизил Армиянинг олға босган ҳар бир қадами бўғайга тушаётгандай, ўтирган ерида мушукнинг хириллашидан пастроқ бир овоз чиқариб ўтиради.

— Хўш, тақсир, нега хомушсиз?

— Э, азиз дўстим, сал қийналиброқ қолдим.

Билмаган одам уни тирикчилик важидан «қийналиброқ» қолган гумон қилади. У ҳануз кавакда жон сақлаб келмоқда. Бефаросат, лақма одамни кўрса кавакдан секин чиқади, «аллакимдан эшитган янгилекларини» айтади, яна кириб кетади.

Бироқ қачонгача?

Халқ уни гирибонидан ушлаб қонун қўлига топширажак.

1942 йил

ИККИНИНГ БИРИ

Фашист қизил аскарга тўсатдан рўпара келиб қолса, ё ўзи қўрққанидан мумкин қадар қаттиқроқ ҳуркиб бировни қўрқитмоқчи бўлган лайчадай пўписа қилади— «Рус, таслим бўл!» дейди, ё ўзи таслим бўлади. Ўзи таслим бўлса шафқат кўради, чунки Қизил Армиянинг мақсади қон тўкиш бўлса, Сталинград ёнида қуршовда қолиб кетган немисларга «қаршилиқ кўрсатишдан тўхтаган барча офицер ва солдатларнинг ҳаётини, бехатар яшашини таъминлаймиз» демас эди.

Фашист «рус, таслим бўл!» деса ё қаншаридан ўқ еб ер тишлайди, ё эвини қилолса, оч битдай абжирлик билан рўпара келган тешикка ўзини уради. Ер тишласа, уни отган қизил аскар аждаҳо Гитлернинг тишларидан бирини қоқиб ташлаган, қон тўкишнинг олдини олган ва шу билан эл-юртининг фармонини, инсоният олдидаги муқаддас бурчини бажарган бўлади.

Фашист рўпара келган тешикка ўзини уриб жон сақласа, унинг матбуоти ё «русларнинг шафқатсизликлари» ҳақида фарёд кўтаради, ё сўлоғи ўйнаб кетган «немис руҳи»ни тиклаш учун «Қизил Армия ўн олти яшар болалардан иборат бўлиб қолди» деб бақиради. «Русларнинг шафқатсизлиги» ҳақида ҳалитдан обидийда қилиш чакки: Қизил Армия унинг ўзи кўтариб келган қилич билан бошини узмоқда, ўзи олиб келган кишан билан бошига уриб сулайтирмоқда, ўзи чанг солган ерини тишлатмоқда, қисқаси, 1941 йил 22 июнда эккан экинининг дастлабки маҳсулотидан баҳраманд қилмоқда, холос. Ҳали совет халқи азиз фарзандларининг хунини ундан талаб қилади; бурнини ерга ишқаб, вайрон бўлган шаҳарларини, куйиб кул бўлган қишлоқларини тиклаб беришга мажбур қилади!

Фашист матбуоти ва радиоси «Қизил Армия ўн олти яшар болалардан иборат бўлиб қолди» деб бақирганда «руҳи кўтарилган» ғофил немис солдати бутун фронт бўйлаб рўй бераётган аҳволни пайқар экан ё

хайрон бўлади, ё хайрон бўлишга ҳам фаҳми етмай қолади. Хайрон бўлса хайрон бўлгудай, чунки ўша «ўн олти яшар» болалар бутун фронт бўйлаб ҳужум қилмоқда, ўзига бино қўйган немис, румин, венгер генералларини тиз чўқтирмоқда. Немис солдатининг хайрон бўлишга фаҳми етмаса ё генералининг изоҳини кутади, ё бошқа бирон кишининг, Гитлердан изоҳ кутиши чакки, сабабки, у ўтган йил кузда нутқ сўзлаб, «Сталинграднинг ишғол қилиниши ғоят катта муваффақият бўлажак ва агар биз бирон жойни ишғол қилар эканмиз, у ердан бизни силжита олмайдилар», деган эди. Қизил Армия унинг энг камида 330 минг кишидан иборат сараланган группасини худди ўзи айтгандай ҳеч қаерга силжитмади, ҳаммасини асир олди.

Немис солдатига изоҳ берадиган бошқа «фюрер» топилса, ё ўзи ёлгон гапиради, ё Гитлер рўпара бўлиб айтолмаган ёлгонлардан изоҳ тўқиб, немис солдатининг кўзини боғлайди, унга осонлик билан қўлга киритиладиган ғалабалар ваъда қилади. Немис солдати шу ёлгонларга яна алданса, унинг кўзини очадиган, ҳеч қачон эсдан чиқмайдиган изоҳни Қизил Армиянинг ўзи беради.

Бу изоҳдан немиснинг кўзи ё очилади, ё очилмайди. Кўзи очилса қудратли Қизил Армия қаршисида тиз чўқади, очилмаса абадий очилмайди—ер остида чириб кетади.

1943 йил

МАКТУБ

Махфий

Совет ёзувчилари союзига арзи ихлосдан сўнг маълум бўлсинким, камина мулло Қутбиддин Махдум Сирожиддин муфти ўғлидурман.

Қиблагоҳимиз каминанинг таҳсил кўриб мўминларни худонинг инояти йўлига бошлагувчи аҳбоби дин ва арбоби шариат бўлмоғимга кўшиш ва ҳаракат қилур эрдилар, аз жумла, етти ёшимда Саид Муродхон эшоннинг муборак тупукларидан ялатиб, мактабдор мулло Шаҳобиддин ҳазратга эт ва сўнгокимни топширдилар. Фақир муддат саккиз йил риёзат чекиб ўн беш ёшимда Қаломи Шарифни хатм қилдим ва яна махфий қолмасинким, бир жумъа намозида имоматга ўтдим. Шундоқ зеҳн ва салоҳият соҳиби улғойганда қандоқ рутбаларга лойиқ бўлмоғи ўзларига аён бўлса керак.

Афсус ва надоматлар бўлсинким, ҳозир бир қанча жоҳил тамагирлар чиқиб, бири эшонлик ва бири имомлик ва бири қорилик ва бири сўфилик даъвосини бирла илм ва фазилат аҳлларига азият еткурмакдалар, чунончи, маҳаллада биров қазо қилса бу кимсалар қузғун каби ўлик талашиб фақирни жаноза ва қабристонга йўлатмайдурлар.

Эшонлик даъвоси бирла юрган Нурмуҳаммад эшон бир ароқ дўконида қоровул бўлиб бир кун ишлайди ва икки кун ишдан фориг; қоровул бўлган кечалари ароқ талаб маст-аластларнинг ҳожатини чиқариш баҳонаси бирла фирибгарлик қилур: молга икки баробар нарх қўйгани етмай, ароққа сув ва коньякка фамил чой қўшиб сотадур. Бул диёнатсиз ишдан фориг кунларининг бирида чайқовчилик бирла машғул ва яна бирида эшонлик жомасини кийиб мурид овлайдур. Қоровулликда Нурмат Холматов ва чайқовчиликда Нурмат Жириқ ва эшонликда Нурмуҳаммад Форсо номлик бу махлуқнинг топ-

гани ҳаром, егани макруҳ ва ўзи мушрикдур, воллоҳу аълам биссавоб.

Мана шул кимса ўзи янглиғ мушрик Каримжон сўфи ва Иноят қорининг муованатида каминани имомликдан четга суриб, ўрнимга мулло Дониёрни ўтказурди. Мулло Дониёр мулломан деб чикон-чикон қилса ҳам аслида оми, ўзи банги ва хуфия сувратда наша сотадур.

Каримжон сўфи ҳам ҳаромдан парҳез қилмайдир, ош тамаида ёнига тўртта сабзи солиб ҳар кимларнинг эшигини қоқиб юрадур. Иноят қори каптарбоз ва катта хотини товуқ ўғриси. Бу жоҳил ва тамагир шахслар ҳукуматимизга ҳусн таважжуҳ кўзи бирла боқмайдурлар.

Хулосаи калом, маҳалла ва масжидларимиз яхши таҳсил кўрган ва мўминларни пайғамбаримизнинг шафоаи ва ҳудои таолонинг инояти йўлига бошлагувчи ва ҳамда бир кўзини масжид меҳробига ва бир кўзини ҳукумат даргоҳига тиккан кишилар бирла ораста бўлса, мўминларнинг бу дунё ва охираги обод бўлур эди. Шу важдин илтимосимиз будурки, муборак қаламларини ғазаб давотига ботириб, мазмур одамларни газетада шарманда-ю шармисор қилсалар.

Фақир жами ёзғувчиларимизнинг осор ва ашъоридин баҳраманд бўлиб, ҳар дастурхон устида дуойи жонларини қилурман. Бу мутолеалар хосиятидин ўзимда ҳам андек таъби назм пайдо бўлиб бир қанча байт-ғазаллар ёздим, чунончи, ҳукуматимиз тарбиясида бўлган интернат талабаларининг азиз бошларига соя солиб турган бир туб янғоқ дарахтидан таъсир олиб айтибдурман:

Ажаб бир дарахтеки номидир янғоқ
Саяси салқини, меваси юмалоқ...

Мазмур байт-ғазаллардин етти донасини союз даргоҳига йўлладим, азбароҳ хатосини ислоҳ қилиниб «Замоний» тахаллуси билан махфий сувратда чопга берилмоғи учун. Дигар илтимосим шулдурки, каминани бир юз саксон кишилик ёзғувчилар союзи аъзолигига муносиб кўриб, бир миқдор маош тайин қилинса, фақир ўдабё ва шуаронинг қўлларига сув қуйиб, умримни союз хизматида ўткарур эдим.

Фақирдин ёшу қари ва эркак-аёл барча ёзғувчиларга дуо ва салом ва яна маълум бўлғайки, камина яхшилик гарданида қиёмат қарзи бўлиб қоладиган одамлар тоифасидан эрмасман.

Б а қ и я . Мулло Дониёрнинг бошпурти йўқ.
Фақирулҳақир мулло Қутбиддин Махдум

Сирожиддин муфти ўғли.

Моҳи рамазон, чоршанбаи муродбахш

ПОРА

Эртак

Бир порохўр амалдор амалидан тушиб ғалати дардга йўлиқди. Унинг томоғи кундан-кун торайиб бораверди. Қирқ тош теварак-атрофда уни кўриб дори бермаган доктор қолмади—ичи аптекага айланиб кетди; уни боқмаган табиб ҳам қолмади—янтоқнинг гулидан тортиб калтакесакнинг думигача қуритиб каппа отди; ўқимаган дуохон, ром очмаган фолбин қолмади—кичик ҳамён бўшаб, катта ҳамёнга қўл кетди. Бўлмади, дард борган сари кучайиб, томоғидан ҳатто сув ҳам ўтмай, оғзига пахта билан томизилган сув бурнидан келадиган бўлиб қолди.

Кун ўтди, ҳафта ўтди, ниҳоят, амалдор шифтга қараб ётганича бир-икки ияк қоқди-ю жон берди. Берди! Порани пул, мақтов, зиёфат, хушомад, мебель, ов милтиғи, кийик, зотли ит, ёғоч, бўёқ, тилло соат, этик ва бошқа минг бир шаклда олиб, олавериб бериш деган сўзни эсидан чиқариб юборган амалдор, худди берганига ҳайрон бўлгандай, оғзини, кўзларини катта органича қолди. Унинг ҳайратдан очиқ қолган оғиз ва кўзларини ювғувчи тахтада юмди.

Тахта, кафан, тобут, гўр... Мурда лаҳадга қўйилиб, гўрга тупроқ тортилаётган вақтда, таомилга кўра кимдир халойиққа юзланиб:

— Ҳо яхшилар, марҳум қандоқ одам эди?— деди.

Ҳеч кимдан садо чиқмади. Шунда марҳумдан кўп азият чеккан бир киши:

— Порохўр эди!— деб юборди.

Шу чоғ қабрга тортилаётган тупроқ бирдан тўзиб кўкка кўтарилди-ю, унинг остидан бояги мурда кафанини судраб, оғзини, кўзларини катта очиб чиқиб келди. Ҳамма тумтарақай бўлди. Бояги «порохўр» деган киши қочолмай туриб қолди. Мурда тўғри ўшанинг олдига келиб:

— Нима? Пора? Қани пора?— деди.

У киши шошиб у ёқ-бу ёққа қаради; қараса беш-олти одим нарида бир кирпи ётибди, югуриб бориб кирпини олди-ю:

— Мана пора!— деб икки қўллаб мурдага тутди.

Мурда кирпини шошиб олди, қалтираган қўлларни билан оғзига элтиб, кўпдан бери пора ўтмай битиб кетган томоғини очиш, қаттароқ очиш учун кирпини тескари ютди.

Фалончига пора деб берсанг тирик кирпини тескари ютади, деган гап мана шундан қолган.

КЎЗАЧА

Ваҳобжон Тўрақулов янги ишга тайинланиб, янги уй ҳам олди. У, кўч-кўрон ортилган машинани жўнатди-ю, «яна нима қолди экан» деб ҳовлига кирди. Тандирнинг олдида ташландиқ нарсалар орасида икки кўзача ағанаб ётар эди. Бу кўзачалар ўз замонасида кулоллик санъатининг дурустгина асари ҳисобланган бўлса ҳам, ҳозир назардан қолган, бунинг устига, эскириб, сири тўрлаган, шунинг учун Тўрақуловнинг хотини янги уйга муносиб кўрмай ташлаб кетган эди. Тўрақулов алланечук мунгайиб ётган кўзачаларга раҳим келгандай бўлди-ю, иккаласини икки қўлтиғига қисиб жўнади.

Тўрақулов гузардаги чойхона олдидан ўтиб кетаётганида икки киши ирғиб сўридан тушди, қўл қовуштириб йўлини тўсди, қўлидан кўзачаларни биттадан олиб, ўзини иззат-икром билан «бир пиёла чойга» таклиф қилди. Тўрақулов буларни идорада бир-икки кўрган, лекин икковининг ҳам фамилияси Назаров эканини бири семиз ва бири ориқ бўлса ҳам хулқ, феъл-атвор ёғидан худди бир қолипдан чиққандай бўлгани учун идорадагилар буларни Қўшназаровлар деб аташини билмас эди.

Семиз Назаров Тўрақуловга назокат билан бир пиёла чой узатиб, кўзачанинг қорнига шаппалади.

— Асл мол! Дидингизга қойилман!.. Бунақа молни танийдиган, қадрига етадиган одам ҳозирги замонда мингтадан битта!

— Юз мингтадан битта!— деди ориқ Назаров.

Семиз Назаров лунжини шишириб кўзачанинг ичига пуфлади, бўйнига икки бармоқлаб чертди.

— Хунармандлар ҳам ўлмасин!

Ориқ Назаров кўзачанинг ичини ҳидлаб, қорнини юзига суркаб кўрди.

— Хунармандни хунарманд қилган хунар эмас, Ваҳобжон акамлардай дидли, заршунос одамлар! Шу кўзача биронта тўқим табиат одамнинг қўлига тушсин-чи!..

Қўшназаровлар «Ваҳобжон акам»нинг нозик диди,

тенги йўқ заршунослиги ҳақида бири кўйиб, бири гани-равергандан кейин Тўрақулов жижолаги бўлди-ю, «шу чоққача пайқамаган эканмизми» деб кўзачага нўз қири билган раэм солди. Йўқ, ўша эски кўзача! Янги бўлганда ҳам, ҳозир биров бир пулга олмайди! Тўрақулов Қўшназаровларнинг дид ва заршунослиги ҳақидаги мақтовларидан ўзини мудоффаа қилди:

— Жуда ҳам унчалик эмас шенилли. Қорнидаги суратни кўринглар, кўзас десанги чўчкага ўхшайди, чўчка десанги кўзасга ўхшайди.

Бу гап Қўшназаровлар не машаққат билан сўзлаётган торни узгандай бўлди. Семиз Назаров бир палла нокка ўхшаган қоринни салқитиб кутди.

— Тўғри! Бу, албатта рассомнинг камчилиги, лекин, рассомнинг камчилиги кўзачага ҳусн бўлиб тушган! Ўзига ярашди! Дунёда шундай камчиликлар ҳам бўлади...

Ориқ Назаров суратга ҳурккан товукдай бир назар ташлаганидан кейин бўйинини ичига тортиб, ичгани бир томонга чиқариб, кучангани бир товуш билан Тўрақуловнинг нозик дид ва баланд табиатини унинг ўзидан мудоффаа қилди:

— Менимча ҳам бу, ҳар қалай, камчилик эмас, балки кўзачанинг ютуғи: суратнинг нотайин бўлиши кишини ўйлашга, ҳар хил тахминлар қилишга, ақл ишлатишга мажбур қилади. Кўзачанинг менга ёққан томонларидан бири ҳам шу!

Семиз Назаров Тўрақуловнинг елкасига қўлини ташлади:

— Ваҳобжон акам бизни синаётибдилар. Яхши раҳбар шунақа бўлади: қўл остидаги одамларни ҳар томондан титкилаб кўради!

Шундан кейин Тўрақулов ўйлаб қолди: «Булар кўзачани баҳона қилиб менга катта-катта суяклар ташлаётибди-ку! Идора бошлиғи тупурса тупугини ерга тупирмайдиган одамларга ўхшайди...»

Ориқ Назаров кўзачани уч бармоқ билан кўтариб, бир нарса демоқчи бўлган эди, Тўрақулов сўз қотди:

— Дуруст, дуруст, сизларнинг ҳам дидларинг жойида экан. Идорангда шундай дидли одамлар бўлса, юкинг ерда қолмайди... Шу кўзачаларни янгилгида талай пулга олган эдик...

Семиз Назаров шошиб сўз қистирди:

— Дутор, вино, мана бунақа нарсаларнинг эскиси яхши бўлади!

— Балли, отангизга раҳмат!— деди Тўрақулов.— Шуларни бизга пуллаб берсаларинг жуда хурсанд бўлар эдик. Камхаржроқмиз...

Қўшназаровлар ҳанг-манг бўлиб қолишди ва иккови баравар:

— Қанчага?— деб сўради.

— Сизлар турганда мен баҳо қўйсам қандоқ бўлади? Янгилигида ҳар бирини беш юз сўмдан олган эдик, йигирма йил бўлди... Ҳар йили йигирма беш сўмдан эскирганда ҳам таннархи билан минг сўмдан бўлармикин... Ошиғи сизларники!

Тўрақулов шундай деди-ю, кўзачаларни икковининг қўлига биттадан тутқазиб, турди-кетди. Қўшназаровлар унинг кетидан қараб қолишаверди.

Тўрақулов кўздан ғойиб бўлгандан кейин, ориқ Назаров ҳушига келиб семиз Назаровга еб қўйгудай бўлиб қаради ва кўзачани унга томон юмалатди.

— Ол, сотиб бер!

Семиз Назаров иккала кўзачани унинг олдига сурди.

— Мақтовини сен келтирдинг, сен сотиб бер!

Жанжал чиқди.

Қўшназаровлар кўзача билан бир-бирининг калласига туширди, иккови ҳам ҳушдан кетиб йиқилди.

ҲИҚИЧОҚ

Учинчи сигнал бўлиб, чироқ ўчадиган пайтда залга ҳиқичоқ тутган бир маст кириб келди. У, бўш жой излаб, шомда қолган товукдай бўйнини чўзиб, у ёқ-бу ёққа қаради, афтидан, ҳеч нарсани кўрмас эди. Контролёр унинг қўлидан билетини олиб кўрди-ю, бўш жойга йўллади. Маст дам-бадам ҳиқиллаб, қатор орасидан одамларга кетини ишқаб ўтиб борар экан, оёғи чаллашиб бир хотиннинг тиззасига ўтириб қолди; хотиннинг дашноми қулоғига кирмай, шошмасдан ўрнидан турди, ниҳоят, бўш жойга ўтириб яна бир марта «ҳиқ» деди.

Чироқ ўчди. Парда очилди. Саҳнанинг ўртасида ғоз турган артист кўзига иккита кўринди шекилли, маст бир кўзини ҳовучи билан беркитиб қаради; артист ашула айтаётибди, деб ўйлади шекилли, тиззасига уриб:

— Дўст!— деди.

Унинг ёнида ўтирган кимдир туртди:

— Жим!..

Маст унга юзланди.

— Мен сизга дўст деяганим йўқ, ошна! Сиз нима қилибсизки... ҳиқ... дўст дейишлик керак!.. «Фигонким гардиши даврон»ни биласизми? Ҳиқ... билмайсиз!..

— Саҳнага қаранг, пулингиз куяди!

— Менинг пулим куядиган пуллардан эмас... Лекин, қарасам қарайвераман, хоҳласам бир кўзим билан... ҳиқ... қарайман, хоҳласам иккала кўзим билан қарайман! Ҳизмининг кўзим, Ҳизмининг билетим, Ҳизмининг... ҳиқ... пулим!

Маст ёнидан папирос олди, энгашиб гугурт чаққан эди. Атрофда босинқи ғовур кўтарилди. Ҳизмининг бораётган контролёр мастга томон энгашиб, қаттиқ шивирлади:

— Чекманг, штраф қиламан!

— Ие, опажон, билет олганимизда штрафи... ҳиқ... ичида деган эди-ку! Кеч... кечирасиз, мен бу ерни кино дебман... Штраф эмиш, мен нима гуноҳ қилибман? Кучингиз фақат бизга етар экан-да! Буларга нега инда-

майсиз ё булар пора беришганми? Биз ҳам нақд пулга... хиқ... билет олганмиз! Мен бировни сўкмасам, бировни урмасам... Бировни урсам, эҳтимол, майда безориликка... хиқ... кирар эди. Мени ҳозир ҳеч ким ҳеч нарса қилолмайди! Қўлингиздан келса, биласизми... хиқ... хиқчоғимни тўхтатиб беринг!

Мастни ҳеч тийиб бўлмас эди. Унга на ёнидаги одамларнинг ёлвориши кор қилар эди, на контролёرنинг пўписаси. Контролёр пўписа қилган сайин маст авж қила бошлади, афтидан, шовқин соладиганга ўхшаб қолди. Шунда мастнинг орқасида ўтирган бир йигит контролёрга «Сиз кетаверинг, ўзимиз эплеймиз» деган маънода ишора қилди-ю, энгашиб, мастнинг қулағига шивирлади:

— Яшанг! Хотинингиз ҳам кайфи ошса, хиқичоқ тутиб, худди ўзингиздай жуда ширин бўлар экан!

Маст ирғиб ўрнидан турди.

— Қасрда кўрдингиз?

— Эпикнинг тагида хиқиллаб ўтирибди...

— Хотиним ичмас эди-ку! Қачон кўрдингиз?— деди маст ва йигитдан жавоб кутмай, жавраганича жўнаб қолди.— Ҳозир чиқиб саксон саккиз талоқ қўяман! Мента ичадиган хотин керакмас! Ичадиган бўлса ичадиган эрга... йўқ, ичмайдиган эрга тегсин!

— Чакки бунақа дедингиз,— деди йигитнинг ёнида ўтирган бир хотин,— ҳозир қайтиб келиб ёқангиздан ушласа, нима жавоб берасиз?

Йигит бепарво жавоб берди:

— Ҳали бери келмайди: уйга боради, хотинини чироққа солиб кўради, оғзини искайди, қасам ичириб, сўроқ қилади... Унгача спектакль тамом бўлади.

Босинқи кулги қўтарилди.

ОҒАЙНИЛАР

Оркестр гумбурлайди. Официантларнинг қўли қўлига тегмайди. Бурчакдаги столда икки оғайни пиво шишалари орасига кўмилиб ўтирибди. Бири стаканларга пивони шопириб қўйди, шишани тақ этиб қўйди-да, атрофига «қойил қилдимми» дегандай назар ташлаб, сўзида давом этди:

— Бу дунёда одам боласига ҳеч нарса керак эмас! Пул ҳам, мол ҳам... Ҳаммаси топилади, қачонки яхши оғайнинг, қиёматлик оғайниларинг бўлса! Хотин, бола-чақа ҳам топилади, Тўлаган оғайни! Бари топилади... Қани, ичайлик, исиб қолмасин!.. Соқолингни артиб ол, азиз дўстим!

Тўлаган энгашиб дастурхоннинг бир четига соқолини артди, дон тикилган товукдай бўйинини чўзиб, вакирди, сирка ичгандай афтини буриштириб:

— Жуда тўлдим, Абдуманноф,— деди,— қимирласам тўкиламан... Пивоси қурғур жуда-жуда серсув нарса бўлади-да, сувини сиқиб ташлаб ўзини ичсанг тусун...

— Ҳозир, қиёматлик оғайним; ҳозир,— деди Абдуманноф ва официанткага ишора қилган эди, ароқ келтириб берди.— Шунақа, ўртоқ! Лекин оғайнида ҳам оғайни бор. Баъзи оғайни бўлади, унақа, баъзи оғайни бўлади, жонингга жонини миҳ қилиб қоқиб ташлайди.

— Унақа оғайни мингтадан битта!

— Ҳа, баракалла! Раҳмат дўстим!.. Узинг биласан-ку, мен йигирма еттинчи, йигирма саккизинчи, то йигирма тўққизинчи йилгача қанақа эдим? Эски шаҳарда каттақон ошхона, Пиёнбозорда биндин дўмон... Саъдо гуриллаган... Ҳар кун улфатчилик, базм... Ҳозир ўша улфатлар, ўша оғайнилەر кўчада кўрса тескари қараб ўлади. Шуми оғайнигарчилик! Бу ҳам майли-я, ўтган йилди ҳайит ҳафтаси-ғалати иш бўлди. Ўша оғайнилардан биттаси районга бориб мени чақибди—«ҳозир барқаларнинг уйидан камида икки юз метр бажмат топасизлар» дебди. Уч кун ҳайит ҳаром бўлиб ўтса бўшадими?

Тўлаган ҳам кўп оғайниларидан куйган, кўпларидан аламзада экан, сўкина-сўкина гапириб берди; айниқса бир оғайнисини кўп сўкди. У, олтмиш метр бахмал ва ўн уч ярим кило чойни пуллашда ўртада туриб, Тўлаганни беш юз йигирма саккиз сўмга туширган экан. Бу Абдуманнофнинг эсига туфли воқеасини туширди. Унинг ҳам бир оғайниси йигирма жуфт шериклик туфлини «қўлга тушди» деб еб кетган экан. Тўлаганнинг эсига алиф, вентилятор, Абдуманнофнинг эсига мурч, цемент можаролари тушди ва ҳоказо. Шундай хулоса қилиб қарашса, оламда икковидан бўлак ҳалол одам қолмабди.

— Кел, бир ўпай!— деди Абдуманноф.— Оҳ!.. Азиз оғайним!.. Лекин, дўстим, одам танийдиган бўлиб қолдим. Сен азалдан одам танийсан. Кўнглингга бир нарса келмасину, оғайнинг Шоабдуфаттоҳ Хўжаев ўғил бола йигит! Биламан-да, гаплашмаган бўлсам ҳам, қадам олишидан биламан. Пошшо йигит!

— Хизрни йўқласанг бўлмасмиди,— деди Тўлаган кулиб.— Уни қара, хув...

Абдуманноф ирғиб ўрнидан турди. Шоабдуфаттоҳ Хўжаев уч оғайниси билан залнинг ўртасида турар, бўш стол излаб бўлса керак, у ёқ-бу ёққа кўз ташлар эди.

— Тўлаган, азиз дўстим!— деди Абдуманноф «пошшо йигит»дан кўзини олмай.— Чақир! Бориб олиб кел!

— Қўй, нима қиласан...

— Қиёматлик оғайним бўлсанг, сўзимни ўлдирмайсан! Тур!..

Шоабдуфаттоҳ Хўжаев оғайниларидан бирини қаёққа қадир юборди, қолган иккитаси билан келиб ўтирди. Маълум бўлишича, булар бу ерга ўтиргани эмас, бир одамни қидириб киришган экан. Абдуманноф улфатларининг, айниқса Тўлаганнинг раъйига қарамай ишни катта қилиб юборди.

Шоабдуфаттоҳ Хўжаев хомуш эди, Абдуманнофнинг кутганига қарши, бошқалар чулдираш даражасига етганда ҳам ўзига келмади. Абдуманноф охири Тўлагандан бунинг сабабини секин сўради. Тўлаган нотайинроқ жавоб берди. Орадан икки соатча ўтганидан кейин қаёққа қадир кетган киши қайтиб келди ва кимнингдир уйида эканидан хабар берди. Шоабдуфаттоҳ Хўжаев ирғиб ўрнидан турди. Оғайнилар ҳам туришди.

— Энди, ўртоқ Шоабдуфаттоҳ Хўжаев,— деди Абдуманноф қўл қовуштириб.— Бу ўтириш ҳисоб эмас. Ишларинг қистов экан, мени уялтириб қўйдиларинг. Бизнинг ҳовлилар ҳам жуда баҳаво жой...

— Ҳали кўп кўришамиз,— деди Шоабдуфаттоҳ Хўжаев.— Хайр... Кетдик.

Абдуманноф уларни эшиккача кузатиб келди.

— Пошшо йигит!— деди ўрнига ўтириб,— лекин таъби хирароқ кўринадими?

— Ҳа, бечоранинг бошига мушкул тушиб турибди. Иши прокурорда.

— Қанақа иши!

— Магазини текширилганда чатоқ чиқибди... Чатоқ чиқмасдан бўладими?

— Директорликдан бекор бўлгани йўқми?

— Бекор бўлганига бир ой бўлди-ку. Билмасмидинг? Қамаладиганга ўхшаб турибди.

Абдуманноф иштаҳа билан чайнаб турган гўштини туфлаб ташлади. Жимлик чўкди. Официант счет келтирди.

— Боя нега айтмадинг?— деди Абдуманноф счетни қўлига олиб,— ҳам, икки юз ўттиз бир сўм етмиш тийин!

— Ўзинг биласан дебман-да.

— Шундай деган бўлсанг, қани, пулдан чиқар! Бир юз ўн беш сўм саксон тийин берсанг бўлади. Ҳисоблик дўст айрилмас.

— Нега? Мен ўзимнинг ҳисобимни ўзим қилиб ўтирибман: йигирма олти сўм қирқ тийин бераман. Ма!..

— Чўз, чўз! Бу ер ҳазилнинг жойи эмас.

— Ҳазили нимаси! Одамгарчилигинг бўлса, шу йигирма олти сўмни ҳам олмас эдинг, мени ўзинг олиб келгансан. Энди Шоабдуфаттоҳ Хўжаевнинг сарфини ҳам кўтарайми! Ўзинг чақирдинг, ўзинг буюрдинг... Тўлайвер, ахир бир куни тагин директор бўлиб қолар...

Орада бир-икки оғиз гап ўтди. Бунинг натижаси шу бўлдики, Тўлаганнинг қаншарига мушт тушди, стол ағанаб кетди... Орага тушган официант лунжини ушлаб орқага чекинди. Оркестр тўхтади. То икковини оташкуракка қистириб чиқариб ташлагунча орада ўтган гаплардан жанжалнинг сабаби маълум бўлиб қолди: Чаласини лунжи шишиб кетган официант айтиб берди. Буни эшитиб баъзилар қотиб-қотиб кулар, баъзилар бўғилар эди.

Зал тинчиди. Оркестр давом этди. Кўчага чиқиб, можарони охиригача кўриб келган жиккакина бир чол шошиб-пишиб овқат еркан, ўзича жаврар эди:

— Магазин директорининг оғзини мойлашга ҳаракат

қилганига ҳеч ҳайрон қолмайман. Йўқ! Кана сигирнинг қулоғига тушади, туёғига эмас. Шунча одам орасида ҳар қайсиси ўзидан хавотир қилмай, бир-бирининг сирини очиб ташлаётибди—мана бунга ҳайрон қолса бўлади! Наҳот чайқовчи ўзини шунча эркин сезса! Шунча қутурса! Қутурмай ҳам нима қилсин, чайқовчиликда айбланганларнинг устидан судлар шу қадар юмшоқ ҳукм чиқарардики, билмайсан киши: жазо бердим, насиҳат қилди? Жамият учун зарари нақд, ҳатто вақт-соати келганда хавфли бўлган бу текинтомоқлар билан кескинроқ курашгани нима халал беради? Нима халал беради?!

ОҚ АРОҚНИНГ ҚОРА ИШИ

Ҳавонинг қовоғи солиқ. Битта-иккита ёмғир томчи-лаб турибди.

Кимсан Қорабоев қўғирчоқдеккина қизчаси Лолани етаклаб, хотини билан ажрашгани судга кетаётибди. Унинг сочлари тўзиган, ранги не аҳволда, кийим-боши ғижим, шимининг почалари лой...

Лола дадасининг қаёққа кетаётганидан беҳабар, лекин шундай яхши дада ҳар куни қаёққадир бир ёмон жойга бориб, ароқ ичиб, ёмон дада бўлиб келишини билар эди, шунинг учун хавотирда: ўша ёмон жойга ҳар куни ўзи якка борар эди-ку, бугун нега мени олиб кетаётибди экан?..

Лола дадасидан кўзини олмай, туртиниб-суриниб, оёқ остидаги кўлмак сувларни сачратиб, қалдирғочдай тинмай чуғурлаб борар эди. Ким билади, гоҳ ранжиган, гоҳ ёлворган, гоҳ йиғламсираган товуш билан жавраётган бу гўдак нималар деяётибди!..

Кимсан муюлишда гастрономга бурилди, магазинга кириб Лоланинг кўлини кўйиб юборди-ю, ранг-баранг шишалар териб кўйилган томонга борди. Лола магазиннинг ўртасида туриб қолди; кўзлари жавдираб, дадасига бир шиша ароқ узатган «ёмон бир опа»га, харидорларга қаради. Лекин уни ҳеч ким пайқамасди.

Магазиндан чиқилгандан кейин Лола гапирмай кўйдди. Энди унинг хаёли бошқа нарса билан банд эди: дадаси шимининг чўнтагида дўппайиб турган ароқни қачон ва қаерда ичади-ю, яна «ёмон дада» бўлиб нималар қилади...

Суд залида эр-хотин Кимсан билан Инобатхоннинг яқин қариндошлари, баъзи бир таниш-билишлар. Инобатхон аслида яхши, лекин ичкилик тириклай тобутга тикқан эрига чиндан ҳам аза тутгандай бошдан-оёқ қора кийган; қовоқлари шишинқираган, киприкларида ёш зарралари йилғирайди, хўнграб юбормаслик учун рўмолчасини лабига қаттиқ босиб бир чеккада ўтирибди.

Лола онасини кўриш билан югуриб бориб унинг бўйнига осилди, яна қалдирғочдай чуғурлаб, бирпас-да олам-жаҳон гап гапириб ташлади...

Суд мажлиси очилди. Савол-жавоб бошланди.

Ун бир йиллик оила, Кимсан илгарилар «хонаси» келганда ичар эди, кейинчалик битта-иккита улфат орттириб «хонаси»ни ўзи келтирадиган бўлди. Тўрт йилдирки «хонаси» ҳар куни келади, тўрт йилдирки оилада ҳаловат йўқ: хархаша, шовқин, кўз ёши... Кимсанни баъзан ечинтириб бўлади, баъзан бўлмайди. Бутун уйдан, кийимлардан, кўрпа-ёстиқдан, ҳатто Лоланинг бошидан ҳам ароқ ҳиди келади!

Кимсан стаканни қўлига олганида нима учун ичаётганини билмайди, биров гапирса малол келади, «доно одамларнинг насихатидан чиқиб қолибман» деб жеркиб ташлайди.

Ароқ унинг териси билан эти орасига жойлашиб олган, шунинг учун севгили хотинидан кўра ароққа кўпроқ ишонади.

Кўпинча ароқ унинг қулоғига шивирлайди:

— Биласанми, хотининг сенга куймайди, рўзгордан уриб пул орттираётибди. Кўрмайсанми, топганинг зўрға учма-уч келади...

Жанжал...

Инобат жонидан безор бўлиб, қаттиқ гапирса ароқ яна Кимсаннинг қулоғига шивирлайди:

— Хотининг ҳалол эмас, ширин сўзини бошқаларга тўкиб, сенга нуқул тахирини қолдиради...

Шовқин-сурон...

Инобатхон ширин сўз бўлса, яна балога қолади:

— Хотининг ҳозир ўйнашининг қучоғидан чиқиб келди, сенга доғулилик қилаётибди! Шунча зийраклигинг билан наҳот шуни пайқамасанг!

Инобатхон гоҳ зор-зор йиғлаб, гоҳ ёлвориб, гоҳ қаттиқ гапириб уни ичкиликдан тиймоқчи бўлган вақтларида ароқ Кимсанни қутуртиради:

— Хотининг сени қайириб олмоқчи, бир марта гапига кирсанг елкангга миниб олади. Бир стакан ичадиган бўлсанг хотинингни додлатиб туриб икки стакан, уч стакан ич!

Тўрт йилдан бери аҳвол шу. Фақат шугина эмас-да, хотин мастнинг қусиғи артилган латгадай қўланса шу одам билан бир кўрпада ётиб келаётибди!

Инобатхон тўрт йил давомида йиғлаган, жанжаллашган, бунақа оилавий турмушдан воз кечмоқчи

эканини айтган вақтларда ҳам ароқ Кимсанга «парво қилма, ҳеч қаяққа кетмайди» деб тасалли берди; бундан икки ой бурун Инобатхон уйдан узил-кесил чиқиб кетаётганида ҳам «хотиржам бўл, барибир қайтиб келади» деди. Лекин, шундоқ бўлса ҳам, Кимсан кўнглига гулгула тушиб, ҳар эҳтимолга қарши Лолани зўрлик билан олиб қолди. Бироқ ҳозир Инобатхон судьяларга қараб, қавм-қариндошлар олдида шунча гапни айтганидан кейин Кимсаннинг кўзи ярақ этиб очилди-ю, ичкилик ҳароратидан кечаси билан қаттиқ уриб ҳориган юраги алланечук бўлиб кетди, совуқ тер босди. Унинг аҳволини кўриб кимдир бир стакан совуқ сув келтириб берди. Лола бўлаётган гапларни яхши тушунмаса ҳам, ароқ туфайли ёмон бир иш рўй берганини сезиб бир чеккада мунғайиб ўтирар эди, дадасининг титраётган қўлидаги стаканга кўзи тушар экан, жон-жаҳди билан қичқириб унга томон отилди:

— Дадажон, ичманг! Ичманг!..

Стакан Кимсаннинг қўлидан тушиб чил-чил бўлди, Орқада ўтирган бир чол Лолани ўзига тортиб бағрига босди. Залда бир говур кўтарилди-ю, оғир жимлик чўкди, у ёқ-бу ёқдан пиқ-пиқ йиғи товуши эшитилди...

Суд ҳукмга кирди. Ҳукм икки соатдан кейин эълон қилинди. Лола онага ҳукм қилинди. Инобатхон Лолани етаклади. Лола ҳайрон, гоҳ дадасига қарайди, гоҳ онасига...

Кимсан нима бўлганига тушунолмай гаранг бир аҳволда эшикка томон йўналди. Қим билади, шимининг чўнтагида сонига ботиб турган бир шиша ароқни эшикдан чиқиши биланоқ ичадими ё ерга кўтариб урадим! Агар ерга урса бунинг товушини Инобатхон эшитиб эҳтимол қайрилиб қараса, эҳтимол қайтса... Ахир, Инобат хурсанд бўлиб эмас, йиғлаб кетаётибди-ку!..

БИЗНИНГ МУЛОҲАЗАЛАРИМИЗ

(Баъзи тақризларга назира)

Матбуот саҳифаларидан маълумки, ҳозирги вақтда шаҳар ва қишлоқларимизда турли бинолар ва турар жойлар кўплаб қурилмоқдалар. Модомики, шундоқ экан, халқимизнинг стол, стул, буфет, шкаф, каравот, маданий қозиқ ва бошқа шунинг сингари молларга талаби кундан-кун ортмоғи ва харидорларимиз у ёки бу магазинда узун-қисқа очерклар ташкил қилмоғи айрим ҳолларда (курсив бизники!) мумкин дейилса хато бўлмаса керак деб ўйлаймиз. Бундай ҳолларда харидорларнинг қимматли вақтларини тежаш юзасидан уларни рўйхатга олиш практикаси, яъни очеркнинг ёзма шаклда олиб бориш кўпдан бери синалган методлардан бири бўлиб келмоқда.

Биз 87-магазинда тузилган йигирма икки кишилик бир рўйхат тўғрисида ўз мулоҳазаларимизни баён қилмоқчимиз¹.

Авалло шунини айтиш керакки, рўйхат кўп қиррали (қоғоз саккиз букланган!) ва ранг-баранг хусусиятга эгадир: унда олти фамилия қора, бир фамилия қизил, бир фамилия кўк, қолган фамилиялар яшил ва бинафша сиёҳ билан ёзилгандир. Шунинг ўзи авторнинг катта ижодий имкониятга эга эканлигини кўрсатади. Уқувчини зериктирмасликка қаратилган бу услубга шундай баҳо бериш тўғри деган фикрга қўшилиш мумкин деб ўйлаймиз.

Рўйхатнинг ижобий хусусиятларидан яна бири, унда магазин мудирини ўртоқ Норматовнинг (курсив бизники!) фамилияларига ҳамоҳанг бўлган Нурматов, Пирматов, Қулматов сингари фамилияларга кенг ўрин

берилганлигидир. Ўртоқ Норматовнинг фамилияларига айниқса Ерматов фамилияси алоҳида ҳамоҳанг бўлиб жаранглайди.

Рўйхатнинг автори ҳамма фамилияларни тўғри ёзишга уринган, хато қилмасликка ҳаракат қилган дейиш мумкин. Бу тўғрида тажрибали сотувчилардан Мустақимов, Зулфиқоров, Намозов ўртоқларнинг фикрига тўла қўшилиш керак.

Лекин, шундай бўлса ҳам, рўйхат айрим камчиликлардан холи эмас¹.

Авалло рўйхатга тартиб рақами қўйилган эмас. Бу ҳол авторнинг ўз ишига масъулиятсиз қараганидан, рақамнинг халқ хўжалигида қанчалик катта аҳамиятга эга эканини тушуниб етмаганидан далолат беради. Буни бошқача изоҳлаш мумкин эмас!

Ундан кейин автор бир қатор фамилияларни бузиб кўрсатган, масалан: Шодиев дейилади, ҳолбуки Шотиев бўлиши керак! Жуда кўп фамилияларда «ъ» тушиб қолган.

Рўйхатда давр тўғрисида нотўғри тасаввур тўғридан қатор арабча, форсча фамилияларга кўплаб ўрин берилган. Шарофиддинов, Сирожиддинов, Қамолдинов ва ҳоказо.

Яна шунини алоҳида қайд қилиб ўтиш керакки, автор салбий фамилияларга ўрин берган: Хонкелдиев, Сўфихонов, Султонпошшоева, Пошшоҳўжаев. Бунинг устига Болтаев, Яхшиева, Ширинжонов сингари ижобий фамилияларга рўйхатдан оз ўрин берилган ва деярли ҳаммаси хира ёзилган.

Давримиз учун типик бўлмаган Шобаратов, Шомансуров сингари фамилияларга рўйхатдан ўрин берилмаса ҳам бўлар эди.

Рўйхатда такрор ҳам учрайди, масалан: О. Жўраев, И. Жўраев, У. Жўраев деб ёзилади, ҳолбуки ихчамлаштириб О. И. У. Жўраев деб ёзилса, рўйхатнинг қиммати яна ҳам ортар эди.

Рўйхатнинг жиддий камчиликлари ҳақида гапираётган эканмиз, авторнинг меҳнатга нотўғри муносабатини алоҳида қайд қилмасдан ўтолмаймиз! Масалан, рўйхатда Ҳузуржонов дейилган, унинг Ҳузуржонов бўлиши учун фидокорона меҳнат қилганлиги рўйхатнинг қаерида акс эттирилган?

¹ «Мебель олиш учун очеркда турган гражданлар рўйхати», бир саҳифа, яхши чойқоғозга ёзилган.

¹Авторнинг кандидатлик диссертациясидаги «Камчиликлар, жиддий хатолар» бобига қаралсин, саҳифа 2967.

Бу саволга рўйхатдан жавоб топиш қийин!

Рўйхатдаги мана шу камчиликлар тузатилса, бу нарса ҳозирги очердчилигимизда ижобий роль ўйнаши, харидорларимиз орасида тарбиявий иш олиб боришда алоҳида аҳамиятга эга бўлиши мумкин бўлса керак деб ўйлаймиз.

Магазин мудирини ўртоқ Норматовнинг бу ташаббусини табриклаш керак бўлади (*курсив бизники!*).

НУТҚ

«Кенг эшитувчилар оммасига мўлжалланган» нотиқлардан бири ишдан қайтиб келганида хотини бўйнига осилиб, кўзига ёш олди.

— Сиз мени яхши кўрмайсиз... Турмушимиздан хурсанд эмассиз... Шу соатгача, шу минутгача кутдим, бир оғиз айтмадингизки, бир ёстиққа бош қўйганимизга бир йил бўлди...

Нотиқ ҳақиқатан бунини унутган эди, лекин гап топди:

— Ие,— деди,— ҳали тўйимизга бир йил бўлдимини! Бир йил? Шундай роҳат турмушимиздан, шундай ширин умримиздан дарров бир йил кетдимини! Оҳ, дод дейман...

Хотин илжайиб, турли ноз-неъмат, гуллар билан безатилган столни кўрсатди. Эр-хотин ўтиришди. Хотин рюмкаларга вино қуйиб:

— Қани,— деди,— бир нима демайсизми?

— Бир нима дейми?

— Вой, ҳали индамасдан ичмоқчимисиз?

Нотиқ рюмкани олиб ўрнидан турди. Қошлари чимирилди, ранги бир оз ўзгарди, аввал рюмкага, кейин уйининг бурчагига қараб сўз бошлади:

— Ўртоқ рафиқам! Ижозат берасиз, хушчақчақ ҳаётимизни шараф билан давом эттириб, оилавий бурчимизни намунали бажариб келаётганимизга бир йил тўлган кунда сизни бевосита табрик қилишга!

Хотин бу муқаддимани ҳазил гумон қилганлиги учун қийқириб чапак чалди. Нотиқ яна ҳам жиддийроқ қиёфада давом этди:

— Бундан 365 кун муқаддам сиз билан биз ўз ҳаётимизда қатъий бурилиш ясаб, зўр синовлар шаронтига бевосита қадам қўйдик. Илгариги вақтда фақат эркак, эндиликда эса ҳам эркак, ҳам хотин бошчилик қиладиган оила масаласи ўзингизга маълум бўлганлиги учун бунга кенг равишда тўхтаб ўтиришни лозим кўрмайман.

Нотиқ оила тўғрисида ўз фикрини баён қилганидан сўнг «Хотин ва социализм» деган китобнинг бир еридан уч, яна бир еридан икки, яна бир еридан ярим саҳифа ўқиб берди. Хотин бу орада икки марта оғзини очмасдан эснади, қўлидаги рюмкани столга қўйди. Нотиқ давом этди:

— Сиз билан биз бир йиллик оилавий фаолиятимиз натижасида қандай ютуқларга эришдик? Аввало шуни таъкидлаб ўтиш керакки, биз у ёки бу масалада юз берадиган принципаал келишмовчиликларни четдан куч жалб қилмасдан ўз кучимиз билан, ўзаро кенг муҳокама қилиш йўли билан бевосита бартараф қиладиган бўлиб қолдик. Иккинчидан, ўртоқ рафиқам, оиламизни ташкилий хўжалик жиҳатидан мисли кўрилмаган даражада мустақамладик. Мен бу бобда фактларга мурожаат қилиб ўтирмайман, чунки орденли онангиз ўзларининг ҳар бир тарихий келишларида бу нарсани айрим равишда қайд қилдилар.

Нотиқ сув бўлмаганлиги учун винодан бир ҳўплаб давом этди:

— Хўш, бу ютуқларимиз камчиликларимизни қоплаб, бизни хотиржамликка солиши мумкинми? Агар биз камчиликларимиздан бевосита кўз юмиб, яшасинчилик кайфиятларига берилиб кетадиган бўлсак, хато қилган бўламиз. Бизда камчиликлар борми? Бор, оз эмас! Масалан, июль ойининг биринчи ярмида ўзиқовқат маҳсулотларини сақлашда йўл қўйган жиддий нуқсонларимизни олайлик. Бу масалага икковимизнинг ҳам жинояткорона совуқ қарашимиз орқасида қатор чиришлар, бузилишлар, кўкаришлар юз берди-ми? Факт! Буни нима билан оқлаш мумкин? Ҳеч нарса билан!

Нотиқ қизишиб кетди.

— Иккинчи масала, яъни ички имкониятлардан фойдаланиш масаласини олайлик. Ўзингизга маълум, бизда юқори сифатли мис чойнак бор. Шу чойнакнинг қопқоғи бугунги кунда йўқ. Бу ҳақда биз бир-биримизга сигнал бердикми? Йўқ! Агар биз ўзибўларчиликка узил-кесил барҳам бериб қопқоқ масаласини кун тартибига кўндаланг қўйсак, агар биз шу чойнакни ўз вақтида тегишли қопқоқ билан бевосита таъмин қилсак, самоваримиз сафдан чиққан кунларда ҳал қилувчи роль ўйнар эди. Афсуски, биз бу масалага муросасозлик кўзи билан қарадик. Бугунги кунда чойнагимиз қопқоққа эга эмас, мутлақо эга эмас.

Хотин секин уҳ тортди. Нотиқ буни пайқаб «тўсатдан қаттиқроқ танқид қилдим, шекилли» деган андишага бориб, сўзини йўқотиб қўйди, шунинг учун сўзининг охирини юмшатишга тиришди:

— Лекин бу камчиликларга қарамай, турмушимизни аъло даражада олиб бораётганлигимизга ҳеч қандай шак-шубҳа бўлиши мумкин эмас деб ҳисоблаш мумкин. Шу билан қисқача сўзимни тамом қилиб, оиламиз бундан кейин ҳам шарафлар билан қопланажагига тўла ишонч билдиришга ижозат беринг! Бу рюмкани мана шунинг учун кўтаришдан бурун ўз муҳаббатимни яна бир марта амалий суратда изҳор қилгани рухсат беришингизни талаб қиламан.

Хотин унинг ҳаракатидан «ўпич бер» деган маънони англади-да.

— Ҳеч бўлмаса шуни тўғри айта қолсангиз нима бўлар экан!— деди.

— Қандай,— деди нотиқ ҳайрон бўлиб,— битта ўпични деб нутқимни бузайми?

Нотиқ ўтирди. У ўтирганида яна аслига қайтди. Хотин унинг ҳар бир сўзидан завқланар, кулар эди.

«КИМЕҒАР»

Хоразмнинг қишлоқларидан бирида ўхшатиб тик қилган ҳасипдек таранг, жувозкундадек ёғдан ялтираган гимнастёрка-ю, галифе шими қоматига ёпишган, қоринчаси ўзига кўп ярашган бир йигит бор.

Шу тахлитдаги йигит бир ўша ердами, бошқа ҳар қаердан ҳам топилади, дерсиз? Тўғри, шу тахлитдаги йигит топилар, лекин шу хилдаги одам топилмайди, гаров бойлашаман, топилмайди! Унинг ўзи бир нусха!

Унинг касб-кори, фазилатлари нимадан иборат дерсиз?

Унинг қандоқ фазилатлари борлигини «Н» колхозининг раҳбарларидан сўраш керак, биз бунни билмаймиз. Биз фақат шунни биламиз: унинг кори—омборчилик, касби—«кимёгарлик»дир.

Колхозда омборчилик нима эканлигини ўзингиз биласиз: омборчи улгуржи олади, чакана беради.

Кимёгарлик нима эканлигини ҳам биласиз: кимёгар ёштни, гувалакни қип-қизил олтинга айлантиради.

Омборчи сифатида Евқоч Оллоберганов ҳам, бошқа омборчилардай, улгуржи олади, чакана беради: кимёгар сифатида у ҳам, бошқа кимёгарлардай, олтин ясайди. Бироқ олтинни у, бошқа кимёгарлар сингари ёштдан, тошдан, гувалакдан эмас, инсонлик иззати нафсидан, инсонлик шаъни ва инсонлик ҳамиятидан ясайди. Уни нодир нусха қилган ҳам мана шундай кимёгарлигидир.

Олтмишдан ошган чол ҳалол меҳнати эвазига тегадиган донни олиш учун омборга келди. Оллоберганов ўзига хос чаққонлик билан донни дарров тортиб беради. Софдил чол, омборчи ҳозир тарозидан уриб уч килограмм кам берганлигини хаёлига ҳам келтирмай, донни кўтариб кетаверади.

Кимёгар виждонини уч килограмм донга айлантирди.

Оллоберганов омборни қулфлаётганда бир йигит ўзига тегишли совунни сўраб келади.

Оллоберганов пўнғиллайди:

— Нима бу, колхознинг омбори баққолнинг дўковими, вақтида келинг-да!— дейди ва унинг афтига ҳам қарамай кетаверади.

Муюлишда унга банка кўтарган бир хотин киши урайди.

— Вой, ука, мен ёғ олгани келаётган эдим-ку, жон ука...

Оллоберганов, қовоғини солганича, индамай орқасига қайтади, омборни очади, хотиннинг кўлидан банкани жеркиб олади ва ёғ тортиб беради. Хотин, омборчи ҳозир тарозидан уриб, камида уч юз грамм кам берганлигини билса ҳам, индамайди, «гўрга, бу билан чап чиқишиб бўладими» дейди, лекин ичида унинг башарасига минг марта туфлайди. Бунни Оллобергановнинг ўзи ҳам билади. Нима қипти, ичида туфласа туфлар, тупук оғзидан чиқмаса бўлди-да! Башарти, чиққанда, пешанасига тегиб кўзига оқиб тушганда ҳам Гоголь айтмоқчи, «чўнтагида рўмолчаси бўлмаса экан», рўмолчаси бўлганидан кейин олади-ю, артади-қўяди-да!

Кимёгар инсонлик қадр-қимматини камида уч юз грамм ёғга айлантиради.

Биров ўзига тегишли чойни сўраб келади. Оллоберганов шошиб қоғоздан карнай ясайди, шошиб тарозига тош қўяди, шошиб тортади...шошганидан «янглишиб» тошни 150 грамм кам қўяди. Бу «янглишиш»дан шубҳага тушган колхозчи иккинчи сафар тўғри тортилган чойни салмоқлаб кўради, шубҳа билан қайтиб кетади; йўлда чойни тортиб кўради-ю, қайтиб боради.

— Биродар, бу чой 50 грамм кам-ку.

Оллоберганов, бу одамга чой бергани гўё эсида йўқдай, унинг сўзига «тушунмайди», сўнгра «тушунади-ю» чойни шошиб тарозига қўяди, шошиб олади, шошиб унинг қўлига беради.

— Билмайман, билмайман, миямни ачитманг! Мен молни кўз олдингизда торганман. Камини қаерга қўйган бўлсангиз, ўша ердан бориб олинг.

Жабрдийда, жабр кўргани устига яна муттаҳам қилинганига чидолмай, икки оғиз нордон гап айтади. Оллоберганов ўзини эшитмаганга солади, омборда елиб-югуриб юради.

«Кимёгар» инсонлик ҳамиятини, инсонлик иззати нафсини 50 грамм чойга айлантиради, ҳоказо ва ҳоказо.

Қалай, бошқа ҳеч қаерда шундай одамни кўрган-мисиз, ҳеч қачон шундай «кимёгар» ўтганини эшитган-мисиз?

Шундай қилиб, унинг шу хилдаги «кимёгарлиги» битта-иккита колхозчига очиқ маълум бўлиб қолди. Буларнинг шу ҳақдаги шикоятлари бошқаларнинг ҳам диққатини дарров жалб қила қолди. Дарҳақиқат, Оллоберганов шундай «кимёгар» бўлмаса районда энг бадавлат колхозчининг ҳам ҳаваси келадиган уй-жой, рўзгор, елини ерга тегиб турган сигирлар, қуйруғи қучоққа сигмайдиган қўйлар қаёқдан бўлади?

Бурчак-бурчакда шивир-шивир гап бошланади: «ўғри», «ҳақимизни ейди»...

Бу гап ҳисобот мажлисида очиқ, баланд овоз билан айтилади:

— Омборчимиз Ёвқоч Оллоберганов ҳалол одам эмас, кўпчиликнинг ҳақини ейди, ўрнига бошқа ҳалол одам қўйилсин, — дейилади.

Ҳеч ким ҳайрон бўлмайди, ҳамма бу ҳақли талабнинг қондирилишини кутади. Жимлик чўқади. Оллоберганов райондан келган вакил—ўзининг меҳмони ўроқ Ж.га ер остидан қарайди. Ўртоқ Ж. виқор билан ўрнидан туради, қоқ миясини¹ кафти билан ишқаб гап бошлайди:

— Ўртоқлар! Оллоберганов ҳалол одам эмас деган гап тўғри, очигини айтганда, Оллоберганов — ўғри! Лекин қандоқ ўғри, вот масала—оч ўғрим, тўқ ўғрим? Мен бутун масъулиятни бўйнимга олиб айтаман-ки, тўқ ўғри, тўйган ўғри! Мен буни исбот қилишим мумкин... Шунинг учун тўқ ўғрини бекор қилиб ўрнига оч ўғрини қўйишлик кони зарар...

Гап унинг бу «назария»сида эмас. Бу назарияни у ўзи директор бўлган пахта заводида ҳам татбиқ қилдимиз, йўқми, буниси билан ҳам ишимиз йўқ. Гап шундаки, Оллоберганов ҳеч бўлмаса кўнгил учун ҳам ўзини оқлашга уринмайди. Уриниб ҳам нима қилади, ўғри деса дер, бу гапни прокурор айтмаса бўлди-да!

Шундай қилиб, «кимёгар»имиз ўзининг бутун инсонлик хислатларини колхоз омборининг калитига айлантиради.

Калит унинг қўлида қолади.

1948 йил

¹ Ўрт, Жуманиёзовнинг мияси бор эди.

ТЕШИК ДАСТУРХОН

Наманганда ўз ишини яхши кўрадиган, ўз хурсандлигини халқнинг роҳат-фароғатидан топадиган кишилар қўлида бир боғ бино бўлиптики, шоирлар буни ҳар қанча муболага билан мақташса ҳам ҳақиқатдан оширолмайди. Уйчининг хушқомат ва хушманзара дарахтлари-ю, Унҳаёт боғларининг кўзни қамаштирадиган ранг-баранг гуллари; Пошшоотанинг ҳавоси-ю, Заркентнинг шабадаси; Нанайнинг манзараси-ю, Наманганнинг ўзига хос латофати...

Кун ботган сайин кишининг кўз олдида очила боладиган намозшомгуллар атрофига одамлар тўпланган. Булар кўк гунча бирдан ёрилишини, сариқ чизиклар аста-секин кенгайиб, ҳаш-паш дегунча каҳрабо гул япроқ ёзишини томоша қиладилар.

Ёнбош хиёбонлардан бирининг охиридаги хилват бир скамейкада ғира-шира қоронғиликда худди катта-кон сувқовоққа ўхшаб кўринган иккита фигура турипти. Булар бири малла, бири йўл-йўл сариқ дастурхон ёпинган икки аёл. Иккови кўз ўнгидан қўйилган тангадай тешиқдан қараб намозшомгулнинг очилишини томоша қилмоқда.

Гулгагина эмас, ёруғ дунёга ҳам дастурхоннинг тешигидан қараб бугунги ҳаётнинг нашъу намосидан тўлиқ баҳра ололмайдиган бу хилдаги аёллар Наманганнинг ўзида ҳам, унинг районларида ҳам кўп учрайди.

Баъзи районларда айрим масъул ходимлар тешиқ дастурхонни паранжига қараганда олға босилган бир қадам деб ҳисоблашади. Бу, албатта, беҳуда гап, ўринсиз, асоссиз тасалли, чунки гап аёл бошига нима ёпиниб юришида эмас, нима учун ёпиниб юрганлигида.

Кўп районларда айрим раҳбар ходимлар районда паранжи буткул йўқолиб кетганлигини катта мамнуният билан қайд қилишади. Тўғри, биз Поп, Чуст, Тўрақўрғон, Уйчи, Чортоқ, Янгиқўрғон ва бошқа район-

ларда биронта ҳам паранжили хотинни кўрмадик. Бироқ бу районларда паранжидан ном-нишон қолмаганлиги аёл ва эркаклар орасида муттасил олиб борилган тарбиявий иш натижаси эмас, кўпроқ маъмуриятчилик ёки маъмуриятчиликдан кўп фарқ қилмайдиган тадбирлар натижасидир. Паранжи ўрнига тешик дастурхон расм бўлганлиги шуни кўрсатади.

Фактлар шуни кўрсатадики, маҳаллий ташкилотлар хотин-қизлар масаласи билан жуда оз шуғулланади, шуғулланган тақдирда ҳам юзаки, баъзан расмиятчилик кўзи билан қараб иш тутади.

Яқинда Чортоқ районида актив хотин-қизларнинг кенгаши бўлиб ўтди. Бу кенгашнинг қандоқ уюштирилганлиги ва қандай ўтказилганлигини аёллар масаласига формал муносабатнинг намунаси дейиш мумкин.

Бир соату эллик минут чўзилган докладнинг ярмидан кўпи ҳаммага маълум бўлган ҳақиқатларни қайд қилишдан, қолган қисми эса аллақачонлар бўлиб ўтган ва район ташкилотлари томонидан тегишли чоралар кўрилган, район учун асосий бўлмаган фактларни санаб ўтишдан иборат бўлди. Кенгаш мутлақо тайёргарликсиз чақирилганлиги устига на докладчи, на ундан кейин катта нутқ сўзлаган райком ходими, на район комсомол комитетининг секретари — ҳеч ким кенгашнинг аҳамияти, моҳияти, унинг олдида турган вазифалар тўғрисида кенгаш қатнашчиларини жунбишга келтирадиган, йўналтирадиган, уларга илҳом ва шижоат бағишлайдиган тайинли бир гап гапиргани йўқ. Натижада озиб-ёзиб бир чақирилган кенгаш руҳсиз, туссиз, мазмунсиз, район хотин-қизлари ҳаётида из қолдирмасдан ўтди. Музокарада жуда кам аёл қатнашди, қатнашганлар ҳам «қуйма гаплар» доирасидан четга чиқмади. Ҳатто колхозда бригадирликни муваффақият билан олиб бораётган илғор аёл Анорхон ҳам қанча ерга пахта экканлиги, бу йил қанча ҳосил олишини айтиб минбардан тушди-кетди.

Наҳот кенгаш шунинг учун чақирилган бўлса!

Ҳолбуки, агар бу кенгаш пишиқ тайёргарлик билан чақирилганда, доклад ва масъул ходимларнинг нутқлари қалбларга йўл топганда, ишдаги иллатлар ва бу иллатларнинг сабабларини очиб ташланганда, танқид ва ўз-ўзини танқид учун кенг йўл очиб берилганда кенгаш жуда қизғин, мазмунли ўтар ва район хотин-қизлари ҳаётида катта воқеа бўлиб, бунинг овози ҳар

бир хонадонга ҳатто тамбалаб қўйилган эшиклардан ҳам кириб, кўникиш орқасида мудроқ босган идрокларни ҳам уйғотар эди.

Бундай кенгашда қатнашувчиларнинг гапирадиган гапи, район партия ва комсомол ташкилотларига, совет органларига қиладиган таънаси, ўзининг талаблари, таклифлари, шикоятлари йўқ эмишми? Бор, жуда кўп эди.

Мана шуларнинг устига кенгашда совет демократияси қўпол равишда бузилди: президиум составига кишидан қочадиган бир аёл суқиб киргизилди ва бу аёл то «тегишли чоралар» кўрилгунча залга орқасини ўгириб ўтирди. Кенгашга раҳбарлик қилган ўртоқлардан бирининг фикрича, бу «тадбир» ўша аёлни аста-секин очиқликка олиб чиқар эмиш!

Хотин-қизлар масаласига шу хилдаги муносабат Уйчи районида бўлиб ўтган актив аёллар кенгашида ҳам кўринди. Дуруст, бу ерда кенгаш Чортоқдаги кенгашга қараганда хийла жонли, хийлагина мазмунли ўтди. Бироқ кенгашда йиғилган 320 аёлнинг кўпчилиги тешик дастурхон ёпинадиган аёллар эди. Булар клуб майдонига кириш олдидан тешик дастурхонларини қўлтиққа уриб, унинг ўрнига чорак метрли оқ тўр, яъни янгича чиммат ёпиниб олишди. Клуб майдони, мажлис зали Қутайба замонидаги араб аскарларининг қароргоҳига ўхшаб кетди. Агар шу аёлларнинг ҳаммаси эмас, ўндан бири кўчада паранжили кўринса бу ҳол район ташкилотларини жуда катта ташвишга солган бўлар эди, бироқ кенгашда мажлис залида шунча аёлнинг янгича чиммат билан ўтириши бировни ташвишга солганлиги маълум бўлмади.

Наҳотки тешик дастурхон паранжига қараганда гўё олға босилган бир қадам ҳисоблангандек, янгича чиммат паранжига қараганда олға босилган икки қадам ҳисобланса! Наҳот қичитқон какрага қараганда ширинроқ бўлса!

Деярли ҳамма ерда: «Биз хотин-қизларни тарбиялаш билан тўла шуғулланаётганимиз йўқ, хотин-қизлар орасида оммавий-тарбиявий ишларимиз бўш», деган гапларни эшитиш мумкин ва кўп масъул ходимлар тешик дастурхоннинг бунчалик кенг тарқалганлигига бирдан-бир сабаб қилиб шуни кўрсатишади. Йўқ, бунинг сабаби фақат шу эмас. Тешик дастурхон ёпинадиган аёлларнинг жуда-жуда кўпчилиги хотинини саводсиз тугган Чуст район газетасининг собиқ редакторидан онглироқ, хотинини ота-онасига чўри

қилиб қўйган учқўрғонлик тарих фани ўқитувчиси С.дан тарбиялироқдир. Булар орасида районда шунча врач туриб, яхши туғруқхона бўла туриб, хотинини доя қўлида ҳалок қилган уйчилик йигит У. сингари етти қайнаб нам ўтмаган жоҳил кишилар йўқ!

Тешик дастурхон, турли-туман чимматларнинг бунчалик тарқалганлигига сабаб—хотин-қизлар орасида оммавий-тарбиявий ишларнинг бўшлиғими ёки эрлар, эркаклар орасида бу иш буткул ўз ҳолига ташлаб қўйилганлиғими?

Чортоқ район «Коммунизм йўли» колхозининг Давлатали ака бошлиқ бригадасидаги хотин-қизлар орасида ҳатто табелчидан, бригадирдан, раисдан қочадиган аёллар бор. Бир шу бригада, бир шу колхозда, ёлғиз Чортоқда эмас, бошқа район ва бошқа колхозларда ҳам кишидан қочадиган аёлларнинг жуда кўпчилиги фақат ўз сельсовети, фақат ўз колхозининг кишиларидангина қочади. Булар, агар «ўз эркаклари» бўлмаса ва келиб қолиши эҳтимол тutilмаса, «бегона» эркаклардан қочишмайди, қочишмайдигина эмас, жуда очилиб-ёзилиб суҳбат қилишади. Бунга сабаб эрлар, эркаклар орасида диний таассуб кучли эканлиги, қолаверса, баъзи бир онабезорилар ўз оналари, хотинлари, опа-сингиллари ҳам колхозда ишлаётганлигини унутиб, аёлларга ола қарашлари ва ўнг келганда уларга ҳўкиз тили билан муҳаббат изҳор қилишларидир.

Аёлларга ола қарайдиган ва шу билан омма орасида олиб бориладиган тарбиявий ишларга катта зарба берадиган шахсларга нисбатан кескин чоралар қўрилмайди.

Мана шуларнинг ҳаммаси халқ орасида илмий-оқартув, сиёсий-тарбиявий ишлар ниҳоятда заиф ва баъзи жойларда эътибордан буткул четда қолганлигини кўрсатади.

Юқорида номи айtilган районларда хотин-қизларга бой ва феодалларча муносабат деган гапга кўпинча жуда тор маъно берилади: ҳаром пул қутуртирган бирон муттаҳамнинг хотин устига хотин олиши «феодализмга киради», лекин, масалан, Уйчи районида бу йил ўрта мактабни биронта ҳам қиз битирмаганлигининг сабаби—гўё феодал муносабатга кирмайди; қизларнинг ўқишига монелик қилиш феодал муносабатга киради, лекин ўқиган, яхши маълумотли аёллардан тўғри фойдаланмаслик, уларнинг ўсишига ёрдам бермай,

ишдан олиб ташлаш учун бирон хато қилишини кутиб туриш—гўё феодал муносабатга кирмайди; бир эр хотинига зулмини ошириш, уни ўзига керосин сепиб ўт қўйишига мажбур қилса—бу феодал муносабатга киради, лекин бригаданинг соя-салқин дала шийпониди эркаклар дам олганда шулар қатори меҳнат қиладиган аёллар томнинг орқасида ёки бирон пастқамликда овқатланишга, дам олишга мажбур бўлса—бу гўё феодал муносабатга кирмайди!

Бундай маломатли ҳолларни ҳар қадамда учратиш мумкин.

Ўз мушоҳадаларимиз, областда хотин-қизлар ишига қизиққан кўп ўртоқларнинг текшириш натижалари шуни кўрсатадики, Наманган областида хотин-қизлар масаласи бонг уриш зарур бўлган бир аҳволда.

1953 йил

ҚҮЮШҚОН

Антон Павлович Чехов ҳикояларидан бирида биров «Мен ўлимдан қўрқмайман, ўлсам қабрим устида фалончи нутқ сўзлайди деб қўрқаман» дейди:

Дунёда қалб ҳарорати билан жон киргизилмаган нутқ—ўлик нутқдан совуқроқ нарса бормикин!

Тирик яъни юракдан чиққан жўшқин нутқ ўликни тирилтирса, ўлик яъни юракдан чиқмаган совуқ нутқ, дарҳақиқат, ўликка ҳам озор етказди.

Кундалик ҳаётимизда шунақа ўлик нутқларни оз эшитамизми!

Одамларки бор, ҳалол меҳнат билан ўзини кўрсатгани эринадю, оламда борлигини маълум қилиб туриш учун кўпроқ гапиришга ҳаракат қилади; мажлис-пажлисида сўз тегиб қолса, фойдали бирон фикр айтиш учун эмас, гапириш, фақат гапириш учун гапиради. Жамиятда ўзи кўринмай фақат товуши чиқадиган бу хилдаги одамлар, текин қулоқ топилса, битта эски тўппи тўғрисида саккиз соат сув ичмасдан гапиради. Одамлар эснайди, мудрайди, мажлис раисига хўмрайиб қарайди...

Бу—ўлик нутқнинг бир хили.

Ўлик нутқнинг бошқа хили ҳам бор.

Район марказидан колхозга лектор келди. Ҳар нарсанинг ҳам сал нарироқдан, айниқса, юқориоқдан келгани яхшироқ кўринади эмасми, колхоз клубига одам сиғишмай кетди.

Клуб мудирини бугунги лекциянинг темасини, лекторнинг номини жуда керилиб, писанда қилиб эълон қилди.

Урта ёшлардаги бир киши минбарга чиқди, белига қистириб қўйган қизил муқовалик қалин дафтари олиб минбарга қўяр экан, ёдакисига, яъни дафтари хали очмасдан туриб, «Уртоқлар!» деди. Дафтарнинг варақлари жузидан чиқиб кетган, йиртилиб тушган, бошқа бирон жойда лекция ўқилганда

чалкашган бўлса керак, лектор лекциянинг бош-китини тополмай хийла овора бўлди; бу орада ёдакисига яна икки марта «Уртоқлар!» деб олди. Ниҳоят лекциянинг боши топилди. Лектор йўқолиб овора қилган варақни зарда билан қоғозлар устига қўйди, хатга қараб жаҳл билан яна бир марта «Уртоқлар» деди-ю, лекцияни бошлаб юборди. Лекция дин ва турмуш деган темада бўлиб, сўз ибтидоий одам нима учун табиатдан ташқари бир куч бор деган хаёлга борганлиги, жин ва алвасти, арвоҳ ва чилтан ҳақидаги тасаввурнинг пайдо бўлиши, жамиятда юз берган ўзгаришлар диний ақидага қандоқ таъсир қилиши ва бошқалар ҳақида борар эди.

Лектор айтган, яъни ўқиб берган гапларнинг ҳаммаси рост, бу гапларнинг ҳаммаси залда ўтирган кишиларнинг кўпчилиги учун, эҳтимол, янги гаплар бўлса. Лекин бу рост ва янги гапларга ҳеч ким қизиқмаётганлиги шундоққина кўриниб турар эди: биринчи қаторда ўтирган бир аёл оғзини катта очиб эснаб юборганини ўзи ҳам билмай қолди; клуб мудирини унга зимдан танбех қилди-ю, ҳаял ўтмай ўзи ҳам, лекин оғзини очмасдан эснади. Лектор галстугининг тугунини тез-тез ушлаб қўйишга ўрганиб қолган экан, орқада ўтирган бир қиз шу ҳақда бир нима деб дугонасини кулдирди, бу гап қулоқма-қулоқ кетди. Клуб мудирини зални икки марта тартибга чақирди... Орқа қаторларда одам сийраклашиб қолди.

Ҳаммаси рост ва бу ердаги кўп одамлар учун янги гаплардан иборат бўлган лекция эшитувчиларнинг диққатини тортмаётганига сабаб унинг ўқилиши, яна бир қиёмда ўқилишигина эмас. Маълум даражада бунинг ўзи бошқа бир сабабнинг натижасидир.

Гап шундаки, ҳозирги вақтда, тилимизнинг бойлигини, унинг қочирлиқларини ўрганишга эринган, сўз санъатига ҳунар деб эмас, касб деб қарайдиган, бисотидаги бир ҳовуч сўзни йиллар давомида айлантириб кун кўриб юрган бир туркум қалам аҳлининг «фаолияти», чала мулла баъзи олимларнинг «илми» хулосалари натижасида ажиб бир тил бунёдга келган. Бу тилда ҳеч ким гапирмайди, зотан, гапириш мумкин ҳам эмас, фақат ёзиб ўқиб бериш мумкин. Бу тилда ёзилган нарсани бир қиёмда ўқимасдан ҳам илож йўқ. Бу тилнинг ҳеч қаерга ёзилмаган, лекин амалда жорий бўлган темир қонунига кўра

«яхши овқат едим!» деб ёзиб бўлмайди, албатта, «сифатли овқатландим» деб ёзиш шарт! «Папирос чекадиган киши гугуртини олиб юриши керак» деб ёзиш тўғри эмас. «Папирос чекиш одатига эга бўлган киши ўзини тегишли гугурт билан таъминлаб юриши керак» деб ёзилса тўғри бўлади. Бу тилда латифа айтиб бўлмайди, ёзиб бўлмайди! Бу тилда ҳазилга, мақолга, маталга, ажойиб халқ ибораларига ўрин йўқ. Бу тил ҳар қанақа жонли фикрга кафан кийгизади, ҳар қанақа ўйноқи мазмунни тахтага тортади, ҳар қанақа лекторни гурбатнинг уясига, ҳар қанақа аудиторияни ўлик чиққан ҳовлига айлантиради!

Лекция тамом бўлди. Халойиқ, оғир бир юкдан қутулгандай, енгил нафас олиб тарқалди.

Орадан бирмунча вақт ўтгандан кейин мен шу лекторни бошқа бир колхознинг катта йўл бўйидаги чойхонасида кўрдим. У биров билан шахмат ўйнар ва айни вақтда йигирмага яқин одамни оғзига қаратиб кулдириб ўтирар эди. Клубда бу қадар совуқ, қуруқ кўринган бу одам шундай хушчақчақ, шундай дилкаш, шундай гапга уста эканки, асти қўйинг! Мен ўнг келиши биланоқ ўша кунги лекциядан гап очдим ва бу ҳақда кўнглимда борини айтдим. Лектор менинг гапимга аввал ҳайрон бўлди, кейин чуқур хўрсиниб:

— Қандоқ қилай, лекция ўқиганда қуюшқондан ташқари чиқиб бўлмайди, шуни талаб қилишади...— деди.

— Ким талаб қилади?

Лектор бу саволга жавоб беролмади, бир нима деб мингиллади. Маълум бўлишича, бир талай журналистлар, редакторлар, нотиқлар, лекторлар, агитаторлар сингари бу одам ҳам мазкур тилни расмий, қаердадир тасдиқланган тил деб билар, бу тилда сўзланадиган ўлик нутққа жон киргизгани қилинадиган ҳар бир ҳаракатни «қуюшқондан ташқари чиқиш» деб ҳисоблар экан.

Лекторни, агитаторни гурбатнинг уясига, нутқни оғир юкка айлантирадиган бу «қуюшқон»ни қанча тезроқ улоқтириб ташласак, шунча яхшироқ!

1956 йил

САРХОНА

(Кашанданинг хотира дафтарида)

Туғруқхонадан келганига тўққиз кун бўлган ёш она жигарбандини бағрига босиб, тор бўлса ҳам дунёдай кенг кўринган иссиққина уйининг деразасидан кўчага қараб ўтирибди. Лайлакқор уриб турибди. Жимжит.

Йўлакда кимдир ер тепинди, пишиллаб ечинди, йўталди. Эшик очилиб, парда орасидан сўлиброқ қолган семиз юзи ва тепакал боши қип-қизил, оғзининг икки томонидан иягигача осилиб тушган қалин мўйлови сарғайиб кетган башара кўринди.

— Мумкинми... Кечирасиз, келин табриклаш вазифасини ўз вақтида бажара олмадик... Эндиликда ҳам тўй, ҳам фарзанд масаласида қўш табрикимизни қабул қиласиз! Мен Юнуснинг қариндоши бўламан. Мирсолиев Мирсожид... Эшитгандирсиз?

Келин бунақа номни эшитмаган бўлса ҳам:

— Эшитганман... Юнус акам айтган эдилар... Марҳамат!— деб меҳмонни тўрға таклиф қилди.

Меҳмон тўрға ўтиши билан уйни димиққан, чириган тамаки ҳиди тутиб кетди. Уйга одам эмас, каттакон эски сархона киргандай бўлди. Келиннинг назарида бу ҳид унинг сариқ қурум босган мўйловидан чиқаётганга ўхшар эди. Бунинг устига, меҳмон ёнидан папирос олиб тутатди. Келин «уйда гўдак бор, чекманг», дегани тортинди-ю, буфетдан битта ликобча олиб, унинг олдига қўяр экан:

— Кечирасиз, Юнус акам шу кунлари папиросни ташлаганлар, кулдонимиз йўқ,— деди.

— Зиёни йўқ,— деди меҳмон оқ дастурхонга тушган кулни йўғон бармоқлари билан олишга уриниб,— тамакини кули идиш танламайди, носнинг иши қийин...

Келин йўлакда примусга чой қўйди, кириб нон кесди, дастурхон ёзди. Шунгача меҳмон яна иккита папирос чекди. Уй иссиқ бўлгани учун тутун юқорига

кўтарилмай, одам бўйи сузиб юрар эди, шунинг учун келин чой дамлаб қайтишда эшикни қияроқ қилиб қўйди. Меҳмон келиннинг бу ишорасини фаҳмлаб, тепасида сузиб юрган тутунни қўли билан еллиб тарқатган бўлди. Бу папирос ярим бўлмасдан тутун пастлаб гўдакнинг каравотига яқинлашиб қолди. Келин тоқати тоқ бўлиб назокат билан:

— Папиросни кўпроқ чекар экансиз,— деди илжайиб.

Меҳмон ичига тортган тутунни оғиз-бурнидан чиқараркан, чой хўплаб:

— Кўп чекаман ва кўпдан бери чекаман!— деди.— Қирқ уч йил бўлди. «Шури-мури»дан бошлаганман. Ундан кейин «Гари-бари»га ўтдим. «Тройка», «Роза», «Осмон» деган папирослар бор эди. Кейин чиққан папирослар ичида «Дюбек-Яка», «Триулапф», «Кавказ» деган папирослар аломат, лекин энг машҳури «Эпоха» эди.

Меҳмон папирос ҳақида сўз давомида учта папирос чекди. Уй тутунга тўлди. Келиннинг назарида ҳамма тутун боласининг ичига кираётгандай бўлар эди. Меҳмон гап билан овора бўлиб папироснинг кулини кулдонга қоқишви ҳам унутди. Папироснинг учидан узилган ярим бармоқдай келадиган кул аввал унинг тиззасига, кейин гиламга тушди.

— Ие, кечирасиз,— деди меҳмон ва оёғи билан кулни эзиб, гиламга синдириб юборди.

Келин унинг тезроқ кетишини хоҳлаб соатига қаради.

— Соат уч, Юнус акам келмадилар, энди кечқурун, балки кечаси келсалар эҳтимол...— деди.

Меҳмон кулдонда тутаётган папироснинг қолдиғига ингичка ва узун сўлак томизар экан:

— Зиёни йўқ, кутаман, фурсатим бор,— деди.

Келин уни зериктириш учун гапига гап қўшмади, саволига қисқа жавоблар бераверди. Меҳмон дарҳақиқат, зерикиб қолди-ю, папиросга зўр берди; журнал варақлаб чекди, девордаги суратларни томоша қилиб чекди, деразадан кўчага қараб чекди... Келин дод, деб юбораёзди.

Соат ўн деганда меҳмон ўрнидан турди.

— Юнус келмади, энди мен кетай. Яна келаман...

Келин индамади, «дийдоринг қурсин», дейишдан бошқа гапга унинг тили бормас эди.

Меҳмон кетди. Келин йиғлагудай бўлиб эшик, деразани очди, боласини бағрига босди, кўрпага кирди.

Эр-хотин уйни роса бир ҳафта қатрон қилишди: одекolon сепишди, олманинг пўчоғини тутатишди; исириқ солишди... Йўқ, уйдан ҳамон сархона ҳиди келар эди.

— Ахир аблаҳ,— дерди Юнус,— бировнинг уйига оёғингни артмасдан киргани-ку ибo қиласан, нега ҳавони булғатгани ибo қилмайсан?!

1958 йил

БИР ШОФЕРНИНГ ХОТИРА ДАФТАРИДАН

(Тарихдан)

Чоршанба. Ниҳоят ўз ихтиёрим билан ишдан бўшатирилганим тўғрисида буйруқ чиқди. Зап қутулдим-да шу хўжайиндан! Одам торс ёрилиб кетай дейди, ўқигани ўқиган, ёзгани ёзган; уйдан ишга, ишдан тўғри уйга боради. Ҳар замон бирон идорага, аҳёнда театрға олиб бораман. Кунига ўн-ўн икки километрдан ортиқ йўл юрмайман. Хотини ўзидан баттар! Тайёр машина бўлгандан кейин белини қайиштириб мин, машиначига бор, ҳаммомга бор!..

Якшанба. Ҳозир саккиз кружка пиво ичдим. Уф, қимирласам қорним қулқиллайди. Майли, ўйнаб олай, буйруқ қўлимда, эртадан ишга чиқаман. Янги хўжайин, янги «Победа!» Урал!..

Душанба. Янги «Победа»га номер олдим. Хўжайинни ишдан уйга элтиб қўйдим. Хўжайин деган маъно шундоқ бўлса: қад-қомат, савлат... Машинада ўтиришини кўрсангиз, одамларга худди «кўчани мунча пашша босибди», дегандай қарайди.

Сешанба. Бозордан чоғроқ тандир олиб келдим. Хўжайиннинг қизи жуда шўх экан: тандирни ҳовлига қўйиб чиққунимча, сигнални дудулатиб турди; машинанинг эшигига нима биландир чишиб отини ёзибди. Қошки қисқароқ от бўлса — Пошшоҳон — бутун эшикни энлаб ётибди. Хўжайин кўриб индамади, кулиб қўя қолди.

Кечқурун Пошшоҳон билан келинойимни шаҳар айлантирдим. Бу хотин мунча озгин? Пишмай қуриган дастмолқовоққа ўхшайди. Лекин товуши жуда ўткир, ўзи жуда сергап экан.

Чоршанба. Пешингача тандир қурдим, кейин ўтин ёрдим, ёқдим. Пошшоҳон машинада ўтириб анор ебди — ҳаммаёқ расво... Келинойимга арз қилган эдим, у киши индамадилар.

Кечқурун хўжайин билан районга жўнадик. Кечаси соат икки яримда қайтдик. Енимдан ўттиз литр бензин олдим. Хўжайин кўпайтириб берар...

Пайшанба. Хўжайин билан Қозоғистонга бориб қўй олиб келдик. Қўй машинада маърамайди, дейишар эди, ҳаром ўлгур, йўл бўйи шунақа маърадики!.. Шаҳарга кирганимизда товуши яна ҳам очирилиб кетди. Икки жойда милиция менга хўмайиб қаради.

Енимдан яна ўн беш литр бензин олдим.

Жума. Қўйни машинага босиб келинойим ва Пошшоҳон билан яна районга жўнадик. Келинойимнинг холаваччалари ўғай ўғлини уйлантираётган экан. Кечаси машинада ётдим. Қорин оч.

Шанба, якшанба, душанба, сешанба. Биров кимсан демайди, машинага хўжайин Пошшоҳон бўлиб қолди. Жонимдан безор бўлдим.

Чоршанба. Қайтиб келдик. Хўжайин келинойим билан уришди, ишдан чиқиб бир ошнасниккига борди. Кечаси соат уч яримгача машинада ўтирдим, ётдим, ухладим. Икки марта милиция уйғотди. Соат уч яримда хўжайин чиқиб жавоб берди. Гаражга кетдим.

Пайшанба. Арафа. Катта гўристондаги бир қорига бир лаган чалпак элтиб бердим.

Жума. Келинойим билан Пошшоҳонни ҳайит қилдириб шаҳар айлантирдим. Енимдан қирқ литр бензин олдим.

Шанба. Ҳайит қилиб яна шаҳар айландик.

Якшанба. Хўжайин билан овга чиқдик. Текис жой бўлса, машина билан қуён овлаш ҳам қизиқ бўлар экан. Хўжайин тўртта ўқ узиб ярадор қилгандан кейин қуён қалин буталар остига кириб кетди. Мен кириб олиб чиқдим. Ўқ қуённинг чап сонига теккан экан, кечгача юриб бошқа ҳеч бир жонивор учратмадик.

Қайтишда бензиндан гап очиб чақа тўғрисида шама қилган эдим, хўжайин: «Қанақа нотавон шофёрсан, мендан пул сўрагани уялмайсанми?» деб уришиб берди.

Бу ёғи қандоқ бўлди, киракашлик қиламанми?

Душанба. Эрталаб хўжайинни ишга олиб боргани кетаётиб бутун шофёрлик умримда биринчи марта одам олдим, бировни вокзалга элтиб қўйдим. Бу одам битта уч сўмлик, иккита бир сўмлик бериб афтимга қаради. Бу қараш билан «шу басми» демоқчи экану, мен «қўлга тушдингми», дермикин деб юрагим шув этиб кетди. Пулни олиб чўнтагимга солдим,

лекин чўнтагимга пул эмас, янги тугилган кучукчани солгандай бўлдим: қўлим, чўнтагим, юзим, бутун вужудим алланечук нам, ёпишқоқ... Ҳаром!

Шу тахлитда бола-чақамнинг олдига бораманми?

Сешанба. Қуни бўйи худди ўғрига ўхшаб юрдим. Милициянинг афтига қаролмайман, йўловчига хуштак чалса ҳам, юрагим гуп-гуп уриб тўхтаб қоламан. Шу аҳволда бугун 140 километр йўл босдим.

Кечаси Пошшоҳонни ҳаммомга олиб бордим. Булар ҳаммомга нега алоҳида-алоҳида боради, ҳаммаси бирга борса бўлмайdimи?

Эски хўжайиннинг қадрига етмаган эканман.

Чоршанба. Келинойимга сомса олиб келгани бозорга тушган эдим, эшак арава орқага тисарилиб машинанинг чап қанотини пачақлади. Кечаси билан шуни тузатдим.

Пайшанба. Идорага кетаётиб хўжайин «райондан бир-икки юз кило пиёз олиб келгин», деди. Жуда аччиғим келди: саксон километрга бориб олиб келинадиган пиёзнинг kilosи, ниҳояти, йигирма тийиндан арзон тушар экан. Орамизда гап қочди. Хўжайин у-бу деб ортиқча гап қилган эди, машинани шартта тўхтатдим, моторни ўчириб калитни қўлига бердим, тушдим-кетдим. Хўжайин ойнадан бошини чиқариб «бунақа қилгани ҳақинг йўқ», деганича қолаверди. Биладан, ҳақим йўқ, лекин ҳақ суриштирилдиган бўлса, мен ютқизмайман.

Эски хўжайинга учрайман, қайтиб ишга олмаса, бирон жойга жойлаб қўяр-ку!

1959 йил

МУНДАРИЖА

Пьесалар

Янги ер. (Шоҳи сўзана)	3
Оғриқ тишлар	71
Сўнги нусхалар. (Тобутдан товуш)	127
Аяжонларим	176

Портретлар

Ғанишер	226
Дўрмон лочини	229
Юринг, ошна, чўл қувлаймиз!	235
Гулистонда бир бўстон	239

Фельетонлар

*Самарқандда мактабга кўмак ҳафтаси	246
*Ой куйганда	247
*Эшонимнинг бошларидан ўтганлари	249
*Учрашганда	253
*Билдириш	255
*Афандининг иқрори, ўзидан кейин	256
*Инглатган кулги	259
Қанотсиз читтак	262
*Дўстимнинг одати	272
*Ўзинг шифо бер	274
*Ишқал	276
*Дунё қачон эркин нафас олади	279
Барон фон Ринг	282
Бос тепкини	285
«Ҳи-ҳи»	288
Иккиннинг бири	291
Мактуб	293
Пора	296
Кўзача	298
Ҳиқичоқ	301
Оғайнилар	303

Оқ ароқнинг қора иши	307
Бизнинг мулоҳазаларимиз	310
Нутқ	313
Кимёгар	316
Тешик дастурхон	319
Куюшқон	324
Сархона	327
Бир шофёрнинг хотира дафтаридан	330

На узбекском языке

Абдулла Каххар

Собрание сочинений
в пяти томах
Том IV

МИЛЪЕ МОИ МАТУШКИ

*Пьесы
Портреты
Фельетоны*

Редактор *Х. Мансурова*
Рисом *В. Шумилов*
Расмлар редактори *М. Карпузас*
Техн. редактор *Т. Смирнова*
Корректор *О. Турдибекова*

ИБ № 3750

Босмахонага берилди 10.02.88. Босинга рухсат этилди 14.06.88. Формати 84×108^{1/32}. Босмахона қоғози № 1. Адабий гарнитура. Юқори босма. Шартли босма л. 17,64+0,42 вкл. Шартли кр.- отгиск 18,06. Нашр л. 17,31+0,21 вкл. Тиражи 60000. Заказ № 1106/153 Баҳоси 1с. 50т. Шартнома №180--87. Ғафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 700129 Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриёт, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат комитети «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бirlашмасида термиз, 2-босма-хонасида босилди, Янгивул, Самарқанд кўчаси, 44.

*© Ғафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти,
1988 й.